Gilles Ferréol

Philippe Cauche, Jean-Marie Duprez

Nicole Gadrey, Michel Simon

DICȚIONAR DE SOCIOLOGIE

Collegium

Titlul original
DICTIONNAIRE DE SOCIOLOGIE

Bucureşti, Piaţa Presei Libere nr. 1, sector 1, cod 79781

Redactor de carte: ADINA CHELCEA
Traducerea: LIA DECEI şi RADU GÂRMACEA
Tehnoredactor: RADU DOBRECI
Consultanţi ştiinţifici.
prof. univ. dr. SEPTIMIU CHELCEA
prof. univ. dr. ADRIAN NECULAU

Tipar: SC POLIROM SA
Iaşi, Calea Chişinăului nr. 32
Telefon/Fax 032 - 21 41 00
Distribuţie. 032 - 21 74 40

Pentru comenzi vă rugăm să contactaţi:
S.C. „ŞTIINŢĂ & TEHNICĂ" SA
Telefon: 617 58 33
Telefon/Fax: 222 84 94
Editura POLIROM
Iaşi, Bd Copou nr. 3, et. 3, CP 266
Telefon/Fax 032-21 41 00
Distribuţie: 032-21 74 40

ISBN 973-9236-30-8
ISBN 973-683-054-3

Gilles Ferréol (coordonator)

DICȚIONAR DE SOCIOLOGIE

Gilles Ferréol
Philippe Cauche, Jean-Marie Duprez
Nicole Gadrey, Michel Simon

Prefață la ediția în limba română:
Septimiu Chelcea, Adrian Neculau

PREFAŢĂ
la ediţia în limba română

Punem la dispoziţia, în primul rînd, a studenţilor de la facultăţile cu profil socio-umanist şi economic, dar şi a tuturor celor care sînt preocupaţi de înţelegerea şi ameliorarea traiului laolaltă al oamenilor, un nou dicţionar de sociologie. Este cel de-al patrulea care apare în România după decembrie '89. Anterior au existat proiecte care nu s-au realizat însă, din motive ce au ţinut deopotrivă de factori politico-ideologici, ca şi de lipsa de cooperare a specialiştilor, pentru a ne exprima eufemistic. Evenimentele din decembrie '89 au antrenat schimbări radicale, inclusiv în modul de a înţelege sociologia ca disciplină academică şi ca profesie. Într-un moment de entuziasm creator, 32 de cadre didactice universitare şi cercetători ştiinţifici din domeniul sociologiei au realizat, sub coordonarea profesorilor Cătălin Zamfir şi Lazăr Vlăsceanu, de la Universitatea Bucureşti, primul dicţionar de sociologie din ţara noastră (**Dicţionar de sociologie**, Editura Babel, Bucureşti. 1993, 769 pag.). Rămîne o lucrare de referinţă în evoluţia gîndirii sociologice româneşti, prin pionierat, vastitatea informaţiei. selectivitate şi, nu în ultimul rînd prin includerea unor termeni sociologici specifici autorilor români.

La scurt timp, în 1994. prof. univ dr. Lisette Coandă, de la Academia de Studii Economice, împreună cu asist cercet Florin Curta. de la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", propun un alt dicţionar de sociologie în care - aşa cum se arată în *Cuvînt înainte*. „O mare parte din termeni au fost selectaţi, traduşi şi adaptaţi pe baza lucrărilor reprezentative din bibliografia citată, iar o alta a fost redactată de către autori" (**Mic dicţionar de sociologie**, Editura ALL, Bucureşti. 1994, 189 pag.). Şi acesta, în ciuda faptului că nu se indică de fiecare dată de unde au fost preluaţi termenii, constituie un „instrument util" pentru „generaţia aflată astăzi sub semnul Almei Mater" (idem, p. 7) Menţionăm că în acest dicţionar apar pentru prima dată în literatura de specialitate de la noi articole consacrate marilor sociologi străini şi români, precum şi un glosar de termeni român-francez-englez.

În 1996 este tradus din limba franceză dicţionarul de sociologie coordonat de R. Boudon, P. Besnard, M. Cherkaoui, B.-P. Lécuyer, la care îşi mobilizează competenţele aproximativ 60 de cadre universitare şi cercetători Dr. Maria Larionescu face completări bine venite privind sociologia românească. Această operă colectivă, în care sînt analizaţi peste 300 de termeni, „încearcă - aşa cum se precizează în *Avertisment* - să rezolve două cerinţe. pe de o parte, să fie concis, deoarece se adresează studenţilor şi publicului larg, iar pe de altă parte, să propună definiţii riguroase. precum şi scurte notiţe consacrate principalilor sociologi clasici şi moderni" (**Dicţionar de sociologie Larousse**, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1996, 336 pag.).

[illegible], acum vede lumina tiparului **Dicţionarul de sociologie**, coordonat de Gilles Ferréol, ediţia a doua, revăzută şi completată. În Franţa, prima ediţie este datată 1991, iar ediţia a doua 1995. Avem deci de-a face cu o lucrare foarte recentă, care încorporează informaţii chiar din lucrări apărute doar cu doi-trei ani în urmă. (A se vedea în acest sens *Anexa II* cu elemente bibliografice în care sînt menţionate şi ultimele contribuţii ştiinţifice ale coordonatorului.) Noutatea dicţionarului, evidentă prin trimiterile bibliografice, este însă mult mai profundă. Ea rezidă, după opinia noastră, în selecţia termenilor. Sînt analizaţi, în diferitele lor accepţii, peste 500 de termeni: conceptele fundamentale ale sociologiei, cum se şi impunea, dar şi termenii cu cea mai largă circulaţie în sociologia franceză contemporană, între care unii - precum cei de „identitate", „reprezentări sociale", „instanţe de orientare" ş.a.m.d. - au intrat de curînd în vocabularul ştiinţei despre societate. Ne exprimăm convingerea că prezentul dicţionar va contribui la înnoirea terminologiei sociologice, la îmbogăţirea ei conceptuală. Pentru cititorii români, în formare sociologică, *dicţionarul* de care beneficiem acum graţie sentimentelor generoase ale profesorului Gilles Ferréol, care a facilitat obţinerea dreptului de publicare de la prestigioasa Editură A. Colin, constituie nu numai *un excelent instrument de lucru*, dar şi un autentic manual de sociologie modernă. Avem în vedere articolele de sinteză, veritabile prelegeri universitare, prin intermediul cărora studenţii din România pot lua contact cu problematica de bază a sociologiei franceze contemporane. Mai mult, cititorul sagace va reuşi să îşi apropie elementele de cultură franceză şi să se familiarizeze cu problemele sociale ale Franţei şi, prin comparaţie, va putea să evalueze corect situaţia din România de azi şi mai ales de mîine, în perspectiva integrării europene. În acest sens, în mod deliberat, am păstrat expresia originară a unor termeni precum „les pretres séculiers", „sociodicée" ş.a. sau formele foarte apropiate de transliteraţie: triangulare, canonic, activi-marginali etc. Nu întîmplător, ori de cîte ori a fost cazul, am redat întreaga titulatură a unor instituţii din Franţa menţionate în ediţia din care s-a făcut traducerea doar prin iniţiale (de exemplu CFDT, EDF, SNCF etc.). De asemenea, atragem atenţia asupra semnificaţiei culturale a anexelor ce cuprind revistele de specialitate, sursele de documentare şi localizarea geografică, precum şi nivelul de formare propus în universităţile franceze.

Dincolo de *valoarea de noutate* a *dicţionarului*, la care ne-am referit pînă acum, se cuvine să remarcăm şi *valoarea didactică* a întreprinderii. Faţă de alte dicţionare consultate, cel coordonat de Gilles Ferreol, un sociolog pe cît de prolific, pe atît de profund, se distinge prin dimensiunea formativă: se acordă un loc privilegiat schemelor, tabelelor, datelor de cercetare. Se prezintă modul de interpretare a lor. Mai mult decît în alte dicţionare, se insistă asupra conexiunii termenilor şi ni se oferă bibliografia tematică la zi. Sînt numeroase trimiterile la lucrările şi autorii de referinţă, apar frecvent întrebări la care cititorii sînt invitaţi să reflecteze, transpare responsabilitatea intelectualului faţă de lumea în care trăieşte, faţă de viitorul ei.

Cu siguranţă, noul dicţionar de sociologie nu dublează apariţiile editoriale anterioare. Ilustrăm cele spuse printr-o constatare statistică, parţială, dar - apreciem noi - revelatoare. La litera A, în cele patru dicţionare menţionate, apar (rotunjit) 80 de termeni. Doar patru termeni (aculturaţie, anomie, atitudine, autoritate) se regăsesc în toate dicţionarele; trei termeni (acţiune culturală, alienare, aspiraţie) se întîlnesc în trei dicţionare; 13 termeni se află în două dicţionare; restul termenilor, aproximativ 60, îşi

găsesc locul doar în unul sau altul din dicționarele tipărite pînă acum în limba română. Așadar, trei pătrimi din vocabularul sociologiei exprimă opțiunea autorilor și doar 5% sînt termeni standard, încetățeniți fără conotație în domeniu. Nu avem motive să credem că ceea ce este relevat de prima literă a alfabetului nu ar fi valabil și pentru celelalte (sigur, cu variații ale proporțiilor). Între cele două dicționare traduse din limba franceză există o convergență mai puternică (12 termeni sînt comuni). Dar nici de această dată informația nu este redundantă. Modul de tratare, redactarea termenilor diferă atît cantitativ, cît și calitativ. Dicționarul coordonat de Raymond Boudon și alții, făcînd parte din colecția *Larousse*, se adresează unui public mai larg. *Dicționarul de sociologie* coordonat de Gilles Ferréol are în vedere un public mai specializat, cu interese profesionale în domeniul socio-umanului accentuate. În plus, orientarea teoretică conferă specificitate acestui dicționar: sînt privilegiate aspectele economice ale vieții sociale.

În continuarea celor arătate pînă acum, o primă concluzie ni se pare că se impune cu necesitate: dicționarul pe care îl recomandăm aici reprezintă o contribuție remarcabilă în dezvoltarea sociologiei universale.

Înainte de a releva personalitatea științifică a coordonatorului *dicționarului*, dorim să facem cîteva precizări referitoare la ediția în limba română a operei. Traducătorii s-au străduit să fie fideli spiritului și literei lucrării. În text, în cîteva cazuri s-a specificat în paranteză echivalentul francez al cuvintelor greu traductibile, s-au introdus note ale traducătorilor (n tr) și note ale referenților științifici (n n) Sperăm să nu fi trădat lucrarea. Nu ne-am permis să comentăm asertiunile autorilor, chiar în situațiile în care opiniile referenților științifici erau diferite. Am fost animați în permanență de idealul libertății dreptului de „a căuta, de a primi și de a răspîndi informația" care să conducă la „înțelegerea, toleranța, prietenia între toate popoarele și toate grupurile rasiale sau religioase" - așa cum stipulează „Declarația universala a drepturilor omului".

Profesorul Gilles Ferréol este un prieten al României. A venit de mai multe ori la Universitatea din Iași, pentru a oferi cursuri studenților și conferințe publicului interesat, a stabilit contacte și și-a făcut prieteni, la Iași și la București. Este bine familiarizat cu concepțiile sociologilor români importanți. Se interesează, cu deosebire, de Școala Sociologică de la București, de D. Gusti ca personalitate, de lucrările lui Petre Andrei și Tr Herseni. Manifestă interes și pentru cercetătorii de astăzi, știe cu ce se ocupă cei mai activi. A publicat în *Sociologie românească*, *Revista de cercetări sociale*, *Psihologia*, *Psihologia mass-media*, *Analele științifice* ale Universității din Iași. A vizitat multe localități, îndeosebi în Moldova, mînăstirile, Ipoteștii lui Eminescu. A ținut să viziteze Ungurenii, comună de lîngă Botoșani unde, între cele două războaie, a funcționat o universitate populară pentru educația țăranilor. Întreține relații epistolare cu mulți sociologi și psihologi români și le este ghid cînd aceștia sînt în trecere prin Paris.

La patruzeci și trei de ani (s-a născut la Casablanca, în Maroc), este deja un nume bine cunoscut în sociologia franceză. După un stagiu de conferențiar la Universitatea Lille I, de curînd a fost numit profesor la Universitatea din Poitiers. În 1997 a devenit șef al Departamentului de sociologie la această universitate. Are trei licențe - în sociologie, filozofie și economie - și patru diplome de studii aprofundate (DEA): în sociologie cu „Teoriile schimbării sociale", în filozofie cu „Epistemologia științelor sociale" (la

Louvain) şi în economie două diplome („Istoria gîndirii economice" şi „Tehnici cantitative şi politici conjuncturale"), la Besançon şi Paris I. Doctoratul l-a trecut cu R. Boudon („Procédures d'agrégation et méthodologie des sciences sociales"), obţinînd unanimitatea juriului şi menţiunea *Très bien*. Şi-a început cariera didactică în Algeria (1979-1981), unde a predat metodologia sociologică şi tehnici de cercetare, iar din 1982 a venit la Lille I. Aici a ţinut cursuri pentru studenţii din toate ciclurile, în paralel a predat sociologia la Şcoala militară de la Saint-Cyr, a ţinut conferinţe şi a condus lucrări la universităţile Lille III şi Paris V. A funcţionat ca membru al juriului naţional CAPES (echivalentului definitivatului nostru în învăţămînt), pentru economie şi ştiinţe sociale, şi ca vicepreşedinte al juriului pentru examenul de agregaţie. Este membru şi în alte comisii naţionale de examene şi asociaţii profesionale. Animă grupuri de cercetare şi intervenţie, colaborează la programe de cercetare. Ţine comunicări la colocvii şi „zile de studiu" la universităţi de vară, stagii academice sau susţine conferinţe, pentru un public larg. Figurează în comitetele de redacţie ale revistelor *Espace, population et sociétes*, *Documents pour l'enseignement économique et social*, *Cahiers lillois d'économie et sociologie*, *Sciences humaines*. Este directorul colecţiei *Cursus Sociologie* la prestigioasa editură Armand Colin.

Domeniile de interes ale lui Gilles Ferréol sînt metodologia ştiinţelor sociale, paradigmele sociologiei, economia şi sociologia muncii, resurse umane şi relaţii profesionale, integrare şi excludere, tehnicizarea societăţii şi mutaţiile valorilor, evaluarea violenţei în colegii Lista publicaţiilor sale este cu totul impresionantă: articole în reviste de specialitate precum *Revue française de sociologie*, *Recherches sociologiques*, *Education et management*, *Cahiers lillois d'économie et de sociologie*, *Sociétes* rapoarte de cercetare sau de evaluare către Ministerul Educaţiei Naţionale, universităţi şi consilii generale, note critice şi recenzii, contribuţii la volume colective, manuale şi enciclopedii; prefeţe; manuale şi cărţi dirijate; dicţionare.

După unele dintre manualele sale universitare se iniţiază majoritatea studenţilor francezi în ştiinţe sociale Au acest statut *Introduction à la sociologie*, scrisă împreună cu J P. Noreck, care a fost reeditată anul trecut, *Methodologie des sciences sociales* (coautor Philippe Deubel), *Economie du travail* (cu Deubel), *Histoire de la pensee sociologique Les „grands classiques"* (două ediţii), *Dictionnaire des techniques quantitatives appliquées aux sciences économiques et sociales*. În total 17 cărţi, scrise integral sau în colaborare, unele cunoscînd deja două-trei ediţii. Anul acesta îi va apărea un masiv *Dictionnaire de l'Union europénne*. O carte importantă, dirijată de Gilles Ferréol, este *Intégration et exclusion dans la société française contemporaine*, un volum de 450 pagini, abordînd probleme ca: rasismul, imigrarea, viaţa tinerilor în periferii (banlieux), şomajul şi excluderea, sărăcia, analfabetismul, handicapul şi stigmatizarea, rolul comunităţilor. Acest volum stă alături, fără complexe, de bestsellerul lui Pierre Bourdieu, *La misere du monde*. Cea mai recentă lucrare publicată este un volum colectiv editat în România, în 1997, la Editura *Polirom* din Iaşi: *Minoritari, marginali, excluşi* (coordonată împreună cu Adrian Neculau).

Prof. dr. Septimiu Chelcea,
Universitatea Bucureşti
noiembrie 1997

Prof. dr. Adrian Neculau,
Universitatea „Al. I. Cuza" - Iaşi

CUVÎNT ÎNAINTE

Sociologia este o disciplină relativ recentă: recunoaşterea oficială şi instituţionalizarea sa datează de la începutul secolului. Ei îi sînt asociaţi termeni şi expresii specifice: alienare, anomie, birocraţie, clasă, comunitate, grup, ideologie, nomenclatorul categoriilor socio-profesionale, normă, putere, sondaj, stratificare, tabele de mobilitate, valori. Unele dintre acestea sînt legate de un cadru conceptual foarte precis: individualism instituţional, interacţionism simbolic, determinism, teoriile reproducerii. Altele se referă la probleme de teren, trimit la instrumente de analiză sau necesită o incursiune în domeniul economiei sau psihologiei. Recurgerea la istorie, demografie sau etnologie completează, de asemenea, discuţia.

Terminologia are deci o mare importanţă. De aceea, dicţionarul de faţă propune aproape cinci sute de intrări (termeni). Este vorba de definirea vocabularului de bază, de examinarea diferitelor accepţii şi de oferirea punctelor de reper, atît factuale, cît şi teoretice. Recenzarea efectuată nu are pretenţia de exhaustivitate. Alegerea a fost dificilă şi sacrificiile, adesea, dureroase. Ţinînd seama de obiectivele lucrării (de a oferi esenţialul), nu au fost reţinute în final decît noţiunile absolut fundamentale sau cel mai frecvent utilizate.

Firesc, cititorul îşi poate pune întrebări (în funcţie de propriile preocupări şi aşteptări), de aceea, selecţia efectuată încearcă să îmbine claritatea cu rigoarea. În funcţie de necesităţi sau împrejurări, accentul este pus pe etimologie, pe evoluţia semantică, pe tehnicile de investigare sau pe controversele de interpretare. Trimiterile (*) sau corelaţiile (▶ sau ↙) operează prin regrupare şi permit aprofundarea acestor prime informaţii.

Articole de sinteză (de cîte zece pagini), însoţite de **indicaţii de lectură** şi de **referinţe bibliografice** (●), continuă informaţiile precedente. Principalele teme abordate sînt: schimbarea, cultura, comportamentul politic, devianţa şi criminalitatea, educaţia, anchetele, familia, metodele cantitative, metodologia explicaţiei şi comprehensiunii, mobilitatea, obiectivarea cunoştinţelor, organizaţiile, paradigmele, procedurile de agregare, religia, munca. Alte abordări, mai recente, cum ar fi identităţile, profesiile, viaţa cotidiană sau reprezentările sînt de asemenea avute în vedere. Fiecare contribuţie, de altfel, se înscrie într-o perspectivă didactică: cadru socio-istoric, prezentarea mizelor şi problematicilor, studii de caz, reînnoirea problematicii.

Marii clasici (precursori şi fondatori) fac obiectul unei anexe, la sfîrşitul lucrării; numeroase note (democraţie, pauperizare, protestantism, sinucidere...) le sînt consacrate, sugerînd atît opoziţiile, cît şi complementarităţile între şcoli sociologice. Între

structură **şi** eveniment, actor şi sistem se desfăşoară diverse medieri. De la local la global, căile de trecere sînt deci multiple, nerezumîndu-se la urmarea unui traseu privilegiat. Un **index de nume proprii**, precum şi **anexe** referitoare la anuare, instituţii şi reviste de specialitate încheie acest **Dicţionar**, rodul muncii unui colectiv de profesori şi cercetători de la Universitatea din Lille*.

Dicţionarul este un **instrument de lucru** ce se adresează studenţilor şi, în general, tuturor celor care doresc să se iniţieze sau să se specializeze în sociologie.

Semne utilizate:

■ articulări
▶ vezi... (articol tematic)
▷ vezi. . (intrare)
* vezi... (intrare sau articol tematic)
● bibliografie

* În indicele intrărilor care figurează la sfîrşitul volumului există lista articolelor redactate (fiecare autor fiind desemnat prin iniţiale).

A

Absenteism (Absentéisme). Accepţie tradiţională: obiceiul proprietarilor funciari de a locui în afara terenurilor lor. Desemnează, din anii '50, absenţa unui salariat de la locul său de muncă. Amploarea fenomenului: în medie, 15 zile lucrătoare pe an. Public avut în vedere: în special mîna de lucru puţin calificată şi slab remunerată. Comportament „deviant*". pulînd corespunde unei „strategii raţionale de compensare". Indicator al insatisfacţiei sau al lipsei de interes.

Abstenţionism (Abstentionnisme). Atitudinea celui care, bucurîndu-se de dreptul de vot, decide să nu participe la o consultare electorală. Fenomen variabil în funcţie de tipul de scrutin. Probleme de măsurare (modalităţile reţinute diferă în funcţie de ţară). Diverse interpretări: trebuie pus accentul pe problema depolitizării, subliniate disfuncţionalităţile sistemului democratic sau evocată lipsa de integrare* a unei categorii sau a alteia de populaţie (inactivi, persoane în vîrstă, familii monoparentale)? Altă explicaţie posibilă: raţionalitatea comportamentelor. În acest caz se discută în termeni de alegere strategică, refuzul de a se pronunţa fiind determinat de o serie de parametri: partide înscrise, importanţa mizelor, personalitatea candidaţilor ...

Aculturaţie (Acculturation). Provenind din vocabularul antropologilor americani de la sfîrşitul secolului al XIX-lea, termenul desemnează mecanismele de însuşire* şi de socializare*, integrarea unui individ într-o cultură* care îi este străină şi, mai ales, procesele şi schimbările antrenate de contactele şi interacţiunile reciproce între grupuri etnice diferite (asimilare, confruntare, crearea de noi identităţi). ▷ Culturalism ▶ Cultură ▷ Personalitate de bază

Acţiune (sociologia ~) (Action; sociologie de l'). Curent sociologic care plasează actorii în centrul analizei fenomenelor sociale. Conduitele individuale sau comportamentele colective nu sînt, cum susţinea istoricismul*, rodul legilor generale ale evoluţiei. Ansamblul structurat al raporturilor umane nu mai este deci modelat în mod pasiv de către condiţionări, ci rezultă din confruntarea dintre raţionalităţi divergente. A se vedea lucrările lui M. Crozier, R. Boudon sau A. Touraine ▶ Mişcări sociale ▶ Paradigme sociologice

Administraţie (Administration). La început studiată ca birocraţie*, în cadrul sociologiei organizaţiilor* (Weber, Crozier), administraţia - ansamblu de servicii şi agenţi însărcinaţi cu gestiunea afacerilor publice - a făcut de asemenea obiectul unor analize specifice: tip de recrutare, relaţii cu sectorul privat, reţele notabiliare sau cabinete ministeriale (Birnbaum), logica de corp (Thoenig), descentralizare şi putere periferică (Grémion). Cf. F. Dupuy şi J.-C. Thoenig, *Sociologie de l'administration française*, Paris, A. Colin, 1983 ▶ Organizaţii (sociologia ~)

Agregare (efecte de ~) (Agrégation; effets d'). Numite şi „efecte de compoziţie*". Orice fapt social nu este altceva decît rezultanta interacţiunii unui ansamblu de comportamente sociale, chiar şi atunci cînd acestea sînt supuse influenţei normelor* sau valorilor colective. Vezi contribuţiile lui R. Boudon, M. Olson şi T. Schelling

Alianţă (Alliance). Relaţie de schimb matrimonial între două grupuri exogame*

Alienare (Aliénation) ■ La Hegel, conceptul de alienare este polisemantic. Să reţinem, simplificînd, două aspecte principale: alienarea are mai întîi sensul de „extraneitate" (*Entaüsserung*). Expresia evocă negaţia, prim moment al conştiinţei, dar şi reconcilierea fiinţei cu ea însăşi. „Travaliul negativ" este o etapă necesară în construcţia unei realităţi raţionale.

■ Cu toate acestea, alienarea poate fi înţeleasă ca fiind destinul „conştiinţei nefericite". Este „negativul în stare brută", uitarea de

sine în altul, înstrăinarea (*Entfremdung*) Deşi Marx foloseşte ambii termeni, preferă totuşi *Entfremdung* în opera sa. Într-o primă perioadă (spre 1841-1842), în *Critica filozofiei dreptului la Hegel*, el analizează alienarea religioasă şi politică. Marx preia mai ales de la Feuerbach critica religiei pentru a o prelungi în critica politicii În practica religioasă, omul îşi alienează esenţa generică, proiectînd-o în afară sub forma unei fiinţe străine Prin analogie, în societatea politică, omul se comportă la fel în raport cu statul În timp ce viaţa cotidiană are la bază interesele private, egoismul fiecăruia, sfera statală este cea a interesului general a adevăratei naturi umane

Marx abordează mai precis temele economiei şi muncii* în *Manuscrisele* de la 1844 reproşîndu-i lui Hegel idealismul Acesta nu cunoaşte decît alienarea conştiinţei umane, care păstrează o dimensiune abstractă, spirituală Marx propune să se pornească mai degrabă de la constatarea empirică a mizeriei muncitorilor. Alienarea muncii nu este de natură filozofică ci este legată de sistemul capitalist, de proprietatea asupra mijloacelor de producţie Munca alienată se explică prin divizarea societăţii în clase* antagoniste Cu toate acestea contextul nu se separă complet de problematica hegeliană Marx menţine de fapt, conceptul de fiinţă generică, de individ ideal, pe care îl opune situaţiei concrete a umanităţii Alienarea este cercetată încă în legătură cu natura umana În acea perioadă autorul *Manuscriselor* nu se eliberase total de reminiscenţele filozofice în legătură cu starea naturii

Abandonarea progresivă a concepţiei antropologice despre alienare explică faptul că Marx va folosi acest termen din ce în ce mai rar în scrierile ulterioare În *Ideologia germană* afirmă că accepţia cuvîntului este filozofică Aceeaşi apreciere în *Manifestul partidului comunist* ideea alienării nu ar fi decît o inepţie metafizică Aluziile la fiinţa generică devin astfel din ce în ce mai rare. *Capitalul* (Cartea I, 1867) descrie fetişismul mărfii* şi reificarea* acesteia. Ultimul termen trimite la mecanismul prin care raporturile sociale între fiinţele umane sînt transformate în raporturi între lucruri. Chiar dacă ideea extraneităţii este menţinută, analiza va fi centrată pe descrierea categoriilor mărfii. Cum trebuie înţeleasă o asemenea atitudine?

■ În legătură cu această problemă, exegeţii au adoptat adesea două atitudini extreme. Unii afirmă (Althusser, de exemplu) că noţiunea de muncă alienată este un concept premarxist. Cînd a descoperit "valoarea muncă" a lui Ricardo, Marx s-ar fi eliberat de „reziduurile filozofice" care îi încărcau opera de pînă atunci Teoria iniţială a alienării s-a metamorfozat într-o teorie a caracterului fetişist al mărfii Fără a intra aici în polemici inutile, vom remarca faptul că această reprezentare a evoluţiei gîndirii lui Marx se loveşte de faptul că noţiunea de alienare reapare în lucrările sale în 1857, în *Grundrisse* mult după aşa-zisul abandon

Alţii (M Rubel) cred că noţiunea de muncă alienată se află în centrul viziunii marxiste un fel de intuiţie pe care opera ulterioară nu va face decît să o dezvolte Extinzînd această analiza se ajunge uneori pînă la afirmaţia (Axelos Marcuse) ca autorul *Manuscriselor* este adevăratul Marx şi că restul nu este decît eroare

Rezumînd în timp ce unii îl lauda pe Marx teoreticianul, ceilalţi denunţă alunecarea progresivă spre "economism" pe care o trădează operele de după 1844 Chiar dacă nu este posibil sa dam un răspuns definitiv în această dezbatere sfătuim cititorul să primească cu rezervă poziţiile extreme care fie trădează intenţia de a-l reduce mai mult sau mai puţin pe Marx la Hegel, fie dimpotrivă, accentuează ruptura cu filozofia Problema alienării este folosită într-un fel ca linie de demarcaţie între cele două aspecte

În orice caz, se exagerează probabil pornindu-se de la conceptul de alienare pentru a scinda opera lui Marx în două părţi distincte, fie că este valorizată una fie cealaltă Discuţiile precedente au cel puţin meritul de a pune în valoare complexitatea ideii de muncă alienată şi transformările sale succesive

Altruism (Altruisme) Dispoziţia de a se interesa de un altul şi de a se devota lui Desemnează, în tipologia durkheimiană a

sinuciderii*, o modalitate de tip „eroic" sau religios Adoptarea unor astfel de conduite se poate explica în diferite feluri· presiunea grupului, principiului reciprocităţii, „interes reproductiv" (cf., pentru ultimul punct, E.D. Wilson, *Sociobiology The New Synthesis*, Harvard University Press, 1975)

Anarhism (Anarchisme) Concepţie politică apărută în secolul al XIX-lea, care tinde să suprime Statul, să elimine din societate orice putere care dispune de un drept de constrîngere sau de coerciţie asupra individului Principali teoreticieni Bakunin, Kropotkin, Proudhon, Stirner Ideal de libertate bazat pe descentralizare reţele asociative sau mutuatitate, solidarităţi „vii şi efective"

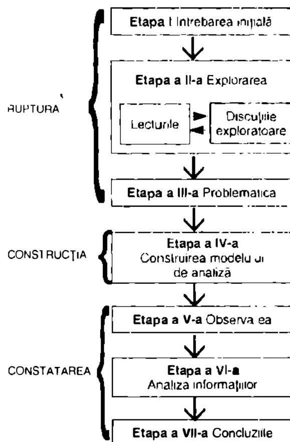
Anarho-sindicalism (Anarcho-syndicalisme). În sînul mişcărilor muncitoreşti, curent ostil partidelor politice şi Statului*, dorind păstrarea purităţii revoluţionare a proletariatului* prin recurgerea la grevă generală (G Sorel) sau la alte forme de acţiune violente Autorii Cartei de la Amiens (1906) s-au inspirat din aceste principii

Anchete (Enquêtes). După cum remarcă H Chauchat (1985, p 9), „ancheta prin rolul pe care îl joacă în domeniul informării, a devenit pe lîngă un instrument de cercetare, un fenomen sociologic Ziarele şi televiziunea caută în orice moment şi cu orice prilej în rezultatele sondajelor ecourile opiniei publice reproducerea *in extenso* a unui chestionar*, cu răspunsurile obţinute şi frecvenţa lor, este, fără îndoială, practica cea mai obişnuită, cea mai atractivă şi cea mai liniştitoare" Dincolo de acest val mediatic, se cade să ne întrebăm asupra specificităţii muncii de teren *(fieldwork)* Care sînt tehnicile de colectare cel mai des folosite? Cum se integrează ele în procesul de obiectivare a cunoştinţelor*? Ce metodologie trebuie adoptată?

■ DIFERITELE ETAPE Demersul ştiinţific, ne aminteşte Bachelard, se prezintă ca o „cursă cu obstacole": lupta împotriva prejudecăţilor* şi a simţului comun*, elaborarea unui cadru de analiză, punerea în practică a procedeelor experimentale Pe urmele lui P Bourdieu şi alţii (*Le Métier de sociologue*, Paris, Mouton/Bordas, 1968), pot fi distinse trei momente: ruptura, construcţia şi constatarea. Fiecare dintre ele ascultă de o logică proprie. Se va vorbi astfel despre distanţare, formalizare şi verificare Ierarhia operaţiilor se stabileşte ca în schema de mai jos

Schematizarea propusă necesită unele comentarii. Aceste diferite etape nu sînt independente unele de altele Secvenţa reţinută este în mod necesar simplificatoare şi trebuie să fie completată prin luarea în considerare a ceea ce teoreticienii abordării sistemice numesc „bucle de retroacţiune" Cu toate acestea, schema de mai jos oferă o bază deosebit de utilă discuţie deosebit de utilă

ETAPELE DEMERSULUI

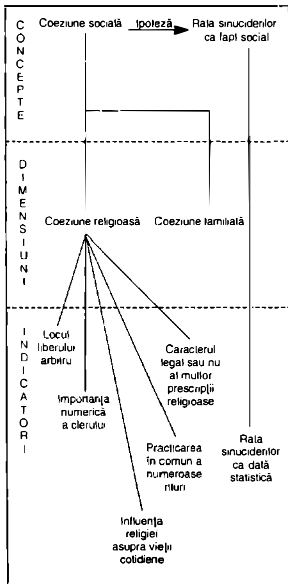

(*Sursa*: QUIVY R şi VAN CAMPENHOUDT L., *Manuel de recherche en sciences sociales*, Paris, Dunod, 1988, p. 15.)

Să detaliem acum fiecare dintre aceste componente. Să examinăm mai întîi proiectul de cercetare. Întrebarea inițială trebuie să fie formulată cu claritate, deci în mod precis, neambiguu. Alt imperativ: fezabilitatea. Este vorba, în această optică, de a dovedi realism, de respectarea caietului de sarcini și de a nu depăși deci bugetul disponibil. Se va avea în vedere, printre altele, ca tema aleasă să poată da loc unor investigații aprofundate în termeni de relații de putere*, de strategii* sau de relații sociale. A doua fază: munca exploratoare. Cunoașterea producțiilor anterioare (articole de specialitate, lucrări de referință) trebuie încurajată în măsura în care lectura acestor contribuții permite îmbogățirea reflecției. Conversațiile se dovedesc, de asemenea, foarte importante. Discursul, în fapt, nu este numai o sursă de informare, ci și un „proces de dezvăluire", cu tot ceea ce acesta comportă ca incoerență, contradicții sau lacune. Confruntarea perspectivelor precedente face obiectul unor discuții, sprijinite pe o problematică. Aceasta se referă la orientări teoretice și pune în joc una sau mai multe paradigme*. În unele cazuri va exista tendința privilegierii interpretărilor de tip holist*, în altele, punctul de vedere adoptat va fi cel al individualismului metodologic* sau cel al interacționismului simbolic*.

Construirea modelului (*modélisation*, echivalentul operaționalizării - n.n.) necesită un efort de abstractizare și de formalizare. Fiecărui concept (religie, de exemplu) îi corespund „dimensiuni" (experiențială, ideologică, ritualistă sau consecvențială) și „atribute" particulare (vedenii, credință în Dumnezeu, participare la oficierile religioase, altruism etc.). Să examinăm, drept ilustrare, analiza durkheimiană a sinuciderii*. Variabila fundamentală este gradul de integrare* (sau de coeziune socială). Cu cît legăturile de solidaritate* sînt mai strînse, cu atît indivizii sînt mai apărați, cînd, dimpotrivă, atașamentul față de grup cedează locul unor atitudini de retragere sau de dezangajare, trecerea la act devine mai frecventă (coeficient de agravare): o dovedesc indicatorii referitori la situația matrimonială sau la respectarea preceptelor. De unde celebra tipologie: egoism/altruism*/anomie*. Argumentarea poate fi reluată sub o formă mai sintetică (cf. schema de mai jos).

Din momentul în care ipotezele sînt supuse probei faptelor (principiul falsificării), observația* dobîndește o importanță capitală. Să ne gîndim, spre exemplu, la compararea unor date pertinente, la selectarea unor eșantioane* reprezentative sau la alcătuirea chestionarelor*. Informațiile obținute trebuie tratate în mod adecvat. Trebuie deosebită aici

(*Sursa*: QUIVY R. și VAN CAMPENHOUDT L., *op. cit.*, p. 105.)

adunarea de juxtapunere sau - mai general - operaţia matematică de culegerea empirică Pentru ngoare, „nu vom spune despre Margot că a intîlnit trei căpitani. Ea a întîlnit nişte căpitani Ea i-a numărat Erau trei Nu există mai multe motive pentru a întîlni trei căpitani decît pentru a întîlni un inel al lui Boole. Singura diferenţă este aceea că noi ştim să numărăm de foarte mult timp şi că în ceea ce priveşte întregii cei mai uzuali, ne imaginăm că îi vedem în produsele sau în realizările pe care le cuprind" (J -T Desanti, *La Philosophie silencieuse*, Paris, Seuil, 1975, p 226).

Inaptitudinea de a concepe realitatea unei mărimi altfel decît prin asimilare cu ceea ce percepem prin intermediul simţurilor conduce astfel la neînţelegerea statutului obiectelor cărora le este asociat un număr În *Fondements philosophiques de la physique* (trad fr , Paris, A Colin, 1973, p 228), R Carnap ne pune în gardă în legătură cu asemenea derive: „Ar fi de dorit ca fizicianul să spună clar ce înţelege prin cuvintele: electricitate, magnetism, greutate, moleculă (.). Este însă zadarnic a cere asemenea definiţii care, avînd în vedere natura problemei, nu pot fi date. Unui copil care nu ştie ce este un elefant i se poate răspunde că acesta este un animal enorm, cu urechi mari şi trompă lungă ( ) Prin analogie, este tentant să credem că un om de ştiinţă poate fi capabil să explice în termeni familiari noţiunile teoretice pe care le foloseşte. Dar aceasta nu este posibil Un fizician nu ne poate arăta o imagine a electricităţii aşa cum i-ar arăta copilului său imaginea elefantului" Numai teoria* în ansamblul său este capabilă să definească ce este o mărime, situînd-o în cadrul sistemului de relaţii în care proprietăţile sale sînt specificate (G Ferréol şi P Deubel, 1993).

Astfel, realul nu se oferă ca un spectacol, el nu se relevă decît în contextul acţiunii, prin felul în care reacţionează la operaţiile prin intermediul cărora este abordat: „Structurarea sa nu poate viza ceea ce este probat prin experienţă decît printr-un imens ocol, prin intermediul unor construcţii din ce în ce mai abstracte, printr-un efort neîntrerupt al *logos*-ului, al cărui acord cu *physis*-ul rămîne întotdeauna nesigur şi fragmentar" (J. Ladrière, *Vie sociale et destinée*, Gembloux, Duculot, 1973, p. 48). Concluziile la care se ajunge sînt susceptibile să contrazică certitudinile cele mai bine stabilite sau, dimpotrivă, să confirme intuiţiile iniţiale şi chiar să ne reînnoiască abordarea fenomenelor studiate. Să reamintim aici faptul că orice descoperire este şi un enunţ şi că ea trebuie să satisfacă, să convingă şi să îşi atragă adeziunea spiritelor pentru a cîştiga asentimentul comunităţii şi pentru a dobîndi, prin aceasta, statutul invidiat de paradigmă*

■ TEHNICILE DE CULEGERE. Faptele ştiinţifice sînt în acelaşi timp „dobîndite, construite şi constatate". În centrul dispozitivului se află culegerea informaţiilor şi selectarea datelor (vezi pagina 16).

În funcţie de tipul cercetării, procedeele folosite răspund mai multor exigenţe

Abordare cantitativă		**Abordare calitativă**
Validitate	- internă	Credibilitate
	- externă	Transferabilitate
Fidelitate		Consistenţă
Obiectivitate		Fiabilitate

Reprezentativitatea eşantionului, precum şi „triunghiularizarea" sau încrucişarea surselor şi metodelor se înscriu în această perspectivă. În ce priveşte primul punct, pot fi utilizate diferite tehnici. Unele sînt de ordin probabilistic (estimare punctuală sau prin interval), altele se sprijină pe o bază empirică sau pe planuri experimentale. A se consulta, pentru mai multe precizări, lucrările lui Chauchat (1985) şi Stoetzel/Girard (1973).

În caz de nonrăspunsuri sau de erori de observaţie*, nu trebuie excluse erorile statistice (*bias*). În acest caz, se operează prin „redresări" sau „similitudini". Adoptarea unui demers sau a altuia depinde în realitate de nevoile analizei şi de constrîngerile materiale. În

	Observaţie Informaţii ⟷	Selecţie Date ⟷	Reducere Fapte
Transformări tehnice	Cuantificare Codificare Descriere	Indicatori Trăsături Fenomene	Variabile Semne Esenţe

(*Sursa*: BRUYNE P de, HERMAN J, SCHOUTHEETE M de, *Dynamique de la recherche en sciences sociales. Les pôles de la pratique méthodologique*. Paris, PUF, 1974, p. 197)

privinţa modurilor de culegere, trebuie menţionate trei dintre acestea anchetele, observaţiile* şi analizele documentare.

Să începem cu interviurile* şi chestionarele*. Interviul* poate fi mai mult sau mai puţin dirijat, variind în funcţie de intenţia de a controla, de a verifica, de a aprofunda sau de a explora o situaţie sau un domeniu dat Pentru R Ghiglione şi B Matalon, cea mai bună adecvare ar fi cea prezentată la pagina 17

Pentru a duce la bun sfîrşit acest tip de convorbiri trebuie îndeplinite anumite condiţii: stabilirea unui climat de încredere accesibilitatea limbajului, motivarea respondentului, contextul spaţio-temporal . Din timp în timp, se pot dovedi judicioase „relansările" (procedeul "oglinzii" sau „ecoului" repetarea unui cuvînt sau a unei expresii este astfel foarte adesea considerată ca o invitaţie la continuarea ideii exprimate) Se poate, de asemenea apela la „contraexemple", se pot evoca argumente de autoritate sau se poate stimula ignoranţa (tehnica numită a „incomprehensiunii voluntare") Şi aici riscă să se producă distorsiuni legate de condiţionarea* verbală sau de efecte de prestigiu*, de halo* sau de conformism* Aceeaşi remarcă este valabilă şi pentru chestionare*: negaţiile, termenii prea abstracţi sau cu dublu sens trebuie eliminaţi Oricare ar fi opţiunea reţinută (formulare deschisă, închisă sau în evantai) se impun precauţii (pentru o recapitulare a avantajelor şi inconvenientelor acestor metode, cf. p 18)

Toate aceste elemente se integrează într-un „lanţ statistic" foarte complex (P Champagne şi alţii, 1989, p 157) Codificatori, informaticieni, mass-media intervin în cifrare, în exploatarea fişierelor şi în difuzare. Cererea socială nu poate fi de altfel, ignorată şi comandă în mare parte alegerea temelor sau a problematicilor (cf. p 20)

În ceea ce priveşte observaţia* aceasta are două modalităţi principale directă sau participantă Prima este de uz curent în psi-

MODEL / DESCRIPTIV	Probabilistic	Empiric	Cvasiexperimental
Principiu (sau bază de sondare)	Tragere la sorţi (exhaustivă sau fără miză). Tabel de numere aleatorii (*random sampling*)	Cunoaşterea repartizării populaţiei în funcţie de anumite variabile	Combinare a modalităţilor Studiu al interacţiunilor
Tehnici de eşantionare	Elementara Cu mai multe grade Prin grappes Areolară Stratificată	Prin cote Prin unităţi-tip Prin itinerare („alegeri raţionale", controale încrucişate sau marginale)	Plan sistematic (factorial sau corelaţie) Plan reprezentativ

CONVERSAȚIE / CERCETARE	LIBERĂ	SEMIDIRIJATĂ	DIRIJATĂ
Control			●
Verificare		●	●
Aprofundare	●	●	
Explorare	●		

(*Sursa:* GHIGLIONE R., MATALON B., *Les Enquêtes sociologiques. Théories et pratique*, Paris, A. Colin, 1978, p. 77.)

hologie și permite studierea fenomenelor de interacțiune în cadrul grupurilor restrînse. S-a recurs în acest caz la categoriile lui Bales (simetrie pol pozitiv/pol negativ: solidaritate/antagoism, destindere/tensiune, acord/dezacord). Exterioritatea este acceptată și obiectivul urmărit constă în înregistrarea și descrierea fidelă a evenimentelor produse. Celălalt procedeu a fost experimentat de etnologi și pretinde o mai mare implicare a cercetătorului. Trebuie cîștigată încrederea oamenilor și cercetat „imponderabilul vieții cotidiene" (după expresia lui B. Malinowski). Două reușite exemplare în acest domeniu: cele ale lui W. F. Whyte (*Street Corner Society*, 1943) și L. Wylie (*Peyrane*, 1957). Fiecare din aceste monografii* ajută la o mai bună înțelegere a problemelor sociabilității*, proprii unui anumit grup (imigranții italieni dintr-un cartier popular din Boston, comunitatea sătească din Vaucluse). La fel, informațiile disponibile sînt grupate în tabelul de la p. 19).

Altă abordare interesantă: analiza documentară (cf. tabelul de mai jos). Pot fi consultate diferite surse: anuare profesionale, arhive, opere literare, corespondență, carnete de note, jurnale private, literatură „gri", iconografie... Relația emițător/receptor apare aici ca esențială (lucrările lui Harold Lasswell, Bernard Berelson sau Schuyler Forster).

- Cine vorbește? (identificarea și personalitatea actorilor)

Niveluri de reflecție	Principalele caracteristici	Obiective	Autori de referință
Tematic	Categorii	Calculare și comparare a frecvențelor anumitor caracteristici	B. Berelson
	Evaluare	Examinare a judecăților formulate de interlocutor	C. E. Osgood *și alții*
Format	Expresie	Analiză a semnificanților și a organizării acestora	N. Chomsky, Z. S. Harris
	Enunțare	Studierea proceselor discursive („acte de limbaj")	J. Austin, J. Searle
Structural	Co-ocurență	Căutarea asocierilor dintre itemi	A. Greimas
	Construire de modele	Punere în evidență a „ordinii latente" a discursului	C. Lévi-Strauss, R. Barthes

Moduri de culegere	Tipuri de informaţii	Opţiuni tehnice	Obstacole (care trebuie minimizate)	Avantaje
ANCHETĂ PRIN A - **Interviu** (oral): - structurat (protocol prestabilit); - liber, pe o temă generală; - centrat pe o temă particulară (listă-control), - informal şi continuu; - panel, interviuri repetate; - în profunzime, indirect	- fapte observate şi/sau opinii exprimate despre: - evenimente; - ceilalţi; - sine, - schimbări ale atitudinii, ale influenţelor; - evoluţii ale fenomenelor; - semnificaţia răspunsurilor; - conţinutul latent	- selectarea informaţiilor (apţi şi dispuşi să răspundă): - eşantion, - respondenţi „reprezentativi"; - persoane „competente" (*keyinformants*).	- barieră în calea comunicării; relaţie artificială; - mecanisme de apărare (fugă, refuz, raţionalizare, conformism etc); - stare de informare aleatorie a respondenţilor; - subiectivitate; - disparitate între declaraţii şi comportamente, - inadecvarea la realitate a conceptelor, dificultăţi de limbaj, incomprehensiuni	- incitare la răspuns (acceptare, dorinţă de comunicare etc), - cantitate şi calitate a informaţiilor sporite, probleme mai complexe sau cu încărcătură afectivă mai mare, - flexibilitate
B - **Chestionar** (scris)		- formulare a întrebărilor (pentru A şi B); - închise (alegere a răspunsurilor limitată); - deschise (conţinutul şi forma răspunsurilor lăsate la alegere).	- *idem* - erori datorate rigidităţii; - extragerea informaţiilor din chestionar şi clasificarea mai dificilă; - interpretare delicată, risc de eroare; - cost mai ridicat	- economie; - uniformitate; - anonimat, - uşurinţa extragerii; - filtrarea întrebărilor; - răspunsuri mai complexe

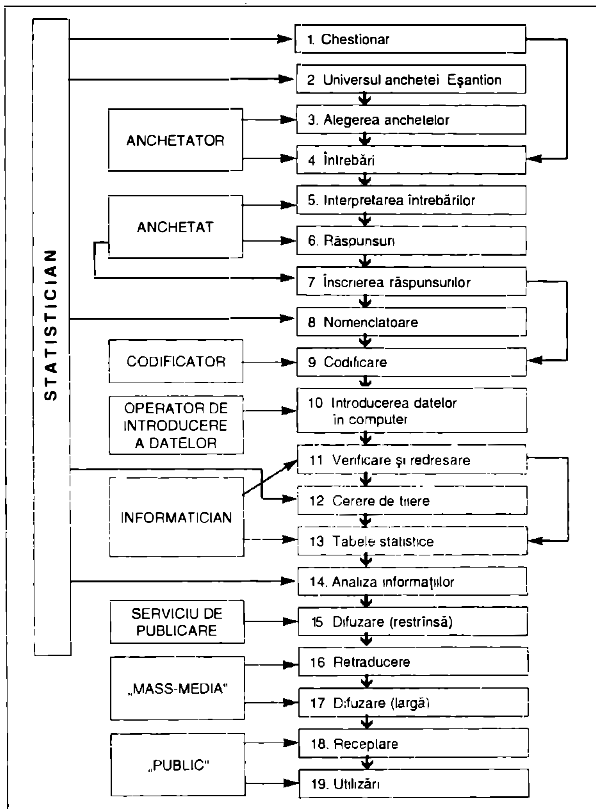
(Sursa: BRUYNE P. de *şi alţii, Dynamique de la recherche en sciences sociales. Les pôles de la pratique méthodologique,* Paris, PUF, 1974, p. 202.)

Observaţie directă şi observaţie participativă

Mod de culegere	Tipuri de informaţii	Opţiuni tehnica	Obstecole (care trebuie minimizate)	Avantaje
OBSERVAŢII **A - Observaţie directă, sistematică** (observator exterior)	- caractere sau proprietăţi ale unui număr de evenimente sau de unităţi (distribuţii, frecvenţe); - mai multe caractere sau proprietăţi ale aceleiaşi situaţii sau ale aceluiaşi obiect, - acţiuni constante, explicaţii primite, semnificaţii raportate, - incidente sau povestiri, fapte recurente	- definire a obiectelor de observat şi a unităţilor, - eşantioane reprezentative; - numărare; - selectare a datelor; - monografie sau etnografie (eşantion mic, masă de observaţii); - necesitatea de a sistematiza notele (categorii, scale)	- manifestări sensibile (semne de interpretat); - diversitatea obiectivelor şi nivelurilor observaţiei, - cadru de referinţă „supradeterminant". - subiect observat care se comportă altfel decît dacă ar fi singur, comportament diferit de gîndire, conduite ambigue; - imprecizie, acumulare inutilă de date, observaţie intenţionată, interpretare *ex post* a notelor	- intervenţie minimă a cercetătorului
B - Observaţie participativă (observator cunoscut sau ascuns)	- faptele aşa cum sînt ele pentru subiecţii observaţi, - fenomene latente (care scapă subiecţilor, dar nu şi observatorului)	- interviu „pe viu", în timpul desfăşurării evenimentului, şi o observare, fie directă, fie prin persoane interpuse (informatori-"colegi"); - relaţie directă *(face à face)*, durabilă, activă sau nu (văzut, ascultat, participat); observator detaşat şi implicat în acelaşi timp.	- posibilă respingere a observatorului sau integrare şi socializare excesive, - evenimentul interesant este adesea fortuit; - probleme de etică.	- participare maximă a cercetătorului; - relaţie mai puţin artificială

(Sursa: BRUYNE P. *şi alţii, op. cit.*, p. 203-204.)

Schema „lenţului" statistic

(*Sursa:* Champagne P. *şi alţii, Initiation à la pratique sociologique,* Paris, Dunod, 1989, p. 157.)

- Ce spune? (tipul mesajului: implicit/explicit, reprezentativ/instrumental, informativ/ demonstrativ).
- Prin ce mijloace? (natura argumentării, tonul şi stilul adoptate)
- Cui? (publicul vizat, „ţintă" privilegiată)
- Cu ce efect? (impact scontat, receptare şi audienţă, consecinţe directe sau indirecte)
- În ce circumstanţe? (ţară, epocă, mediu social)

Orice comunicare (scrisă sau orală) trimite la nişte semnificaţii mai mult sau mai puţin imediate. Conţinutul său (latent sau manifest) poate fi luat în considerare dintr-un punct de vedere tematic, formal sau structural (L. Bardin, 1977).

Trebuie precizat faptul că aceste investigaţii sînt nu numai descriptive, ci şi inferenţiale, iar cuantificarea se bazează pe unităţi de recensămînt (semantic sau lingvistic), de numărare (aritmetică sau geometrică) şi de context (local sau global).

Subliniem, in concluzie, trei aspecte:

- Pentru a relua o definiţie deja clasică, „a realiza o anchetă înseamnă a chestiona un anumit număr de indivizi în vederea unei generalizări" (R. Ghiglione şi B. Matalon, 1978, p. 6). Înseamnă, de asemenea, conceperea unei metodologii, construirea unei problematici şi aplicarea unui protocol experimental. Observaţia în particular nu intervine decît după o muncă de pregătire îndelungată.
- Tehnicile prezentate mai sus trebuie utilizate cu bună-credinţă în funcţie de cadrul teoretic şi caracteristicile obiectului de studiu.
- Alte procedee (joc de rol, biografie*, *sortare Q*...) îşi au locul lor şi completează în mod util grilele de analiză.

> Conţinut (analiză de ~) ▷ Date (analiza ~) ▷ Eşantion ▷ Indice ▷ Item ▶ Metode cantitative ▶ Obiectivarea cunoştinţelor ▷ Panel ▷ Cotă ▷ Istoria vieţii ▶ Sondaj ▷ Teste ▷ Tipologie ▶ Variabile

● BARDIN Laurence, *L' Analyse de contenu*, Paris, PUF, 1977.

BRUYNE Paul de, HERMAN Jacques, SCHOUTHEETE Marc de, *Dynamique de la recherche en sciences sociales. Les pôles de la practique méthodologique*, Paris, PUF, 1974.

CHAMPAGNE Patrick, LENOIR Rémi, MERLLIÉ Dominique, PINTO Louis, *Initiation à la pratique sociologique*, Paris, Dunod, 1989.

CHAUCHAT Hélène, *L'Enquête en psycho-sociologie*, Paris, PUF, 1985.

FERRÈOL Gilles, DEUBEL Philippe, *Méthodologie des sciences sociales*, Paris, A. Colin, 1993.

GHIGLIONE Rodolphe, MATALON Benjamin, *Les Enquêtes sociologiques. Théories et pratique*, Paris, A. Colin, 1978.

GRAWITZ Madeleine, *Méthodes des sciences sociales*, Paris, Dalloz, 1972.

MATALON Benjamin, *Décrire, expliquer, prévoir. Démarches expérimentales et terrain*, Paris, A. Colin, 1988.

QUIVY Raymond, VAN CAMPENHOUDT Luc, *Manuel de recherche en sciences sociales*, Paris, Dunod, 1988.

STOETZEL Jean, GIRARD Alain, *Les Sondages d'opinion publique*, Paris, PUF, 1973.

Anchetă privind postul de muncă (Enquête-emploi) ▷ Populaţie activă

Anderson (paradoxul lui ~) (Anderson: paradoxe d') La începutul anilor '60, mai multe anchete efectuate în ţările anglo-saxone arătau că dobîndirea unei diplome de studii superioare celei a tatălui nu garanta neapărat o poziţie socială mai bună. Invers, rezultate mai puţin bune nu se traduceau în mod necesar printr-un fenomen de derogare. Concluzia sociologului american Anderson: postulatul meritocratic* trebuia repus în mod serios în cauză.

Studiul cazului Franţei confirmă rezultatele precedente. Cf., în această privinţă, tabelul de la pagina 22.

Paradoxul se clarifică în cazul ipotezei că structura diplomelor nu este omoloagă cu cea a posturilor oferite pe piaţa muncii. Într-un mod mai general, pune în evidenţă efecte perverse* (devalorizarea anumitor formaţii, de exemplu). Cf. R. Boudon, *L'Inégalité des*

O ilustrare a paradoxului lui Anderson

Diplomă relativă și poziție socială relativă a fiului în raport cu tatăl (Fiul bărbat între 35 și 42 ani)					
Diploma (în raport cu diploma tatălui)	Poziție socială (în raport cu poziția tatălui)	Superioară	Analoagă	Inferioară	Total
Superioară		33	56	11	100
Analoagă		15	73	12	100
Inferioară		13	66	21	100

(*Datele* Ancheta FQP din 1970)

Comentariu: 11 % din fiii cu o diplomă superioară celei a tatălui ocupă totuși o poziție socială inferioară; 13% din cei cu mai puține studii ocupă o poziție superioară celei a tatălui Doar 73% din fiii care au o diplomă analoagă cu cea a tatălui ocupă și o poziție socială analoagă

(*Sursa*: THÉLOT C , *Tel père, tel fils? Position sociale et origine familiale*, Paris, Dunod 1983, p 142)

chances. La mobilité sociale dans les sociétés industrielles, Paris, A Colin, 1973. ▶ Mobilitate socială

Anomie (Anomie) Etimologic. desemnează absența normelor*, regulilor sau legilor*. Formă patologică a diviziunii muncii* la Durkheim (1893). Concept reluat apoi de T Parsons și R K. Merton, cu accepția de nepotrivire între structura socială și cea culturală (disfuncții, neintegrare). Prin extensie, sinonim cu devianță* Cf. P Besnard, *L'Anomie: ses usages et ses fonctions dans la discipline sociologique depuis Durkheim*, Paris, PUF, 1987. ▶ Devianță și criminalitate ▷ Sinucidere

Antisemitism (Antisémitisme) Atitudine de ostilitate față de evrei Manifestări diverse. acțiuni violente (pogromuri), măsuri de exterminare (lagărele hitleriste), marginalizare socială Cf Y Chevalier, *L'Antisémitisme essai sur la théorie d un phénomène social*, Paris, Le Cerf, 1988.

Apolitism (Apolitisme) Atitudine de neutralitate, chiar de dezangajare sau retragere* față de viața politică Provine dintr-o lipsă de interes personal sau dintr-o situație particulară interzicînd angajarea sau exprimarea publică (obligațiile pe care le au funcționarii sau străinii ce beneficiază de drept de azil).

Arhetip (Archétype) Jung a popularizat acest termen, folosit anterior de filozofi, în teoria sa despre inconștientul colectiv tipurile originale de reprezentări simbolice (corolare în plan mintal, ale instinctelor biologice) în care se înrădăcinează inconștientul individual. Într-un sens mai larg, desemnează o matrice de reprezentări*, imagine matcă ce alimentează simbolurile colective și imaginile personale Cf G Durand, *Les Structures antrophologiques de l'imaginaire Introduction a l'archétypologie générale*, Paris, Bordas 1969. ▷ Inconștient colectiv ▷ Simbol

Aristocrație (Aristocratie). Din gr *kratos* - guvernare și *aristoi* - cei mai buni Forma de guvernare în care puterea este exercitată de către un grup social restrîns (clasă ereditară, de exemplu) Prin extensie, sinonim cu „elita"

Armata industrială de rezervă (Armée industrielle de réserve) ▷ Legea implacabilă a salariilor

Asociație (Association). Grupare de indivizi structurată în vederea promovării unor scopuri care nu corespund neapărat unor interese personale apărarea drepturilor omului, lupta împotriva rasismului. . Cf A de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, 1835 ▶ Mișcări sociale, mobilizare și acțiune colectivă

Atitudine (Attitude). Apărută în psihologia experimentală germană la sfîrşitul secolului al XIX-lea pentru a desemna stări neuropsihice care pregătesc şi facilitează acţiunea, noţiunea de atitudine a căpătat azi un sens mult mai larg, devenind un concept indispensabil, dar controversat al ştiinţelor umane. Este folosită în explicarea comportamentului unui subiect ţinînd seamă de dispoziţiile lui mintale Desemnează o dispoziţie individuală (dar avînd mai multe componente), internă (deci neobservabilă în mod direct), dobîndită, relativ stabilă, orientată spre un obiect al lumii sociale Diverşi autori au poziţii diferite referitor la componentele atitudinilor sentimente, judecăţi, credinţe*, cunoştinţe intenţii de acţiune şi acţiuni. Pentru unii, atitudinea s-ar limita la o componentă afectivă, pentru alţii, componentele cognitive şi conative ar trebui, de asemenea, incluse. Pentru a măsura intensitatea a ceea ce este, prin definiţie, inobservabil, psihosociologii au construit scale constituite dintr-o serie de întrebări ordonate sau ierarhizate, a căror etalonare variază sensibil de la un autor la altul (Bogardus, Thurstone, Likert, Guttman) ▷ Autoritară (personalitate –)

Atom social (Atome social). Termen specific sociometriei* Trimite nu la individul însuşi, ci la reţeaua de interacţiuni la care participă fiecare subiect J. Moreno vorbeşte în acest caz de „schemă de atracţii şi respingeri reciproce"

Atomism (Atomisme). În tradiţia filozofiei greceşti (Democrit, Epicur), atomii desemnează particulele indivizibile din care este constituită materia. Prin analogie, concepţie potrivit căreia „stări de conştiinţă complexe s-ar descompune în agregate de date elementare". Această teorie „asociaţionistă" a fost dezvoltată de numeroşi autori: Locke, Mill, Taine. Principali adversari: W James, Bergson

Autocraţie (Autocratie). Din gr. *autokrates* - ce îşi acordă singur puterea. Monocraţie autoritară apropiată de despotism. Desemna în secolul al XVIII-lea regimul politic din Rusia. Prin extensie, guvernare care decide singură, fără limită şi fără control.

Autogestiune (Autogestion). Cu sens restrîns, gestionarea întreprinderilor de către proprii salariaţi. Se opune, în general, oricărui model "etatist", "birocratic" sau "autoritar". Cf idealul proudhonian al „federalismului".

Automatizare (Automation). Anglicism semnificînd „controlul automat al producţiei". Să observăm, cu acest prilej, că mutaţiile tehnologice în curs afectează mai mult informaţia decît materia Această evoluţie a luat naştere mai întîi în sectorul terţiar Inovaţiile succesive în domeniul semiconductoarelor au condus la apariţia informaticii.

Dezvoltarea unor noi tehnici coincide cu inventarea microprocesorului (1972). Acesta permite concentrarea informaţiei şi reducerea mărimii calculatoarelor, multiplicînd, de asemenea, puterea de calcul şi facilitînd astfel punerea la punct a procedeelor de simulare Se ajunge astfel la folosirea calculatorului în prelucrarea materiei, deci în producţie

Întîlnirea dintre maşina-unealtă şi calculator se soldează cu invenţia robotului. În acest caz, intervenţia umană nu mai este necesară Firmele se pot astfel adapta mai uşor la fluctuaţiile cererii, realizînd, în acelaşi timp, economii de capital fix Atelierul flexibil este deci definit ca „un ansamblu de automate producînd piese variate sub comanda unui calculator".

Autoportret (anchetă prin –) (Autoportrait; enquête par). Tehnică de investigaţie permiţînd unele clarificări asupra relaţiilor între „delincvenţi ascunşi" şi „delincvenţi oficiali". ▷ Cifră neagră

Autoritară (personalitate –) (Autoritaire; personalité). *The Authoritarian Personality* (1950), de T.W. Adorno *şi colaboratorii* este în acelaşi timp o critică a interpretării marxiste tradiţionale a societăţii prin intermediul factorilor economici, o încercare de a înţelege atracţia pe care o exercită fascismul* şi antisemitismul* (construirea unei scale de atitudine specifică) şi o lucrare clasică de anali-

ză a prejudecăţilor şi a atitudinilor. Acestea din urmă sînt considerate ca alcătuind un sistem, iar o atitudine pro sau antidemocratică devine în acest caz simptomul ansamblului personalităţii. Astfel, o atitudine antisemită este însoţită de conformism*, de respectul excesiv al autorităţii*, de o viziune maniheistă şi pesimistă a lumii ▷ Atitudine ▷ Etnocentrism ▷ Prejudecată ▷ Stereotip

Autoritate (Autorité) Vizează „controlul acţiunilor membrilor societăţii în legătură cu tot ceea ce ţine de realizarea scopurilor colective". Tipul de autoritate depinde de modul în care se exercită puterea. Diferite variante: tradiţională (cutume, drept divin), raţională (competenţă, ştiinţă specializată), charismatică* (prestigiu* notorietate). Cf lucrările lui F Bourricaud, B de Jouvenel sau R Sennett

Aversiune pentru risc (Aversion pour le risque). ▷ Contract implicit ▶ Metodologia cercetării în ştiinţele sociale

Axiologie (Axiologie) Compus din cuvintele greceşti *axios + logos*. Ştiinţa valorilor (mai ales morale sau etice).

Axiomatică (Axiomatique) Sistem de propoziţii formulate ca principii de bază. Demers ipotetico-deductiv. Noţiunea de sistem* formal. Cîteva axiomatici celebre: cele ale lui Peano sau Zermelo-Fraenkel (matematică), Bernays-Gödel (logică), von Neumann-Morgenstern (teoria jocurilor*).

Axiome (Axiomes) Propoziţii prime, a căror validitate este admisă fără demonstraţie şi care, fără a fi definiţii, constituie împreună cu regulile de deducţie punctul de plecare al unei teorii. Dacă, potrivit vechii concepţii, criteriul de validitate îl constituia evidenţa, astăzi este privilegiată noncontradicţia. Existenţa axiomelor în toate ştiinţele relevă relativitatea noţiunii de adevăr, chiar şi în ştiinţele cele mai formale, cum ar fi matematicile (cf , de exemplu, lucrările lui Gödel sau Tarski)

B

Bandă (Bande). Grupare mai mult sau mai puţin organizată de tineri. Unii autori o consideră expresie a identităţii* sau a subculturii*, alţii afirmare sau apărare a unor valori şi interese specifice. Cf . de exemplu, J -C. Lagrée şi P Lew-Fai, *La Galère marginalisations juvéniles et collectivités locales* Meudon, CNRS, 1985

Bătrîneţe (Vieillesse) Diferite puncte de vedere: juridic sau administrativ (vîrsta pensionării, dreptul la anumite prestaţii), medical sau gerontologic (politica îngrijirilor), economic sau social (trebuinţe specifice, solidaritate intergeneraţii). În societăţile occidentale, scăderea fecundităţii şi mărirea speranţei de viaţă. De unde o deteriorare a raportului activi/inactivi. În fiecare epocă, o realitate specifică (pauperizare* şi decădere sau, dimpotrivă, valorizare a înţelepciunii şi experienţei). La fel, o foarte mare diversitate a situaţiilor în funcţie de mediul de origine. Cf A -M Guillemard, *Le Declin du social formation et crise des politiques de vieillesse* Paris PUF 1986

Behaviorism (Behaviorisme) Din amer *behavior* - comportament. Tezele behavioriste (J B Watson B F Skinner) iau naştere la începutul secolului, în opoziţie cu psihologia conţinuturilor conştiinţei şi cu folosirea introspecţiei ca metodă de investigare. Constituie o ilustrare vădită a intrării în forţă a pozitivismului* în ştiinţele umane. Aceste teze se sprijina pe credinţa potrivit căreia obiectul studiului ştiinţific îl poate constitui numai comportamentul observabil. Acesta este definit ca fiind un răspuns la prezenţa unui eveniment survenit în mediul unui individ (stimul). Psihologia este astfel concepută ca o ştiinţă a naturii, al cărei scop este stabilirea legilor* provenite din conexiunile sistematice între stimuli şi răspunsuri. Organismul este considerat o „cutie neagră" interesînd alte ştiinţe

Postulatele behaviorismului sînt fondate pe „convingerea potrivit căreia comportamentul tuturor mamiferelor funcţionează conform aceloraşi legi primare" (C L Hull, *A Behavior System*, 1952). În această perspectivă, orice conduită constituie în principal o adaptare a organismului la mediu şi omul, ca orice animal, tinde spre satisfacerea maximă a nevoilor sale. Interacţiunea* socială ar fi atunci un schimb de „întăriri între organisme".

Se vorbeşte de „psihologia S-R" pentru a desemna concepţia prezentată mai sus, care integrează descoperirile lui Pavlov şi face din învăţare* un element fundamental Această concepţie constituie de-a lungul secolul nostru, modelul dominant în psihologia experimentală. Dificultatea negării activităţilor mintale va conduce totuşi la o mai mare supleţe a poziţiilor iniţiale, în special prin luarea în considerare a activităţilor cognitive şi afective ale subiectului Acesta apare acum ca instanţă moderatoare Mai recent, susţinînd că reprezentarea* determină în acelaşi timp şi stimulul şi răspunsul, unii autori s-au ridicat împotriva oricărei forme de „obiectivism radical" vizînd separarea universului exterior de universul interior al individului ▷ Condiţionare ▶ Reprezentări sociale

Biografie (Biographie) Istoria vieţii* Sursă documentară privilegiată de cercetatorii în ştiinţe sociale pentru analiza relaţiilor între indivizi şi cultura lor Reconstrucţie intelectuală a unui trecut sau a unei epoci cu ajutorul conversaţiilor, al mărturiilor sau al arhivelor Cf. J Peneff, *La Méthode biografique De l'école de Chicago à l'histoire orale*, Paris, A Colin, 1990

Birocraţie (Bureaucratie) ▶ Organizaţii (sociologia ~)

Biserică (Église). Se opune sectelor sau reţelelor mistice ori spiritualiste (lucrările lui M Weber şi E Troeltsch). Importanţa distincţiei profan*/sacru* (cf E. Durkheim: *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*, 1912). Presupune o comunitate de credincioşi, respectul tradiţiei*, urmarea preceptelor. Prin extensie, ansamblu de persoane care profesează o aceeaşi doctrină şi sînt animate de aceeaşi credinţă. ▷ Sacru ▷ Sectă

Briciul lui Occam (Rasoir d'Occam) ▷ Nominalism

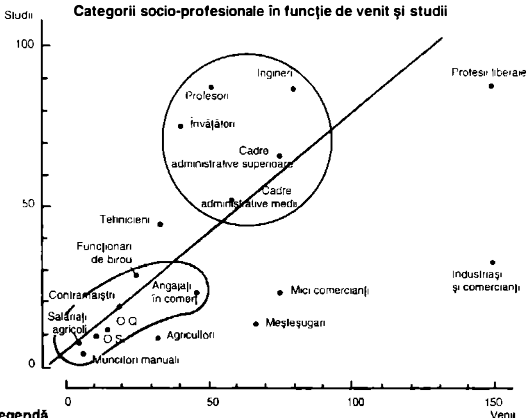
Burghezie (Bourgeoisie). Desemnează, în evul mediu, locuitorii unui burg sau ai unei cetăţi, beneficiind de un statut privilegiat. În tradiţia marxistă se referă la clasa* dominantă în lumea de producţie capitalistă Mai multe „variante": industrială, comercială, bancară Trei stîlpi principali în secolul al XIX-lea. baroul, medicina şi întreprinderea. Condiţii de existenţă şi stil de viaţă specifice: îndestulare materială, capital socio-cultural, onorabilitate (cf. lucrarea clasică a lui F. Goblot, *La Barrière et le niveau*, 1925) Înlocuit astăzi de termenul „clase superioare"

C

Cadre (Cadres) Termenul apare în anii '30 pentru a desemna persoanele active cu studii superioare şi venit ridicat. Este vorba despre "salariaţi care exercită, delegaţi de şeful întreprinderii, o funcţie de iniţiativă sau de responsabilitate" - ce presupune „competenţă şi tehnicitate" - în scopul de a asigura organizarea, controlul sau chiar execuţia unei sarcini date. Efective în creştere accentuată (mobilitate socială*, democratizarea învăţămîntului, nevoia de mînă de lucru calificată), mari disparităţi, în special în funcţie de sectorul de activitate (public sau privat). Importanţa capitalului cultural. Se vorbeşte în zilele noastre despre o „maladie" sau despre o „criză de identitate". Cf., în această privinţă, lucrările lui L. Boltanski. ► Mobilitate socială ▷ Nomenclator PCS

Cadru de raferinţă (cadre de référence) ► Obiectivarea cunoştinţelor

Calificare (Qualification) Trebuie să distingem aici trei niveluri: calificare reală (aptitudinea de a executa o sarcină dată în funcţie de experienţă sau formare, calificare cerută (fixată de patron într-o manieră contractuală) şi calificare oficială (determinată de convenţiile colective). Subliniem că automatizarea nu duce neapărat la dispariţia meseriilor, atrofierea personalităţii sau dispariţia iscusinţei. Mult timp apărată de G. Friedmann şi H. Braverman, teza bipolarizării (descalificare/supracalificare) are rezerve serioase. Exemplul mecanicii şi tinichigeriei este, în acest plan, foarte preţios. Intervenţia muncitorului care perforează metalul, într-adevăr, nu se reduce numai la alimentarea sau supravegherea maşinilor, ci

Legendă
Studii = procentajul persoanelor active care au obţinut cel puţin diploma de bacalaureat
Venit = categoriile sînt clasate în funcţie de venitul lor mediu pe o scară obişnuită
(*Sursa*: MENDRAS H., *La Seconde Révolution française*, 1965-1984, Paris, Gallimard, 1988, p. 51)

rămîne esenţială în timpul penelor sau altor accidente datorate întîmplării. La fel, conducătorul de bandă rulantă trebuie să vegheze ca utilajele să fie în stare bună, să înlocuiască eventualele defecte şi să stăpînească anumite elemente de informatică. Integrarea activităţilor succede astfel parcelării sarcinilor. ▶ Muncă (sociologia ~)

Capitalism (Capitalisme). Sistem economic caracterizat de proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie, de iniţiativa individuală, de căutarea profitului şi de „forţele concurenţei" Importanţa pieţei (metafora Mîinii Invizibile) Conotaţii adesea negative în tradiţia marxistă, sinonim cu exploatare*, inegalitate* sau alienare* Alţi autori insistă, dimpotrivă, asupra rezultatelor obţinute: acces la societatea de consum, democratizarea produselor, creşterea nivelului de trai. Studii principale W Sombart (1902), M. Weber (1904), J Schumpeter (1942). F Perroux (1948). F Braudel (1979)

Carieră (Carrière). Termen din limbajul comun utilizat pentru a desemna diferitele etape ale vieţii profesionale Alcătuirea biografiilor*, analiza longitudinală a traiectoriilor au ca scop depăşirea studiului sincronic al situaţiilor de munca pentru a sesiza derularea lor temporala Utilizat de curentul interacţionist, conceptul îşi lărgeşte sfera dincolo de accepţia uzuală În acest caz este vorba despre construirea unor modele secvenţiale ale trecerilor de la o poziţie la alta, de considerarea istoriei indivizilor ca o serie de angajamente faţă de norme* şi instituţii*, implicînd schimbări de comportament şi de opinii. Se poate vorbi în acest caz - cum o face Becker - despre cariere ale devianţilor* sau ale delincvenţilor*, Cl., pentru acest aspect, E. Sutherland, *Le Voleur professionnel*, trad. fr., Paris, SPES, 1963, prima ediţie 1937 ▶ Devianţă şi criminalitate ▶ Profesii şi profesionalizare

Caste (Castes). Sistem social în care apartenenţa la un grup este ereditară şi depinde de gradul de puritate religioasă. Alte caracteristici: specializarea sarcinilor; reguli de endogamie* Societatea rurală africană cunoaşte încă acest mod de organizare al cărui model a fost elaborat în India, unde se pot distinge patru *vamas* Brahmanii (preoţi şi profesori) se află în vîrful ierarhiei; le urmează războinicii şi proprietarii (kshatrias), negustorii şi agricultorii (vaishyas) şi, în sfîrşit, shudras (servitorii) Se mai adaugă sistemului intangibilii (paria, excluşii). Cf. L. Dumont. *Homo hierarchicus. Essai sur le système des castes*, Paris. Gallimard, 1966. J. Baechler. *La solution indienne Essai sur les origines du régime de castes*. Paris, PUF. 1988 ▶ Mobilitate socială

Catolicism social (Catholicisme social). Curent de gîndire care se dezvoltă la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi care preconizează conformarea actelor la regulile morale ale religiei Şcoala lui Le Play ilustrează această mişcare Cl , de asemenea, celebra enciclică *Rerum Novarum*, referitoare la condiţia muncitorilor (Leon al XIII-lea, 1891)

Cauzalitate (principiul ~) (Causalité; principe de) În *Theodiceea* (1710, paragraful 44), Leibniz afirma „Nimic nu se întîmplă fără să existe o cauză sau măcar un motiv determinant, adică ceva care să poată explica *a priori* de ce acela este existent mai degrabă decît neexistent şi de ce acela este aşa mai degrabă decît într-un alt fel" Formulare mai abstractă la J S Mill, care se referă la „antecedentul sau ansamblul de antecedente cărora fenomenul numit efect le este in mod invariabil şi necondiţionat consecinţa" Unii autori preferă să vorbească de „relaţii de dependenţă", alţii de „relaţii funcţionale" sau de „corelaţii*" Cf R Boudon, *L'Analyse mathématique des faits sociaux*, Paris, Plon, 1968

Căsătorie (Mariage). În acelaşi timp ceremonie (civilă sau religioasă), act simbolic şi instituţie socială Legalizarea uniunii dintre două persoane de sex opus. Supunerea la obligaţii reciproce. Recunoaşterea unor drepturi specifice. ▶ Familie (sociologia ~)

Celibat (Célibat). Stare civilă a persoanelor necăsătorite. Procentul de celibat variază sensibil în funcţie de sex, profesie, nivel de studii, localizare geografică. În zilele noastre, oprobriul şi marginalizarea au făcut loc unor noi valori (o mai mare autonomie personală, critica instituţiei matrimoniale sau a diviziunii sexuale a sarcinilor)

Cercetare-acţiune. (Recherche-action). Conceptul de *action research* a fost propus de psihologia socială americană Pentru K Lewin (1890-1947), unul din fondatorii lui Research Center for Group Dynamics (MIT, Massachusetts Institute of Technology), cercetătorul trebuie să se implice mai mult în obiectul său de studiu La Touraine (cf., în particular, *La Voix et le regard*, Paris, Le Seuil, 1978), problematica „intervenţiei sociologice" Aplicaţii în numeroase domenii instituţii*, sistem educativ, mobilizare* politică

Cercul de la Viena (Cercle de Vienne). În anul 1929, la Viena, cîţiva universitari (grupaţi în jurul lui Moritz Schlick) proclamă voinţa lor de a „rupe cu metafizica, în numele unei metode logice de unificare a ştiinţelor, articulată cu o definire riguroasă a ceea ce este un enunţ cu sens şi susceptibil de a face să avanseze cunoaşterea" Reuniuni săptămînale, o revistă *(Erkenntnis)*, simpatizanţi (A Ayer C Hempel, H Reichenbach) Lider Rudolf Carnap *Manifestul* Cercului de la Viena are drept obiectiv „armonizarea şi articularea între ele a diferitelor ramuri ale cunoaşterii empirice", de unde necesitatea de a combate „idealismele sistematice" („Fraze cu aparenţa unor propoziţii respectabile, dar care sînt lipsite de semnificaţie") O convingere asemănătoare „nu există judecăţi sintetice *a priori* posibile" Verdictul experimentării*, eliminarea entităţilor abstracte (universalii)

După anexarea Austriei de către Germania, publicaţiile Cercului sînt interzise Membrii săi cei mai cunoscuţi sînt nevoiţi să plece în exil peste Atlantic *Received View* cunoaşte acolo un real succes Începînd din anii '50, apar numeroase critici (cf. contribuţiile lui K Popper, T. Kuhn, P. Feyerabend...).

Charismă (Charisme) Din gr. *charisma* - graţie, favoare, binefacere. Atribut al unei persoane căreia i se recunoaşte un har sau o capacitate ieşită din comun ce îi conferă un ascendent sau prerogative excepţionale (profeţi, îndrumători spirituali, lideri politici, conducători militari). Puterea* charismatică, unul din cele trei tipuri de dominare* avute în vedere de Weber, se sprijină pe adeziunea masivă faţă de o persoană şi faţă de idealurile reprezentate de aceasta

Chestionar (Questionnaire) > Anchete

Chicago (Şcoala de la ~) (Chicago; ecole de) Perioada cheie 1920-1930 Principali reprezentanţi W. Thomas, R Park E Burgess şi R McKenzie Domeniu de studiu privilegiat ecologia urbană Se interesează, de asemenea, de familiile de emigranţi, de problema delincvenţei şi de raporturile interetnice Printre metodele folosite se numără observaţia* participativă, biografiile* sau istoria vieţii* Numeroase monografii, unele celebre, cf în special Thomas şi Znaniecki *The Polish Peasant in Europe and America*, 1918-1921 Prelungire, în zilele noastre, prin intermediul etnometodologiei* şi al interacţionismului simbolic* Cf Y Grafmeyer şi I Joseph, *L'École de Chicago naissance de l'écologie urbaine* Paris Aubier, 1979

Cibernetică (Cybernétique). Din gr *kybernitis* - pilot Arta de a guverna Ştiinţă constituită din ansamblul teoriilor referitoare la comunicare şi la servomecanisme Abordare sistemică (N Wiener, L von Bertalanffy) Concepte de informare, de autoreglare şi de feedback (retroacţiune) Numeroase aplicaţii cercetare operaţională, probleme de decizie* sau de optimizare

Ciclu (Cycle). Din gr *kyklos* - cerc Mai multe faze expansiune, recesiune, contractare, reluare Mişcare alternativă şi recurentă, de amplitudine şi periodicitate relativ constante A se face deosebirea între tendinţă şi fluctuaţii (sezoniere sau neregulate). Clasificare uzuală cicluri Kondratieff (pe termen lung), Juglar

(între 6 şi 10 ani) şi Kitchin (pe termen scurt). Explicaţii de tip exogen sau endogen. Importanţa progresului tehnic*, rolul inovaţiilor*. Cf. analiza lui J. Schumpeter, *Business Cycles: a Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*, 1939

Ciclu de viaţă (teoria ~) (Cycle de vie; théorie du). Mai multe accepţii În primul rînd, teza lui R Vernon referitoare la descompunerea evoluţiei vînzărilor unui produs în patru faze succesive (curbă în formă de S). lansare creştere, maturitate, declin. Aplicare a acestei „secvenţe" în cadrul diviziunii internaţionale a muncii Altă perspectivă - cea a demografiei sau a sociologiei familiei* Reperare a perioadelor cheie vîrsta la căsătorie, timpul scurs între aceasta şi naşterea primului copil, achiziţionarea unei locuinţe.. Cf lucrarea colectivă a lui D. Kessler şi A Masson, *Cycles de vie et générations*, Paris, Economica, 1985

Cifră neagră (Chiffre noir) Problematica anglo-saxonă a aşa-numitului *dark number* este o invitaţie la reflecţie asupra raporturilor dintre înregistrarea statistică şi realitatea socială De cît de strînsă este această relaţie depinde legitimitatea interpretărilor propuse

Să considerăm cu titlu de exemplu, statisticile referitoare la criminalitate* Dacă aceasta constituie un fenomen social evident, aprehensiunea sa suscită rezerve serioase În primul rînd trebuie cercetată valoarea instrumentului de măsură Dacă statisticile judiciare sînt vechi (datează din 1827), cele ale poliţiei şi ale administraţiei penale au apărut mult mai recent Atît unele, cît şi celelalte suferă, în primul rînd. din cauza lipsei de unitate metodologică. datorată faptului că au în vedere mai ales activitatea serviciilor care le stabilesc Suprapunerea acestor diferite „clişee" ar putea permite - cel puţin teoretic - formarea unei idei destul de precise despre amploarea fenomenelor avute în vedere, cu condiţia de a putea uniformiza convenţiile folosite. Această condiţie nu este însă respectată în practica uzuală: rubricile stabilite nu au, în general, aceeaşi semnificaţie pentru toate serviciile. De altfel, confruntarea cifrelor de la un an la altul nu arată în mod necesar o variaţie sensibilă a criminalităţii. Faptul că în 1991 au avut loc mai multe condamnări decît în 1990 nu înseamnă neapărat o recrudescenţă foarte pronunţată a delincvenţei* O asemenea creştere se poate explica printr-o mai mare eficacitate a serviciilor însărcinate cu represiunea Trebuie reţinut, între altele, faptul că dacă delictele violente se multiplică în mod matematic, sentimentul de teamă sau de angoasă creşte în progresie geometrică (efectul de amplificare prin mass-media nu este neglijabil)

Se poate pune întrebarea dacă ceea ce ignorăm în privinţa criminalităţii* nu are în final tot atîta importanţă ca şi ceea ce putem cunoaşte Cifra neagră a crimei, adică distanţa care separă criminalitatea reală de criminalitatea oficială nu poate fi trecută sub tăcere Dacă examinăm atentatele la bunele moravuri, numai un mic procent din totalul agresiunilor sexuale este efectiv pedepsit Pudoarea, teama de scandal determină numeroase victime să nu semnaleze delictele comise împotriva lor. În acelaşi fel, tabloul statistic al procedurilor judiciare avînd ca obiect încălcările reglementărilor bancare nu indică decît foarte aproximativ numărul cecurilor fără acoperire Cît despre şoferii împotriva carora nu a putut fi reţinută juridic o inculpare pentru omucidere sau vătămare involuntara, numărul lor este mult subestimat

Mult timp s-a spus că s-ar putea să existe un raport aproape invariabil între numărul delictelor judecate şi totalul infracţiunilor comise Aceasta nu este însă decît o ipoteză de lucru foarte discutabilă. Cifra neagră rămîne tributară unei multitudini de factori, adesea foarte complecşi Nu este suficient ca o crimă să fie comisă pentru ca sistemul penal să ia cunoştinţă de ea Între aceste două momente se intercalează un mecanism de reportabilitate Naşterea statistică a unei afaceri este în funcţie de reperarea ei, însă aceasta din urmă nu este suficientă: este nevoie, de asemenea, ca instituţiile competente să accepte să se sesizeze. La acest nivel intervin constrîngerile

organizatorice (supraaglomerarea activității, numărul mic al efectivelor), variațiile în aprecierea gradului de gravitate a diferitelor fapte . Produse în cadrul unui lung circuit instituțional, de-a lungul căruia au loc numeroase distorsiuni (modificări demografice sau legislative, evoluția capacităților de filtrare), statisticile judiciare nu sînt decît o imagine deformată a criminalității reale

Asemenea imperfecțiuni ar justifica totuși încetarea producerii de statistici? Aceasta ar fi, fără îndoială, o atitudine mult prea negativă. Studiile asupra delincvenței, întreprinse prin metoda autoportretului*, subliniază absența oricărei echivalențe între „nondelincvent" și „inocent". Anchetele asupra victimizării* permit, pe de altă parte, o mai precisă delimitare a motivelor pentru care anumite victime nu au găsit oportun să facă apel la justiție Cu toate că gradul lor de credibilitate face obiectul unor dezbateri pasionate, asemenea demersuri se cuvine să fie încurajate, dat fiind faptul că ele aduc clarificări asupra relațiilor dintre „delincvenții ascunși" și „delincvenții oficiali" ▶ Deviantă și criminalitate

Civilizație (Civilisation) ▶ Cultura

Cîmp (Champ) Folosită în fizică - unde, la modul general, cîmpul desemnează o porțiune a spațiului în care acționează forțe determinale -, noțiunea este reluată de psihologia formei *(Gestalttheorie)* percepția este analizată ca un ansamblu de elemente receptate simultan K. Lewin *(Field Theory in Social Change*, New York, Harper & Row, 1951) generalizează această abordare la întreg domeniul psihosocial pentru a explica dinamica între un grup și mediul său. Astfel, interacțiunile sînt descrise în termeni topologici (vecinătate, separare, frontieră). Termenul se regăsește la P. Bourdieu, cu o accepție mai largă spațiu social specific constituit din relații obiective între poziții „ale căror proprietăți... pot fi analizate independent de caracteristicile ocupanților lor" *(Questions de sociologie*, Paris, Minuit, 1980, p. 113). Fiecare cîmp (religios, politic sau artistic) se supune unei logici proprii, structura sa atestă raportul de forțe între diferitele componente. ▷ Grup (dinamica –).

Clan (Clan). Termen de origine galică, desemnînd un grup format din unul sau mai multe neamuri* *(lignages)* Referire la un strămoș comun, cel mai adesea mitic. În societățile primitive, apartenența la un clan presupune un spirit de solidaritate și respectarea unor interdicții (matrimoniale sau alimentare) Sinonim uneori cu bandă sau trib

Clasă socială (Classe sociale) Tip de grupare bazată pe un ansamblu de caracteristici legate de poziția profesională a celor care o constituie: sector și tip de activitate poziția în raport cu mijloacele de producție („patron", „independent", „salariat"), situația ierarhică, natura și nivelul venitului Aceste criterii sînt legate, în termeni de probabilitate obiectivă și „șanse" subiective, de parcursul social, școlar și profesional al indivizilor și al descendenților lor Sînt, de asemenea, indicatori ai mediilor sociale în cadrul cărora se derulează existența acestora și ai participării la experiențele și subculturile* respective

Conceptul de clasă socială intră în uzul curent la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, atît la Turgot, Necker, Smith, cît și la Comte, Guizot Tocqueville și Marx. Marchează trecerea de la o societate bazată pe distincția ereditară a ordinelor* la una fundamentată, de drept, pe egalitatea cetățenilor, dar în care, de fapt, distribuția proprietății, a venitului, a puterii* și a prestigiului* apare inegală și reproductibilă de la o generație la alta Clasicii economiei politice recurg la acest concept pentru a desemna marile grupuri sociale între care se repartizează sursele de bogăție (terenuri, capital muncă) și se distribuie venitul social Pentru istorici și politologi se pune problema, în plan social și politic, de a explica conflictele* care opun aristocrația funciară, țărănimea, burghezia capitalistă și muncitorii salariați Marx și Engels nu au inventat, așadar, nici conceptul de clasă socială, nici pe cel de luptă de clasă. Le-au dat, cu toate acestea, o dezvoltare foarte sistematică și au fundamentat pe ele o interpretare de ansamblu a dinamicii societății, în dimensiunile ei economice, politice și ideologice Tot ei au văzut în clasa muncitoare

actorul chemat să reunească marea majoritate a celorlalte clase împotriva capitalismului şi să deschidă calea unei societăţi fără clase.

Multiple dezbateri marchează literatura consacrată problemei claselor sociale. Pentru Max Weber, clasele nu sînt comunităţi*, ci constituie doar fundamentul posibil şi frecvent al acţiunii comunitare. Raymond Aron relevă trei caracteristici ale clasei: similitudinea modurilor de muncă, viaţă şi gîndire, consistenţă în timp, altfel spus deschidere sau închidere de fapt şi nu de drept, dobîndirea de către aceste fiinţe colective a unei conştiinţe de sine şi voinţa proprie a fiecăreia de a îndeplini o anumită misiune. Studiul empiric relevă distanţa dintre acest tip ideal şi realităţile observabile.

Conceptul de clasă socială este strîns legat de cel de dominare*, de putere* şi de conflict*. El conţine ipoteza diferenţelor nu numai economice şi cantitative, ci şi calitative şi culturale între clasele sociale. Este deci un concept diferit de cel de stratificare* socială, pe care îl înglobează. Categoria socio-profesională nu este, nici ea, echivalentul clasei sociale, combinată cu alte criterii, ea constituie totuşi un bun indicator. ▷ Clase mijlocii ▶ Comportament politic ▷ Exploatare ▷ Luptă de clasă ▶ Mobilitate socială ▷ Nomenclator PCS ▷ Stratificare

Clase mijlocii (Classes moyennes). Expresie de origine engleză *(middle class)*, care, la începutul secolului al XIX-lea, desemna burghezia* prin opoziţie cu aristocraţia funciară. Se disting, de obicei, două subansambluri: pe de o parte, „micii patroni" din industrie şi comerţ (ale căror efective sînt în continuă scădere); pe de alta, intelectualii, cadrele* sau tehnicienii (desemnaţi prin sintagma „pături sociale recente" - „*couches sociales nouvelles*"). Disparităţi profunde, atît în privinţa veniturilor, cît şi a planului de reprezentări, a modului de viaţă sau a comportamentelor politice*. Diferite interpretări, în funcţie de clivajul capital/muncă şi de raportul Stat/societate civilă (cf. analizele lui C. Baudelot, G. Lavau sau F. Gresle). ▶ Mobilitate socială

Clientelism (Clientélisme). Desemnează raporturi de dependenţă mutuală, de natură asimetrică. Sînt acordate protecţie sau avantaje (cel mai adesea, de manieră tacită sau informală) în schimbul unor anumite prestaţii sau angajamente determinate de cutumă. Numeroase domenii de studiu, în special relaţiile dintre un om politic şi alegătorii săi.

Cod (Code). Dublă accepţie: convenţie şi repertoriu. Ansamblu de precepte (scrise sau nescrise) aprobate de societate şi garantate printr-un sistem de sancţiuni (amende, condamnări, proscriere).

Codaj/decodaj (Codage/décodage). Procedee referitoare la tratarea informaţiei (numerotarea întrebărilor şi a tipurilor de răspunsuri, selectarea itemilor etc.) ▶ Anchetă

Cohortă (Cohorte). De obicei se face distincţia, în demografie, între generaţii* (ansamblu de persoane născute în acelaşi an) şi cohorte (ansamblu de persoane care suferă un acelaşi fenomen în timpul aceluiaşi an civil). Termenul se aplică în sociologie unui ansamblu de indivizi caracterizaţi prin faptul de a fi trăit simultan un acelaşi eveniment şi care constituie astfel o promoţie în sensul larg al termenului (de exemplu, totalitatea bacalaureaţilor dintr-un anumit an). Urmărirea cohortelor este o metodă curentă astăzi în sociologia educaţiei, în particular atunci cînd este vorba de studierea devenirii elevilor sau absolvenţilor.

Colectivism (Collectivisme). ■ Termen folosit în 1850 de Colins, reluat apoi la Congresul Internaţionalei a II-a de la Basel în 1869. Desemna la acel moment atitudinea celor care se opun lassallienilor, preconizînd un socialism de tip anarhist şi federativ.

■ Sens foarte diferit cîteva decenii mai tîrziu, sinonim cu „comunism*" sau cu „etatizare".

Companionaj (model de ~) (Compagnonnage; modèle du). Denumirea anglo-saxonă, *democratic family*. Convieţuire a unui

cuplu cu aceleaşi afinităţi, bazată pe libera alegere a soţilor.

Dezvoltare personală prin cuplu şi copii Cf. E Burgess, H. Locke şi M Thomes: *The Family: from Institution to Companionship*, New York, American Book, 1946

Comportament colectiv (Comportament collectif). Conduita mai multor actori care acţionează într-un mod mai mult sau mai puţin coerent pentru atingerea unui scop comun Cf. lucrările lui Olson, Smelser sau Touraine. ▶ Mişcări sociale, mobilizare şi acţiune colectivă

Comportament politic (Comportement politique).

■ CE ÎNSEAMNĂ POLITIC? Ce este un comportament politic? Pentru a încerca delimitarea obiectului acestei discuţii, trebuie evitată dizolvarea lui în ansamblul comportamentelor sociale în care, cum este efectiv cazul în politică, actorii pun în practică strategii, in cadrul relaţiilor de putere. Este ceea ce observă Max Weber (1963) în limbajul curent se vorbeşte atît de „politica de devize" a unei bănci, cît şi de „politica şcolară" a unei comune de „politica salarială" a unei firme şi chiar de „politica unei femei abile care încearcă să-şi conducă soţul" În consecinţă, Max Weber propune să înţelegem prin politică „direcţia adoptată de gruparea politică pe care o numim astăzi Stat sau influenţa exercitată asupra acestei direcţii" *(ibid.)* Weber defineşte Statul* ca „o comunitate umană care, în limitele unui teritoriu determinat, revendică cu succes pentru el însuşi monopolul violenţei fizice legitime" *(ibid.)* Aceste formulări (prin care Weber cel din 1920, cititor al lui Troţki, se alătură anumitor aspecte ale concepţiei marxiste despre politică şi Stat*) pot surprinde Cu toate acestea, ele îşi păstrează şi azi valoarea operativă. În zilele noastre încă, lupta pentru putere politică (fie că îmbracă forma competiţiei electorale, fie cea a confruntărilor care pot merge pînă la război civil) are ca miză întrebările: cine să guverneze ţara? în ce scop? în numele căror principii? (şi chiar: în serviciul căror interese?). Altfel spus, cui (indivizi, grupări, partide) îi va fi recunoscută conducerea legitimă a aparatului de stat, adică a unui ansamblu de profesionişti organizaţi în mod ierarhic, repartizaţi în funcţie de principalele domenii de intervenţie a puterii publice (diplomaţia, economia, finanţele, armata, educaţia, lucrările publice, justiţia, poliţia, sănătatea, cultura etc.) şi dispunînd, în acest scop, de mijloace materiale considerabile? Un asemenea aparat are nevoie de resurse: nu există Stat fără buget sau fiscalitate - adică prelevarea obligatorie (în general reglementata prin lege) a unei părţi din produsul social. În pofida amplificării foarte mari a aparatului de stat în societăţile contemporane şi a extinderii intervenţiilor sale la aproape toate sferele activităţii sociale, sistemul de stat este departe de a reprezenta reglarea socială* în totalitate, el constituie totuşi instanţa supremă, însărcinată cu garantarea coerenţei globale, cu asigurarea aplicării legilor şi a executării deciziilor autorităţii* legitime şi, dacă este necesar cu recurgerea la constrîngere*, în formele şi condiţiile prescrise în mod legal.

Cu toate acestea, nu ideea de violenţă* se situează în centrul concepţiei weberiene ci aceea de legitimitate Condiţia specifica a acestui „raport de dominare a omului de către om", care caracterizează Statul în concepţia lui Weber este de a fi considerat legitim cel puţin de către o proporţie semnificativa a supuşilor Sociologul şi istoricul Weber se fereşte să dea o definiţie atemporală a legitimităţii. Nu va fi discutată aici tipologia* legitimităţii propusă de el Să observăm doar faptul că în cultura noastră au fost cunoscute două definiţii ale legitimităţii: cea fundamentată pe dreptul divin al monarhului, delegat de Dumnezeu pentru a guverna cu înţelepciune popoarele (precum îşi conduce părintele copiii sau păstorul turma), şi cea fundamentată pe suveranitatea poporului (ea însăşi corolar al autonomiei subiectului raţional, ca om şi cetăţean), pentru care sufragiul universal constituie expresia instituţională. Chiar dacă se păstrează nu puţine urme ale primei concepţii, cea de-a doua prevalează în cea mai mare parte a lumii, poate că nu în planul

realităților (aceasta constituie materie de studiu empiric), ci în cel al modului de legitimare ideologică: o dovedește folosirea, cîteodată caricaturală, a sufragiului popular de către regimurile dictatoriale.

Mai mult: legitimitatea puterii politice are o bază atît de mare (și recurgerea la constrîngerea fizică este cu atît mai rară) cu cît acceptarea legii și a deciziilor bazate pe aceasta corespunde regulilor, normelor* și valorilor*, deci concepțiilor despre lume interiorizate de subiecții sociali și, cel puțin parțial, validate prin practica. Dacă această concordanță este pusă în cauză în mod profund și masiv, la un moment dat aparatul de stat, inclusiv nucleul său represiv, cunoaște serioase breșe, intră practic în criză. Chiar în afara cazurilor extreme, tensiunea și dimensiunea ideologică amintite sînt constitutive raportului politic. Hegel observase deja că stăpînul nu rămîne astfel decît atît timp cît sclavul îl recunoaște drept stăpîn. Mai prozaic, Pierre Bourdieu afirmă că în politică mai mult decît oriunde raporturile de forță sînt întotdeauna, în ultimă analiză, raporturi de sens.

■ CÎMP POLITIC, COMPORTAMENTE POLITICE. O astfel de definiție a politicului nu este oare prea restrictivă? Trebuie precizat, pentru început, că ea nu este valabilă decît în limite istorice precise. De exemplu, societățile care nu cunosc Statul (de care se ocupă etnologia) sînt cumva societăți fără politică? La fel ca orice grup uman, ele nu ignoră fenomenele de putere sau competiția, precum și tacticile și strategiile care decurg din acestea. Dar în asemenea societăți nici politica, nici economia sau religia nu se diferențiază ca activități autonome. Mai mult abia în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea cîmpul politic în sensul modern al termenului s-a constituit definitiv în Franța. Două mutații esențiale marchează această apariție. Este vorba, pe de o parte, de extinderea calității de actor politic la cercuri ale populației din ce în ce mai largi, atît în ciocnirile revoluționare, cît și sub forma - dominantă și codificată în mod progresiv - unui sufragiu care tinde încet spre o relativă universalitate. Pe de altă parte, și în mod corelativ, apar presă, partide și personal propriu-zis politice, specifice și, la limită, dedicate în mod profesionist competiției pentru putere. În condiții și grade diferite, țările cu structură socio-politică analoagă cunosc procese de același tip.

Consecința acestui dublu fenomen de extindere și specializare: există nu „un" comportament politic, ci o gamă întreagă de comportamente care corespund unor niveluri foarte inegale de implicare politică. Fără a ne referi la vot - despre care va fi vorba mai jos -, este o distanță mare de la urmărirea mai mult sau mai puțin sporadică a știrilor politice și pînă la adeziunea, militantă sau nu, la un partid politic, la exercitarea, profesionistă sau nu, a unor responsabilități sau pînă la faptul de a fi candidat pentru o funcție eligibilă și, *a fortiori*, de a fi ales. Există încercări de evaluare a proporției populației participante la aceste tipuri de activități într-un ansamblu de țări dezvoltate și cu regim de democrație reprezentativă: între 20 și 40% practică discuțiile politice, între 10 și 30% aparțin unei asociații ce vizează o acțiune colectivă, în jur de 10% asistă la mitinguri, de la 2 la 4% participă activ la o campanie electorală, aproximativ 1% dețin o funcție politică (Lancelot, Memmi, in Grawitz, Leca, ed., 1985). Dacă nu înseamnă nimic fatal, această pantă oligarhică a sistemului politic trimite la tendințe sociale grave: timpul liber, informația, interesul politic sînt distribuite în mod foarte inegal între diverșii indivizi și grupări sociale. S-a demonstrat că agenții din mediile populare, cei mai lipsiți de resurse materiale și culturale, au cele mai mari șanse de a nu putea și/sau dori să exprime o opinie politică (Bourdieu, 1977 și 1979; Gaxie, 1978; Michelat, Simon, 1977 și 1982, referințe în Lecomte, Denì, 1990) și *a fortiori*, să acceadă la niveluri de participare mai înalte și mai active.

Studiul comportamentelor politice nu trebuie însă limitat la observarea a ceea ce se întîmplă „sus". Cîmpul politic se prezintă de fapt ca un raport, sau tranzacție, între două sisteme: pe de o parte, cel al „ofertei" (partide, lideri, apeluri, programe, militanți, relații de influență etc.); pe de alta, cel al „dispozițiilor"

celor, majoritari în mod covîrşitor, al căror sprijin (mai ales sufragiul) condiţionează autoritatea primilor şi accesul sau menţinerea lor la responsabilităţile puterii Fie că este vorba de alegeri sau de altă formă de competiţie pentru putere*, acest fenomen de mobilizare (care poate fi foarte selectivă vizînd mobilizarea sau demobilizarea majorităţii, tinzînd să suscite o activare politică mai mult sau mai puţin permanentă sau să o limiteze pe cît posibil la timpul unei „campanii") se situează în miezul procesului politic Ca în multe alte domenii ale vieţii sociale (religios, artistic publicitar etc) această situaţie poate fi formalizată ca o relaţie între emiţători şi receptori de mesaje În materie de politică emiţătorii nu dispun desigur, nici de aceleaşi resurse, nici de aceleaşi canale (militante, notabiliare, spirituale, mediatice etc) de transmisie şi legitimare Dar un mesaj, chiar difuzat şi cauţionat în mod masiv nu trece (este acceptat) decît în măsura în care corespunde sistemului de aşteptări al receptorului şi are pentru el un sens a analiza atitudinile şi comportamentele politice din punct de vedere sociologic înseamnă a lua act de necesitatea de a privi şi aici poate mai ales aici

■ MIZE SOCIETALE ŞI MIZE POLITICE Trebuie evitată deci restrîngerea domeniului politicului la dimensiunea sa instituţională sau „politicianistă" (competiţie pentru putere jocuri ale partidelor, ale clanurilor ale oamenilor scadenţe electorale etc) Întrebate despre politică persoanele chestionate dau în mod spontan răspunsuri despre salarii, locuri de muncă securitate, familie, educaţie, ordine libertăţi economie, viitorul ţării mediu ambiant, imigrare etc , explicîndu-şi pe baza acestora întrebările şi opţiunile De fapt, orice fenomen social (cf Lecomte, Denni, 1990) are o potenţială atingere cu politicul avînd deci un grad mai mare sau mai mic de politizare. Un conflict de muncă într-o întreprindere nu este propriu-zis politic, chiar dacă, prin argumentele folosite şi actorii implicaţi, are adesea (nu întotdeauna) un aspect politic, acesta tinde să se amplifice din momentul în care intervine puterea publică, se face apel la cei aleşi sau se ajunge la generalizare, la nivelul întregii ramuri sau la nivel interprofesional, punîndu-se eventual în cauză în mod global orientarea economică şi socială a guvernului şi a patronatului Într-un cu totul alt domeniu, întreruperea voluntară a sarcinii nu era, acum treizeci de ani, o problemă politică, nici măcar etică, ci penală Ea a fost legitimată ca problemă politică din momentul în care anumite mişcări şi-au propus ca obiectiv modificarea legii, au dus o campanie in acest scop, au dezvoltat o argumentaţie cu puternică conotaţie ideologică, şi-au cautat aliaţi, au constrîns partidele şi guvernul să ia poziţie La fel s-a întîmplat şi cu probleme ca mediul ambiant sau imigrarea, procesul de politizare mergînd în aceste două cazuri, pînă la apariţia unor partide care fac din una sau alta dintre aceste teme fundamentul identităţii lor

Este imposibilă deci trasarea unei limite clare între ce este „politic" şi ce nu Şi în acelaşi timp între o asociaţie*, chiar foarte „politizată", şi un partid* politic (sau mişcare politică) rămîne o diferenţă esenţială aceea care separă faptul de a exercita o presiune asupra puterii politice de faptul de a-i revendica exercitarea Aceeaşi diferenţă este între a participa la o mişcare socială şi a merge într-o duminică, pentru a depune un buletin de vot în urna Dar diferenţa nu exclude legătura strînsă Problema (care este cea a funcţionării sistemului politic sau a crizei sale) este dimpotrivă, de a şti cum se organizează o relaţie de coerenţă sau una de deconectare între mizele sociale cele mai valorizate de către subiecţii sociali şi opţiunile efectiv politice care le sînt prezentate într-o conjunctură dată

■ COMPORTAMENTUL ELECTORAL ŞI SENSUL SĂU Am văzul în ce spirit abordează sociologia politica studiul comportamentelor electorale. Votul nu este decît un comportament politic printre multe altele, unele dintre acestea putînd să corespundă după cum am arătat, unor niveluri superioare de implicare Totuşi a vota presupune a te înscrie pe listele electorale, a te deplasa, a alege Pentru cine vrea să privească ceea ce se petrece „jos" este deci legitim să se intere-

seze de un act care mobilizează, numai în Franţa, la fiecare sfîrşit de mandat, mai multe zeci de milioane de persoane şi care decide asupra diverselor niveluri ale puterii, de la cel comunal pînă la cel naţional şi chiar la cel al ansamblurilor supranaţionale. La fel de semnificative sînt şi fenomenele de neînscriere şi abstenţionism*.

Rămîne să fie puse la punct dispozitivele de cercetare adecvate. Anonimatul sufragiului face ca buletinele numarate să genereze două întrebari: cine votează pentru cine (tineri sau bătrîni, bărbaţi sau femei, muncitori sau cadre, credincioşi sau agnostici etc.) şi din ce motive sau în pofida căror reticenţe? Este imposibil de conchis asupra motivelor opţiunilor alegătorilor pornind de la argumentaţia oferită de cei care le au solicitat şi obţinut sufragiul. De unde necesitatea anchetelor*, realizate în acelaşi timp prin interviuri* aprofundate („libere") şi prin chestionare* aplicate pe eşantioane* reprezentative pentru populaţia franceză („sondaje*"). Nu vor fi dezvoltate aici multiplele precauţii critice pe care le impune recurgerea la aceste date (care se bazează toate pe declaraţii produse în situaţii de anchetă), nici gama tehnicilor care permit analiza şi interpretarea lor. Menţionăm numai faptul ca ele - combinate cu studiul distribuţiei geografice sau „ecologice" a sufragiilor şi cu cel al evoluţiilor lor - constituie un instrument esenţial de cunoaştere.

Una dintre concluziile generale (cf. Michelat, Simon 1977, şi în Gaxie, 1985) este aceea ca, împotriva a ce s-a afirmat adesea, votul este asociat în termeni de probabilităţi, cu sisteme structurale de reprezentari*, de atitudini* de norme* de valori*, care au fost numite <u>organizări simbolice</u>* şi pentru care el constituie un indicator semnificativ. Acesle organizări includ, desigur, perceperea universului politic în sensul restrîns al termenului, dar nu se reduc la aceasta. Este vorba de sisteme inegal structurate de reprezentari ale cîmpului social, de convingeri şi sentimente relative la legitim şi nelegitim, la imaginabil şi inimaginabil, la real şi iluzoriu, chiar şi la probleme legate de destin şi existenţă. În afara situaţiilor excepţionale (situaţiile de interviu*, de exemplu, sau cele de criză subiectivă), aceste organizări rămîn implicite. Toate cercetările disponibile sugerează faptul că ele structurează în mod evident percepţii, valorizări, convingeri şi conduite, fie că este vorba de sfera domestică, privată, intimă chiar, de domeniul profesional, de conduite cu incidenţă economică sau de atitudini, opinii şi comportamente cu semnificaţie mai mult sau mai puţin politică.

Au putut fi construite mai multe modele ale acestui tip de organizare simbolică. Unul dintre ele se structurează în jurul religiei*, privilegiind familia*, căminul, munca*, proprietatea, şi este în general însoţit de un vot orientat spre dreapta. Un altul, construit în cercurile muncitoreşti sau în cele ale persoanelor foarte apropiate familial de acestea, se structurează în jurul clasei sociale şi al antagonismelor şi solidarităţilor de clasă: el este asociat foarte adesea cu un vot comunist sau socialist. Dar există şi alte modele caracteristice, de exemplu pentru mediile independente (sensibilitate de dreapta) sau pentru agenţii cu funcţii publice (sensibilitate de stînga). În ce măsură analiza principalelor variabile care explică votul confirmă această construcţie?

■ DOUĂ VARIABILE MAJORE: APARTENENŢA RELIGIOASĂ ŞI APARTENENŢA DE CLASĂ

Nivelul de integrare religioasă

Poate părea paradoxal sa ne punem azi întrebari în legătura cu relaţiile dintre religie* şi vot. Desigur că în trecut (pornind de la fracturile durabile generate de Revoluţia franceza şi de urmările ei) mizele religioase şi politice au fost strîns legate - în particular în Franţa - iar catolicismul s-a situat în majoritate la dreapta. Dar situaţia s-a schimbat mult: problemele religioase nu mai constituie obiectul unor clivaje politice majore, lipsind aproape cu desăvîrşire din dezbaterile şi confruntările electorale. Biserica* nu mai dă consemne de vot, iar catolici există, practic, în întreg eşichierul politic. Într-o societate în curs de dezideologizare rapidă dezbaterea politica are ca subiecte arbitrajele economice şi sociale şi „probleme sociale" foarte îndepărtate, cel puţin în aparenţă, de chestiunile religioase. O dată cu dezvoltarea masivă a şcolarizării şi a

Votul la alegerile legialative din 1988
în funcţie de nivelul de integrare în catolicism

Nivelul de integrare în catolicism	Extrema stîngă	Partidul comunist	Partidul socialist diverse partide de stînga	Ecologişti	URC diverse partide de dreapta	Frontul naţional	Total voturi 1 Total stînga	Total voturi 2 Total dreapta
Fără religie	1	25	54	0	11	9	80	20
Catolici								
Nepracticanţi	1	12	42	0	34	11	55	48
Practicanţi ocazional	0	6	29	1	54	10	35	64
Practicanţi frecvent	0	2	19	1	73	5	21	78

1 Total extrema stîngă PC PS diverse partide de stînga
2 Total URC diverse partide de dreapta Frontul naţional

Sursa Sondaj Solres pe un eşantion de 2 000 de alegători interogaţi in 2 valuri de anchete între 14 23 iunie 1988
Se va citi Din 100 de catolici practicanţi 2 au votat cu PC

(Sursa MICHELAT G, SIMON M, în *Données sociales* INSEE 1990 p 386)

mass-media o populaţie mai bine instruită şi mai informata ar trebui să disocieze din ce în ce mai mult opţiunile spirituale de cele politice

Nu vom justifica aici indicatorul folosit pentru aflarea a ceea ce numim „nivelul de integrare religioasă" (cf articolul Religie) Se constată (tabelul de mai sus) ca între poziţia religioasa şi vot rămîne o corelaţie foarte puternica Încă din 1988, cu cît creşte nivelul de integrare în catolicism, cu atît creşte şi proporţia voturilor pentru dreapta ea atinge 78% la catolicii practicanţi (voturi pentru stînga 21%) faţa de 20% (voturi pentru stînga 80%) la persoanele fără religie Această relaţie între religie şi vot se observă, fără schimbări semnificative, de cînd dispunem de date ale anchetelor (mijlocul anilor '60) şi pentru fiecare tip de scrutin (municipal cantonal, european) Ea se verifică (Michelat, Simon 1977, 1985) oricare ar fi celelalte caracteristici ale persoanelor chestionate (vîrstă, sex, nivel al veniturilor şi al studiilor, posesie sau nu a unui patrimoniu şi tip de patrimoniu posedat) sau ale cadrului lor de viaţa (reşedinţă urbană sau rurală, zone foarte catolice sau foarte „liberale" etc) Votul nu se află în relaţie numai cu participarea la cult, ci şi, se pare, cu gradul de adeziune la o organizare simbolică* pentru care sentimentele şi credinţele religioase constituie nucleul şi principiul unificator Astfel în 1978 dintre catolicii practicanţi au votat pentru stînga 5% dintre cei care se roagă „zilnic" 18% dintre cei care se roaga „adesea" 29% dintre cei care se roaga „rar" sau „niciodată

Apartenenţa de clasă

Conform unei ipoteze asemănătoare cu cea prezentată mai sus referitor la religie apartenenţa de clasă nu ar trebui să mai fie însoţită de diferenţieri politice majore intr-o societate mai deschisă şi mai mobilă în care clasele sociale nu mai constituie grupuri închise cu o puternică reproducere interna in care şcolarizarea mass-media, cultura şi consumul de masa ar trebui să fie insoţite de o tot mai mare omogenitate culturala şi ideologica

Desigur, relaţia dintre clasa socială* şi vot nu este decît una probabilistă nu exista nici o categorie socială care să nu fie divizată din punct de vedere politic şi nici un electorat care să nu fie compozit din punct de vedere sociologic Fără a nega anumite evoluţii este evidentă constatarea (Mayer, Schweisguth, în Gaxie, ed , 1985) că un clivaj politic major continuă să îi opună pe cei independenţi salariaţilor Primii votează în majoritate cu dreapta, ceilalţi cu stînga. Această opoziţie nu este nici efectul venitului sau al nivelului studiilor, nici al vreunei alte variabile utilizate pentru control *(ibid.)*. Ea este legată deci de pro-

prietatea sau nonproprietatea asupra mijloacelor de producţie sau de schimb şi de reprezentările*, sentimentele, sistemele de valori* care îi sînt asociate „mici" sau „mari", „instruiţi" sau nu, independenţii votează în majoritate şi în aceleaşi proporţii cu dreapta.

Cu toate acestea, salariaţii nu constituie un grup nediferenţial. Pe măsură ce se trece de la cadrele superioare la profesiile intermediare, la funcţionari şi muncitori proporţia voturilor pentru dreapta scade în favoarea celor pentru stînga, în special comuniste. Însă această relaţie nu este absolută: proporţia muncitorilor care exprimă un vot „conservator" variază, în funcţie de perioadă, între mai puţin de 30% şi mai mult de 40%. Locul ocupat în stratificarea* socială nu este singura variabilă de luat în considerare. Astfel, dintre inginerii şi cadrele administrative superioare din sectorul privat 79% au votat pentru dreapta (21% pentru stînga) în 1978, faţă de 42% (58% pentru stînga) dintre omologii lor din sectorul public (Mayer, Schweisguth, *op. cit.*). Printre cadrele din sectorul privat preferinţa pentru stînga merge de la 14% la cei mai apropiaţi de „staff"-ul direcţiei la 24% la cei din serviciile comerciale şi de marketing, 28% în sectoarele de producţie-întreţinere şi 44% în laboratoarele de studii şi cercetări (Grunberg, Mouriaux, citaţi de Mayer, Schweisguth, *op. cit.*). Muncitorii sînt în majoritate orientaţi spre stînga, dar mai puţini în cazul în care lucrează în serviciile sau comerţul private decît cei care lucrează în industrie, privată sau publică. Totul pare deci să indice că, în cazul egalităţii celorlalte variabile, votul pentru dreapta este cu atît mai probabil cu cît agenţii interiorizează mai mult „ethosul*" întreprinderii private, datorită, în acelaşi timp, poziţiei şi carierei lor, caracteristicilor mediului lor de muncă şi ale sarcinilor care le sînt încredinţate, expunerii şi receptivităţii lor la mesaje corespunzătoare (*ibid.*). Trebuie să reflectăm, de asemenea, asupra sensului cauzalităţii: dacă mediul de muncă exercită o influenţă asupra atitudinilor şi comportamentelor cu incidenţa mai mult sau mai puţin direct politică, acest fapt sugerează că alegerea unei meserii şi a modalităţilor de exercitare a ei nu este nici ea independentă de sistemele de reprezentări*, sentimente şi valori* exprimate prin vot.

Profesia* actuală nu este singurul indice al apartenenţei de clasă. A putut fi demonstrat (Michelat, Simon, 1977) faptul că, pentru aceeaşi profesie, orientarea politică variază într-un mod foarte semnificativ în funcţie de mediul social de origine. Cercetările asupra socializării* politice a copiilor şi adolescenţilor evidenţiază cu claritate importanţa acestor procese (cf. Percheron, in Grawitz, Leca, *op. cit.*). Mai general, se poate emite ipoteza că cu cît cineva întreţine mai multe „legături" cu o clasă socială* (prin traiectoria profesională ascendenţa, căsătorie etc.), cu atît are mai multe şanse de a adopta comportamente tipice ale acelei clase. Această ipoteză a fost verificată (Michelat, Simon, 1977). A fost construit (Mayer) un indice al gradului de apartenenţă de clasă prin însumarea următoarelor

Votul la alegerile legislative din 1978, în funcţie de numărul de atribute independenţi/muncitori

%	Atribute independent					
	0	1	2	3	4	5
S	71	55	42	35	21	21
D	29	45	58	65	79	79
	(998)	(334)	(268)	(170)	(94)	(86)

%	Atribute muncitori					
	0	1	2	3	4	5
S	40	62	67	78	85	100
D	60	38	33	22	15	0
	(820)	(478)	(343)	(242)	(66)	(7)

Se va citi: „Printre cei care nu au nici un atribut de independent (998 de persoane), 71% din cei care şi-au indicat votul au votat pentru dreapta, iar 29% pentru stînga"

(*Sursa*: MAYER N., SCHWEISGUTH E., în GAXIE D., ed., 1985, p. 287.)

„atribute": prima profesie exercitată, profesia actuală, profesia tatălui, a mamei, a soțului. Cu cît crește numărul „atributelor muncitorești" (tabelul de la pagina 37), cu atît scade procentajul voturilor pentru dreapta și crește cel al voturilor pentru stînga. Situația inversă se produce atunci cînd crește numărul atributelor de independent"

Religie, clasă, vot

Trebuie, în mod evident, să ne întrebăm care este efectul combinat al apartenenței religioase și al celei de clasă asupra votului. S-ar putea crede, în ipoteza „dezideologizării" evocată mai sus, că votul depinde în principal de clasa socială* și de interesele și experiențele care i se asociază acesteia. Nu este însă adevărat. Indiferent de categoria socio-profesionala, votul depinde foarte mult de nivelul de integrare religioasă. Astfel, în cazul inginerilor și al cadrelor administrative superioare, votul pentru dreapta merge in 1978 de la 76% (catolici practicanți) la 63% (practicanți în mod neregulat), 46% (nepracticanți) și 17% (fără religie). La muncitorii calificați procentajele corespunzătoare sînt, respectiv de 74%, 44%, 21% și 12%.

Tabelul de mai jos confirmă aceeași concluzie. Frecvența votului pentru dreapta crește o dată cu nivelul de integrare religioasă, indiferent de numărul atributelor muncitorești și scade o dată cu creșterea numărului de atribute muncitorești, indiferent de nivelul integrării religioase. Variațiile înregistrate în funcție de variabila religioasă sînt mai importante decît cele care depind de variabila de clasă*. Combinarea acestor două variabile conduce la variații foarte mari de procentaj: votul pentru dreapta scade de la 79% la catolicii practicanți fără nici un atribut muncitoresc la 6% la cei fără religie și foarte atașați de gruparea muncitorească, deci o diferență de 73 de procente. Aproape aceleași relații apar, în sens invers atunci cind se folosește ca indicator de clasa numărul de atribute „de independent".

■ „SOCIOLOGISM*" SAU „INDIVIDUALISM*" O ALTERNATIVĂ FALSĂ? Cercetatorii de la *Survey Research Center* Universitatea Michigan au elaborat, plecînd de la numeroase cercetări efectuate în Statele Unite ale Americii, un model al comportamentului electoral bazat pe doua constante majore: pe de o parte și în mod general, alegatorul ar avea o capacitate redusă pentru a-și forma el însuși opinii coerente asupra problemelor politice de care nu ar fi foarte interesat, pe de alta, votul sau s-ar explica în mare parte prin identificarea, formata în cadrul mediului familial, cu unul dintre cele doua mari partide (democrat sau republican)

Votul în funcție de nivelul de integrare în catolicism
și de gradul de apartenență la clasa muncitoare

Practica religioasa	Număr de atribute muncitorești											
	0	1	2	3 4 5	0	1	2	3 4 5	0	1	2	3 4 5
Practicanți	79 (480)	69 (153)	67 (66)	57 (6[illegible])	10	19	18	31	1	2	6	11
Practicanți în mod neregulat	66 (290)	49 (184)	42 (117)	36 (84)	21	36	42	42	2	11	16	15
Nepracticanți	42 (803)	34 (582)	26 (438)	19 (432)	34	49	57	66	9	18	24	34
Fara religie	15 (245)	9 (145)	14 (105)	6 (124)	64	70	70	81	27	38	47	62
	Vot pentru dreapta				Vot pentru stînga				Vot PC			

Se va citi: Printre catolicii practicanți fără nici un atribut muncitoresc (480 de persoane), 79% votează pentru dreapta

(*Sursa* MICHELAT G., SIMON M. în GAXIE D., ed., 1985, p. 316).

Se va vedea mai jos în ce măsură acest model, a cărui validitate pentru Statele Unite ale Americii a fost foarte discutată, este dificil de transpus în Franța. Însă rezultatele expuse mai sus au în comun cu cele ale cercetărilor din Michigan evidențierea relativei stabilități în timp a relațiilor statistice degajate și relevarea rolului învățării* precoce în formarea comportamentului politic. Or a putut fi demonstrat faptul că există o puternică mobilitate a comportamentelor individuale de la o generație la alta și, pentru un același individ, de la un scrutin la altul. Nimic nu demonstrează *a priori* că aceste fenomene trebuie interpretate în termeni de „instabilitate" sau versatilitate a alegătorului: un individ poate decide asupra votului său în funcție de un calcul strategic care ține seama de fiecare dată de nivelul alegerilor (locale, naționale etc.), de „oferta" electorală, de felul scrutinului, chiar și de previziunile sondajelor asupra șanselor candidaților, totul fiind raportat la ceea ce el consideră ca ar corespunde intereselor sale majore. Nu ar trebui deci sa se recurga la alte paradigme*, inspirate mai ales de individualismul metodologic* și să se centreze analiza nu pe grupuri și agregate, ci pe individ ca subiect liber, apt sa compare in mod rațional costurile și beneficiile inclusiv in materie de opțiune electorala?

Din celelalte cele mai recente (limitîndu-ne la Franța) reiese în primul rînd faptul ca variabilele numite „puternice *(lourdes)*" păstrează cea mai mare parte a capacității lor explicative: analiza scrutinurilor din 1986 (alegeri legislative) și 1988 (alegeri prezidențiale și legislative) confirmă faptul că religia* și clasa socială* ramîn factorii cei mai predictivi în ce privește comportamentul electoral al francezilor (Boy, Mayer în CEVIPOF, 1990). În al doilea rînd, o proporție semnificativă de indivizi își modifică efectiv votul, în funcție de tipul de consultare, de gama opțiunilor care li se oferă și de conjunctura socio-politică. Cu toate acestea, în toate cazurile importante și de mai bine de trei decenii, efectul pe care îl au asupra votului apartenența religioasă și clasa socială (combinat cu cel al altor variabile doar amintite aici) se confirmă, în pofida înnoirii masive a corpului electorat - prin scăderea progresivă a proporției celor vîrstnici și prin sosirea celor care ajung, în fiecare an, la majorat civic (3,7 milioane de „ieșiri", 5,9 milioane de „intrări" între 1981 și 1985, după un calcul al Nonnei Mayer). Este adevărat, în al treilea rînd, că aceste constante statistice (ce indică existența tipurilor sociale) sînt doar probabilistice și riscă, dacă nu sînt luate în calcul decît agregatele, să mascheze variabilitatea comportamentelor individuale. S-a demonstrat, de exemplu, că între alegerile prezidențiale din 1981 și cele europene din 1984, 50,4% dintre alegătorii înscriși la cele două scrutinuri și-au modificat votul; dar în 42,5% din cazuri „schimbul" este între vot și abstenționism, și doar în 5,1% între vot pentru stînga și vot pentru dreapta: aceste mișcări nu au deci un caracter neregulat (Grunberg, în Gaxie, ed., 1985). În sfîrșit, a fost emisă ipoteza apariției unui „alegător strateg", tînăr, cu un nivel de educație și studii relativ înalte, eliberat de acest fenomen al „presiunii" sociale, ideologice și culturale, interesat de politica într-un mod foarte pragmatic, apt deci sa-și optimizeze calitatea votului, știind să-l modifice in funcție de starea „pieței electorale". În virtutea acestei ipoteze, ar trebui ca o persoana sa fie cu atît mai aptă și mai liberă sa-și schimbe votul de la un scrutin la altul cu cît este mai tînără. Dar se verifica exact inversul (Boy, Dupoirier, in CEVIPOF, 1990). Cu cît cresc nivelul studiilor, cel al venitului, cel al poziției ocupate în stratificarea* socială, cel al interesului declarat pentru politică, cu atît cresc și coeficienții de asociere între voturile succesive, recordul stabilității, fidelității sau atracției revenind indivizilor tineri, politizați, cu statul social și nivel economic și cultural ridicate; „instabilitatea electorala" este dimpotriva maxima la indivizii cei mai puțin înzestrați din aceste diferite puncte de vedere.

Trebuie totuși să cădem într-un „sociologism*" care neagă individul și capacitatea lui creatoare? În nici un caz. Actul individual al fiecărui alegător depinde de sensul, întotdeauna personal, pe care el îl dă diverselor dimensiuni ale experienței și ale receptivității sale selective la mesajele la care este expus. Dar asemenea organizări subiective se formează în funcție de condițiile sociale și de

contextele culturale pe care individul le împarte împreună cu alţii şi care contribuie mult la definirea şanselor lui tipice de a adopta un comportament sau altul. Rezultatele disponibile evidenţiază importanţa medierii ideologico-simbolice în structurarea raporturilor dintre condiţia obiectivă şi comportamentul politic. Dacă, în cazul unei poziţii de clasă identice, originea de clasă păstrează o incidenţă asupra votului şi asupra opiniilor, sentimentelor, sistemelor de norme* şi de valori* care îi sînt asociate, aceasta înseamnă că semnificaţia pe care adulţii o acordă situaţiei şi experienţei este parţial dependentă de schemele culturale interiorizate şi de experienţele trăite în copilărie şi adolescenţă. Tot astfel, dacă oricare ar fi apartenenţa de clasă, nivelul veniturilor şi cel al studiilor, posesia sau nu a unui patrimoniu, sexul, vîrsta etc., votul este încă foarte dependent de nivelul integrării religioase, aceasta înseamnă că sensul acordat (şi la limită, percepţia) condiţiilor socio-economice şi statutare „obiectiv" analoage precum şi evaluarea „intereselor" corespunzătoare acestora diferă considerabil de la un catolic practicant la o persoană „fără religie" (ceea ce trimite şi în acest caz la achiziţii iniţiale foarte diferite (cf. Religie*). Nu numai orientarea votului ci şi gradul de participare politica depinde de aceste sisteme de reprezentări* şi valorizări afective: orientarea de stînga (cu tot ceea ce implică ea ca motivare şi revendicari egalitare) poate, cel puţin în anumite conjuncturi, să compenseze parţial handicapurile materiale şi culturale evocate mai sus şi sa permită unor indivizi din categoriile populare să ajungă la o „competenţă politică" apropiată de cea a categoriilor instruite (Michelat, Simon 1982).

Nici aceste organizări simbolice* nu ar trebui totuşi transformate în principiu unic sau explicaţie ultimă. Însă înscrierea lor în istorie este neîndoielnică. Ele trimit, prin conţinutul şi semnificaţia lor, la ideologii constituite social şi teoretizate de mult timp, pentru care elaborarea şi difuzarea pe termen lung şi prin canale foarte diverse, evoluţiile diversificările în multiple versiuni constituie date esenţiale. Foarte importante sînt, de asemenea, nu numai mesajele ideologice, la care există probabilităţi foarte variabile ca un anumit individ să fie expus (să ne gîndim la diversitatea tradiţiilor ideologice şi culturale, în funcţie de regiune, de grup social, de ascendenţă), ci şi modul în care el şi le însuşeşte sau nu, selecţiile şi reinterpretările pe care le operează în cursul unei socializări* marcate de raporturi întotdeauna active cu multiplele sale medii de apartenenţă şi de referinţă, din trecut sau actuale. De asemenea, aceste organizări simbolice* nu pot fi înţelese, în conţinutul şi mişcarea lor, independent de transformările de orice fel, care - afectînd modurile de viaţă, reprezentările şi sensibilităţile - pot să le accentueze sau să le slăbească pregnanţa. Departe de a exclude schimbarea, rezultatele dobîndite indică doar unul din cele mai importante locuri în care ea se manifestă, ceea ce face necesare noi cercetări.

> Clasă socială > Individualism metodologic > Legalitate/legitimare > Organizări simbolice > Putere ▶ Religie > Socializare > Stratificare

● BOURDIEU Pierre, *La Distinction. Critique sociale du jugement*, Paris, Minuit, 1979.

CEVIPOF, *L'Electeur français en questions*, Paris, Presses de la Fondation nationale des Sciences politiques, 1990.

GAXIE Daniel (sub coordonarea), *Explication du vote*, Paris, Presses de la Fondation nationale des Sciences politiques, 1985.

GRAWITZ Madeleine, LECA Jean (sub coordonarea), *Traité de science politique*, vol. 3, *L'Action politique*, Paris, PUF, 1985.

LAVAU Georges, MAYER Nonna, GRUNBERG Gerard, *L'Univers politique des classes moyennes*, Paris, Presses de la Fondation nationale des Sciences politiques, 1983.

LECOMTE Patrick, DENNI Bernard, *Sociologie du politique*, Grenoble, Presses universitaires de Grenoble, 1990.

MICHELAT Guy, SIMON Michel, *Classe, religion et comportement politique*, Paris, Presses de la Fondation nationale des Sciences politiques et Edition sociales, 1977.

PERCHERON Annick (sub coordonarea), *Les 10-16 ans et la politique*, Paris, Presses de la Fondation nationale des Sciences politiques, 1978.

YSMAL Colette, *Le Comportement électoral des Français*, Paris, La Découverte, 1986.

WEBER Max, *Le Savant et le politique*, trad fr. Paris, Plon, 1963 (prima ediţie 1919)

Compunere (efect de –) (Composition; effet de) > Agregare (efecte de –)

Comunism (Communisme) Organizare socială caracterizată prin suprimarea proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie, abolirea claselor sociale* şi aplicarea principiului „de la fiecare după posibilităţi, fiecăruia după nevoi" Oamenii şi-ar putea astfel conduce destinul în mod colectiv. Cf *Manifestul* lui Marx şi Engels (1848) Ideologie* criticată masiv la începutul anilor 80 (criza marilor naraţiuni de emancipare)

Comunitate/societate (Communauté/Société). Distincţie formulată de Tonnies (1887) între *Gemeinschaft* (comunitate), unde indivizii se contopesc într-o totalitate şi *Gesellschaft* (societate) unde interesele personale orientează conduitele sau comportamentele

Comunităţi de meserii (Communautés de métier). Dacă este legitim ca fiecare profesie să îşi apere drepturile unele meserii seamănă cu nişte adevărate „corporaţii" marinari minieri, feroviari, tipografi Nu toate aceste comunităţi sînt omogene La petrolişti cultura celor din sectorul de distribuţie nu este aceeaşi cu a celor din sectorul de exploatare În spitale administratorii şi medicii se opun din multe puncte de vedere La fel în institutele de cercetare, cercetătorii şi restul personalului întreţin relaţii adesea încordate. În domeniul construcţiilor, calificarea tehnică, dar mai ales autonomia şi capacitatea de adaptare il diferenţiază pe faianţar de terasier Numeroase configuraţii trebuie deci avute în vedere

R Sainsaulieu distinge astfel patru mari tipuri de culturi* legate de populaţii sau întreprinderi specifice Anacronică astăzi, <u>cultura de fuziune</u> îi grupează pe cei care, necalificaţi şi fără speranţe de promovare, găsesc în acţiunea de masă coeziune şi confort. Provenită din taylorism*, <u>cultura de retragere</u> este reprezentativă pentru atelierele tradiţionale Muncitorii cei mai marginalizaţi (OS - *ouvrier spécialisé*, imigranţi) nu întîlnesc în mediul imediat oportunităţile scontate şi îşi pierd motivaţia <u>Cultura separatistă</u> - altă variantă - se manifestă în sectoarele în curs de modernizare afinităţile se realizează, în mod selectiv, în cadrul unor grupuri restrînse În sfîrşit <u>cultura de negociere</u> pune în prim-plan competenţele şi puterea de expertiză ale cadrelor sau ale tehnicienilor experimentaţi Cf R Sainsaulieu, *L'Identité au travail*, Paris Presses de la FNSP 1977 ▶ Profesii şi profesionalizare ▶ Muncă (sociologia ~)

Condiţionare (Conditionnement). ■ Desemnează in psihologie un mecanism de achiziţionare a conduitei sau a comportamentului pe baza reflexului condiţional Acesta se stabileşte cînd se substituie unui stimul obişnuit (necondiţional) un stimul nou fără raport imediat cu reacţia studiată Astfel în experienţele clasice ale lui Pavlov cîinele salivează atunci cînd i se prezintă hrana reflexul este aici natural Daca acelaşi sunet este asociat în mod repetat cu prezentarea hranei reacţia de salivare se va produce la fiecare nou semnal sonor, chiar dacă animalului nu i mai sînt oferite alimente Sunetul stimul neutru a devenit condiţional Ulterior Thorndike şi Skinner vor pune în evidenţă un alt tip de condiţionare numita „operanta sau „instrumentală" În acest caz nu există o legătura prestabilita între stimul şi răspuns, dar ea poate fi provocata şi dezvoltata daca este „întărita" în mod convenabil Aceasta ultimă schemă a fost mult folosită de psihologi pentru a explica formarea unor obişnuinţe atît de diverse precum somnul sau limbajul Ei vad aici şi originea anumitor nevroze, ca şi posibilitatea de a le corecta efectele (cf J -F Le Ny, *Le Conditionnement et l'apprentissage*, Paris PUF 1975)

■ Prin extensie, condiţionarea trimite la tehnici de propagandă vizînd crearea unor

comportamente reflexe sau (re)modelarea motivărilor sau opiniilor indivizilor (spălare a creierului) ▷ Behaviorism ▷ Propagandă

Conflicte (Conflits). Opun, sub forme foarte diverse, indivizi sau grupuri cu interese divergente. În tradiția marxistă, aceste confruntări pot bulversa ordinea existentă, fie prin schimbarea proprietarilor mijloacelor de producție (Marx), fie prin modificarea raporturilor de autoritate* (Dahrendorf)

Pentru funcționaliști (Coser) aceste perturbari lasă loc unor noi echilibre În sfîrșit dacă ne referim la paradigma teoriei jocurilor* (Schelling), se poate demonstra faptul că asemenea antagonisme prin repercusiunile lor, transformă din interior o organizație sau un colectiv de muncă (cf J Freund *Sociologie du conflit* Paris, PUF 1986) ▶ Schimbare socială

Conformare/conformism (Conformité/ conformisme) ■ Psihosociologii vorbesc de conformare atunci cînd un individ își modifică atitudinea sau comportamentul în direcția normelor* sau valorilor* dominante ale unui grup Cercetările lui S Asch asupra judecății vizuale ilustrează bine această formă de influența socială un subiect naiv introdus într-un grup imită progresiv majoritatea, chiar dacă aceasta greșește Pentru S Moscovici, conformarea este o formă de negociere sau de tranzacție între individ și grup Mai general, această noțiune este folosită pentru a desemna procesul și rezultatul presiunii pe care o colectivitate o exercită asupra membrilor săi pentru a-i determina să împărtășească idealurile și să urmeze astfel normele și modelele prescrise. Conformarea asigură deci grupului o anumită omogenitate sau cel puțin acceptarea minimală a regulilor jocului. În acest sens, ea se opune devianței* (cf J M Levine și M A Pavelchak, „Conformite et obéissance", în *Psychologie sociale*, sub coordonarea lui S Moscovici, Paris, PUF, 1984).

■ În teoria mertoniană a anomiei*, conformismul desemnează un mod de adaptare individuală caracterizat de acceptarea scopurilor și mijloacelor propuse de societate (cf R.K Merton. „Structure sociale, anomie et déviance", în *Eléments de théorie et de méthode sociologique*, trad fr , Paris, Plon 1965; prima ediție în 1949)

▷ Constrîngere socială ▶ Devianță și criminalitate ▷ Marginalitate ▷ Ritualism

Consangvinitate (Consanguinité). În sens strict, legătura care unește copiii proveniți din același tată Desemnează, într-un sens mai larg, ansamblul indivizilor care își recunosc un strămoș comun

Consens (Consensus). Etimologic (în lat , *consentire* - a gîndi la fel), noțiunea de consens, așa cum este ea utilizată de către sociologi, conține ideea unui acord în privința regulilor, normelor* și instituțiilor*, acord care asigură coeziunea minimală fără de care un ansamblu social nu ar putea să subziste Stabilit în mod tacit sau explicit între indivizi acest acord poate rezulta fie dintr-un sistem comun de valori* fie dintr un compromis exprimînd concesii reciproce și acceptabile necesare vieții în colectivitate

Conservatism (Conservatisme). Influența a gîndirii contrarevoluționare (E Burke J de Maistre, L de Bonald) Apărarea ordinii tradiționale a națiunilor europene Critica a individualismului* și a puterii democratice Supunere față de Providență sau față de înțelepciunea divină (cf R Nisbet *Conservatism Dream ans Reality*, New York Open University Press, 1986)

Conspirație (teoria ~) (Conspiration; théorie de la). Conform acestei abordări, „clasa conducătoare" identificată adesea cu deținătorii de capital, este capabilă să își promoveze interesele în orice împrejurări Cf teoriile reproducerii* sau cele ale dominării* Înțelegere secretă a elitelor, putere de coerciție, menținerea pozițiilor dobîndite

Construcția socială a lumii (Construction sociale du monde). Procesul de socializare* presupune prezența unui anumit

număr de „relee": celulă familială, sistem educativ, grup de camarazi . În contact cu aceste diferite medii se dezvoltă învățarea*, apoi interiorizarea* unui întreg ansamblu de norme* și atitudini*.

Modul în care personalitatea noastră este astfel modelată se înscrie într-un cadru bine delimitat Ceea ce nouă ni se pare „normal" sau „natural" nu este în mod obligatoriu astfel în alte locuri sau epoci Fiecărei civilizații îi corespunde o „viziune asupra lumii" specifică (fidelitate față de tradiții, credințe umaniste, cultul progresului) Chiar și gesturile cele mai anodine în aparență (cum mănînci, cum respiri cum mergi) pot fi îndeplinite în mai multe feluri

Cunoașterea contextului cultural în care este înrădăcinată o anumită cutumă sau un anumit comportament apare ca primordială în măsura în care ea permite relativizarea percepțiilor noastre și combaterea prejudecăților*

Constrîngere socială (Contrainte sociale). Presiune exercitată de către societate asupra membrilor săi pentru a-i determina să se conformeze modurilor comune de a gîndi, simți și acționa Folosită de Durkheim ca trăsătură majoră și distinctivă a faptului social* (cf *Les Regles de la methode sociologique*) Se manifestă în mod subiectiv (sentiment de obligație) sau obiectiv (sancțiuni) Variază în funcție de situație și societate La Durkheim, trecerea de la solidaritatea mecanică la cea organică nu implică diminuarea constrîngerii* în favoarea cooperării ci o mai mare interiorizare* a acesteia ▷ Conformare ▷ Control ▶ Devianță și criminalitate ▷ Fapt social ▷ Putere ▷ Reglare socială ▷ Sancțiune

Consum (Consommation). Are ca obiect bunurile și serviciile (comerciale sau necomerciale) A se distinge consumul final (care privește satisfacerea directă a nevoilor umane, individuale sau colective) de consumul intermediar (componentă esențială a ciclului de producție) Studiul coeficienților bugetari (legile lui Engel) Critica societății de consum (mai 1968) manipularea semnelor (Baudrillard), logica comercială și filiera inversată (Galbraith). Problematica uniformizării gusturilor și a condiționării* nevoilor* (efect de demonstrare).

Conștiință (Conscience). Din lat *conscientia* - știință sau conștiință împărtășită cu (*cum*) un altul Act prin care spiritul uman se identifică și se recunoaște în reprezentările sale. Mai multe distincții spontană/reflectată, subiectivă/obiectivă, individuală/colectivă În tradiția marxistă, conștiința de clasă presupune un sentiment de apartenență ▷ Clasă socială ▷ Conștiință colectivă

Conștiință colectivă (Conscience collective). Concept cheie al analizei durkheimiene (cf , în special, *De la division du travail social*, 1893) , Stare reprezentativă, cognitiva și emoțională care cuprinde, în afară de persoana însăși, toți indivizii unui grup, precum și interesele și valorile culturale' Factor de coeziune socială și de solidaritate* între generații Intensitate mai scăzută în societățile moderne ▷ Fapt social

Contingență (Contingence). Din lat *contingens* - care se întîmplă datorită hazardului Se opune necesității (cf în această privință, Emile Boutroux, *De la contingence des lois de la nature* 1874)

■ Cu sens statistic tabel care permite clasificarea observațiilor după două criterii

Contract (Contrat). Din lat *contrahere* a se angaja pentru o acțiune comună Acord prin consimțămînt, stipulînd drepturi și datorii reciproce. Problematica contractului social Principalii teoreticieni Locke Hobbes Rousseau Ideea de „pact", formă de asociere prin care „fiecare, unit cu toți, nu ascultă totuși decit de el insuși și ramîne la fel de liber ca înainte"

Contract implicit (Contrat implicite) În Codul civil francez, contractul se bazează pe acordul liber consimțit și nu are valoare decît dacă se dau garanții prealabile (articolul

1 101). Legea exprimă deci egalitatea formală între diferiţii protagonişti În ceea ce priveşte munca, schimbul comercial este caracterizat de incertitudine patronii şi salariaţii ignoră rezultatul final al tranzacţiei Neştiind de ce efort este capabil muncitorul pe care îl va angaja, şeful de întreprindere va avea probabil tendinţa de a oferi o remuneraţie minimală În ceea ce îl priveşte, noul angajat va fi tentat să-şi micşoreze contribuţia productivă Fără concertare sînt puţine şanse ca echilibrul obţinut să corespundă unei situaţii optimale Teoria jocurilor regrupează acest caz tipic sub denumirea generică de dilema prizonierului*

Agenţii au o raţionalitate* în fond destul de restrînsă neputînd stăpîni toţi factorii din mediul lor Cu cît parametrii sînt mai numeroşi cu atît controlul acestora pune mai multe probleme În aceste condiţii, soluţia cea mai judicioasă constă în reducerea parţială a acestei părţi de nedeterminare într-un sens favorabil interesului comun menţinînd în acelaşi timp libertatea strategică a fiecăruia Acordurile care trebuie promovate sînt de tipul „neconstrîns"

Pot fi reţinute două proceduri Prima cea clasică vizează schimbarea hotărîrii Menţinerea *statu quo*-ului presupune astfel o supraveghere reciprocă A doua posibilitate convenţia autorealizatoare (*self enforcing*) Aceasta survine cînd unul dintre participanţi crede că partenerul său îşi va respecta cuvîntul dat lucru care îl determină să procedeze în acelaşi fel Toate aceste modalităţi nu sînt nici rezultatul legilor pieţei nici al arbitrajului unui terţ Pentru a desemna acest fel de aranjamente, A Okun vorbeşte de „strîngere de mînă nevăzută" (*invisible handshake*)

Literatura consacrată contractelor implicite se înscrie în acest cadru de analiză Aversiunea faţă de risc* constituie o variabilă fundamentală În timp ce posesorii de capital, mai bine informaţi cu privire la starea reală a pieţei, pot fi interesaţi de întreţinerea unor zvonuri alarmiste pentru a exercita o presiune asupra remuneraţiilor (fenomene de *moral hazard* sau de înşelătorie), angajaţii lor - în stare de inferioritate - sunt mult mai dezavantajaţi şi încearcă în primul rînd să-şi salvgardeze nivelul venitului Se va institui deci o înţelegere tacită. Imposibilitatea de a cunoaşte fluctuaţiile economice *ex ante* face să fie necesare concesii de ambele părţi Cînd conjunctura se deteriorează, antreprenorul se angajează să nu micşoreze salariile În perioadele de expansiune, dimpotrivă, creşterile obţinute nu sînt proporţionale cu creşterea cîştigurilor de productivitate Firma joacă aici rolul de garant pentru a relua terminologia lui C Azariadis, „primele" servesc la „stabilizarea relaţiei salariale" Personalul este astfel protejat împotriva unei diminuări brutale a puterii sale de cumpărare

Dacă ipoteza contractelor implicite este interesantă în măsura în care pune accentul pe anumite compromisuri trebuie observat în acelaşi timp, faptul că ea reprezintă mai degrabă o aprofundare a viziunii neoclasice decît o ruptură cu aceasta Perspectiva rămîne subiectivistă şi posibilitatea şomajului* involuntar nu este menţionată ▷ Convenţie (de şomaj şi de producţie) ▷ Instituţionalism ▶ Munca (sociologia --)

Contracultură criminală (Contre-culture criminelle). Confruntarea dintre universuri diferite se poate traduce printr-o îmbogăţire sau prin tensiuni mai mult sau mai puţin acute Atunci cînd se produc aceste tensiuni constituie factori de inadaptare şi sînt susceptibile să deschidă calea unor comportamente deviante Acestea se bazează pe evaziune (folosirea drogurilor), conflict* (altercaţii între tineri) sau criminalitate* (exemplul tip al hoţului tradiţional)

Această ultimă opţiune a fost studiată de numeroşi autori (H Becker, R Cloward A Cohen .) Hoţii de buzunare şi spărgătorii formează o corporaţie puternic ierarhizată Amatorii nu sînt admişi şi sînt desemnaţi prin epitete peiorative Comparativ cu sîngele rece şi inteligenţa, dexteritatea manuală şi forţa fizică apar ca secundare. Improvizaţia lasă locul organizării Fiecare bandă evoluează pe un teritoriu determinat şi îşi are propriile debuşee Cînd un străin încearcă să se alăture,

conversaţiile încetează sau sînt canalizate spre subiecte neutre „Spiritul de corp" se manifestă în primul rînd la nivelul recrutărilor. Inserţia presupune un „naş" Numai după ce şi-a făcut ucenicia neofitul va găsi o structură în care să se integreze Perioada de probă poate fi mai mult sau mai puţin lungă Membrii de rînd din bandă, mai experimentaţi îi încadrează pe noii recruţi, sfătuindu-i şi iniţiindu-i Savant gradată această învăţare* testează aptitudinile şi îi selecţionează pe cei mai motivaţi Educaţia nu este livrescă ci prin impregnare Cei care nu sînt suficient de receptivi la disciplina de grup sînt respinşi „franctirorii" îşi exercită talentul altundeva Reuşita în această primă etapă implică dimpotrivă posibilitatea de a face carieră

A fi recunoscut de camarazi presupune împărtăşirea aceleiaşi concepţii despre „meserie" Întrajutorarea şi solidaritatea compun acest cod al onoarei Schimbul de informaţii susţinerea financiară sau logistica fac parte din „caietul de sarcini" Obţinerea sprijinului din partea poliţiştilor veroşi a funcţionarilor corupţi sau a magistraţilor complezenţi este un obiectiv prioritar Loialitatea se manifestă prin legea tăcerii. Cel care o încalcă îşi pierde prestigiul şi se expune represaliilor Această contracultură se opune normelor dominante şi poate genera unele forme de delincvenţă* juvenilă ▶ Devianţă şi criminalitate

Contradicţie (Contradiction). În sensul logic al termenului relaţie care există între afirmarea şi negarea aceluiaşi ansamblu de cunoştinţe Desemnează în tradiţia marxistă cauza fundamentală a dezvoltării Cf de asemenea dialectica* hegeliană a *Aufhebung*-ului

Control social (Controle social). Apropiat de dominare* în sensul pe care îl are la Weber Este ansamblul mijloacelor de care dispune un grup (majoritatea, pentru a face în aşa fel ca membrii lui să se conformeze normelor* şi regulilor pe care el le-a decretat Relaţia dintre autoritatea* legitimă şi cei care i se supun este asimetrică. Cf S. Moscovici *Psychologie des minorités actives*. Paris PUF 1979 ▶ Devianţă şi criminalitate

Conţinut (analiză de ~) (Contenu: analyse de). Regrupează tehnici de exploatare şi interpretare a datelor calitative: documente de presă discursuri scrisori, lucrări, dar mai ales convorbiri* semi (sau ne) direcţionale în cadrul unei anchete Apariţia sa este legată de dezvoltarea ştiinţelor sociale luînd la început forma analizei tematice abordare care se bazează pe ideea că discursul exprimă într-un mod mai mult sau mai puţin direct practicile opiniile şi reprezentările* indivizilor sau grupurilor* în care aceştia sînt inseraţi Sînt necesare apoi selectarea şi reorganizarea corpusului în modul cel mai exhaustiv posibil Constituirea unor unităţi tematice pertinente este urmată de o etapă de clasificare de definire a categoriilor pornind de la criterii semantice sau formale permiţînd compararea transversală a interviurilor pentru fiecare temă şi vizînd interpretarea asemănărilor sau disparităţilor între discursuri (de unde importanţa caracteristicilor socio-culturale ale locutorilor) Problema validării rezultatelor obţinute adesea nu este tratată în pofida progreselor lingvisticii şi informaticii

Acest mod de a proceda integrează elementele narative private de contextul care le conferă o semnificaţie în categorii distincte. Un asemenea instrument de lucru relativ sărac permite oare sesizarea bogăţiei unei mărturii care este ambiguă şi contradictorie în acelaşi timp ascultînd de reguli lingvistice dar şi o expresie parţială şi instabilă a unor procese în cea mai mare parte inconştiente? Convorbirea* nu este interpretabilă decît în globalitatea sa Pentru a i sesiza coerenţa internă foarte importantă este distincţia între conţinut manifest* şi conţinut latent. Una dintre sarcinile principale o constituie relevarea omisiunilor erorilor tăcerilor ezitărilor a tot ce poate fi considerat drept atipic Este vorba astfel de a înţelege ce este în legătură cu raţionalizări strategii rupturi sau rezistenţe Studiile de caz au drept obiectiv dezvăluirea logicilor sociale plecînd de la analize de tip longitudinal Cf L Bardin *L'Analyse du contenu* Paris PUF 1977

Convenţie (de şomaj şi de productivitate) (Convention; de chômage et de productivité). Ideea de convenţie a luat naştere în afara cîmpului sociologic Pentru filozofia analitică anglo-saxonă, de exemplu, problema esenţială este limbajul sau regula comună Nu mai puţin fecundă se dovedeşte aplicarea acestei noţiuni în analiza organizaţiilor* şi ierarhiilor*

În timp ce contractul leagă elemente ale aceluiaşi ansamblu, convenţia nu presupune în mod obligatoriu existenţa unui univers comun pentru diferiţi indivizi. Dimpotrivă ea instituie acordul şi face posibilă acţiunea colectivă Poate fi definită ca o „reglementare care îşi are sursa în interacţiunile sociale dar care se prezintă actorilor sub o formă obiectivă" Tranzacţiile nu sînt deci posibile într-un cadru constitutiv De altfel. calculele de optimizare nu pot fi extinse pentru toate situaţiile Unele forme de coordonare sînt straine pieţei. in special atunci cînd predomină incertitudinea Schimbului unei mărfi îi succede în aces caz stabilirea unei legături multidimensionale sistemului de preţuri un sistem de resurse Să reţinem deci că acordurile nu preexistă indivizilor Vom cita în sprijinul acestei idei celebra fraza a lui F A Hayek dupa care „instituţiile sînt produsul acţiunii oamenilor iar nu al planurilor lor"

Nu este deci suficient sa facem o legătura între salariu şi muncă (convenţie de productivitate) trebuie pusă de asemenea. problema riscurilor de concediere (convenţie de şomaj) în ambele cazuri, responsabilitatea patronului este determinanta Practicile actuale includ flexibilitatea remuneraţiilor şi variaţia efectivelor Ele sînt însoţite de asemenea, de dezvoltarea acţiunilor de formare şi de un efort sporit de gestionare a resurselor umane* stagii de reinserţie cultura de întreprindere* cercuri de calitate

Convenţii colective (Conventions collectives). Acorduri între patroni şi organizaţii sindicale asupra condiţiilor de lucru (legea din 11 februarie 1950).

Convenţionalism (Conventionnalisme). Doctrină care consideră toate principiile drept convenţii Acestea sînt arbitrare şi au o origine experimentală Geometria euclidiană, de exemplu, nu este cea mai adevărată, ci cea mai comodă (cf. Henri Poincaré. *La Science et l'hypothese*. 1902, partea a II-a, cap IV)

Convingere (etica ~) (Conviction; éthique de la). După Weber (*Le Savant et la politique*. 1919). trebuie făcută distincţia între doi termeni. responsabilitate şi convingere Cel dintîi interpretează acţiunile din punctul de vedere al mijloacelor şi scopurilor Astfel. Machiavelli îl consideră responsabil pe cetăţeanul florentin care ar prefera salvării sufletului său grandoarea cetăţii Cel de-al doilea termen este mai apropiat de o morală de tip kantian. în care individul nu încearca doar să fie eficient. ci şi să creeze valori* susceptibile de a-i orienta conduita Omul convingerii acţionează conform sentimentelor sale. independent de consecinţele posibile asupra societăţii Pacifistul refuză să participe la război în numele preceptului „să nu ucizi" cu riscul de a determina înfrîngerea ţării sale Această antinomie nu este totuşi absolută pentru că în multe cazuri obiectivele urmărite şi rezultatele obţinute nu sînt incompatibile cu anumite idealuri

Convorbire (Entretien). Corespunde cuvîntului englez *interview* Procedeele folosite diferă în funcţie de libertate ▶ Anchete

Corelaţie (Corrélation). Permite studiul variaţiilor concomitente (cf analiza durkheimiană a suicidului) Două variabile sînt corelate pozitiv dacă ele se dezvoltă simultan şi negativ dacă variaţiile lor sînt de sens contrar Există diferiţi coeficienţi care permit masurarea importanţei acestui tip de legatură.

Coeficientul de corelaţie liniară este cel mai uzual, dar nu poate fi calculat decît pentru variabile cantitative. Sa notăm, de altfel că o valoare apropiată de 1 nu implică totuşi o relaţie de cauzalitate*

Corporaţie (Corporation). Asociaţie constituită de practicanţii aceleiaşi profesii, în

scopul apărării şi promovării unor interese comune Alt obiectiv urmărit. întărirea (şi buna aplicare) a legislaţiei privitoare la angajări, carieră sau retribuţii Istoria corporaţiilor a fost marcată de trei mari etape: sfîrşitul privilegiilor nobiliare şi ecleziastice, triumful „meseriilor", integrarea în regalitate. Aceste confrerii erau structurate pe baza fraternităţii, disciplinei şi loialităţii Breslele reuneau astfel maiştri. ucenici şi calfe Mult timp înfloritor, acest tip de organizare* a fost definitiv abolit prin legea Le Chapelier (1791) Principal inconvenient. stînjenirea concurenţei Ideologia* corporatistă a renăscut sub regimul de la Vichy şi în Italia lui Mussolini In zilele noastre, sinonim cu interesele unor categorii" ▶ Muncă (sociologia ~)

Cotă (Quota) Metoda procentajelor vizează constituirea unui eşantion* suficient de reprezentativ al populaţiei studiate fără a se recurge la tehnicile aleatorii Se aleg cîteva criterii pentru care se dispune de date privind ansamblul populaţiei şi se stabileşte un plan de eşantionare respectînd aceleaşi proporţii De exemplu dacă populaţia cuprinde 1/4 femei în vîrstă de mai puţin de 35 de ani un eşantion de 100 de indivizi va cuprinde 25 de femei din aceeaşi clasa de vîrstă Anchetatorul selecţionează eşantionul din propria iniţiativa cu singura condiţie de a respecta aceste proporţii. ▶ Metode cantitative

Credinţă (Croyance). Credinţele iau forma unor enunţuri sau judecaţi pe care actorii sociali le consideră adevărate fie ca aceste propoziţii sînt demonstrabile fie că nu Ele se pot referi la existenţa unei realităţi (credinţe pozitive). la fundamentul regulilor vieţii comune (credinţe prescriptive). la relaţiile cu invizibilul sau transcendentul (credinţe mixte) Pentru R Boudon şi F Bourricaud. credinţele departe de a fi manifestări ale iraţionalului sau deformări ale gîndirii sub influenţa intereselor sau a inconştientului pot fi înţelese şi analizate ca răspunsuri la situaţii de interacţiune

Criză (Crise). Din gr. *krisin* - a decide, a judeca. Perturbare sau ruptură a echilibrelor, repunere în cauză a valorilor, tensiuni sau conflicte*. Riscuri de anomie*. Mai multe faze incubaţie, efervescenţă, indecizie, hotărîre Cf. M. Dobry, *Sociologie des crises politiques*. Paris, Presses de la FNSP. 1986 ▶ Schimbare socială

Cult (Culte). Ansamblu de practici (ritur: ceremonii rugăciuni) în cinstea unei divinităţi sau unei fiinţe sacre. Aceste practici, ca forme tipice ale religiei* trăite, variază în mod sensibil în funcţie de societate şi de epocă Daca la catolici referinţa colegială, publică sau instituţională este foarte dezvoltată (slujbe sacramente, procesiuni), protestanţii, în ansamblul lor au redus la minimum ponderea liturghiei şi au accentuat caracterul cultic

Culturalism (Culturalisme). Şcoala nord-americană de antropologie ai carei principali reprezentanţi au fost R Benedict M Mead R Linton şi A Kardiner Înnoire a metodelor etnografiei recurs la psihanaliza luare în considerare a relativismului cultural şi aprofundare a anumitor noţiuni (*pattern** personalitate de bază* instituţie* socializare*) Cf S Clapier-Valladon, *Panorama du culturalisme* Paris Epi 1976 ↗ Aculturaţie ▶ Cultura Pattern ↗ Personalitate de baza

Cultură (Culture). Termenul cunoaşte numeroase moduri de utilizare şi semnificaţii Rareori un semnificant a acoperit atît de mulţi semnificaţi termenul se aplica tot atît de bine lucrărilor agricole („cultura cerealiera"), corpului uman („cultura fizica") spiritului unui individ („cultura generală") unei întregi societăţi („cultura franceza"). umanităţii („cultura clasică") sau biologiei („cultură microbiana) În puţine cazuri un termen a constituit obiectul atîtor polemici politice sau ştiinţifice Să ne gîndim la toate opoziţiile de acum clasice între natură şi cultură, înnăscut* şi dobîndit*, barbar şi civilizat În sfîrşit, rareori o noţiune a fost atît de plină de sens Numeroase sînt tentativele de a-i acoperi diferitele aspecte În 1952, doi autori americani, A.L Kroeber şi C Kluckhohn, numărau deja 160 de definiţii date de antropologii, sociologii sau psihologii englezi, începînd cu mijlocul secolului al

XVIII-lea. Nu există totuşi un tratat despre cultură, aşa cum există în alte domenii mari sinteze, mai mult sau mai puţin complete: *Capitalul* lui Marx în economie, *Criticile* lui Kant în filozofie, *Summa* Sfîntului Toma d'Aquino în teologie .

Astfel în mod paradoxal, după cum subliniază E Morin (în *Encyclopaedia Universalis*. vol 14, 1989, p. 677), „noţiunea de cultură este, în ştiinţele sociale, noţiunea cel mai puţin definită, cînd înglobează întreg fenomenul uman pentru a se opune naturii, cînd desemnează locul în care se adună tot ceea ce nu este nici politic, nici economic, nici religios" Trebuie oare, în acest caz, să se renunţe la definirea noţiunii sau chiar la folosirea ei? Credem mai degrabă, că noţiunea beneficiază şi suferă, în acelaşi timp, de un exces de sensuri şi de multiplicarea semnificaţiilor care au îmbogăţit-o de-a lungul istoriei Pentru o mai bună înţelegere este necesară mai întîi stabilirea originii termenului şi apoi dezbaterea unor contribuţii atît ale tradiţiei literare şi politice, cît şi ale demersului antropologic Vom putea, în acest fel, să accentuăm mai bine specificitatea abordării sociologice

■ CLARIFICĂRI PRELIMINARE Dacă conceptul de natură a fost definit de la început de filozofia greacă, cel de cultură a avut o istorie mult mai agitată El a suferit de fapt mai multe evoluţii, care se întrepătrund accepţia sa modernă fiind fixată de mai puţin de jumătate de secol

Provenit din latinescul *cultura*, cuvîntul *culture* apare în franceză spre sfîrşitul secolului al XIII-lea El desemna, la origine, fie o parcelă de pamînt cultivată, fie cultul religios Dacă al doilea sens dispare după secolul al XVI lea, cel dintîi evoluează treptat de la ideea de stare (pamînt cultivat) spre cea de acţiune (de a cultiva un teren sau de a îngriji vitele)

În cursul secolului al XVII-lea termenul începe sa se aplice, ca metaforă lucrurilor care ţin de spirit, moravuri, arte sau ştiinţe. Sensul propriu este transferat într-un nou domeniu şi capătă un sens figurat Cultura devine acţiunea prin care un individ dezvoltă, la el sau la alţii, rafinamentul manierelor şi calităţile spiritului. Dar termenul păstrează un statut modest. Nu este un cuvînt-cheie al vocabularului filozofilor, iar sensul de rezultat sau stare dobîndită prin educaţia spiritului nu apare aproape deloc. Aceasta se datorează concurenţei unui alt termen, cel de civilizaţie*, mult mai recent (apare în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea), dar care va deveni foarte repede de uz curent.

Civilizaţie evocă de la început „rafinarea atitudinilor, dezvoltarea politeţii, îndulcirea moravurilor civilizaţia este un act care tinde să şlefuiască, să «civilizeze» omul şi societatea Dar sensul cuvîntului evoluează repede şi civilizaţie va desemna şi mişcarea colectivă care a scos omenirea din barbarie, apoi - de la acţiune la rezultat - starea societăţii civilizate" (Bénéton, 1975 p 33) Să adăugăm faptul că termenul tinde să se confunde cu ideea de naţiune*, să capete o dimensiune universală şi să exprime cea mai înaltă dimensiune a umanismului El perpetuează astfel o tradiţie aristocratică, cea a lui *honnête homme* şi a societăţii de curte, care se impune ca universală

În cursul secolului al XIX-lea noţiunea de civilizaţie se îmbogăţeşte concepţiei unitare şi universaliste adaugîndu-i-se o dublă perspectivă pluralistă (există mai multe civilizaţii) şi evoluţionistă (istoria înseamnă progres). La ideea de stare şi apoi de proces se adaugă cea de etapă Civilizaţia devine stadiul superior al evoluţiei umanităţii

Cu toate acestea, în aceeaşi perioadă se dezvoltă în Germania o opoziţie care va căpăta uneori un caracter tranşant, între noţiunea de *Kultur* şi cea de *Zivilisation* Ca reacţie la o aristocraţie profranceză şi cucerită de virtuţile „civilizaţiei" Luminilor, intelectualitatea germană apără de fapt ideea unei puternice specificităţi naţionale Termenul *Kultur* este deci folosit pentru a sublinia particularităţile naţionale şi pentru a exprima aspectele intelectuale şi morale caracteristice societăţii germane El pune accentul pe specific şi nu pe universal, pe aspectul mintal, excluzînd realităţile materiale.

În Franța, printr-un fenomen de împrumut, favorizat de entuziasmul scriitorilor pentru gîndirea germană, cuvîntul *culture* va căpăta o dimensiune colectivă, fără a fi folosit imediat pentru a caracteriza națiunea. Utilizat cu sens colectiv, el păstrează o dimensiune universală se va vorbi de cultura umană. ., cultura franceză sau cea germană nefiind decît expresii ale acesteia.

În special sub influența lui Nietzsche, cultura se „naționalizează" cu adevărat Pentru aceasta. *Kultur* desemnează un stil de viață* care impregnează și unifică toate manifestările vitale ale unui popor Dimensiunii colective i se adaugă astfel o semnificație naționalistă Culturile devin obiecte care pot fi comparate și ierarhizate Această comparație va căpăta o amploare extremă în timpul războiului din 1914-1918 Campionii „civilizației franceze" și cei ai „culturii germane" se află într-o opoziție care este departe de a fi doar propagandă Marile idealuri sint mobilizate pentru a exprima opoziția intereselor naționale. Fiecare își afirmă statul său superior misiunea sa privilegiată nu numai pe plan militar, ci și în istoria umanității Astfel cuvintele participă la conflictul a două națiuni și controversa între intelectualii celor două țări continuă după război Dar cel care iese învingător, pe termen lung, din această luptă între două identități naționale este sentimentul relativității civilizațiilor și culturilor Civilizația, în special, devine mai puțin un ideal universal, un model care trebuie dezvoltat cit mai ales un capital care trebuie apărat și un patrimoniu ce se cere păstrat

În perioada interbelică, limba și gîndirea franceze moștenesc în mod durabil semnificația germană a culturii Termenul se apropie de civilizație, de la care reține definitiv dimensiunea colectivă, limitîndu-se la ceea ce ține de spirit Fără a fi substituibile reciproc, cele două cuvinte vor participa la aceleași lupte, în particular împotriva fascismului*

■ ACCEPȚIILE ANTROPOLOGICE În paralel cu evoluția limbajelor literar și politic, conceptul de cultură este modelat de influența anglo-saxonă și de aportul unei concepții științifice provenită din antropologie

Încă din secolul al XIX-lea, antropologii anglo-saxoni au simțit nevoia unui termen care să desemneze conținutul moștenirii sociale a societăților „primitive". Erau puși în situația de a găsi un concept care să explice în același timp coerența și variațiile vieții simbolice a fiecărui grup uman În *Primitive Culture* (1871) E Tylor propune o definiție care va deveni clasică. „Cultura (sau civilizația), considerată în sensul său etnografic larg, este un întreg complex care include cunoașterea, credința, arta, morala, legea, cutuma și toate celelalte aptitudini și obișnuințe dobîndite de către om în calitatea sa de membru al societății"

A fost adesea remarcat caracterul enumerativ și deschis al acestei definiții în care frontierele culturii sînt cel puțin imprecise Trebuie luat în considerare aici tot ceea ce poate fi reținut ca element de organizare sau de reglare a vieții sociale, toate modelele care structurează viața colectivă dotarea mintală și organizațională a unei societăți Dar, spre deosebire de definiția literară această perspectivă se aplică numai colectivelor, nemaievocînd o devenire sau o evaluare implicită, nu se mai opune noțiunii de civilizație Atribuind fiecărei societăți o cultură, introducînd ideea că această cultura este mereu prezenta și ca nu există grupuri sociale necultte antropologia va contribui în mod decisiv la dezvoltarea unei viziuni relativiste asupra societăților și la combaterea etnocentrismului*

Începind cu anii '20, antropologii renunța la abordarea descriptivă a culturilor, punîndu-și mai ales problema a ceea ce le fundamentează unitatea cum se explica coerența care traversează o cultură și care îi dă tonalitatea proprie? Definind cultura ca sistem de comportament și sistem de comunicare în același timp, lingvistul și antropologul Edward Sapir trasează două mari direcții care vor fi urmate începind cu perioada interbelică Cercetarea coerenței se va face exploatînd fiecare din aceste abordări și împrumutînd din alte științe modelele de înțelegere a acestora

Astfel, școala culturalistă americană, numită și Cultură și personalitate, se va baza pe psihologie și psihanaliza pentru a încerca să regăsească în componentele unei culturi ace-

feaşi elemente de sens. Pentru R Benedict, M. Mead, R. Linton sau A Kardiner, o cultură nu este determinată de elemente obiective, ci de atitudini faţă de viaţă şi de comportamentul afectiv al membrilor ei. Pornind de la studii minuţioase, aceşti autori încearcă să arate cum fiecare societate modelează în felul ei, conştient sau nu, personalitatea indivizilor prin sistemul educativ, prin instituţii*, prin ansamblul modelelor* şi normelor* sale. A Kardiner va merge cel mai departe în această direcţie, susţinînd că fiecărei culturi îi corespunde o „personalitate de bază*", adică o configuraţie psihologică particulară ce se manifestă printr-un anumit stil de viaţă* pe baza căruia indivizii îşi elaborează variantele personale Această personalitate, modelată de cultura în sînul căreia se dezvoltă (datorită rolului „instituţiilor primare" familie*, sistem educativ), o influenţează la rîndul ei, producînd „instituţii secundare" (mituri*, religie*, rituri* şi cutume) Este de înţeles deci interesul fundamental acordat de către culturalişti fenomenului de socializare*

Toate aceste abordări au în comun o intenţie hotărît sintetica Cultura este înţeleasă ca o totalitate iar scopul final al cercetării este degajarea sensului fundamental care îi determina unitatea şi originalitatea. De aici căutarea *pattern**-urilor Este vorba de un fel de model tipic de conduită, propriu fiecărei societăţi, care uneşte comportamentele membrilor sai şi le face comprehensibile

Într-o cu totul altă perspectivă, modelul lingvistic este cel care va servi drept referinţa curentului structuralist. pentru care Claude Lévi-Strauss rămîne unul din principalii reprezentanţi Sînt studiate miturile*, structurile de înrudire. cele ale organizaţiei sociale, practicile artistice, pentru a arăta cum aceleaşi raporturi se regasesc în diferite elemente culturale Punerea în evidenţă a unor structuri comune face posibil un răspuns la problema coerenţei sistemului simbolic care formează o anumită cultura

■ ABORDAREA SOCIOLOGICĂ. Cum se poate pune în aplicare conceptul de cultură, la confluenţa celor trei tradiţii prezentate mai sus (literatură, politică, antropologică), în cazul societăţilor rezultate din revoluţia industrială?

Să subliniem mai întîi faptul că dacă termenul cultură intră destul de repede, datorită influenţei etnologilor, în limbajul sociologilor americani. autorii francezi îl vor folosi cu mai multă reticenţă Astfel, la începutul secolului E Durkheim şi M Mauss preferă în continuare termenul civilizaţie* pentru a desemna „tipuri de viaţă socială mai mult sau mai puţin răspîndite" Etnologii din cea de-a doua generaţie (anii '30) sînt cei care vor adopta şi impune această terminologie în vocabularul ştiinţific

În general, sensul antropologic în afara opoziţiei cultură/civilizaţie, este cel care domină în sociologie implicînd mai puţin opoziţia cu natura sau cu societăţile animale Problemele apar destul de diferite

Împărţirea în clase*, separarea membrilor societăţii industriale în funcţie de condiţia lor economică ce îi plasează în mod diferit în ierarhia socială conduc la ideea potrivit căreia cultura nu are acelaşi sens pentru toţi Traim de fapt în societăţi policulturale în care se difuzează. coexistă şi se confruntă diverse „viziuni asupra lumii", susţinute de catre agenţi de socializare ale caror interese şi obiective nu converg întotdeauna există. astfel o cultură şcolara, una religioasă politica naţională, regionala Practicile culturale nu sînt deloc comparabile cu cele ale societăţilor tradiţionale Ele sînt mai largi şi mai bogate iar modul lor de difuzare face apel la cu totul alte mijloace De exemplu pictura, teatrul, literatura, muzica filozofia se diversifica substanţial, iar accesul la ele presupune din ce în ce mai mult o iniţiere prealabilă inegal împărtăşită şi accesibilă

Trebuie deci să ne eliberăm de concepţiile de tip holist* Problema nu mai este atît de a explica unitatea culturii, cît mai ales multiplicarea şi coabitarea formelor sale în cadrul aceleiaşi societăţi. Sensurile moderne ale termenului se vor referi deci la alte probleme şi sociologii vor folosi conceptul în perspective şi cu intenţii foarte diverse

Termenul este folosit în primul rînd pentru a caracteriza grupuri mai mult sau mai puţin

numeroase (națiuni, clase sociale*, clase de vîrstă, comunități*, grupuri de muncitori în cadrul unei întreprinderi etc.) pentru a le distinge de alte grupuri similare și a analiza raporturile dintre ele.

În această perspectivă subzistă numeroase întrebări. Se poate vorbi despre o formă de egalizare culturală care, sub influența unui consum de masă, s-ar traduce printr-o uniformizare a modului de viață? Dacă răspunsul la întrebarea precedentă este negativ - ceea ce pare să arate studierea stilurilor de viață*, a petrecerii timpului și a formelor de sociabilitate* - se poate vorbi totuși de o cultură populară opusă unei culturi a elitei*? Nu ar trebui oare distinse, chiar în cadrul culturii populare, culturi specifice în funcție de împărțirea în clase sociale și de locul ocupat în producție? Dacă se admite existența unor subculturi proprii grupurilor sociale, cum trebuie articulate acestea cu raporturile de dominare existente în cadrul unei societăți? Pot fi confundate sau asimilate dominația ideologică și dominația culturală? Diversitatea formelor de cultură nu trebuie oare raportată decît la statutul social? Dar atunci cum trebuie concepute subculturile* care se dezvoltă în grupurile marginale, contraculturile* păturilor „cultivate", culturile specifice care par să se dezvolte în jurul grupurilor de vîrstă precum cea a tinerilor?

După cum se vede, utilizarea termenului de cultură a devenit aici mai ales intrasocietal. În acest sens, definiția lui G. Rocher (în *Introduction a la sociologie générale*, vol. I, *L'Action sociale*, Paris, Seuil, 1968, p. 111) rămîne fără îndoială una dintre cele mai pertinente pentru sociolog: cultura este „un ansamblu legat de moduri de a gîndi, de a simți și de a acționa, mai mult sau mai puțin formalizate care, fiind însușite și împărtășite de către o pluralitate de persoane, servesc, într-un mod obiectiv și simbolic în același timp, la constituirea acestor persoane într-o colectivitate particulară și distinctă".

Generalizarea mijloacelor de comunicare în masă pune o altă problemă oricărei sociologii a culturii. Spre deosebire de culturile școlară și religioasă, care sînt impuse de către mediul familial sau de către școală, cultura de masă este o cultură de piață, răspîndită prin intermediul unor tehnici de difuzare masivă. Presa de mare tiraj, radioul, cinematograful propun produse culturale ca mărfuri, cărora li se aplică legea cererii și ofertei.

Dacă majoritatea autorilor par să acorde mass-media* rolul de vehicul privilegiat al valorilor societății fiind deci, la fel ca familia* sau școala, un agent de socializare*, în privința aprecierii efectelor părerile sînt împărțite.

Există două teze cu privire la această problemă, bazîndu-se fiecare pe o paradigmă sociologică* diferită.

- Prima, reprezentată de teoreticienii Școlii critice de la Frankfurt*, respectiv de tezele lui McLuhan, afirmă că mass-media* ar produce uniformizare culturală și alienare* ideologică. Pe de o parte, receptorul nu ar avea deloc posibilitatea de a reacționa la mesajul primit. Determinismul* tehnologic ar fi atît de apăsător încît ar anula facultățile de discernămînt ale cetățenilor și ar provoca o alienare uniformizantă a spiritelor. Pe de altă parte, departe de a reprezenta diversitatea socială a lumii, producătorii de mass-media ar impune valorile* dominante ale modernității, care sînt expresia valorilor claselor dominante, respectiv ale unei societăți dominante: imperialismul american.

O altă teză lasă loc mai degrabă posibilităților de alegere ale diferiților actori. Pentru J.-L. Missika și D. Wolton (1983), de exemplu, televiziunea a permis fiecăruia să vadă pe ecran nu numai propria cultură, ci și pe cea a altora. Clivajul, preexistent, dintre cultura de masă și cultura savantă nu s-a accentuat, ci a căpătat o vizibilitate puțin accesibilă altfel. Fiecare public și-ar putea afirma în acest fel gusturile, fără a le împrumuta totuși în mod sistematic pe ale altora. În această optică mesajele și valorile generale vehiculate de către mass-media* ar fi reinterpretate prin intermediul unui particularism sau al altuia, teza efectului uniformizant trebuind abandonată.

Există în literatura sociologică analize care confirmă poziția de mai sus. În *Personal Influence* (1955), doi autori americani, E. Katz și P.F. Lazarsfeld, demonstrează empiric fap-

tul că, dacă un mesaj este receptat de o masă de oameni, aceasta nu înseamnă neapărat că acea masă formează un tot omogen. Efectele producţiilor audiovizuale nu sînt directe şi nici nu exercită vreo constrîngere. Pe de o parte, comunicarea nu are şanse de reuşită decît dacă este transmisă de către lideri de opinie care acţionează ca mediatori între mesaj şi individ (modelul *two step flow*) Pe de altă parte, grupurile sociale opun adesea o rezistenţă puternică atunci cînd mesajele care le sînt propuse le contrazic convingerile

Trebuie să fim fără îndoială, de acord cu E Morin asupra ideii potrivit căreia cultura de masă a cunoscut vîrste diferite că ea s-a transformat profund în ce priveşte funcţia sa integraloare şi că s-a metamorfozat. devenind policentrică (Morin. 1975)

În abordarea culturii o parte a sociologiei îşi stabileşte un obiect mai specific, limitîndu-se la acele obiecte simbolice valorizate care sînt „operele culturale" produse în societăţile industrializate literatură filozofie pictura, fotografie muzica dans, arte plastice Nu este vorba de a analiza operele înseşi ci ansamblul mecanismelor care fac posibile creaţia şi recunoaşterea ei, relaţiile intre poziţiile dobîndite şi gradele de participare la operele culturale în sfîrşit funcţia socială de selectare şi legitimare* care se desfăşoară in jurul producerii şi folosirii acestor opere

În privinţa răspunsului la aceste probleme opera lui P Bourdieu ocupă un loc special In analiza actului creator modelul „cîmpului" permite plasarea creatorului în ansamblul interacţiunilor* (cerere/ofertă) pe care ceilalţi agenţi (publicul criticii difuzorii) le dezvoltă între ei recunoscîndu-i în acelaşi timp acestuia o poziţie centrală Creaţia culturală nu poate fi plasată deci într-un vid social, ci trebuie percepută ca un moment al relaţiilor, adesea conflictuale pe care agenţii cîmpului le întreţin între ei

La fel, ipoteza unui acces nediferenţiat al tuturor la întreaga cultură nu rezistă la analiza statistică a comportamentelor Practica muzeului, a concertului, a teatrului, a lecturii, într-un cuvînt „iubirea pentru artă" mai degrabă divizează publicul decît îl reuneşte Iniţiaţii şi neiniţiaţii nu sînt recrutaţi în acelaşi fel, indiferent de originea lor socială, iar practica culturală se dovedeşte a fi strîns legată de stratificarea* socială

Cele de mai sus arată că nu se poate spera la o utilizare unitară a cuvîntului cultură Diversitatea semantică, speculată uneori chiar de sociologi (Bourdieu şi Passeron nu vorbesc oare despre „cultura clasei cultivate"?), face iluzorie fixarea unei definiţii acceptabile de către toţi Să acceptăm deci pluralitatea sensurilor, întrucît aceasta traduce în acelaşi timp evoluţia ideilor şi multiplicitatea problemelor Cu toate acestea, în discursul ştiinţific folosirea termenului de cultură trebuie însoţită, cel mai adesea, de indicarea precisă a accepţiei privilegiate

▷ Aculturaţie ▷ Contracultură criminală ▷ Etnocentrism ▶ Indentităţi ▷ Mass-media ▷ Personalitate de bază ▶ Reprezentări sociale ▷ Socializare ▷ Subcultură ▷ Valori

● BÉNETON Philippe *Histoire de mots Culture et civilisation*, Paris, Presses de la FNSP, 1975

BOURDIEU Pierre DARBEL Alain, *L Amour de l art Les musees d'art europeen et leur public*, Paris Minuit, 1979

BOURDIEU Pierre *La Distinction Critique sociale du jugement* Paris, Minuit 1939

ELIAS Norbert, *La Civilisation des moeurs*, trad fr, Paris Calmann-Levy 1973 (prima ediţie 1939)

HOGGART Richard, *La Culture du pauvre. Etude sur le style de vie des classe populaires en Angleterre*. trad fr, Paris Minuit 1970 (prima ediţie 1957)

LINTON Ralph *De l'homme*, trad fr Paris, Minuit 1968 (prima ediţie 1936)

MARCUSE Herbert, *L'Homme unidimensionnel Essai sur l'ideologie de la sociéte industrielle avancee* trad fr, Paris Minuit, 1968 (prima ediţie 1964)

MEAD Margaret, *Moeurs et sexualité en Océanie*, trad., fr, Paris, Plon, 1963 (prima ediţie 1928. 1935)

MISSIKA Jean-Louis, WOLTON Dominique, *La Folle du logis La television dans les sociétés democratiques*, Paris, Gallimard, 1983

MORIN Edgar, *L'Esprit du temps. I. Névrose, II Nécrose*, Paris, Grassel, 1975

Cultură de întreprindere (Culture d'entreprise). În accepţia sa cea mai largă, cultura de întreprindere poate fi definită ca fiind „ansamblul coerent al atitudinilor comune tuturor salariaţilor dintr-un context de muncă". Este valorizat mai ales registrul implicării ▶ Muncă (sociologia ~)

Cunoaştere (sociologia ~) (Connaissance; sociologie de la). Importanţa determinanţilor sociali în geneza şi dezvoltarea ideilor şi teoriilor*. Lucrări de pionierat ale lui K Marx, Fr Engels şi K Mannheim. Cf., de asemenea, lucrările lui B. Barnes, D Bloor sau R Boudon ▷ Ideologie ▶ Metodologia cercetării în ştiinţele sociale

D

Dar (Don). Dincolo de aparenţa unei transmiteri unilaterale şi dezinteresate a unui bun, sociologia vede în dar un raport social elementar care traduce cererea reciprocităţii există nu numai obligaţia de a da, ci şi de a primi şi, mai ales, de a înapoia Analiza acestui fenomen şi a semnificaţiei sale în societăţile „arhaice" este dominală de opera lui M. Mauss şi de discuţiile pe care acesta le-a suscitat (C Lévi-Strauss, G Bataille) Cf. M Mauss, „Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaiques", în *Sociologie et anthropologie* Paris, PUF 1966 (prima ediţie *L'Année sociologique*. 1923-1924) ▷ Kula ▷ Potlatch

Darwinism social (Darwinisme social). Darwin îşi enunţă paradigma în 1859 (*Despre originea speciilor*) Prin intermediul selecţiei naturale, numai speciile cele mai puternice subzistă, transmiţîndu-le descendenţilor lor caracterele înnăscute* care le vor permite să se adapteze Ideea va fi parţial reluată de evoluţionism* (Spencer) pentru a semnala faptul că numai societăţile cele mai adaptate supravieţuiesc Astăzi - arătînd că atunci cînd se exercită între grupuri de forţe inegale competiţia favorizează mutaţia - sociobiologia continuă această perspectivă

Date (analiza ~) (Données; analyse des) Ansamblu de tehnici de statistică descriptivă permiţînd tratarea şi reprezentarea grafică a unor date multiple Aceste metode dintre care unele datează de la începutul secolului XX, se dezvoltă concomitent cu informatica, ce le asigură popularizarea. Ele constau în vizualizarea datelor sau în clasarea acestora în grupe omogene, cu pierderea unui minimum de informaţii şi punînd în evidenţă legăturile, asemănările sau deosebirile

Metodele factoriale, care utilizează proprietăţile algebrei liniare, nu procedează prin

selecție între criteriile introduse în chestionar*, ci prin producerea factorilor sintetici obținuți prin combinarea liniară a criteriilor inițiale. Ele furnizează reprezentări (cît mai puțin deformate cu putință) ale configurațiilor de indivizi sau de variabile pe axe sau planuri, asupra cărora va fi ulterior încercată interpretarea (analiza în principalele componente sau cea a corespondențelor)

Completînd abordarea precedentă, metodele taxinomice (tipologie* sau clasificare automată, de exemplu) au ca scop regruparea acelorași indivizi într-un număr restrîns de clase omogene

Analiza datelor, instrument important al statisticii descriptive, nu scutește totuși de demersul construirii problematicii și a ipotezelor Ea nu este utilă științelor sociale decît dacă este acceptată drept ceea ce este de fapt; metodele de clasificare nu au o valoare decît în funcție de calitatea datelor luate în calcul și nu dezvăluie în nici un fel o structură ascunsă a fenomenelor observate După cum remarcă R Boudon și F Bourricaud, „la ieșirea dintr-o mașină taxinomică nu se regăsește niciodată altceva decît ceea ce am introdus la intrare". ▶ Metode cantitative

Decizie (Décision). Din lat *decidere* - a hotărî Aplicare a unei strategii pentru a atinge un scop Teoria deciziei* sta în centrul sociologiei acțiunii* Se sprijină pe paradigma* calculului rațional (maximizare sub constrîngeri) ▶ Jocuri (teoria ~) ▶ Mișcări sociale, mobilizare și acțiune colectivă

Delincvență juvenilă (Délinquance juvénile). ▶ Devianță și criminalitate

Democratizare (Démocratisation). Înțeles într-un sens politic (democratizarea unei națiuni) sau sociologic (democratizarea școlii), termenul desemnează un proces de egalizare a șanselor de acces la bunuri sau la poziții în cadrul unei anumite societăți. Folosit cel mai adesea într-o perspectivă de analiză a inegalităților sociale* ▶ Educație (sociologia ~) ▷ Inegalități sociale

Democrație (Démocratie). Ideal de organizare socială și politică, propus pentru prima dată de greci, în care suveranitatea aparține tuturor cetățenilor Ca regim politic poate avea diverse forme (directă, reprezentativă, autoritară) Sociologii au fost interesați mai ales de condițiile sociale de realizare a idealului democratic Cf asupra acestui subiect analizele de acum clasice, ale lui A de Tocqueville, R Michels, R. Aron ▷ Autoritară (personalitate ~) ▷ Elite ▷ Grup (dinamica ~) ▷ Oligarhie

Derivație (Dérivation). Termenul este folosit de Pareto în *Traité de sociologie générale* (1916) pentru a desemna acele credințe sau teorii prin care conduitele umane își găsesc justificare. Un grup poate astfel formula într-un mod rațional opinii care nu sînt în mod necesar astfel ▶ Schimbare socială

Descendență (Descendance) Ansamblu de persoane provenite biologic dintr-un același individ în demografie numărul copiilor pe care o femeie i-ar putea aduce pe lume pe durata perioadei sale de procreare

Despotism (Despotisme). Se opune la Montesquieu, republicii și monarhiei Formă de guvernămînt in care puterea* este exercitată în mod autocratic și arbitrar, fără legi sau limitări Variantă „orientală" studiată de K Wittfogel (1957) În secolul Luminilor, schimbare de perspectivă se vorbește acum de „despotism luminat" (încercare de sinteză între principiul tradițional al autorității* și noile idei exprimate de filozofii *Aufklärung*-ului)

Determinism (Déterminisme). Proces care generează o durată o finalitate Ansamblul condiționărilor necesare pentru ca un fenomen să se producă Doctrină filozofică potrivit căreia „toate evenimentele din univers și în particular acțiunile umane se leagă în așa fel încît, lucrurile fiind ceea ce sînt la un moment dat, nu există pentru fiecare din momentele anterioare sau ulterioare decît o stare și numai una compatibilă cu cea dintîi" Cf principiul responsabilității (*principle of accountability*) putem calcula întotdeauna - prin metode raționale - o predicție, oricare ar fi ea, cu gradul de

precizie scontat, din momentul în care dispunem de condiţii iniţiale matematic exacte Numeroase critici. Vezi în special cele ale lui K Popper, *L'Univers irrésolu Plaidoyer pour l'indéterminisme*, trad fr , Paris, Hermann, 1984 (prima ediţie 1982). ▷ Cauzalitate ▶ Schimbare socială ▷ Finalitate ▶ Obiectivarea cunoştinţelor ▶ Paradigme sociologice

Devianţă şi criminalitate (Déviance et criminalité) Termenul devianţă nu este utilizat de multă vreme Apărut în sociologia americană la sfîrşitul anilor '50, desemnează comportamentele (individuale sau colective) care, îndepărtîndu-se de normă, creează disfuncţii şi atrag o sancţiune.

Ceea ce este considerat ca legal sau blamabil nu este totuşi fixat o dată pentru totdeauna, ci variază în funcţie de ţară şi epocă Evoluţia reprezentărilor* referitoare la nebunie stă mărturie (M Foucault, 1964) In timp ce în evul mediu nebunul regelui era autorizat să spună adevărul luînd-l în rîs, în secolul al XIX-lea abordarea medicală este la loc de cinste azilul devine un loc de îndepărtare şi de vindecare

Luarea în considerare a acestei relativităţi culturale* nu trebuie să ne facă să pierdem din vedere esenţialul actul deviant ne reaminteşte Durkheim, corespunde unei .răni a conştiinţei colective*" şi se întîlneşte în toate societăţile, indiferent de gradul lor de dezvoltare. A pretinde altceva ar însemna a da dovadă de naivitate sau nerealism.

După ce vom prezenta cîteva grile de lectură, ne vom pune întrebări asupra fenomenului delincvenţei şi criminalităţii.

■ O PRIMĂ ABORDARE. Să privim mai întîi pradigma funcţionalistă*. Iată tipologia propusă de Merton

Tipologia modurilor de adaptare individuală

Moduri de adaptare	*Scopuri*	*Mijloace*
I Conformism	+	+
II Inovare	+	-
III Ritualism	-	+
IV Evadare	-	-
V Rebeliune	±	±

(*Sursa.* MERTON R K , *Eléments de théorie et de methode sociologique*, trad fr , Paris Plon 1965 p 176 prima ediţie 1949)

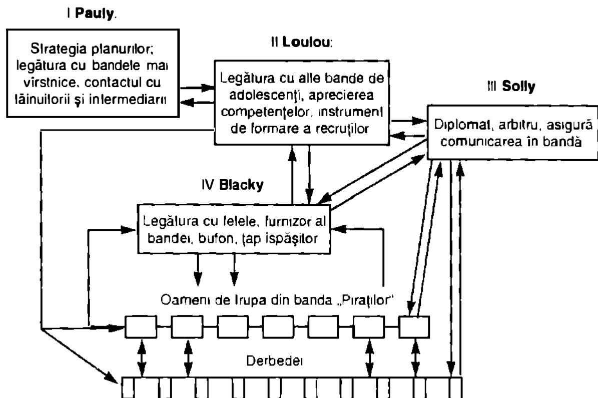
Principalele concluzii sînt urmatoarele

- Conformistul respectă valorile recunoscute oficial şi foloseşte metode licite pentru a le dobîndi

- Inovatorul îşi fixează obiective valorizate social, dar recurge la procedee dacă nu condamnabile, cel puţin neortodoxe

FACTORI	COMPONENTE	TIPURI DE PROBLEME
Individuali	- Biologica - Psihologică	Tulburări senzorio-motorii Egocentrism, imaturitate afectiva
Sociali	- Microgrupuri de socializare - Familie - Şcoală - Grupuri de camarazi	Neînţelegere Eşec şcolar Fenomenul bandelor
	- Cultură	Conflicte de cultură sau între generaţii Contracultură criminală
	- Mutaţii sociale	Dificultăţi de inserţie Rolul mass-media Extinderea urbanizării O mai mare permisivitate
	- Situaţii favorizante	Alcoolism Toxicomanie

Schema structurii puterii în bandă

(*Sursa*: BLOCH H.A., NIEDERHOFFER A.J. *Les Bandes d'adolescents*, trad. fr., Paris, Payot, 1963 p. 258 prima ediţie 1958.)

- Ritualistul respectă mai degrabă litera decît spiritul

- Conduitele de evaziune îi caracterizează pe cei care decid să se retraga din joc: este mai ales cazul vagabonzilor, toxicomanilor sau cerşetorilor

- Rebelul, în sfîrşit, nu accepta codurile* prescrise şi combate regulile stabilite

În centrul analizei inadecvarea între scopuri şi mijloace. Dacă ne-am plasa acum într-o perspectivă interacţionistă*, producerea şi interiorizarea* normelor s-ar releva ca determinante. „Întrucît cel care este însărcinat cu aplicarea anumitor legi (poliţistul, de exemplu) găseşte în această ocupaţie raţiunea sa de a exista, două interese îi condiţionează activitatea în cadrul funcţiilor sale. El trebuie, în primul rînd, să justifice existenţa slujbei şi, în al doilea rînd, să cîştige respectul celor de care se ocupă" (H. Becker, 1985, p. 180). Transgresarea şi etichetarea* sînt aici inseparabile. Puterea grupurilor cu statut superior se sprijină astfel pe folosirea diferitelor forme de coerciţie. Această etichetare (*labelling*) se traduce printr-o stigmatizare*. Pot fi apoi alăturate natura comportamentului şi reacţiile astfel suscitate (a se vedea tabelul de la p. 55)

Devianţa apare deci ca fiind capătul unui proces complex de elaborare şi de construcţie (E. Goffman, 1975). Intervin mai mulţi parametri: gradul de integrare, raporturile de forţe, dispoziţiile statulare, contextul.

Tipuri de comportamente deviante

	Conforme cu norma	Transgresind norma
Perceput ca deviant	Acuzat pe nedrept	Pe deplin deviant
Neperceput *ca deviant*	Conform	Deviant în ascuns

(*Sursa*: BECKER H.S., *Outsiders. Études de sociologie de la deviance*, trad. fr., Paris, ed. A.-M. Métailié, 1985, p. 43, prima ed. 1963)

■ UN STUDIU DE CAZ. DELINCVENȚA JUVENILĂ. Cum trebuie înțeleasă „trecerea la act" a tinerilor adolescenți, cel mai adesea băieți proveniți din medii defavorizate? De ce aceste atentate la persoane și mai ales la bunuri (furturi și „împrumuturi" de autovehicule sau din supermagazine)? Să regrupăm (a se vedea tabelul de la p 55). în mod sintetic, informațiile de care dispunem ca urmare a anchetelor centrului din Vaucresson (H Michard, 1978).

Să cercetăm mai îndeaproape fenomenul bandelor (cf lucrarea lui J.-C. Lagrée și P. Lew-Fai *La Galère Marginalisations juvéniles et collectivités locales*, Meudon, CNRS, 1985) Nu mediul în sine este cel care provoacă regruparea, ci „ostilitatea ambiantă", sentimentul de injustiție O vorbă nefericită a unui proprietar de local, o privire dezaprobatoare pot constitui declicul *In-group**-ul este, în acest caz, valorizat în detrimentul *out-group**-ului Coeziunea ansamblului este asigurată prin intermediul unei diviziuni a sarcinilor Fiecare, în funcție de așteptările și capacitățile sale, are o misiune de îndeplinit (a se vedea schema de la p 56)

Repartizarea operată în sînul bandei „Piraților" face sa apară unele elemente

- o organizare structurala prin intermediul valorilor* și o strategie* (Pauly)
- o avangardă profesionistă, însarcinata cu formarea tinerilor recruți (Loulou),
- arbitraje și medieri (Solly),
- un dialog cu baza (Blacky)

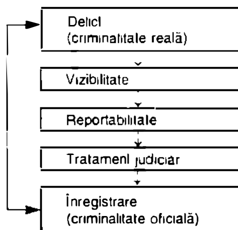
Cultura de bandă se supune astfel unei socializări* specifice cod al onoarei (legea tăcerii) spirit de corp (solidaritate), atribute (argou, nășie" teritoriu) D Sutherland va vorbi, în acest sens de „asociere diferențială" (cf. de asemenea, contribuțiile lui R Cloward A Cohen sau T Sellin) Să completăm aceste prime indicații prin examinarea criminalității

■ CRIME ȘI DELICTE Spre deosebire de contravenții și delicte, crimele fac obiectul unei instrucții prealabile, sînt judecate de către curțile de jurați și sînt pasibile de recluziune Infracțiunile relevate privesc în principal crimele, violurile sau atentatele la pudoare, precum și lovirile sau rănirile voluntare. Populația carcerală - 45 000 de deținuți actualmente - este mai ales masculină, puțin instruită și cu un procent important de tineri sub 30 de ani, de celibatari și de străini. Se observă, de altfel, un număr mare de persoane fără loc de muncă sau de șomeri declarați În afară de prelungirea duratei medii a încarcerării, se constată faptul că, în ultimii 15 ani, efectivele avute în vedere sînt în creștere constantă (aplicarea măsurilor de grațiere sau de amnistie avînd aici un impact limitat)

Să punem acum în relație (a se vedea schema de la pagina următoare) variabilele, vîrstă, naționalitate și categorie socială

Fiecărei profesii* (sau fiecărui mediu de muncă) îi este asociat un numit tip de infracțiune („*white or blue collar criminality*", pentru a relua o bine cunoscută expresie anglo-saxonă). În funcție de caz, condamnările pronunțate nu au aceeași gravitate: pe de o parte amenzi, pe de alta, încarcerare.

Crima, din această perspectivă, este percepută pornind de la sancțiune: este vizată criminalitatea oficială și nu criminalitatea reală Această distanță generează problematica „cifrei negre*" Ce valoare trebuie acordata statisticilor oficiale? Acestea nu presupun oare numeroase ocolișuri? Schema de mai jos trasează diferitele etape ale procedurii:

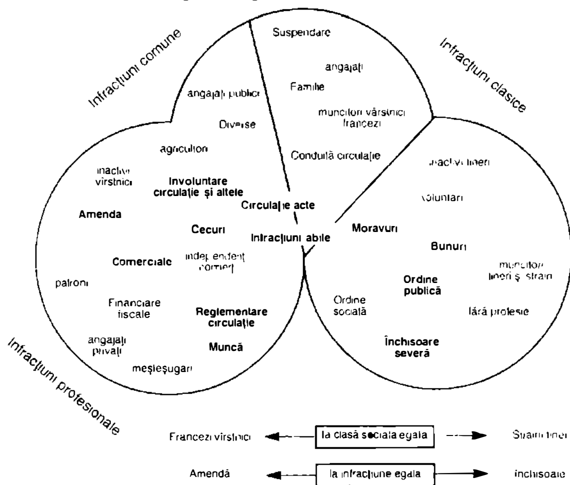

Sînt susceptibile a se manifesta mai multe „blocaje": absența semnalării, aranjamentul

amiabil, abandonarea urmăririi. Desigur, au fost folosite, nu fără oarecare succes, tehnici de redresare (victimizare*, autoportret*). Cu toate acestea, lectura unor asemenea cifre impune o mare vigilienţă.

În ceea ce priveşte teoriile explicative, au fost privilegiaţi diferiţi factori determinanţi: biologici (şcoala italiană de la sfîrşitul secolului al XIX-lea), importanţa mediului de origine, contradicţiile mijloc/scop, reacţia socială, eti-chetarea*... Această ultimă interpretare atrage atenţia asupra unui fapt important: dificultatea pe care o întîmpină un individ, o dată delictul comis, în a-şi urma activităţile cotidiene, în măsura în care, surprins într-o definiţie, devine pentru ceilalţi ceea ce se spune despre el de către instituţie (medicală judiciară sau poliţie) Paradigma acţiunii colective îmbogăţeşte discuţia strategiile criminale sînt rezultatul ajustărilor făcute de actori între

Organizarea generală a condamnărilor

Comentariul imaginii Această schemă permite reprezentarea infracţiunilor celor mai frecvente, în funcţie de categorie socială, vîrstă sau naţionalitate. Ea se inspiră din rezultatele unei analize factoriale a corespondenţelor care ia în considerare aceste diferite variabile Sînt arătate cele trei mari tipuri de infracţiuni, asociate cu condamnaţi şi pedepse foarte diferite Infracţiunile numite „abile" (*astucieuses*) - escrocherie, abuz de încredere, fals şi uz de fals - se află la mijloc între aceste trei grupe de infracţiuni.

(*Sursa*: *Données sociales*, INSEE, ediţia a V-a, 1984, p. 531.)

ceea ce ei vor să facă şi modul în care acest lucru este perceput de către alţii

O abordare pluridisciplinară tinde să se dezvolte de cîţiva ani, cu scopul de a integra noi fenomene, cum ar fi frauda informatică, răpirile de copii, actele teroriste sau deportările de populaţie Recursul la antropologie (A Leroi-Gourhan) sau la sociolingvistică (B Bernstein) trebuie deci încurajat Bipolaritatea între gest şi limbaj trimite la o relaţie complementară între comportamente şi învăţare* între uneltе şi simboluri*, raporturile dintre acţiune şi simbolizare pot fi astfel mai bine percepute Nu există oare, în sfîrşit după cum sugerează R Girard (1972), o legătură fundamentală între omor, sacrificiu şi sistemul judiciar? Acesta din urmă îndepărtează ameninţarea răzbunării şi împiedică victima *to take the law into his own hands* Conduitele deviante sau delincvente sînt relevate astfel de către o analiză globală a organizării* sociale

> Carieră > Cifră neagră > Contracultură > Etichetare > Interacţionism simbolic > Tinereţe ▶ Paradigme sociologice > Stigmatizare > Violenţă

● BECKER Howard S., *Outsiders Etudes de sociologie de la déviance*, trad. fr., Paris A M Metailié 1985 (prima ediţie 1963)

BESSETTE Jean-Michel *Sociologie du crime*, Paris, PUF, 1982

FOUCAULT Michel *Folie et deraison Histoire de la folie a l'âge classique*, Paris, Plon 1964

GIRARD René *La Violence et le sacré*, Paris Grassel, 1972

GOFFMAN Erving, *Stigmates Les usages sociaux des handicaps*, trad fr., Paris, Minuit 1975 (prima ediţie 1964).

HIRSCHI Travis, SELVIN Hanan C., *Recherches en délinquance principes d'analyse quantitative*, trad fr., Paris, Mouton, 1975 (prima ediţie 1962).

MICHARD Henri, *La Délinquance des jeunes en France*, Paris, Documentation Française, 1978

PINATEL Jean, *Le Phénomène criminel*, Paris, M A. Éditions, 1987

ROBERT Philippe, LASCOUMES Pierre, *Les Bandes de jeunes Une théorie de la ségrégation*, Paris Editions Ouvrières, 1974

SUTHERLAND Edwin H., CRESSEY Donald R., *Principes de criminologie*, trad fr., Paris, Cujas 1966 (prima ediţie 1924)

Dialectică (Dialectique). ▶ Obiectivarea cunoştinţelor

Diferenţiere socială (Différenciation sociale). Intr-o organizaţie, poziţiile sînt distincte unele de altele şi relativ complementare, fiecare avînd un rol specific În perspectivă istorică structurare în caste* ordine* sau clase* Cf., în zilele noastre, nomenclatorul PCS* ▶ Mobilitate socială

Difuzionism (Diffusionnisme). Difuzionismul reprezintă la sfîrşitul secolului al XIX-lea prima reacţie la curentul evoluţionist, care era atunci dominant în etnologie Să ne reamintim ca, pentru acesta din urma societăţile ar cunoaşte un proces identic de dezvoltare trecînd prin aceleaşi etape este teoria stadiilor care duc de la „barbarie" la „civilizaţie" Spre deosebire de acest punct de vedere, autori precum L Frobenius, F Graebner F Boas, A L Kroeber sau C Wissler vor pune accentul pe fenomenele de contact şi influenţă precum şi pe cercetarea conexiunilor dintre diferitele arii de civilizaţie Ei vor apăra teza originii comune a trăsăturilor culturale şi a dispersiei lor prin transferuri, împrumuturi şi difuziune (noţiunea de *Kulturkreise*)

S-a reproşat difuzionismului o interpretare unilaterală şi sistematică, ce reduce orice similitudine la o problemă de filiaţie Această tendinţă culmineaza cu hiperdifuzionismul care tinde să limiteze numărul centrelor de dispersie sau chiar să nu reţină decît unul singur

Dilema prizonierului (Dilemme du prisonnier). Cf teoria jocurilor*. Problemă de maximizare sub constrîngeri Agregarea comportamentelor individuale Punerea în evidenţă a „efectelor emergente". > Contract implicit

Discriminare (Discrimination). Problematica inegalităţilor*. Diferite „fundamente": rasă*, sex, religie*, cultură*. Să ne interesăm, de exemplu, de disfuncţionalităţile sistemului angajărilor. Este vorba să înţelegem de ce muncitori cu o productivitate comparabilă primesc remuneraţii diferite şi nu au aceeaşi vulnerabilitate la şomaj. Altă întrebare: de ce ocuparea anumitor posturi generează fenomene de segregare?

„Semnalmentele sau caracteristicile mîinii de lucru (vîrstă, mediu de origine, nivel de calificare) merită aici o examinare atentă. Existenţa unui „gust pentru discriminare" este în acest caz, general evocată. Antreprenorul care se comportă astfel îşi marchează preferinţa pentru un „profil" sau altul. Cei care nu răspund acestor exigenţe cumulează handicapurile şi nu vor putea fi angajaţi decît cu un salariu mai mic. Inserţia lor presupune, în contrapartidă, acceptarea unor condiţii financiare mai puţin avantajoase. Pentru G. Becker (*The Economics of Discrimination*, Chicago, University of Chicago Press, 1957), salariaţii se pot comporta şi ei astfel în măsura în care renunţarea la unele din aspiraţiile lor (proximitatea domiciliului, orare fixe etc.) implică, pentru firmele interesate, asigurarea unor venituri corespunzătoare.

Această recunoaştere a eterogenităţii forţei de muncă poate fi aprofundată în diverse moduri. Una din prelungirile ei cele mai importante trimite la teoriile segmentarii*. Acestea se încadrează într-o tradiţie centrată pe studiul regulilor şi instituţiilor*. ▷ Inegalităţi sociale ▶ Relaţii sociale legate de sex ▶ Muncă (sociologia ~)

Disonanţă cognitivă (Dissonance cognitive). În *A Theory of Cognitive Dissonance* (1957), scopul lui L. Festinger şi al colaboratorilor săi este analizarea procesului schimbării opiniei la un subiect confruntat cu un mesaj sau cu informaţii în contradicţie cu sistemul său de referinţă. Se presupune deci, pentru fiecare fiinţă umană, o nevoie de coerenţă cognitivă. Atunci cînd, pentru un motiv oarecare, această „consonanţă" a fost ruptă, subiectul suferă o tulburare psihologică ce îi suscită „strategii de reducere". Eliminarea stării de tensiune se poate face prin modificarea credinţelor, prin atenuarea diferenţelor faţă de opinia altuia sau refuzînd o informaţie contrară propriilor convingeri.

Într-o celebră cercetare asupra unei secte americane (*When Prophecy Fails*, 1956) Festinger arată cum o parte din adepţi, cărora li se prezisese un potop distrugător şi o salvare miraculoasă, persistă în credinţa lor şi după ce faptele au dezminţit-o şi produc noi informaţii care le permit reinterpretarea preziceriii iniţiale (rugăciunile lor au fost ascultate şi catastrofa a putut fi astfel evitată).

Psihologii au criticat existenţa acestei nevoi de coerenţă care apare ca o rafinare a behaviorismului*. Sociologii şi psihosociologii au subliniat faptul că interacţiunile sociale* prin judecăţile variate care le însoţesc constituie o sursă curentă de disonanţă, dar şi un mijloc important de reducere a ei. Pentru o sinteză critică, cf. J. P. Poitou, *La Dissonance cognitive*, Paris, A. Colin, 1974. ▶ Behaviorism ▷ Conformare

Diviziunea muncii (Division du travail). Concept fundamental al şcolii clasice engleze. Pentru A. Smith (*La Richesse des nations*, 1776, Cartea I, cap. 1-3) diviziunea muncii introduce în cadrul atelierului o parcelare a sarcinilor. Această specializare permite creşterea randamentului şi a productivităţii (cf. celebrul text despre manufactura de ace). Ea generează, de asemenea, interdependenţă şi complementaritate. Un secol mai tîrziu (1893) E. Durkheim va remarca faptul că diferenţierea indivizilor se traduce printr-o solidaritate* de tip „organic": separarea activităţilor de concepere şi de execuţie constituie fundamentul legăturii sociale. Tradiţia marxistă va insista, dimpotrivă, asupra fenomenelor de alienare* şi de dominare*. Alte contribuţii importante: H. Spencer, F. W. Taylor, H. Ford. La începutul anilor 70, discutarea acestei teorii la un alt nivel: cel al schimbului internaţional. Legea „avantajelor comparative" este acum criticată de către diferiţi autori ai curentului tiers-mondist. Unii dintre aceştia (S. Amin, A. Emmanuel...) evocă astfel „dezvoltarea subdezvoltării", dependenţa „periferiei" faţă de „centru".

Divorț (Divorce). Ruptură legală a căsătoriei. Femeile (în special atunci cînd sînt salariate și dispun astfel de o anumită autonomie financiară) sînt acelea care, în cele mai multe cazuri, iau inițiativa procedurii. Aceasta, în prezent, nu mai este considerată ca „sancționarea unei greșeli", ci corespunde mai degrabă „constatării unei neînțelegeri mutuale" (cf. legea din 11 iulie 1975, în Franța - n. n.) ▶ Familie (sociologia –)

Dobîndit/înnăscut (Acquis/Inné). Opoziție clasică mediu/ereditate, natură/cultură. Dobîndit: trăsături sau comportamente rezultate din educație, din învățare și din adaptarea unui individ la mediul său. Înnăscut: caracter prezent la naștere, înscris în codul genetic. Dezbateri antropologi/biologi.

Dogmă (Dogme). Formulare a unei doctrine religioase, realizată de către o biserică*, pe baza unui adevăr revelat, și care se impune în mod definitiv credincioșilor. În tradiția creștină, dogma este distinctă de cuvîntul divin și se bazează atît pe Sfînta Scriptură (Vechiul și Noul Testament) cît și pe autoritatea Bisericii. În sensul kantian al termenului, sinonimă cu propoziția apodictică. Desemnează într-o altă accepție „opiniile filozofice" profesate de către o școală sau alta. Cf., de asemenea, perechile apartenență/excludere și ortodoxie/erezie. ▷ Biserică

Dominare (Domination). Din lat. *dominare* - a fi stăpîn, a exercita suveranitatea. A se face distincția, potrivit lui Weber, între putere* și dominare. În primul caz, un actor reușește sa-și impună voința asupra altuia, chiar daca acesta din urmă opune rezistență. În cel de-al doilea caz, comanda, ordinul, porunca sau sfatul sînt acceptate: supunerea este recunoscută ca legitimă, iar ascultarea reprezintă o datorie. Statul* dispune astfel de monopolul constrîngerii psihologice și de cel al coerciției. Pentru A. Giddens sau F. Perroux, proprietate structurală a sistemelor sociale (inegalitate a resurselor). Sinonim, pentru H. Marcuse, cu alienare*. Cf., de asemenea, analizele în termeni de „violență* simbolică" (P. Bourdieu) ▶ Mișcări sociale, mobilizare și acțiune colectivă

Drept (Droit). După H. Lévy-Bruhl, „ansamblu de reguli obligatorii determinînd raporturile sociale impuse în fiecare moment de către colectivitatea căreia îi aparținem". Diferite surse: cutumă, lege, tratat, doctrină. Jurisdicții specializate, o codificare proprie fiecărui domeniu: drept civil, penal, comercial, constituțional, administrativ. Lucrările lui Durkheim, Weber, Duguit și, mai recent, Gurvitch sau Carbonnier. Cf. *Dictionnaire encyclopédique de théorie et de sociologie du droit*, sub direcția lui A.-J. Arnaud, Paris, LGDJ, 1988.

Drept de exprimare (Droit d'expression). În Franța (n. n.), o dată cu legea din 4 august 1982 (completată în ceea ce privește sectorul public, cu cea din 26 iulie 1983) salariații beneficiază de dreptul de exprimare asupra condițiilor lor de muncă. Exprimarea este directă: aceasta înseamnă ca fiecare angajat, oricare ar fi calificarea și locul său în ierarhie, poate interveni, fără a trece prin circuitele tradiționale de comunicare (reprezentanții personalului, de exemplu). Opiniile exprimate cu această ocazie nu pot da loc nici unei sancțiuni.

Exprimarea aceasta este și colectivă: ea se exercită în grup, în general cu ocazia reuniunilor. Legea definește diferitele teme care pot constitui obiectul discuțiilor, ea îndepărtează orice intervenție asupra remunerației sau posibilităților de promovare. Partenerii sociali înșiși sînt cei care au ca sarcină organizarea acestor întîlniri.

E

Educaţie (sociologia ~) (Éducation; sociologie de l'). În sensul său cel mai general, termenul „educaţie" semnifică orice activitate socială vizînd transmiterea către indivizi a moştenirii colective a societăţii în care aceştia se inserează. Cîmpul său de înţelegere include astfel în aceeaşi măsură socializarea* copilului de către familia* sa, instruirea primită în instituţii* cu scop educativ explicit (şcoli, mişcări de tineret) sau în cadrul diverselor grupări (asociaţii sportive, culturale, grupuri politice), influenţa grupului de prieteni, cea a mass-media* etc. La limită, cîmpul educaţiei este atît de vast încît nici o acţiune care vizează o transmitere oarecare a culturii* şi a valorilor* unei societăţi nu poate fi exclusă.

În general, sociologia educaţiei foloseşte termenul într-un sens mai restrîns. Dintre instituţiile educative este avută în vedere şcoala, în calitatea ei de organizaţie* specializată în formare şi în transmiterea de informaţii. Obiectul actual al sociologiei educaţiei este deci în primul rînd sistemul şcolar, în particular cel stabilit şi dezvoltat începînd cu revoluţia industrială. Generalizarea şcolarizării merita, în acest sens, o clarificare specifica.

Într-o primă etapă vom determina marile teme şi niveluri de analiză care au fost privilegiate în special în Franţa începînd cu anii 50. Vom examina apoi diversele abordări ale chestiunii care a fost şi a rămas problema majora a sociologiei educaţiei: carierele şcolare şi inegalităţile sociale*. Vom prezenta, în sfîrşit, cîteva cercetări mai recente asupra cadrelor didactice şi asupra conţinuturilor educative.

■ MARI TEME ŞI NIVELURI DE ABORDARE. Abordarea şcolii poate începe din mai multe puncte: aceasta poate fi considerată, de exemplu, un instrument de dezvoltare economică, o „agenţie de selecţie", un dispozitiv de alocare a statusurilor sociale, o instanţă de socializare, o întreprindere de transmitere a cunoştinţelor şi a culturii*... Din punct de vedere istoric şi geografic, se observă mari variaţii ale modului în care sociologii au definit şi tratat problemele abordate. La începutul secolului, abordarea lui Durkheim se interesează de geneza sistemului de învăţămînt, de evoluţia conţinuturilor disciplinelor şi de formele de organizare. Abia în anii 60 vor fi lansate marile anchete cantitative care vor servi ca bază pentru o sociologie a elevilor.

În mod necesar schematic, marile direcţii contemporane de cercetare pot fi grupate în cîteva rubrici.

Un prim grup de probleme priveşte evoluţia efectivelor şcolare şi, în general, expansiunea sistemelor de învăţămînt. Daca creşterea efectivelor (elevi, cadre didactice, personal administrativ, şcoli) este un fenomen pe care fiecare îl poate constata, indiferent daca este sau nu direct implicat, o asemenea progresie - care se regaseşte nu numai în ţarile industrializate sau în curs de industrializare, ci şi în toate păturile sociale - rămîne să fie explicată. Este vorba atît de a identifica modelele de creştere urmate de evoluţia efectivelor (Ne îndreptăm oare către o evoluţie fără sfîrşit? Cînd se va opri evoluţia?), cît şi de a le explica (Cherkaoui, 1982).

Carierele şcolare şi inegalităţile care le sînt asociate formează un al doilea ansamblu de probleme, abordate cel mai adesea într-o perspectivă de reproducere* sau de dominare*. Miza este aici importantă, întrucît problema care se pune este aceea, ambiguă, a democratizării şi a rolului şcolii în acest proces. Pentru simţul comun, sistemul educativ neutru prin natura sa, ar fi locul unei redistribuiri posibile a şanselor sociale. În funcţie de meritele sale personale, măsurate prin performanţe produse în condiţii comparabile, fiecare ar putea să acceadă la un nivel care să îi reflecte capacităţile şi să-şi găsească astfel locul care îi revine în societate. Ideologiei vocaţiei îi corespunde credinţa foarte puternică potrivit căreia reuşita socială ar fi direct legată de reuşita şcolară. Reuşita la şcoală ar fi astfel prefigurarea reuşitei în

viață. Multe cercetări își vor fixa drept scop respingerea acestei explicații a socialului, stabilirea clară a mecanismelor de selecție și explicarea resorturilor acestora.

Cadrele didactice (actori importanți și, cu toate acestea, neglijați adesea în abordările precedente), precum și practicile lor pedagogice, suscită un alt ansamblu de întrebări: Cine sînt? Cum sînt recrutați? Care este impactul practicilor lor asupra transmiterii cunoștințelor și, într-un cadru mai larg, asupra reușitei elevilor? Conținutul predării constituie baza altor întrebări. Cum este selecționat, structurat și transmis, în cultura unei societăți, conținutul învățării? Cum se face gestiunea socială a cunoștințelor?

În sfîrșit, centrata la origine pe aspectul școlar (incluzîndu-l pe cel pedagogic), sociologia educației și-a lărgit mai recent cîmpul de interes spre noi forme ale învățării* și predării (formarea permanentă) și s-a deschis de asemenea, problemelor tratate în cadrul sociologiei muncii (relația formare/loc de muncă).

Abordările corespunzătoare acestor probleme au fost multiple și diverse.

Să subliniem patru trăsături esențiale ale acestora. În primul rînd, ele apar strîns legate de cererea socială. Școala, foarte repede percepută ca un instrument de dezvoltare socioeconomică, loc de egalizare a șanselor, este în centrul a numeroase dezbateri, de unde nevoia administrației și a puterii publice de a înțelege angrenajele și de a trasa perspectivele unei instituții* atît de importante pentru funcționarea democrației*. Acesta este, fără îndoială, domeniul în care cercetările sociologilor au fost cel mai mult popularizate.

De altfel, de la o țară la alta, aceste probleme nu au fost întotdeauna tratate în mod sistematic: dacă mari anchete asupra carierelor școlare au fost organizate în majoritatea societăților occidentale, cercetările asupra altor teme (cadrele didactice, conținuturile învățării) rămîn foarte inegal dezvoltate.

În plus, diversitatea în timp și spațiu a abordărilor reflectă în mod direct evoluția disciplinei sociologice înseși. Indiferent de problema abordată, discuția sau chiar polemica între diferitele școli de gîndire este constantă: probabil că în nici un alt domeniu sociologic nu există atîtea paradigme* diferit aplicate unui aceluiași obiect.

Dacă am considera, în sfîrșit, nivelul de abordare, aspectul privilegiat rămîne, cel mai adesea, cel societal. Plecînd de la anchete cantitative, locale (un ansamblu de școli sau de universități) sau naționale (un eșantion reprezentativ pentru o promoție), accentul este pus pe relațiile globale între structurile sociale și sistemul educativ. Școala ca instituție, clasa ca loc al interacțiunilor și practicilor au fost, la rîndul lor, abordate, dar cu alte metode și alte paradigme*, inspirate, de exemplu, de sociologia organizațiilor*, de analiza instituțională, de etnometodologie*. Cu toate acestea, chiar și în această perspectivă, chestionarea vizează întotdeauna reușita școlară (sau eșecul).

În definitiv, oricare ar fi temele, punctele de vedere teoretice sau nivelurile de abordare nu se poate să nu frapeze predominanța unei problematici transversale, cea a inegalității șanselor* în privința învățămîntului, cea a determinanților sociali ai reușitei și cea a legăturii dintre funcționarea școlii și atribuirea pozițiilor și statusurilor*. De puține ori o problemă comună a dominat într-o asemenea măsură problematica unei discipline și a fost abordată din atîtea unghiuri diferite.

■ CARIERE* ȘI INEGALITĂȚI SOCIALE

FAPTELE. În analiza carierelor școlare și a inegalităților sociale în raport cu școala, punctul cel mai puțin contestat astăzi este, fără îndoială, cel al faptelor. În Franța, mai multe studii au stabilit în mod clar diferențele în ceea ce privește accesul și reușita la diferitele niveluri ale școlarității. Celebru este cel realizat de către INED (*Institut national d'études démographiques*) în perioada 1962-1972. Este vorba de o anchetă de cohortă*, bazată pe o metodologie specifică: același ansamblu de indivizi care au absolvit anul al doilea al cursului mediu (*cours moyen 2e année - CM2*) în iunie 1962, reprezentativ pentru populația școlară franceză la acea epocă, au fost urmăriți și chestionați în mod regulat timp

de zece ani, pînă la eventuala intrare la Universitate.

În această anchetă, orientarea elevilor după terminarea CM2 (în octombrie 1962) a fost luată în calcul în funcţie de numeroşi determinanţi presupuşi variabile demografice (sex şi vîrstă), variabile şcolare (nivel de reuşită în CM2, părerea profesorilor); variabile sociale privitoare la părinţi (nivelul de studii, profesie*, reşedinţă). Apoi, în mod regulat, „supravieţuitorii" procesului care a fost numit „mortalitate şcolară" au fost chestionaţi pînă în momentul intrării în învăţămîntul superior.

Din principalele concluzii sintetizate de către A. Girard şi H. Bastide în 1973 (în revista *Population* nr. 3, p. 571-593), un prim ansamblu de rezultate se referă la reuşita în învăţămîntul primar. Nu toţi copiii ajung în aceeaşi poziţie la sfîrşitul CM2: nu au nici aceeaşi vîrstă, nici aceeaşi reuşită. În plus, aceste două variabile sînt legate între ele: reuşita este cu atît mai mediocră cu cît vîrsta este mai mare. Se observă de asemenea, faptul că acei copii proveniţi din categorii socio-profesionale favorizate din punct de vedere economic şi cultural sînt cei mai precoce şi că, în condiţiile unei vîrste egale, reuşesc mai bine. O a doua serie de rezultate se referă la orientarea la sfîrşitul ciclului primar. Se constată astfel următorul fapt: copiii nu fac aceeaşi alegere. Intrarea în clasa a 6-a (pe atunci aceasta nu avea loc în mod automat) depinde în acelaşi timp de vîrstă, de reuşita copilului, dar mai ales de originea sa socială. Aceasta poate chiar, în unele cazuri, să „corecteze" complet rezultatele obţinute anterior.

În cursul învăţămîntului secundar, alegerile făcute la intrarea în clasa a 6-a apar ca decisive: trecerile de la o filiera la alta sînt foarte dificile, întîrzierile nu sînt recuperate, ci se accentuează, orientarea precoce spre formarea profesională este caracteristică pentru copiii proveniţi din medii populare.

Pentru cei care ajung la bacalaureat, orientarea spre universitate depinde şi ea de mai mulţi factori. În cazul aceluiaşi tip de bacalaureat, al vîrstei egale şi reuşitei identice, orientarea variază în funcţie de originea socială.

În aceste rezultate se regăsesc toate marile probleme cu care se confruntă sociologia inegalităţii şanselor şcolare.

- Cum poate fi explicată reuşita diferenţiată în şcoala primară? Trebuie atribuită indivizilor sau şcolii? Şi dacă este vorba despre indivizi, sînt la mijloc factori cognitivi sau sociali?

- Care este ponderea respectivă a variabilelor economice şi culturale în orientarea iniţială a elevilor, apoi în opţiunile ulterioare?

- Care este locul cadrelor didactice în mecanismul inegalităţilor? Care este rolul atitudinilor, comportamentelor şi aspiraţiilor părinţilor?

- Cum să explicăm efectul cumulativ al fenomenelor observate, creşterea lor în timp?

Aceste fenomene şi probleme nu sînt specifice doar Franţei. În 1966, raportul Coleman în Statele Unite ale Americii şi, în 1967, raportul Plowden în Marea Britanie, bazate pe măsurări ale performanţelor prin unul sau mai multe teste, ajung la rezultate convergente şi complementare. Ele subliniaza în particular rolul esenţial al variabilelor care caracterizează mediul familial in reuşita copiilor şi influenţa mai mică a disparităţilor de ordin material sau pedagogic dintre diferitele unităţi de învăţămînt: caracteristicile şcolare propriu-zise ale acestora din urmă sînt mai puţin importante decît apartenenţa socială a „clientelei" lor. Nu şcolile sînt acelea care „fac diferenţa", ci originea indivizilor care le frecventează, în particular, nivelul de instruire al părinţilor.

În Franţa, serviciile statistice ale Ministerului Educaţiei au continuat demersul cu caracter de pionierat al INED, punînd la punct o succesiune de anchete panel, urmărind de fiecare dată peste 10 000 de elevi, timp de mai mult de zece ani, începînd cu intrarea lor în clasa a 6-a (panelurile din 1972, 1973, 1974, 1978, 1980). Numeroase contribuţii în legătură cu universităţile (M. Amiot şi A. Frickey la Nisa, C. Baudelot şi H. Cukrowicz la Lille), cu şcolile superioare şi alte instituţii superioare de formare au prelungit studiile precedente. Unele organisme şi-au luat în sarcină analiza inserţiei profesionale (*Centre*

d'études et de recherches sur les qualifications. Observatoire des entrees dans la vie active)

Mutatis mutandis, organizarea sistemului şcolar evoluînd mult, se regăsesc în aceste studii mecanismele puse în evidenţă de ancheta INED, chiar dacă se manifestă în momente diferite ale şcolarităţii (clasa a 4-a, cursul secundar, intrarea la universitate), inegalităţile de reuşită şi de orientare persistă şi sînt întotdeauna legate de originea socială. Mai important poate, este faptul că aceste disparităţi subzistă încă în cea mai mare parte astfel încît influenţa reformelor asupra inegalităţii şcolare este destul de mică. În sfîrşit, la diplome egale originea socială continuă să aibă influenţă în momentul intrării în viaţa activă, în alegerea primului loc de muncă chiar şi în cariera* ulterioară a licenţiaţilor

■ CARIERE* ŞCOLARE ŞI INEGALITĂŢI SOCIALE* EXPLICAŢII Cum pot fi explicate aceste constatări statistice convergente intuite din punct de vedere sociologic faptul de a stabili o corelaţie nu constituie o explicaţie? Cum poate fi explicat acest cuplu infernal* pe care îl formează originea socială şi reuşita şcolară? Care este în general procesul social al construirii inegalităţii în şcoală?

O mare parte a explicaţiei a vizat la început ponderea respectivă a diverşilor factori. În ancheta INED, de exemplu multiple variabile au un efect asupra fenomenelor observate. Dar două dintre acestea au apărut repede ca determinante nivelul de instruire al părinţilor şi situaţia lor economică. Comparînd aceşti doi factori autorii s-au pronunţat pentru importanţa preponderentă a ceea ce a fost numit printr-o paralelă cu corespondentul sau economic, moştenirea culturală. Mai mult decît o explicaţie, aceasta însemna conturarea unei piste căreia trebuiau să i fie precizate dimensiunile

Pentru unii autori, inegalitatea* s-ar explica printr-o distribuţie diferită a anumitor valori între diferitele clase sociale*. Pentru partizanii tezei subculturilor* (H. Hyman, J. Kahl), opoziţia între valorile şcolii şi cele ale grupurilor socio-economice ar explica eliminarea diferenţială. Pentru alţi sociologi, determinantă ar fi distribuţia inegală a anumitor aptitudini dobîndite *(savoir-faire)*. În această perspectivă B. Bernstein (1975) a susţinut, în teoria sa asupra codurilor socio-lingvistice teza unei inegalităţi fundamentale a elevilor în raport cu limbajul şcolar. Forma pe care o ia controlul social în cursul socializării* familiale ar conduce copilul către un uz specific al limbajului şi astfel spre identificarea cu modelele particulare de conduită. Această inegalitate ar fi cu atît mai pernicioasă cu cît punctul de aplicare a aprecierii învăţătorilor ar viza în învăţămîntul primar, tocmai exerciţiile care privilegiază forma particulară a limbajului apropiată de cea a claselor superioare

Reluînd prin prisma conceptelor de ethos* şi de capital cultural elementele de valori şi de *savoir-faire* P. Bourdieu şi J.-C. Passeron (1970) se înscriu în aceeaşi perspectivă, mergînd însă mult mai departe în denunţarea unei complicităţi active între şcoală şi clasa dominantă. Prin violenţa* simbolică pe care o exercită asupra elevilor prin inculcarea unor valori* şi a unui conţinut care presupun o conivenţă culturală între profesori şi elevi, şcoala asigură o funcţie de selecţie în favoarea burgheziei*. Şcoala nu ar putea decît să reproducă structura socială

Această teorie macrosociologică a reproducerii* capătă un caracter şi mai accentuat în analizele marxiste realizate de C. Baudelot şi R. Establet (1971). Dacă şcoala reglează fluxul şi refluxul elevilor aceasta se face într-un sens bine stabilit. Aparat ideologic al societăţii capitaliste şcoala nu poate fi decît reflexul şi agentul a ceea ce se întîmplă în societate. Ea este prezentată deci ca locul în care capitalismul perpetuează divizarea societăţii în două clase antagoniste. În spatele unei aparente organizări a fluxurilor şcolare în multiplele filiere oficiale s-ar ascunde o logică a confruntării şi diviziunii

Criticînd sever tezele de mai sus, reproşîndu-le incapacitatea de a explica schimbarea, precum şi concepţia manipulatoare a subiectului social, R. Boudon (1973) a propus, în cadrul unei teorii sistematice a mobi-

lităţii sociale*, o cu totul altă interpretare a inegalităţii şanselor* Eliminarea şcolară nu presupune neapărat mecanisme de reproducere a structurilor sociale. Ea este rezultatul agregării deciziilor ce decurg din calculele adolescenţilor şi ale familiilor acestora în diferitele puncte de bifurcare a sistemului şcolar La ipotezele relative la moştenirea culturală trebuie adăugat efectul poziţiei sociale, efect cu atît mai puternic cu cît pregătirea şcolară este mai avansată Astfel, faţă cu fiecare alternativă (a continua sau nu studiile, alegerea unei filiere sau a alteia), indivizii se comportă în aşa fel încît să aleagă combinaţia cost-risc-beneficiu care să le fie cea mai utilă, în funcţie de aşteptările şi strategiile* lor Ei s-ar supune astfel unui proces de decizie raţional ai cărui parametri ar varia în funcţie de poziţia acestora Mişcarea generală care se observă (diferitele fluxuri în filierele oficiale) ar fi rezultatul acumulării deciziilor individuale şi nu ar presupune un joc al structurilor sociale

■ ŞCOLI PROFESORI ŞI CUNOŞTINŢE Am putea avea sentimentul că pînă la sfîrşitul anilor 1970, esenţialul despre sistemul şcolar a fost spus Cu toate acestea, cercetările precedente au o caracteristică constantă şcoala ca atare nu este analizată deloc, iar funcţionarea sa este prea puţin luată în calcul, ea este considerată, în structura şi funcţionarea sa, ca o zonă neutră, fără nici o consecinţă asupra mecanismelor care se derulează aici Profesorul este perceput cel mai adesea ca un agent pasiv al sistemului, fără nici un fel de autonomie Cît despre conţinuturi, producerea şi compunerea lor par a funcţiona de la sine, ele sînt cel mai frecvent tratate ca fiind expresia directă a culturii burgheze Fiecare dintre aceste niveluri ridică totuşi probleme Va fi meritul unor abordări mai locale chiar microsociologice - mai puţin cunoscute pentru că pot fi generalizate mai greu şi mai dificil de condus, fiind lipsite de suportul statisticilor oficiale - de a aduce un punct de vedere nou asupra acestor aspecte Iată cîteva exemple.

- Studiind colegiile ca pe nişte microsisteme educaţionale, în perspectiva analizei strategice, D. Paty (*Douze collèges en France*, Paris, La Documentation française, 1981) arată că diferenţele dintre caracteristicile socio-culturale ale grupurilor nu explică întreaga diversitate observată. Trebuie să ne situăm în acelaşi timp la nivelul structurilor pedagogice şi la cel al strategiilor personale pentru a înţelege alternativele oferite, precum şi alegerile actorilor Diferenţele de funcţionare şi relaţiile stabilite în sînul comunităţii educative au consecinţe directe asupra evoluţiei tinerilor din timpul anilor de colegiu

- Într-o alta perspectivă, Marie Duru-Bellat (*Le Fonctionnement de l'orientation*, Neuchâtel/Paris, Delachaux et Niestlé, 1988) scoate în evidenţă de asemenea, importanţa funcţionarii interne a unităţilor de învăţămînt Studiind mecanismul orientării, ea arată că aspiraţiile părinţilor sînt determinante în aceeaşi măsură ca şi performanţele copiilor Şcoala este mai sensibilă la cerinţele care îi privesc pe copiii cadrelor superioare cerinţe mai exigente pentru nişte copii care reuşesc deja în medie, mai bine decît ceilalţi Există astfel un întreg joc cu scopul de a maximiza cîştigurile şi a minimiza riscurile

- Dacă educaţia şcolară este concepută ca un proces de transmitere, nu trebuie neglijaţi alături de elevi cei care îi formează Perceput mult timp ca un singur reprezentant al aparatului, profesorul se află în realitate în centrul sistemului şi este cunoscut - datorită cercetărilor lui R Rosenthal şi L Jacobson (*Pygmalion à l'école* 1971, Paris Casterman, trad fr prima ediţie 1968 - faptul că atitudinile şi aprecierile profesorilor pot fi decisive pentru reuşita copiilor În cercetările recente s-a încercat deci o mai buna înţelegere a structurii şi a caracteristicilor demografice ale grupului (recrutare, cariera, proporţia femeilor), precum şi a naturii practicilor sale pedagogice propriu-zise (cf, în această privinţă V Isambert-Jamati, 1990)

Astfel, centrînd atenţia asupra factorilor şi mecanismelor exterioare şcolii (piaţa forţei de muncă, inegalităţile economice, disparităţile culturale între diferitele grupuri sociale), chestiunea inegalităţilor* respinge o problemă mai importantă, dar vizibilă într-un mod mai puţin direct: cea a mecanismelor propriu-zis

şcolare de structurare şi de circulaţie a cunoştinţelor subiacente acestei diferenţieri a rezultatelor şi a carierelor" (Forquin, 1989, p. 91). Această luare de poziţie, care mărturiseşte, în acelaşi timp, ambiţia a ceea ce a fost numit „noua sociologie a educaţiei" (foarte apreciată în Marea Britanie), pune de fapt o problemă fundamentală: educaţia nu îi implică doar pe cel care o primeşte şi pe cel care o dă. Ea se desfăşoară în jurul unui conţinut. Şcoala nu se rezumă la asigurarea circulaţiei cohortelor* de elevi. Ea face să circule cunoştinţele. Or, predarea nu se poate face fără prelevarea din totalitatea culturii a unor anumite elemente considerate ca esenţiale. Orice învăţămînt se bazează pe un principiu de preferinţă.

Sociologia educaţiei nu se reduce deci la o sociologie a elevilor sau a educatorilor, ea trebuie să fie şi o sociologie a conţinuturilor.

Tradiţia franceză nu a renunţat la această problemă. Ea ocupa deja un loc central la E. Durkheim (*L'Évolution pedagogique en France*, 1938) şi a fost reluată de autorii contemporani (V. Isambert-Jamati, S. Mollo, L. Tanguy). În schimb, la teoreticienii inegalităţilor ea este fie absentă (Boudon), fie rezolvată printr-o poziţie de principiu (Bourdieu, Baudelot, Grignon). Cînd şcoala este definită ca un sistem „inteligibil în întregime pornind de la singura sa funcţie, care este cea de perpetuare şi de camuflare a relaţiilor de dominare", cînd îi este refuzată culturii şcolare orice autonomie, calificînd-o, printr-un postulat, ca avînd doar o miză socială (*"socialement biaisée"*), nu mai rămîne mare lucru de descoperit. Cu toate acestea, problema autonomiei merită să fie regîndită.

Aceasta este tematica ce, începînd din anii 1970, caracterizează aşa-numita *curriculum sociology*, dezvoltată mai ales în Marea Britanie. Problemele acesteia sînt numeroase: în ce fel sînt organizate parcursurile şcolare în cursuri de învăţămînt, ce efecte antrenează ele atît în plan cognitiv, cît şi afectiv şi social?

Dacă răspunsurile oferite sînt la fel de diverse ca şi cele privitoare la şansele de acces şi de reuşită ale elevilor, interesul lor constă în sublinierea faptului că, alături de distribuţia socială a fluxurilor de intrare şi de ieşire din sistemul şcolar, există o altă întrebare, la fel de pertinentă: cea asupra naturii procesului care se derulează chiar în interiorul acestui sistem. Conţinutul şi organizarea cunoştinţelor care se transmit la şcoală, forma relaţiilor sociale care se leagă aici, valorile care se negociază apar ca o nouă provocare cu care se confruntă sociologii educaţiei.

▷ Dobîndit/înnăscut ▷ Clasă socială ▶ Cultură ▷ Ethos ▶ Familie (sociologia ~) ▷ Meritocraţie ▶ Mobilitate socială ▷ Reproducere ▷ Socializare

● BAUDELOT Christian, ESTABLET Roger, *L'École capitaliste en France*, Paris, Maspéro, 1971.

BERNSTEIN Basil, *Langage et classes sociales. Codes socio-linguistiques et contrôle social*, trad. fr., Paris, Minuit, 1975 (prima ediţie 1971).

BOUDON Raymond, *L'Inegalite des chances. La mobilité sociale dans les sociétes industrielles*, Paris, A. Colin, 1973.

BOURDIEU Pierre, PASSERON Jean-Claude, *La Reproduction. Elements pour une theorie du système d'enseignement*, Paris, Minuit, 1970.

CHERKAOUI Mahamed, *Les Changements du système éducatif en France, 1950-1980*, Paris, PUF, 1982.

DURU-BELLAT Marie, HENRIOT-VAN ZANTEN Agnes, *Sociologie de l'ecole*, Paris, A. Colin, 1992.

FORQUIN Jean-Claude, *Ecole et culture. Le point de vue des sociologues britanniques*, Bruxelles/Paris, De Boeck/Éditions Universitaires, 1989.

INED, *„Population" et l'enseignement*, Paris, PUF, 1970.

INRP, *Sociologie de l'education, dix ans de recherches*, culegere a notelor de sinteza publicate în *Revue française de pédagogie*, Paris, L'Harmattan, 1990.

ISAMBERT-JAMATI Viviane, *Les Savoirs scolaires: enjeux sociaux des contenus d'enseignement et de leurs réformes*, Paris, Ed. Universitaires, 1990.

Efect de descendență (Effet de lignée). Este numită astfel influența exercitată de către poziția socială a bunicului asupra celei dobîndite de către nepot ▶ Mobilitate socială

Efecte perverse (Effets pervers). Sînt inseparabile de fenomenele de emergență sau de compunere (precum celebra dilemă a prizonierului*) Evocă aspectul „involuntar". „contraintuitiv" al anumitor situații Cf. contribuțiile lui R Boudon, M Olson și T Schelling.

Egalitarism (Égalitarisme). Concepție potrivit căreia oamenii trebuie să fie tratați în același fel întrucît sînt egali Numai aptitudinile contează, iar nu privilegiul nașterii Referire la merite, la trebuințe și la solidaritate Denunțare a privilegiilor și a rentelor legate de poziția socială Principala revendicare condiții de pornire identice Subzistă numeroase ambiguități echitatea și eficiența de exemplu. pot oare sa mearga mînă în mînă? Cf dezbaterile în jurul cărții lui J Rawls *A Theory of Justice*, Oxford Clarendon Press. 1971 Nu se riscă oare, de altfel restrîngerea libertăților individuale, drepturilor fiind supuși tutelei puterii publice?

Electorală (sociologie -) (Électorale; sociologie) ▶ Comportament politic

Elite (Élites). In sens larg, categorie socială care în cadrul unei colectivități date, se distinge prin status*, bogăție sau notorietate. Temă abordata de mulți autori Mosca. Michels Burnham și mai ales Pareto Critică a teoriei marxiste a dominării: puterea*, departe de a depinde exclusiv de raporturile de forțe stabilite la nivelul economic, constituie o sfera autonomă, cu fațete multiple În sînul oligarhiei există interese adesea contradictorii (R Dahl) Altă problemă interesantă cea a constituirii elitelor (recrutare și formare, mai ales) Cf. asupra acestui aspect, lucrările lui P Birnbaum, E Suleiman sau T Bottomore

Empatie (Empathie). La C. Rogers, empatia desemnează o atitudine binevoitoare de ascultare și încredere, de înțelegere și acceptare în vederea facilitării unei comunicări afective intense. Tehnica interviului* nondirectiv se sprijină pe o relație de acest tip

Empirism (Empirisme). Doctrină potrivit căreia orice cunoștință derivă din experiență* (Condillac, Locke, Hume) Formula clasică *Nihil est in intelectu quod non fuerit prius in sensu* (nu există nimic în intelect care să nu fi fost mai întîi în simțuri) ▶ Paradigme sociologice

Empirism logic (Empirisme logique). Numit și neopozitivism ▶ Cercul de la Viena

Endogamie (Endogamie). Regulă care impune indivizilor alegerea soțului în interiorul unui grup (teritorial etnic) căruia ei înșiși îi aparțin

Endogen/exogen (Endogène/exogene). Se numește endogena o teorie asupra schimbării sociale* potrivit careia procesul de transformare este interior sistemului (Marx)

Epistemologie (Épistemologie) Etimologic, discurs (*logos*) despre cunoaștere (*episteme*) În general sinonim cu „teoria cunoașterii" Examen critic al presupunerilor ipotezelor și producțiilor științifice

Ereditate socială (Heredite sociale). Este caracterizata astfel menținerea poziției sociale a fiului în raport cu cea a tatalui. Sinonim imobilitate ▶ Dobîndit/înnascut ▶ Mobilitate socială

Eșantion (Échantillon). Cu excepția recensamintelor, anchetele sociologice se practică pe eșantioane. care sînt „modele reduse" ale populației Selectarea unui eșantion vizează obținerea pe cît posibil a reprezentativității, ținînd seama de constrîngerile temporale și financiare impuse de ancheta* Doua proceduri sînt folosite de obicei :

- Metoda aleatorie îi selecționează, plecînd de la o listă exhaustivă a tuturor indivizilor care alcătuiesc populația, pe unii dintre aceștia folosind un tabel cu numere luate la

întîmplare. Această tehnică, satisfăcătoare din punct de vedere al teoriei probabilităţilor, are inconvenientul de a necesita cunoaşterea prealabilă a populaţiei şi de a conduce la o dispersie extremă a indivizilor selecţionaţi, ceea ce duce la creşterea costurilor. Pentru a atenua acest tip de dificultăţi se utilizează sondajul* prin stratificare (*sondage par grappes*). Eşantionul este astfel cu atît mai reprezentativ cu cît volumul său este mai mare.

- Metoda cotelor* nu presupune o listă exhaustivă a indivizilor ci doar date numerice despre populaţie privind cîteva criterii, cum ar fi sexul sau vîrsta. Ea constă în stabilirea unui plan de eşantionare care respectă aceleaşi proporţii ca cele obţinute la nivel global, lăsînd pe seama anchetatorului sarcina selecţionării eşantionului cu condiţia de a nu se abate de la aceste proporţii. Frecvent utilizată din cauza comodităţii aplicării, această metodă nu furnizează aceleaşi garanţii ca cea precedentă. În particular, ea nu permite evaluarea gradului de exactitate a rezultatelor obţinute. ▶ Metode cantitative

Etos/etică (Ethos/éthique). ■ Într-un prim sens, ethosul poate fi opus eticii. Termenul desemnează în acest caz principiile sau valorile* în stare practică, forma interiorizată şi neconştientă a moralei care reglează conduita cotidiană. Dimpotrivă, atunci cînd ethosul se desfăşoară în discurs*, etica este definită ca morala în forma ei teoretică, explicită şi sistematizată. Cf. F.-A. Isambert, P. Ladrière şi J.-P. Terrenoire, „Pour une sociologie de l'éthique", în *Revue française de sociologie*, XIX-3, 1978.

Acesta este sensul pe care îl întîlnim la Weber, cînd încearcă să clarifice relaţiile dintre protestantism şi capitalism, de asemenea, la Bourdieu în expresiile „ethos de clasă", „ethos pedagogic" înainte de a fi înglobat treptat în noţiunea de habitus*.

■ Într-o altă perspectivă, conceptul se apropie de semnificaţia sa etimologică: comportament obişnuit al unei persoane sau al unui animal. Astfel, la antropologul G. Bateson, el semnifică „expresia unui sistem normalizat de atitudini afective" şi traduce afectul unei culturi* (cf. *La Cérémonie du Naven*, trad. fr. Paris, Minuit, 1971, prima ediţie 1936).

Etichetare (Étiquetage). Termen utilizat de curentul interacţionist*. Proces prin care un individ sau un comportament este desemnat ca transgresînd o normă* socială. În această perspectivă, puterea grupurilor cu status* superior se bazează nu numai pe folosirea formelor rudimentare de coerciţie, ci şi pe capacitatea de a produce şi aplica noi reglementări, de a controla reprezentările* existente, de a desemna şi eventual pedepsi indivizii devianţi. Cf. H. Becker, *Outsiders. Études de sociologie de la déviance*, trad. fr., Paris, ed. A. M. Métailié, 1985, prima ediţie 1963.

Etnie (Ethnie). Din gr. *ethnos* = popor, naţiune. Confundată adesea cu „minorităţi" sau „naţionalităţi". Grupare de indivizi care au aceeaşi origine şi care posedă o tradiţie culturală comună. Cf. lucrarea colectivă sub conducerea lui J.-L. Amselle şi E. M'Bokolo, *Au Coeur de l'ethnie: ethnies, tribalisme et État en Afrique*, Paris, La Découverte, 1985.

Etnocentrism (Ethnocentrisme). Poziţia celor care consideră că propriul lor mod de viaţă este de preferat tuturor celorlalte (M. J. Herskovits, *Les Bases de l'anthropologie culturelle*, trad. fr., Paris, Payot, 1967, prima ediţie 1948). Bazîndu-se pe o puternică identificare a individului cu grupul său şi pe certitudinea superiorităţii valorilor şi idealurilor sale, etnocentrismul este o atitudine care constă în raportarea la propriile norme* pentru a-l judeca pe celălalt (individ sau societate). Mai multe forme posibile: refuzul diversităţii culturilor* şi deci al relativităţii propriei culturi, demarcaţia între „barbari" şi „civilizaţi", stigmatizare*, rasism, etnocid chiar. Cf. C. Lévi-Strauss, *Race et Histoire*, Paris, Gonthier, 1961. ▷ Autoritară (personalitate ~) ▷ Rasism

Etnometodologie (Ethnométhodologie). Curent în sociologia americană, apărut în anii '60 Diferite surse de inspirație: fenomenologie, hermeneutică*, interacționism simbolic*. Cei mai importanți autori: Harold Garfinkel și Aaron Cicourel Conceptele de realizare* (*accomplissement*), indexicalitate* și reflexivitate* Importanța muncii de teren, cercetări despre viața cotidiană* Studii asupra practicilor medicale, procedeelor de orientare, vieții de laborator Prelungiri prin intermediul analizei instituționale. Cf Alain Coulon, *L Ethnométhodologie*, Paris, PUF, 1987

Eugenism (Eugenisme). Din gr *eu* - bine și *genos* - naștere Termen creat în 1883 de către psihologul englez Francis Galton (1822-1911) Studierea și aplicarea mijloacelor de salvgardare a „calității genetice" a speciei umane Recurs la „legile reproducerii și ale eredității". Preocupare de alt ordin în Germania anilor '30 (dorință de a păstra „puritatea rasei ariene")

Evoluționism (Évolutionnisme). Societățile cunosc un proces continuu, organizarea lor devenind din ce în ce mai complexă (Spencer, Durkheim) și în consecință „perfecta" Se regăsesc aici paradigma darwinistă și ideea potrivit căreia dezvoltarea umanității are loc in etape (Comte Marx) lăsînd în urmă stadiile inferioare de organizare ▶ Schimbare sociala ▷ Etnocentrism

Exogamie (Exogamie). Termen creat de etnologul englez J F McLennan (1827-1881) Se referă la regulile care interzic căsătoria în interiorul aceluiași grup de rudenie

Experiență (Expérience). Două modalități externă (percepția) și internă (conștiința). Observarea faptelor în vederea verificării unei ipoteze (C Bernard) Sursă a cunoașterii în tradiția empiristă (doctrina *sense data*).

Experimentare (Expérimentation). Folosire metodică a experienței în vederea verificării ipotezelor referitoare la proprietățile unui fenomen dat. Diverse substitute în științele sociale: analiza cauzală sau multivariată, tehnici de simulare ▶ Obiectivarea cunoștințelor

Explicare (Explication). În sens larg, integrarea unui fenomen într-un ansamblu semnificativ mai vast. Dintr-un punct de vedere specific sociologiei, raționament în termeni de determinism* sau de condiționare* A explica un fenomen social, afirmă E Durkheim, înseamnă a-i căuta cauza eficientă Un astfel de demers este specific pentru tradiția franceză. Abordarea anglo-saxonă privilegiază, în schimb, metoda comprehensivă ▶ Metodologia cercetării în științe sociale

Exploatare (Exploitation). Un muncitor este exploatat atunci cînd o parte din valoarea pe care a creat-o îi este sustrasă Marx face din acest fapt caracteristica societăților împărțite pe clase și îl explică cu ajutorul valorii-muncă Valoarea creată de forța de muncă nu revine decît parțial salariatului, restul (plusvaloarea) îi este extorcat

F

Familie (sociologia –) (Famille; sociologie de la). Sociologia familiei este un punct de întîlnire între demografi, istorici şi etnologi. Această confruntare a dat loc unor schimburi fecunde. Folosirea conjugată a diferitelor surse (recensăminte, arhive notariale, anchete de teren, monografii* etc.) s-a dovedit, în particular, foarte fructuoasă. Lucrările cele mai cunoscute rămîn, în acest domeniu, cele ale lui P. Ariès, J.-L. Flandrin, P. Laslett, C. Lévi-Strauss şi E. Shorter. Mult timp ignorată, cartea lui W. Goode, *World Revolution and Family Patterns* (Glencoe, The Free Press, 1963) este şi ea considerată astăzi o lucrare „clasică".

Au dominat mai multe orientări. Două dintre acestea merită să fie subliniate. Prima este interesată de formarea şi structurarea grupului domestic* (termenul englez *household* înseamnă în acelaşi timp grup de rezidenţă şi grup de consum). De la comunitatea tribală şi pînă la familia-trunchi, tipologiile distinse se raportează la contexte socio-economice specifice (J. Kellerhals *şi alţii*, 1984). Universalitatea lor, exprimată în formula «A mînca din aceeaşi oală şi a te încălzi la acelaşi foc», suscită deci numeroase rezerve. Organizarea sferei productive, importanţa mortalităţii, ponderea cutumelor în materie de succesiune sau de moştenire nu erau oare încă din timpul Vechiului Regim (înainte de Revoluţia din 1789 - n.n.), semne de instabilitate sau de dislocare (să ne gîndim mai ales la frecvenţa recăsătoririlor sau la dezvoltarea curentelor migratorii)? Cea de-a doua axă de reflecţie reconstituie evoluţia şi diversitatea sistemelor de rudenie. Relaţiile de filiaţie* se stabilesc în două feluri: direct sau colateral. Cînd clasificările reţinute se bazează pe clan sau pe descendenţă *(lignage)*, „jocurile de alianţă" se supun unei reguli de exogamie* (deschidere spre alte grupuri). Legăturile proaspăt stabilite pot fi elementare sau complexe, directe sau asimetrice, imediate sau amînate (M. Segalen, 1981).

Unele dintre aceste teme (distribuirea rolurilor, formele de întrajutorare, schimbările instituţionale) vor fi tratate mai în profunzime. Principalele noastre întrebări vor fi consacrate totuşi unei problematici mai generale: cea a articulării familie/societate. Procesul de socializare* ocupă, în această perspectiva, un loc preponderent. Bazată pe afectivitate şi aflată în strînsă corelaţie cu resursele şi aspiraţiile părinţilor, educaţia primită de copil vizează, în realitate, mai multe obiective: percepţia asupra mediului, dobîndirea unor cadre de referinţă, formarea personalităţii. Această iniţiere ia forme foarte variate. Vom vedea astfel că, de la familia patriarhală la familia asociativă, mizele şi strategiile se transformă. „Raportarea la copil", în funcţie de loc sau epocă, va avea, de exemplu, tendinţa de a valoriza un anumit tip de autoritate*. Concepţiile pedagogice puse în aplicare vor fi, şi ele, tributare faţă de numeroşi parametri: mentalităţi, mediu social, tradiţii.

După prezentarea acestor perspective diferite vom examina într-o a doua etapă dezbaterile referitoare la instabilitatea cuplului. O dată cu evoluţia moravurilor, cu mutaţiile aparatului productiv şi cu modificările cadrului juridic, instituţia familială a cunoscut în ultimii ani noi „reglări" (uşor perceptibile cu ajutorul studiului indicatorilor de nupţialitate, fecunditate şi divorţialitate). Dacă interpretarea acestor fenomene rămîne delicată, trebuie să constatăm adaptarea remarcabilă a reţelelor de rudenie.

■ ÎNVAŢAREA REGULILOR. Cine îşi imaginează că procesul de socializare* constă în imitarea pasivă a modelelor preexistente se înşeală. Între cel care transmite şi cel care recepţionează se instaurează un dialog. Poziţiile nu sînt fixe şi generează numeroase complementarităţi. Condiţionarea* nu este deci niciodată perfectă, lovindu-se de multiple rezistenţe. Trebuie totuşi să recunoaştem că amprenta „mediului" rămîne foarte pregnantă. În comparaţie cu alte „suporturi" (mass-media, sistemul şcolar, colectivul de muncă...),

familia se singularizează la mai multe niveluri. Ea este prima care își ia în sarcină educația. Mai mult, influența pe care o exercită nu se limitează la perioada adolescenței, ci continuă cu o intensitate mai mică sau mai mare, de-a lungul întregii vieți. În sfîrșit, există importante variații de la o familie la alta.

Cadrul de referință prevalent perenizează anumite angajări (preferințe partizane, credințe religioase, proiecte personale). Tot astfel, prejudecățile* pe care le împărtășim de la cea mai fragedă vîrstă nu dispar ușor. Această sedimentare stă în centrul abordării psihanalitice. Contactul copilului cu mama sa are o importanță capitală și poate suscita la adult mecanisme de „proiecție", de „refulare" sau de „sublimare". O identificare reușită atenuează „anxietatea persecuției" și dă posibilitatea de a reacționa mai bine la evenimentele pe care le trăim. Dimpotrivă, o comunicare deficientă poate conduce la un cumul de handicapuri: inhibiție, sentimente de culpabilitate, lipsă de atenție. Certurile frecvente în familie, un cămin dezorganizat, autoritatea părintească ridiculizată lasă sechele. Despărțirea, divorțul, văduvia perturbă și ele echilibrul afectiv. Traumatismele care decurg de aici sînt propice uneori dezvoltării unor conduite delincvente (agresivitate împotriva persoanelor sau bunurilor).

Există și alte inegalități. În funcție de categoria socio-profesională de origine, mizele educative diferă. În timp ce în familiile populare calitățile cerute sînt abilitatea manuală și spiritul de observație, mediile mai favorizate își îndreaptă atenția asupra conceptualizării: a denumi este mai important decît a mînui. Carierele școlare, așteptările în materie de joc de muncă sau de calificare sînt în consecință. Ambițiile unui „moștenitor" (obținerea celor mai prestigioase diplome) nu sînt și cele ale unui „bursier" (acces la filiere tehnice). Pozițiile ocupate accentuează acest clivaj (A. Michel, 1978).

Relația dintre părinți și copii nu este, de altfel, un invariant universal (P. Ariès, 1960). Pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, preocuparea malthusiană pentru limitarea nașterilor era aproape necunoscută. Copilul creștea, cel mai adesea, în exteriorul familiei, într-o relativă indiferență. Educația se făcea ad-hoc și nu respecta întotdeauna ritmurile biologice sau îngrijirile corporale. Fatalitatea era acceptată. Nu scria oare Montaigne: „Am pierdut doi sau trei copii mici, nu fără regret, dar fără supărare"? În acest context, cuvintele din Ecclesiast ("Dezmiardă-ți copilul și îți va părea rău, joacă-te cu el și te va face să plîngi") capătă un relief deosebit, existînd convingerea că familiaritatea dă naștere lipsei de respect. O dată cu „prima revoluție contraceptivă" (P. Ariès) intervin schimbări. Apare „logica sentimentului". Se conturează un interes pentru dezvoltarea și investiția afectivă. Această „datorie de solicitudine" lasă să se întrevadă alte motivații: dorința de sociabilitate*, exercitarea puterii*, nevoia de realizare*. Strategiile de procreare sînt mai restrictive. Scăderea fecundității apare cu mult înainte de liberalizarea avortului sau de răspîndirea pilulei contraceptive și a steriletului.

Ciclurile de viață*, raporturile dintre soți, relațiile de rudenie vor începe să fie redefinite (D. Kessler și A. Masson, 1985). Să vedem acum în ce fel.

■ MODIFICĂRI PROFUNDE. Pentru început, o constatare: slăbirea constrîngerilor de ordin moral și revizuirile cadrului legislativ au alterat „marile echilibre familiale". Aceste repercusiuni au fost descrise adesea dintr-un punct de vedere negativ: a fost evocat în acest sens spectrul „fărîmițării", „dezintegrării" și „rupturii" (A. Michel, 1972).

Înțelegerea acestor evoluții presupune o clarificare istorică adecvată (E. Shorter, 1977). Articularea dintre redesfășurarea aparatului productiv și transformarea structurilor familiale necesită, la acest nivel, cîteva precizări. Să observăm mai întîi faptul că dacă aceste două sfere nu sînt autonome și se supun unei logici comune (diviziunea muncii*), studierea adaptărilor lor reciproce este primordială. Sînt distinse de obicei trei perioade. Cea dintîi se caracterizează prin preponderența economiei agricole și începe să se

estompeze abia o dată cu dezvoltarea procesului de industrializare (1830-1890)' familia patriarhală este dominantă şi se impune ca unitate de producţie. Fiecare membru al ei contribuie în funcţie de vîrstă sau sex, la sarcinile productive specifice. Puternic ierarhizată, această diferenţiere a activităţilor îşi găseşte finalitatea în ea însăşi. Se poate vorbi deci, în acest sens, de „autoreglare".

O dată cu urbanizarea şi apariţia muncii salariate, proletarizarea se accelerează şi se înscrie în structuri de tip conjugal. Femeia efectuează, în continuare, în primul rînd muncile menajere şi, cînd munceşte în exterior, aceasta este doar o activitate complementară. Dacă elementul masculin este în continuare perceput ca principalul aducător de resurse, obţinerea unui salariu complementar (posibilă prin terţiarizarea* activităţilor) răspunde cel mai adesea unei necesităţi financiare şi nu implică o uşurare semnificativă a activităţilor domestice cele mai uzuale. Rupturile în viaţa profesională rămîn frecvente şi depind în multe cazuri de circumstanţe familiale precise (căsătorie, de exemplu). Un profil marcat, în ansamblu, de necalificare şi nesiguranţa ilustrează amploarea restructurării industriale.

Reglarea astfel operată a cunoscut apogeul în timpul celor *Treizeci de ani glorioşi* (denumire dată, după titlul unei lucrări a lui J. Fourastié (1979), celor treizeci de ani de dezvoltare a economiei franceze între sfîrşitul celui de-al doilea război mondial şi anul 1975 - n.n.). De atunci au apărut alte perspective. Să examinăm una din temele foarte mult dezbătute astăzi: cea a „diviziunii sarcinilor". O astfel de diviziune dă naştere unei configuraţii familiale de tip asociativ, nu conjugal (repartizarea rolurilor între soţi dovedindu-se mai echilibrată). Această substituire (care vedem ca se conturează într-un mod mai mult sau mai puţin fericit, mai ales la cuplurile tinere) este favorizată de conjugarea unor factori atît juridici (texte despre egalizarea şanselor şi a condiţiilor), cît şi culturali (creşterea nivelului de educaţie). Generalizarea „familiilor cu doi salariaţi" se loveşte totuşi de mai multe obstacole. În afara de influenţa tradiţiilor, nu trebuie subestimate anumite „rigidităţi": femeile au un acces încă dificil la posturile de înaltă calificare şi lor le sînt rezervate cel mai adesea activităţile cu normă parţială.

Ansamblul acestor reglări poate fi sintetizat astfel:

	Sistemul productiv şi structurile locului de muncă	Tip de familie dominant	Reglarea familiala în raport cu munca
	Agricultura şi prima industrializare	Familie patriarhala	Femeia munceşte în familie, *autoreglare*
1945	Dezvoltarea industrializării şi salarizare masivă	Familie conjugală	Femeia munceşte în exterior pentru un salariu complementar, *reglare fondată pe munca salariată a femeii*
1975	Transformarea raportului salarial în criză şi împărţirea muncii	Familie cu doi salariaţi	Toate femeile muncesc, *reglare fondată pe diviziunea muncii*

(*Sursa*: BARRÈRE-MAURISSON M.-A., în *Sociologie du Travail*, iulie-septembrie 1984, p. 253.)

■ O INSTITUŢIE IN CRIZA? Arbitrajele viaţă profesională/viaţă privată influenţează dinamica şi structurile familiale Cum trebuie deci să explicăm un asemenea impact? În contribuţia sa la lucrarea colectivă *La Sagesse et le désordre* (Paris, Gallimard, 1980, p. 247), S. Chalvon-Demersay remarca faptul că, în percepţia opiniei publice, familia are tendinţa de a se „disloca" şi de a se „distruge": „Unii regretă, alţii se bucură, însă toţi sînt unanimi în acest discurs funebru" Anchetele şi sondajele confirmă această primă impresie familiile numeroase dispar in mod inexorabil, prezenţa sub acelaşi acoperiş a unor cupluri din generaţii diferite este de domeniul trecutului.

Alte statistici sînt şi mai explicite şi atrag atenţia asupra unor fenomene cum ar fi criza nupţialităţii, banalizarea divorţului, dezvoltarea coabitării juvenile şi creşterea fecundităţii nelegitime. Să examinăm pe rînd aceste elemente

Criza nupţialitaţii

1972 a fost un an record pentru numarul de căsătorii celebrate (416 000) De atunci, mişcarea s-a inversat şi asistăm la un declin sensibil al angajamentului matrimonial 312 000 de uniuni au fost legalizate in 1982, 266 000 în 1986 şi 254 000 în 1993 Mai puţin frecvente, aceste uniuni sînt şi mai tardive între 1975 şi 1985 vîrsta medie a crescut de la 24,8 la 26,4 ani, pentru bărbaţi, şi de la 22,7 la 24,3 ani, pentru femei. Ancorarea în celibat se accentueaza la cei între 30-34 de ani şi se întîlneşte nu numai în localităţile rurale cele mai izolate, ci şi - fenomen mai recent - în marile aglomerări urbane (la Paris, mai mult de o tînără din trei nu este căsătorită). Să precizăm, în plus, că militarii, poliţiştii, meşteşugarii şi comercianţii par a fi cel mai ameninţaţi de „chinurile singurătăţii" (A Girard, 1964). După ce au fost mult timp în centrul atenţiei, agenţiile matrimoniale îşi păstrează, în continuare, o mare utilitate Dincolo de unele abuzuri, serviciile pe care acestea le propun răspund unei cereri sociale din ce în ce mai mari. Clientela care recurge la acest tip de mediere nu se compune doar din indivizi cu probleme, vulnerabili sau imaturi. Repertoriul motivaţiilor nu se rezumă, de altfel, la tulburări ale personalităţii (conduite narcisiste, timiditate), ci trădează o nevoie de seriozitate şi autenticitate

Banalizarea divorţului

Divorţurile se înmulţesc şi survin din ce în ce mai devreme în viaţa cuplului (J Commaille, 1980). Precocitatea mariajului, perioada conceperii primului copil constituie, în acest caz, „factori de risc" Numărul producerilor judiciare referitoare la aceste „rupturi ale uniunii" era de 50 000 în 1973 iar în 1993 de 110 000. O asemenea răspîndire atinge, în grade diferite, ansamblul categoriilor socioprofesionale (în primul rînd muncitorii, cadrele superioare şi profesiile liberale), dar rămîne limitată în mediul rural Dacă „indicele sintetic de divorţialitate" va continua să crească în acelaşi ritm, este probabil ca, pe termen mediu aproape o căsnicie din trei să se soldeze cu un eşec Alt element ce trebuie avut în vedere legea din 11 iulie 1975 care autorizează procedura numită „a consimţămîntului mutual" Oricare ar fi opţiunea reţinuta îngrijirea copiilor este încredinţată, cel mai adesea mamei Aceasta percepe de obicei o „prestaţie compensatorie", sub forma de capital sau de rată lunară indexată Să notam în acest cadru, ca doar 35% dintre pensiile alimentare sînt varsate integral şi în mod regulat Numeroase familii monoparentale suferă consecinţele acestui fapt nivelul lor de viaţă scade

Dezvoltarea uniunii libere

În 1986, existau 1 000 000 de cupluri necăsătorite (cifrele erau de 860 000 în 1982 şi 450 000 în 1975) Creşterea cea mai spectaculoasă o cunoaşte coabitarea juvenila (ansamblul cuplurilor fără copii formate din doi celibatari, şi în care bărbatul are mai puţin de 35 de ani) Efectivele acestei categorii au crescut de patru ori la ultimele două recensăminte Au fost sugerate diferite interpretări Viaţa în comun poate fi considerată ca o perioadă tranzitorie precedînd căsătoria legalizată Aceasta este astfel doar amînată Pen-

tru alții, dimpotrivă, această formă de coabitare exprimă o punere în cauză mai radicală a instituției familiale nu ar mai fi vorba de o „etapă provizorie", ci de o „stare definitivă". Ne confruntăm, prin urmare, cu o aventură interindividuală, la care nici Statul, nici Biserica nu sînt părtași. Această „privatizare a valorilor" este legată de promovarea unor noi idealuri (primatul intimității și al egalitarismului*). Trebuie remarcat, în treacăt, și faptul că alegerile operate nu s-au putut elibera de regulile de endogamie o muncitoare nu are practic nici o șansă de a avea ca partener un cadru superior Mult timp dominante, atitudinile de stigmatizare* s-au estompat treptat în favoarea unei mai mari toleranțe sub 15% dintre francezi se declară „șocați" de asemenea comportamente Rușinea și oprobriul au cedat locul chiar unei neutralități binevoitoare (drept la securitate socială avantaje fiscale) Uniune mai puțin solemnă și mai puțin constrîngătoare căsătoria ar semăna acum mai mult cu un fel de concubinaj legal Amploarea acestei mișcări nu a fost totuși suficientă pentru a compensa scăderea nupțialității Pentru un sex și o vîrstă date probabilitatea de a trăi singur crește continuu

Creșterea fecundității nelegitime

Nașterile în afara căsătoriei ciștigă și ele teren. Astazi un nou-născut din trei este copil natural (proporția era doar de unul din zece în 1979) Daca regiuni ca Bretania sau Masivul Central rămîn foarte tradiționaliste Nordul, Bazinul Parizian și Normandia constituie, dimpotrivă, principalii poli ai acestui fenomen Acești copii - care în cea mai mare parte, au fost doriți - sînt recunoscuți în număr din ce în ce mai mare de către tatăl lor biologic și beneficiază de o protecție juridica sporită (legea din 3 ianuarie 1972) Dintre PCS, cele mai expuse sînt fără îndoială, lucrătoarele din artizanat, comerț și cele necalificate Dimpotrivă lucrătoarele din agricultură și cele care practică profesii intermediare se dovedesc mai conformiste De la începutul anilor '80, calendarul procreărilor se normalizează, abandonînd „chemarea naturii". Serbările de Saint-Jean, altădată simbolul unei mai mari permisivități, își pierd atractivitatea: „iubirile primăvăratice" nu au fost oare înlocuite de vacanțele de vară? Pentru „cuplurile fără acte", apropiata naștere a unui urmaș nu conduce în mod necesar la regularizarea statutului matrimonial Procrearea și voința de stabilire definitivă nu mai sînt deci atît de strîns asociate

■ ELEMENTE DE INTERPRETARE Bilanțul stabilit mai sus este marcat de elemente de destructurare Oricine se poate convinge singur de acest fapt viața de cuplu comportă avantaje (complicitatea, de exemplu, sau ascultarea reciprocă) și inconveniente (alchimia dragostei are limitele sale!) „Solda" fluctuează în funcție de sensibilități și dispozițiile de moment. Trăirea unei pasiuni rezerva nu puține surprize Literatura sociologică consacrată gestionării resurselor conjugale ne indică, în acest sens citeva direcții de reflecție (cf lucrariie lui R O Blood sau D H Wolfe) Să examinăm cartea lui F de Singly *Fortune et infortune de la femme mariee* (Paris PUF 1987)

O prima constatare alegerea unui soț nu înseamna doar satisfacție sexuala sau afectivă ci corespunde, in ceea ce o privește pe viitoarea soție, și deschiderii unui nou „portofel", care trebuie administrat în mod rațional Această „maximizare sub constringere" se bazeaza pe un principiu de homogamie* alegerea partenerului nu se face la întîmplare ci - conștient sau nu - în funcție de determinanții socio-economici Pe piața matrimonială, zestrea școlară constituie in general o valoare suplimentara Patrimoniul educativ astfel acumulat se poate dovedi fructuos și poate compensa, fie și parțial o „origine modestă" sau un „fizic insuficient de atrăgător"

Grija pe care femeile o au față de destinul profesional al soțului se explică cu ușurință devotîndu se acestuia în multiple feluri (prin modul de organizare a sferei domestice, prin asumarea sarcinilor considerate ca subalterne prin participarea la rețelele de relații), ele își apără resursele financiare și simbolice Mama concurează și ea, în mare măsură, la formarea capitalului cultural al copilului, prin

încurajări, susţinere pedagogică şi sensibilizare pentru anumite „valori" (ambiţie, responsabilitate sau simţul efortului). Cu cît are o diplomă mai înaltă, cu atît această influenţă este mai puternică. Rezultatele corespunzătoare valorizează, în schimb, „competenţele materne".

Acest „cumul de plasamente" nu antrenează neapărat efecte nefaste asupra dinamicii familiale. Cu toate că această „diversificare" poate favoriza accesul la o mai mare autonomie (care nu rămîne fără consecinţe asupra creşterii numărului divorţurilor), nu a fost încă demonstrată apariţia „efectelor surmenajului". Orice bilanţ în acest domeniu rămîne delicat: unele culori s-au estompat, în timp ce altele şi-au păstrat nuanţa originară. O certitudine totuşi: teza „sărăciei generalizate" trebuie reconsiderată, cu atît mai mult cu cît „aşteptările" (profituri scontate) şi „atributele" (legături de dependenţă) diferă destul de mult de la o persoană la alta. Imaginarul actorilor sociali întăreşte această ambivalenţă şi arbitrajele reţinute (ierarhia priorităţilor şi mijloacelor de acţiune) se deschid asupra unor reglări* punctuale supuse unor reactualizări frecvente. Nimic nu este deci dobîndit în mod sigur: nici chiar o căsătorie frumoasă nu garantează dividende mari.

Sentimentele şi interesele fac oare în definitiv casă bună? După unii autori, logica dragostei nu contrazice logica socială, ci o dublează. Această concordanţă nu este totuşi perfectă. Să considerăm, din acest punct de vedere legătura (verificată empiric) dintre celibatul feminin şi reuşita profesională. Teoria anglo-saxonă a fezabilităţii (*feasability*) - numai femeile cu un nivel suficient al resurselor se pot căsători - nu ne este aici de nici un ajutor. Pentru a rezolva acest aparent paradox au fost avansate mai multe explicaţii: autoexcludere (capacitate de autonomie), ecuaţia „femei cu diplomă = femei periculoase" (mulţi pretendenţi nu apreciază o eventuala dominare culturală).. Trebuie adăugată şi nesincronizarea dintre perioada de formare şi calendarul matrimonial: atunci cînd căutarea partenerului se face mai tîrziu, oportunităţile sînt mai rare.

■ O REALITATE MAI COMPLEXĂ În pofida gravităţii lor, faptele constatate anterior nu conduc la declinul ireversibil al instituţiei familiale (L. Roussel, 1989). Aceasta îşi manifestă capacitatea de adaptare, inventează noi reglări* şi readuce în actualitate ataşamentul faţă de fericirea conjugală. Schimbarea este deci departe de a dărîma acest edificiu.

Anchetele de opinie indică, de fapt, o revenire în forţă a valorilor tradiţionale. Afirmaţia că mariajul a devenit o cutumă desuetă sau o practică perimată pare exagerată. Pentru majoritatea persoanelor chestionate reuşita în viaţa de cuplu constituie un obiectiv prioritar, care nu poate fi atins decît prin fidelitate, respect reciproc şi înţelegere. Universul familial primează asupra mediului profesional, cercului de prieteni sau distracţiilor: este singurul loc în care individul se simte „bine", „destins" sau „în securitate". „Căminele închise" şi „uşile încuiate" nu mai dau naştere unor contestări virulente. Li se atribuie chiar facultatea de a transmite în mod eficient bunele maniere, respectul faţă de ceilalţi şi sentimentul responsabilităţii. Acest consens se regăseşte foarte clar afirmat la adolescenţi: două treimi dintre aceştia declară că au relaţii privilegiate cu părinţii lor (ascultare, încredere reciprocă).

După epoca de aur a Statului-providenţă şi a militantismului sînt redescoperite virtuţile microgrupurilor de socializare*. Acestea din urmă protejează împotriva agresiunilor exterioare şi se pretează la o investiţie afectivă imediată. Sînt astfel bine cunoscute nevoile de autonomie, de exprimare personală şi de înrădăcinare. Satisfacţiile obţinute aici nu apar ca efemere sau iluzorii.

Există şi alte stereotipuri* care trebuie combătute. S-a crezut mult timp - pe urmele lui T. Parsons - că urbanizarea şi industrializarea au antrenat „nuclearizarea" familiei. Această secvenţă cauzală se sprijină pe o paradigmă funcţionalistă*. Teza astfel dezvoltată afirmă că evoluţia economică şi constrîngerile mobilităţii* segmentează legăturile de rudenie, reducînd dimensiunile grupului domestic*. Acesta slăbeşte pînă la a nu mai fi

decît o unitate de consum şi loc de găzduire Controlul asupra actului productiv îi scapă (salarizare), iar prerogativele în materie de îngrijire sau de educaţie nu mai sînt doar de resortul său

O astfel de viziune face necesare numeroase corecturi Studiile istoricilor (P. Laslett, R Wall) şi cele ale demografilor (H. Léridon) au demonstrat că în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea „gradul de coabitare" - ţinînd seama de rata mortalităţii - nu era dintre cele mai ridicale De altfel, vitalitatea reţelelor de rudenie* nu s-a dezminţit niciodală Fie că este vorba de dispoziţii testamentare, de donaţii sau de moşteniri, solidaritatea între generaţii continuă să prevaleze Aceste ajutoare, constante sau ocazionale, ascultă de o logică de „subzistenţă" şi de „promovare în acelaşi timp Ele se manifesta în diverse moduri: servicii de paza împrumuturi financiare inserţie profesionala (A Pitrou 1978)

Cuplurile tinere la rîndul lor nu ramîn inactive Susţinerea afectiva este cu atît mai apreciată in caz de boala Proximitatea rezidenţială nu a disparut nici ea 75% dintre copiii căsătoriţi locuiesc la mai puţin de 20 km de parinţii lor De la viaţa cotidiană* la riturile* de trecere (botez prima comuniune înmormîntarei ocaziile de întîlnire sînt facilitale Toate aceste contacte întăresc coeziunea şi omogenitatea Unele practici de nepotism îşi au originea aici (sa ne gîndim la coşarii din Savoia, la zidarii din Creuse sau la vînzătorii de limonadă din Cantal) Informaţiile schimbate sînt uneori de un mare interes, ele putînd să fie folosite pentru dobîndirea unor relaţii noi, a unei locuinţe sau a unei slujbe Toate aceste evoluţii contrazic perspectivele nuclearizarii Vicisitudinile conjuncturii nu condamnă dinamica familială, ci o întăresc Departe de a fi limitată la societăţile rurale, influenţa înrudirii (funcţii afective, rituale sau simbolice) rămîne la fel de puternică

➢ Feminizarea locurilor de muncă ➢ Filiaţie ➢ Homogamie ➢ Indicatori demografici ➢ Organizarea sferei domestice ➢ Înrudire

● ARIES Philippe *L' Enfant et la vie familiale sous l Ancien Régime*, Paris, Plon, 1960

COMMAILLE Jacques, *Le Divorce en France: de la loi de 1975 à la sociologie du divorce* Paris, La documentation française, 1980.

GIRARD Alain, *Le Choix du conjoint une enquête psycho-sociologique en France*. Paris, PUF, 1964

KELLERHALS Jean, TROUTOT Pierre-Yves, LAZÉGA Emmanuel, *Microsociologie de la famille*, Paris, PUF, 1984

KESSLER Dominique MASSON André (coordonat de), *Cycles de vie et générations* Paris, Economica, 1985.

MICHEL Andrée *Sociologie de la famille et du mariage*, Paris, PUF, 1972

PITROU Agnes *Vivre sans famille? Les solidarités familiales dans le monde d'aujourd hui*. Toulouse, Privat, 1978

ROUSSEL Louis, *La Familie incertaine* Paris O Jacob, 1989

SEGALEN Martine *Sociologie de la famille*. Paris, A Colin, 1981

SHORTER Edward *Naissance de la famille moderne XVIIIe-XXe siecle* trad fr, Paris, Le Seuil 1977 (prima ediţie 1975)

Fapt social (Fait social). ■ Este considerat fapt social „orice mod de a acţiona fixat sau nu susceptibil de a exercita asupra individului o constrîngere exterioara Regasim, în spatele acestei definiţii, concepţia durkheimiana despre sociologie Principalele presupoziţii

Individul se naşte din societate şi nu invers,

- Fiecare din noi crede că nu se supune decît lui însuşi, cînd de fapt este jucaria forţelor colective,

- Conştiinţa colectivă*, adică „ansamblul credinţelor şi sentimentelor comune mediei membrilor unei societăţi", formează un sistem determinal, cu o viaţă proprie,

- A explica un fenomen social înseamnă a-i căuta cauza eficientă

■ În diferitele sale lucrări, E Durkheim (1858-1917) va rămîne fidel acestui cadru de analiză. Cîteva ilustrări:

- „Dacă solidaritatea mecanică a precedat solidaritatea organică, nu se pot explica feno-

menele de diferențiere pornind de la indivizi" (*De la division du travail social*, 1893);

- „Curentele suicidogene au originea nu în individ, ci în colectivitate" (*Le Suicide*, 1897),

- „Societatea trezește în noi sentimentul divinului și devine astfel obiect pentru credință și pentru cult" (*Les Formes elémentaires de la vie religieuse*, 1912)

■ În *Essai sur le don* (1924), M. Mauss va introduce expresia de „fapt social total", subliniind astfel „intensitatea legăturilor organice dintre fenomenele juridice, economice, religioase sau simbolice"

Fascism (Fascisme). Fenomenul fascist apare în perioada interbelică. Trei piloni de susținere: totalitarism*, corporatism, naționalism*. Mai multe variante (modelul mussolinian, cel franchist sau cel hitlerist) dar același refuz al democrației* și al ordinii republicane. O lucrare de referință: H. Arendt, *Le Système totalitaire*, trad. fr. Paris, Le Seuil, 1975 (prima ediție 1945). Cf., de asemenea, sinteza lui P. Milza, *Le Fascisme français. Passé et présent*, Paris, Flammarion, 1989

Feminism (Féminisme). Mișcare socială ale cărei obiective sînt apărarea drepturilor femeilor și reducerea inegalităților* dintre sexe. În Franța în anii 70, adoptarea (după numeroase dezbateri) a unor legi privind controlul nașterilor și egalitatea profesională. Analize ale patriarhatului ca cel mai vechi mod de dominare, ireductibil la capitalism. În perioada actuală, întrebările vizează mai degrabă practicile concrete decît dispozițiile legale. De exemplu în ce măsură legislația a fost tradusă în politicile de recrutare sau de promovare ale întreprinderilor? În plan teoretic, problema diferenței între sexe tinde să fie repusă în cadrul unei analize a raporturilor sociale. ▶ Relații sociale legate de sex

Feminizarea locurilor de muncă (Féminisation des emplois). În materie de activitate profesională, comportamentele bărbaților și femeilor rămîn încă foarte diferite. În funcție de tipul de populație avut în vedere, „raportarea la slujbă" este prezentată, tradițional, fie ca o constrîngere sau o datorie, fie în termeni de alegere personală. Să ilustrăm acest clivaj prin următoarea observație: între 25 și 55 de ani, mai mult de 95% dintre bărbați sînt considerați ca activi, în timp ce, pentru același segment de vîrstă, feminizarea mîinii de lucru nu înregistrează decît procentaje mult mai modeste, de ordinul 2/3. Distanța este și mai mare în cazul mamelor cu trei copii sau mai mulți. Cu toate acestea, de aproximativ 20 de ani, din ce în ce mai multe femei se integrează în piața forței de muncă: 38,6% în 1968, 42,3% în 1975 și 46% în 1986. Este vorba de o tendință de fond, pe care unii o consideră „ireversibilă". Din această perspectivă două mari axe trebuie menționate: pe de o parte, transformarea structurilor familiale și modificarea mentalităților; pe de alta, dinamica sistemului productiv (evoluția structurii locurilor de muncă și a modurilor de gestionare a personalului)

Extinderea muncii feminine, măsurată prin intermediul ratelor de activitate și al creșterii efectivelor, nu s-a dezmințit, în pofida rupturii din 1973-1974. Interpretarea unor anchete permite evidențierea principalilor factori explicativi. Dacă vîrsta*, mediul familial sau nivelul de instruire au un rol foarte important, alți parametri, cum ar fi regiunea de rezidență sau mediul social, au un impact mai scăzut.

Să examinăm, pentru început, influența pe care o are vîrsta*. Rata de activitate feminină crește accentuat de la 16 la 25 de ani, scade treptat pînă la 55 de ani, după care scade brusc. Absența segmentului 30-50 de ani caracterizează recensămîntul din 1982 în raport cu recensămintele anterioare. Aceste evoluții sînt reflexul unei mai mari continuități în viața profesională: femeile active își întrerup mai rar exercitarea meseriei sau o reiau mai repede. Al doilea factor important: *structura familială*. În 1975, aproximativ 80% dintre celibatare participau deja la activitatea economică. În pofida conjuncturii dificile, ele și-au ameliorat pozițiile. Dar cele care au contribuit cel mai mult la această creștere a ratei de activitate sînt mamele cu unul sau doi copii.

Creşterea *nivelului de instruire** favorizează şi ea această mişcare de ansamblu. Aceasta apare într-un mod foarte clar pentru segmentul 25-34 de ani Să precizăm, în sfîrşit, faptul că descentralizarea locurilor de muncă nu a atenuat disparităţile regionale şi că ratele de activitate rămîn, în mod tradiţional, mai ridicate (între 60 şi 70%) pentru soţiile agricultorilor meşteşugarilor sau comercianţilor Printre cele al căror soţ este salariat, soţiile funcţionarilor sau cadrelor sînt cele care au de cele mai multe ori o slujbă, dimpotrivă, la extremităţile scării sociale (adică pentru soţiile muncitorilor sau, dimpotriva ale celor cu profesii intelectuale superioare) feminizarea miinii de lucru este cea mai redusă (puţin mai mult de 50%)

Analizele teoretice centrate pe fenomene de flexiune conjuncturală trebuie luate şi ele în discuţie Sensibilitatea ratelor de activitate in perioada de criza antrenează *a priori* doua efecte contradictorii asupra ofertei de lucru pe de o parte efectul muncitorului suplimentar pe de alta efectul muncitorului descurajat In primul caz micşorarea ofertei de munca ii incita pe inactivi sa munceasca pentru a compensa pierderea de venit determinata de dificultaţile de inserţie ale capului familiei Cînd intervine descurajarea activităţile sint aminate Chiar daca economiştii nu sînt de acord cu metodele folosite concluziile lor converg spre aceeaşi idee creşterea sau menţinerea unui nivel ridicat al şomajului exercită un efect depresiv asupra miinii de lucru feminine

Studii mai recente au determinat însa reconsiderarea acestei perspective dificultăţile conjuncturale nu se opun tendinţelor analizate mai sus (extinderea muncii feminine creşterea ratei de activitate) De unde confuzia unor cercetători confruntaţi cu o evoluţie greu de sesizat cu ajutorul grilelor de lectura celor mai uzuale M Maruani şi C Nicole ne furnizează în acest sens o mărturie dintre cele mai semnificative „Timpurile sînt grele pentru sociologi şi economişti Trăim o perioada de criză a locurilor de muncă în care însă activitatea feminină este în plină expansiune Ce se poate spune despre acest fapt, care dă peste cap schemele de analiză şi instrumentele conceptuale? Nu înseamnă aceasta desfiinţarea dogmelor celor mai solide? Căci, în sfîrşit, femeile, armată industrială de rezervă . primele licenţiate, ultimele angajate criza economică, deci întoarcere la cămin, toate acestea nu se mai leagă" (în *Revue française des Affaires sociales* aprilie-iunie 1985, p 23).

Evoluţia muncii femeilor se înscrie în realitate într-un proces istoric ale cărui modalităţi actuale constituie o elapă particulară Dintr-un unghi mai empiric ne putem pune întrebarea dacă, pe termen mediu, această etapă nu va conduce la apariţia unui model de tip „scandinav", în cadrul căruia ciclul de activitate al femeilor s-ar apropia din ce în ce mai mult de cel al bărbaţilor ▶ Familie (sociologia ~) ▶ Relaţii sociale legate de sex

Fetişism (Fétichisme). Cult sau venerare a anumitor obiecte materiale carora li se atribuie puteri supranaturale Este legat de acte rituale sau de reprezentări simbolice Caracterizează in psihanaliză o forma de perversiune sexuala

Fetişismul mărfii (Fetichisme de la marchandise). Aparţine vocabularului marxist prelungind analizele în termeni de alienare* sau reificare* Denunţare a confuziei dintre valoarea de folosinţa şi valoarea de schimb

Filiaţie (Filiation). Legătură creata prin naştere dar care variază in funcţie de sistemul de înrudire* Sînt adesea opuse filiaţia uniliniară şi filiaţia nediferenţiată Prima desemnează o descendenţa în linie paterna sau maternă cea de-a doua - numită şi cognata (în dreptul roman legătură naturală pe linie femeiasca - n n) - este de tip bilateral

Finalitate (Finalité) Formă particulara a cauzalităţii* Principiu potrivit caruia orice lucru există pentru un scop Mai multe distincţii posibile finalitatea internă sau externă imanentă sau transcendentă, intenţională sau formală, naturală sau materială.

Flexibilitate (Flexibilité). Poate fi structurală sau cantitativă, strategică sau operaţională, potenţială sau efectivă... Definiţiile care i se dau sînt foarte diverse, uneori chiar contradictorii. Unele sînt prea restrînse, altele insuficient de specifice. Cele mai multe, totuşi, se bazează pe „acomodare", pe „capacitatea de variaţie" şi pe „aptitudinea pentru schimbare". Formulele reţinute vizează evitarea obstacolelor, amortizarea fluctuaţiilor şi compensarea efectelor de prag. Mijloacele utilizate asociază redesfăşurarea, diferenţierea produselor şi polii de conversie. Rotaţia posturilor, apelul la mîna de lucru periferică răspund aceloraşi finalităţi.

Folk society (Folk society). Termen propus de antropologul american Robert Redfield (1897-1958) pentru a desemna comunităţile* de mici dimensiuni, relativ izolate, cu un stil de viaţă tradiţional, incluse într-o entitate naţională, dar opuse valorilor* şi idealurilor societăţii urbane.

Fordism (Fordisme). Fordismul se defineşte ca o aprofundare a taylorismului. Folosirea benzii rulante duce la creşterea productivităţii. Schimbările care intervin afectează, de asemenea, natura obiectului: producţia devine din ce în ce mai standardizată şi se înscrie într-o fază de acumulare intensivă. Fordismul este însă mai mult decît un mod de organizare a muncii. Transformările nu se limitează la îmbogăţirea claselor muncitoare, simbolizată de creşterea proporţiei echipării cu bunuri de folosinţă îndelungată, ci cuprind şi răspîndirea muncii salariate*, urbanizarea*, feminizarea posturilor* sau generalizarea distracţiilor. Consumul de masă devine, de asemenea, posibil prin dezvoltarea unui nou „raport salarial"*. Această expresie desemnează organizarea producţiei, precum şi modul de formare şi de utilizare a venitului salariaţilor. ▶ Muncă (sociologia ~)

Formare (Formation). Tinde să înlocuiască treptat termenii de „învăţămînt" sau „educaţie" în vorbirea curentă. Folosirea lui trădează o evoluţie a politicilor şi practicilor în materie de inserţie profesională* (prelungirea perioadei de învăţare mult dincolo de adolescenţă).

Noţiunea de formare, polisemantică, trimite la ansamblul cunoştinţelor generale, tehnice şi practice, legate de exercitarea unei meserii, dar şi la comportamente, atitudini şi dispoziţii care permit integrarea într-o profesie şi, în general, în ansamblul activităţilor sociale. Formarea este deci un element decisiv în procesele de socializare*.

Legislaţia din 1971 privitoare la obligaţia întreprinderilor de a participa financiar la formarea personalului lor determină intervenţia unor noi parteneri în cîmpul educativ şi oferă salariaţilor posibilitatea juridică de a-şi ridica nivelul de calificare*. Alte categorii, cum ar fi şomerii sau tinerii, sînt implicate în măsuri sau dispozitive specifice. De fapt, accesul la formarea postşcolară generează inegalităţi, dintre care unele ţin de diferenţierea sistemului productiv (mărimea firmelor, localizarea geografică, tipul de ramură economică...).

Sociologia educaţiei s-a interesat pînă acum în mică măsură de formarea continuă, domeniu de cercetare asumat – în mare parte – de către sociologia muncii. ▶ Educaţie (sociologia ~)

Formă (Forme). Este opusă, în general, materiei. În sensul conferit de Simmel, construirea unui model care permite înţelegerea unui anume fapt social*. Respingerea interpretărilor de tip „realist". Cf. G. Simmel, *Sociologie et epistemologie*, trad. fr., Paris, PUF, 1981 (prima ediţie 1917). Aportul teoriei formei (*Gestalttheorie*) merită, de asemenea, să fie menţionat: potrivit acesteia, fenomenele nu mai trebuie considerate ca o sumă de elemente ce se cer izolate, analizate şi disecate, ci ca ansambluri (*Zusammenhänge*), constituind unităţi autonome, manifestînd o solidaritate internă şi avînd legi proprii (lucrările lui Kohler, Wertheimer, Koffka). ▶ Paradigme sociologice

Frankfurt (Şcoala de la ~) (Francfort; École de) Frankfurt, 1923: crearea, la iniţiativa lui Felix Weil, a unui Institut de Cercetări

Sociale. Alipirea la Universitatea Columbia în timpul regimului nazist. Revine în Germania în august 1950. Fondatorii Max Horkheimer şi Theodor Wiesengrund Adorno. Alţi reprezentanţi: Herbert Marcuse, Walter Benjamin, Erich Fromm. Principalul reprezentant astăzi Jürgen Habermas. Două surse de inspiraţie: marxismul şi psihanaliza. Reflecţii asupra prejudecăţii*, antisemitismului* şi personalităţii autoritariene*. Critica raţiunii hegeliene, a cunoaşterii instrumentale şi a modernităţii. Teoria cunoaşterii înrădăcinate în *praxis** („interes de emancipare", „acţiune comunicaţională") Cf. M. Jay, *L'Imagination dialectique. Histoire de l'Ecole de Francfort et de l'Institut de Recherches sociales* (1923-1950), trad. fr., Paris, Payot, 1977.

Fratrie (Phratrie; fratrie). Grup format prin reunirea mai multor clanuri*. Legăturile de rudenie* sînt cel mai adesea convenţionale şi se supun unei reguli de filiaţie unilineală.

Frustrare (Frustration). ■ În sens psihanalitic (cf. traducerea termenului german *Versagung*) absenţa obiectului care poate satisface pulsiunea, dar şi refuzul subiectului de a simţi plăcerea.

■ Abordare sociologică în termeni de frustrare relativă (cf. lucrările lui Stouffer şi Merton), se poate astfel înţelege de ce, în anumite circumstanţe, cei care, în mod obiectiv, datorită, de exemplu, nivelului lor de instrucţie, dispun de cele mai bune atuuri şi pot spera o mobilitate socială* ascendentă consideră totuşi (sau simulează aceasta) că şansa lor de promovare este dintre cele mai scăzute. Paradoxul poate fi explicat din momentul în care observăm că, în raport cu grupul de referinţă cu care se compară individul, reuşita intră în ordinea lucrurilor, în timp ce, dimpotrivă, un eşec riscă să lase urme (problematica stigmatizării*). De unde adoptarea unui „profil jos" pentru a preveni o asemenea situaţie.

Funcţie (Fonction). Relaţie între două sau mai multe elemente. Caracterizată prin rol* sau prin finalitate*. Termen asociat adesea cu consideraţii de ordin organicist* sau teleologic*. A se distinge (Merton) între funcţii manifeste (sau explicite) şi funcţii latente (uneori mascate sau recunoscute cu greu de corpul social). Numeroase discuţii între psihologi (Piaget), fenomenologi (Merleau-Ponty) şi antropologi (Malinowski, Radcliffe-Brown). În zilele noastre este adoptată o perspectivă sistemică, permiţînd conceptualizarea interdependenţei fenomenelor sociale. Este necesară o mai bună articulare (cînd este posibil) a analizei funcţionale cu cea genetică.

Funcţionalism (Fonctionnalisme). Mai multe variante atît în etnologie (Malinowski, Radcliffe-Brown), cît şi în sociologie (Merton, Parsons). Perspectiva sistemică: fiecare element trebuie raportat la totalitatea căreia îi aparţine. Problematica integrării*. Luare în calcul a statusurilor* şi a rolurilor* care le sînt asociate. Cf. J. Coenen-Huther, *Le Fonctionnalisme en sociologie: et après?* Bruxelles, ed. de l'université de Bruxelles, 1964. ▶ Obiectivarea cunoştinţelor.

Funcţionari (Employes). O problemă de definire: nu sînt nici tehnicieni, nici gulere albe*. Se diferenţiază de muncitori prin aspiraţii, tip de muncă (tratarea informaţiilor) şi caracteristici socio-profesionale (pondere mai mare a tinerilor şi femeilor). Categorie foarte eterogenă, ale cărei efective sînt în creştere continuă, datorată extinderii sectorului public şi activităţilor comerciale. Cf. lucrarea lui Alain Chenu, *L'Archipel des employés*, Paris, INSEE, 1990. ▶ Mobilitate socială ▷ Nomenclator PCS.

Fundamente culturale ale personalităţii (Fondements culturels de la personnalité). Cf. R. Linton, *Le Fondement culturel de la personnalité*, trad. fr., Paris, Dunod, 1968 (prima ediţie 1945). ▷ Culturalism ▶ Cultură ▷ Personalitate de bază.

G

Gen (sau mod) de viaţă (Genre (ou mode) de vie) Noţiune mai largă decît cea de nivel de viaţă Luare în considerare a dimensiunilor „calitative" raporturile cu mediul, tipuri de distracţii, bugetul de timp, forme de habitat, moduri de consum La un acelaşi nivel al resurselor, pot corespunde practici sau comportamente diferite importanţa statusului* social a capitalului cultural Cf V Scardigly *L'Europe des modes de vie*. Paris CNRS, 1987

Generaţie (Génération). Din lat *generare* - a da naştere Regrupare de indivizi care au aceeaşi vîrstă* sau vîrste apropiate Desemnează, de asemenea intervalul de timp care separă naşterea părinţilor de cea a progeniturii lor (treizeci de ani, în medie) Cf. în demografie, analizele în termeni de cohorta* Posibilitatea confruntărilor sau conflictelor Cf C Attias-Donful *Sociologie des generations* Paris PUF 1988

Gnoseologie (Gnoséologie). Teoria cunoaşterii Întrebări asupra validităţii şi pertinenţei conceptelor folosite în interpretarea lumii

Graduatism (Gradualisme) > Incrementalism

Grevă (Grève). Încetare concertată a muncii de către salariaţi, cu scopul de a exercita presiuni asupra patronului Drept individual care se exercită în mod colectiv Forme foarte diverse de avertisment, perlată „sălbatică" turnantă

Extindere la alte contexte greva foamei sau a chiriilor, de exemplu Mai multe semnificaţii formă de protest, întărirea coeziunii grupului demonstraţie de forţă Cf. J.-D. Reynaud *Sociologie des conflits du travail*. Paris PUF, 1982

Grup (dinamică de ~) (Groupe; dinamique de). Cf lucrările lui K. Lewin (1944) Psiholog din şcoala de la Berlin, emigrat în Statele Unite ale Americii, Lewin a aplicat în studierea grupurilor mici principiile psihologiei formei* După cum percepţia vizează structuri* şi nu elemente, tot astfel acţiunea individuală trebuie explicată prin relaţiile care se stabilesc între subiect şi mediul său şi nu prin simple reacţii la modificările acestuia În cadrul unui grup participanţii intră în interacţiune*, iar energiile lor se completează sau luptă între ele, formînd un sistem de echilibru cvasistaţionar Sîntem deci confruntaţi cu un cîmp de forţe, care trebuie studiat ca o totalitate dinamică

Dintre diferitele experienţe întreprinse de Lewin, este celebra cea realizată în colaborare cu Lippitt şi White asupra echilibrului satisfacţie-frustrare* în cadrul grupurilor de copii supuşi diferitelor tipuri de *leadership*, nu numai pentru că la terminarea războiului se adeverea idealul demografic ci şi pentru ca a permis fondarea unui stil de conducere care va fi apoi reluat în învaţarea relaţiilor umane*

Şi alte curente au încercat să înţeleagă funcţionarea intima a grupurilor Sa cităm sociometria (J L Moreno) analiza interacţiunilor (R Bales) sau a minorităţilor (S Moscovici interpretările psihanalitice (D Anzieu. M Pages) Cf D Anzieu şi J Y Martin *La Dynamique des groupes restreints* Paris PUF 1971 > Behaviorism > Cîmp > Inconştient colectiv > Sociometrie

Grup de presiune (Groupe de pression). ▶ Mişcări sociale, mobilizare şi acţiune colectivă

Grup de referinţă/de apartenenţă (Groupe de référence/d'appartenance).

■ Grupuri de referinţă (GR) cele la care „individul se ataşează personal, în calitate de membru actual, sau la care speră să se ataşeze psihologic, cele cu care se identifică sau cu care doreşte să se identifice" (M Sherif, 1948)

■ Grup de apartenență: cel căruia individul spune (sau se presupune) că îi aparține

■ Noțiunea de GR a fost introdusă de H Hyman, în 1942, pentru a explica aspectul subiectiv al statusului social acesta nu se poate deduce doar din factorii obiectivi (venit, educație), ci este perceput și estimat în raport cu entități sau persoane cu care subiectul se identifică sau se compară GR joacă deci în primul rînd un rol important în constituirea eului social, furnizînd cadrul estimărilor noastre Dar alături de această funcție comparativă (grupul servește ca reper pentru autoevaluare), H Kelly subliniază de asemenea, funcția sa normativă (grupul este un model de imitat). Cf „Deux fonctions des groupes de référence" în A Lévy *Psychologie sociale Textes fondamentaux*, Paris, Dunoud, 1966

În sociologie, contextul cunoscut în care apare termenul rămîne cel în care îl pune R Merton în interpretarea pe care o dă studiilor lui S A Stouffer *și alții*, *The American Soldier* (1949) Este arătată atît multiplicitatea GR, cît și rolul pe care acestea îl joacă în „frustrarea relativă" și în mobilitatea socială* (cf R Merton *Elements de théorie et de methode sociologique* trad fr, Paris, Plon, 1965 cap 7 8, prima ediție 1949)

Trebuie să observăm ca termenul de „grup" este destul de ambiguu, întrucît desemnează în același timp grupuri concrete, straturi sau categorii sociale, chiar indivizi luați ca model Expresia „centru de referință", propusa de J Maisonneuve (1973) ar fi fără îndoială mai pertinentă Cf de asemenea sinteza asupra acestui subiect făcută de J C. Deschamps în W Doise *și alții*, *Psychologie sociale expérimentale*, Paris A Colin, 1978

▷ Conformare ▷ Rol ▷ Status ▷ Socializare

Grup domestic (Groupe domestique) ▶ Familie (sociologia ~)

H

Habitus (Habitus) Termen care se regăsește deja la Aristotel Utilizat actualmente în sociologie în cadrul curentului animat de Pierre Bourdieu Desemnează sistemul de dispoziții durabile dobîndite de individ în cursul procesului de socializare* Se prezintă ca produsul activ al condițiilor sociale anterioare și, în același timp, ca principiul generator al practicilor și reprezentărilor care îi permit individului să construiască strategii anticipative Potrivit lui Bourdieu, această noțiune contribuie la depășirea opoziției dintre punctul de vedere obiectivist și cel subiectivist, dintre forțele exterioare structurii sociale și forțele interioare provenite din deciziile libere ale indivizilor

„Interiorizare a exteriorității", habitusul produs al unei activități de inculcare și încorporare, servește ca suport pentru punerea în corespondență a posibilităților obiective și strategiilor subiective asigurînd în același timp relativa independență a practicilor în raport cu determinările exterioare ale prezentului imediat. Ar exista astfel compatibilitate între omogenizarea practicilor și reprezentărilor în interiorul grupurilor sau colectivelor supuse unor condiții similare de existență și singularitatea traiectoriilor sociale. Pentru o analiza aprofundată, cf F Héran „La seconde nature de l'habitus Tradition philosophique et sens commun dans le langage sociologique", în *Revue française de sociologie* 28 (3), iulie-septembrie 1987, p 385-416 ▶ Identități

Halo (efect de ~) (Halo; effet de). Numit și efect de contagiune Persoana anchetată, de exemplu, poate fi influențată, în mod mai mult sau mai puțin conștient, de răspunsurile pe care le-a dat la întrebările precedente

Hazard (Hasard). Definiţii diverse, cele mai cunoscute fiind propuse de J S Mill şi A Cournot Este vorba despre o „interferenţă, uneori singulară, de obicei imprevizibilă datorită complexităţii factorilor aflaţi în joc ( ), în orice caz neintenţionată şi relativ contingentă (chiar dacă necesară în sine la un moment dat sau în anumite circumstanţe) între două sau mai multe serii cauzale independente" (cf. articolul lui J. Maldidier, în *Revue Philosophique*, iunie 1897, p. 585). Vezi, în zilele noastre, contribuţiile lui R Thom şi I Prigogine Cf. de asemenea, dezbaterile în jurul cărţii lui J. Monod, *Le Hazard et la nécessité* (Paris, Le Seuil, 1970)

Hermeneutică (Herméneutique). Interpretare a textelor filozofice sau religioase Cf lucrările lui P Ricoeur, S Strasser sau H -G Gadamer

Histerezis (Hystérésis). Din gr *hysterein* - a fi în întîrziere Ideea de decalaj (de exemplu atunci cînd structurile sociale se schimbă şi nu mai sînt conforme cu cele care au fost interiorizate)

Hoardă (Horde). Cuvînt de origine tatară Desemnează într-o perspectivă evoluţionistă*, forma cea mai frustă de organizare socială Principalele caracteristici nomadism şi anarhie Sinonim adesea cu bandă Termen reluat de Freud în teoria sa despre paricid Într-un sens mai larg, ansamblu de clanuri* sau familii* exercitînd drepturi specifice asupra unui teritoriu dat (Radcliffe-Brown). Astăzi este folosită altă expresie, cea de „grup local"

Holism (Holisme) Se opune individualismului metodologic* Întîietatea întregului asupra părţilor Interpretare de natură globalizantă. Importanţa „efectului de sistem" sau a „determinărilor structurale".

Homogamie (Homogamie) Alegerea soţului nu se face la întîmplare, ci depinde de determinanţii sociali (cf. asupra acestei teme celebra anchetă a lui Alain Girard din 1959) Locurile de întîlnire (baluri, restaurante, asociaţii etc.) sînt specifice pentru fiecare mediu Proximitate de ordin cultural, etnic, geografic

I

Identităţi (Identités). Noţiunea de identitate este polisemantică, apare atît în limbajul comun, cît şi în vocabularul psihologiei, psihanalizei sau filozofiei. În ce fel îşi poate găsi locul în sociologie? Unii autori o ignoră *Dictionnaire critique de la sociologie* (Boudon, Bourricaud, 1982) nu o menţionează. Alţii o ocolesc, înlocuindu-o cu termeni apropiaţi (identitate colectivă, identificare). Există puţine lucrări de sociologie consacrate studiului identităţilor.

Definirea acestei noţiuni ca un ansamblu de circumstanţe care fac ca o persoană să fie tocmai acea persoană determinată este vagă. Ea pune accentul pe procedurile de atribuire a unei identităţi legale, pe identificarea ce permite poziţionarea indivizilor în interiorul unor categorii definite din punct de vedere social şi legitimate de instanţe care aparţin unor niveluri diverse (caracteristici demografice, etnice, profesionale etc.).

O asemenea definiţie este insuficientă întrucît nu permite înţelegerea relaţiilor dintre nivelul individual şi cel colectiv, între identitatea pentru sine şi identitatea pentru celălalt.

O privire asupra altor tradiţii ştiinţifice este în măsură să îmbogăţească noţiunea, să pună în evidenţă interpretările divergente la care ea a dat loc în încercarea de a construi o definiţie sociologică. Pentru unii psihologi şi psihanalişti, identitatea este în primul rînd „sentimentul subiectiv şi tonic al unei unităţi personale şi al unei continuităţi temporale" (Erikson, 1972), principiul care conferă o coerenţa multiplicităţii de experienţe sociale ale individului. Pentru alţii, situaţi în tradiţia freudiana, divizarea şi discontinuitatea ai caracteriza construirea identităţii, prin intermediul conflictului* (dintre diferitele instanţe care sînt Sinele, Eul şi Supraeul individului, conflict dintre identitatea pentru sine şi identitatea pentru celălalt). Ambele concepţii, dintre care una privilegiază armonia, iar cealaltă disonanţa, trebuie avute în vedere. Amîndouă privilegiază construirea identităţii ca proces care trebuie studiat în perspectivă diacronică. Pentru Erikson (1972, p. 18), „formarea identităţii pune în joc procese de reflecţie şi de observaţie simultane, procese active la toate nivelurile funcţionării mintale, prin care individul se judecă el însuşi in lumina a ceea ce descoperă a fi modul în care alţii îl evaluează în comparaţie cu ei înşişi şi prin intermediul unei tipologii pe care ei o consideră ca semnificativă; în acelaşi timp individul judecă modul lor de a gîndi în lumina felului său personal de a se percepe în comparaţie cu ei şi cu categoriile care, în ochii săi, sînt învestite cu prestigiu".

În tradiţia hegeliană, identitatea rezulta din cunoaşterea reciprocă a eului şi a celuilalt: ea este produsul unui proces conflictual în care se construiesc interacţiuni individuale, practici sociale obiective şi reprezentări subiective.

Psihologia genetica (cf. lucrarile lui J. Piaget) insistă asupra noţiunii de *socializare*. Construirea identităţilor, prin transmiterea conduitelor sociale şi prin organizarea reprezentarilor mintale, este un proces în acelaşi timp cognitiv, afectiv şi expresiv. Prin intermediul limbajului individual asimilează şi îşi însuşeşte sistemele de reguli, de valori*, de semne care îi permit să comunice cu semenii, să se identifice sau să se diferenţieze, să îşi marcheze apartenenţa la unele grupuri sau să le respingă pe altele.

În acest stadiu, este încă imposibil să oferim o definiţie a identităţii fără a reveni la marile curente ale sociologiei contemporane, chiar dacă acestea au folosit puţin conceptul sau chiar l-au respins.

■ DE LA ETICHETARE* LA HABITUS*

Interacţionismul simbolic* (cunoscut sub numele de Şcoala de la Chicago*) dezvoltă un demers inductiv care vizează studiul acţiunii colective. Este vorba de a explica în ce fel se constituie categoriile vieţii sociale în cursul activităţilor ansamblurilor complexe de grupuri de indivizi care cooperează sau se află în opoziţie unele faţă de altele. Este, de aseme-

nea, vorba de a explica demersul actorilor sociali ce întreprind acţiuni cărora ei le acordă semnificaţii construite cu ocazia interacţiunilor* vieţii cotidiene Exemplul dezvoltat de Becker (1985, p. 25) arată în ce fel se modelează identităţile deviante *Outsider*-ul este individul „considerat ca străin de grup" şi, în acelaşi timp, cel care consideră că „cei care îl judecă sînt străini de universul său" Trebuie deci elucidate situaţiile în care norma* este aplicată sau transgresată, dar şi procesele care pe unii îi determină să o respecte iar pe alţii să o respingă Devianţa* este, în acest sens, „o proprietate nu a comportamentului însuşi, ci a interacţiunii dintre persoana care comite actul şi cele care reacţionează la acest act" (*ibid*. p 38) Ea este „produsul unei tranzacţii efectuate între un grup social şi un individ care, în ochii grupului, a transgresat o normă" (*ibid*. p 33) Becker poate astfel propune un model secvenţial de construire a unei identităţi printr-o serie de angajări în grupuri deviante organizate Se asociază astfel un proces progresiv de stigmatizare* care influenţează participarea individului la viaţa socială şi evoluţia imaginii de sine Se ajunge la o teorie a etichetării*, în care se pune accentul pe procesul de atribuire a identităţii (putere de definire, control al reprezentărilor) Stigmatizarea apare aici ca o predicţie care contribuie la propria realizare (*self-fulfilling prophecy*). Conştientizarea şi acceptarea etichetei favorizează sentimentul apartenenţei la grupul deviant. Construirea identităţii apare astfel în acelaşi timp ca o construire a imaginii de sine, sentiment de excludere sau de participare la grupuri sociale mai mult sau mai puţin organizate, acceptare sau respingere a unei norme, valori* sau semnificaţii Ea este impusă şi inculcată concomitent prin intermediul atribuirii de etichete şi statusuri* (identitatea pentru celălalt), fiind acceptată şi interiorizată prin intermediul sentimentului de apartenenţă (identitate pentru sine)

Teoria practicii şi conceptul de habitus* (Bourdieu, 1980, p 88) contribuie dintr-un alt unghi la elucidarea problemei construcţiei identitare Habitusul este definit ca „sisteme de dispoziţii durabile şi transpozabile, structurante în calitate de principii generatoare şi organizatoare de practici şi de reprezentări care pot fi adaptate în mod obiectiv scopului lor fără a presupune viziunea conştientă a scopurilor şi stăpînirea mijloacelor necesare pentru a le atinge, reglate în mod obiectiv fără a fi produsul supunerii la reguli, şi orchestrate colectiv, fără a fi produsul acţiunii organizatoare a unui dirijor" Noţiunea de habitus, integrînd practici individuale şi colective, permite ieşirea din dilema individual/colectiv, interioritate/exterioritate, identitate pentru sine/identitate pentru celălalt, apartenenţa/atribuire. Instrument de „interiorizare a exteriorităţii", habitusul îi dă individului ocazia de a dezvolta practici trăite ca o creaţie liberă şi imprevizibilă, chiar şi atunci cînd acestea sînt înscrise din punct de vedere social în limitele legate de condiţiile de construire a acestui habitus Eficacitatea socializării*, „proces pur social şi aproape magic" este legată de transformarea diferenţelor sociale sau instituţionale în diferenţe individuale Inculcarea se prelungeşte în încorporare Probabilitatea obiectivă de a dobîndi un anumit status social este trăită ca speranţa subiectivă de a aparţine unui grup Teoria habitusului face astfel legătura între identitatea individuală şi identitatea de grup Dacă ea pune accentul pe condiţionările* sociale şi pe omogenitatea practicilor şi reprezentărilor* colective ia totodată, în calcul şi diversitatea Fiecare sistem individual de dispoziţii este o variantă structurată a altora, în care este exprimată singularitatea poziţiei în interiorul clasei şi al traiectoriei, distanţarea în raport cu stilul propriu al clasei şi al epocii" (Bourdieu 1980, p 101)

Pentru sociologi problema centrală este deci cea a producerii identităţilor individuale şi colective Identitatea este o definiţie socială a unei realităţi individuale, personală in cazul actorilor singulari, impersonală în cazul entităţilor colective Organizarea socială este cea care îi dă forma sa organizării ,sinelui" Faptul cel mai imediat este conştiinţa pe care indivizii o capătă în legătură cu ceea ce li se întîmplă şi cu ceea ce fac Dimpotrivă structurile* (limbaj, organizaţii, instituţii), care constrîng şi obiectivează experienţa, se ca-

racterizează prin opacitate. Lumea socială obiectivă apare la început ca exterioară actorilor (Berger, Luckmann, 1986). Identitatea subiectivă (identitatea pentru sine) a individului conştient de sine ca actor chiar în timpul desfăşurării acţiunii, are un conţinut simbolic socialmente produs. Experienţa individuală este astfel transformată în participare la o lume simbolică împărtăşită. Prin procesul de obiectivare noi experimentăm lumea exterioară ca o realitate care impune sau atribuie o identitate obiectivă (identitate pentru celălalt). Discontinuitatea, tensiunea şi conflictul între aceste două moduri ale identităţii marchează etapele socializării* primare, din timpul primei perioade a copilăriei. În interacţiunile sociale, identitatea subiectivă şi cea obiectivă, sentimentele de apartenenţă şi regulile de atribuire se confruntă. Interiorizarea* realităţii sociale obiectivate permite individului să dezvolte identificări afective prin intermediul învăţărilor* cognitive. La vîrsta adultă (Goffman, 1973), eventuale rupturi biografice pot reactiva disjuncţia dintre identitatea subiectivă („identitatea socială reală") şi identitatea obiectivă („identitatea socială virtuală"), favorizînd astfel procese de conversie, de destructurare/restructurare a identităţilor (socializare secundară).

■ IDENTITATE LA LOCUL DE MUNCĂ ŞI IDENTITATE PROFESIONALĂ. Noţiunea de identitate poate fi utilă în sociologie dacă se distanţează de tradiţia psihologică şi în masura în care ea ajută la gîndirea relaţiilor dintre categoriile sociale legitime (statusuri sociale sau profesionale) şi reprezentările* subiective pe care şi le fac indivizii în legătură cu poziţia lor socială. Ele permit înţelegerea sentimentelor de apartenenţă, decalaj sau excludere. Cuplată cu noţiunea de socializare*, ea încearcă să surprindă traiectoriile sociale în dubla lor dimensiune, obiectivă şi subiectivă, în transformările succesive şi în multidimensionalitatea lor.

Noţiunea de identitate a fost astfel folosită mai ales în analiza conduitelor muncitorilor (Sainsaulieu, 1977, p. 319). Conceptul „acoperă acel cîmp al raporturilor umane în care subiectul încearcă să opereze o sinteză între forţele interne şi forţele externe ale acţiunii sale, între ceea ce este pentru el şi ceea ce este pentru ceilalţi. Dacă există identitate personală, aceasta este pentru că există recunoaştere de către ceilalţi - care nu este acordată în mod obligatoriu - înscrisă într-un joc de forţe sociale". Ca proces strîns legat de identificare şi de diferenţiere*, accesul la identitate se joacă în dublul registru al sentimentelor şi al puterii sociale. Identitatea se traduce în acelaşi timp prin sentimentul de apartenenţă la unul sau mai multe colective în care un individ este recunoscut social, prin posibilitatea de a se distinge prin construirea diferenţei, prin capacitatea de a conferi un sens durabil experienţei trăite. Pornind de la numeroase cercetări efectuate în întreprinderi, Sainsaulieu distinge patru tipuri de identitate la locul de muncă:

1. Identitatea fuzională este caracteristică situaţiilor puternic constrînse, controlate şi raţionalizate, care privează individul de orice iniţiativă, de orice putere asupra executării sarcinilor sale şi de orice control al viitorului său în întreprindere. Mijloacele prin care individul iese din izolare sînt solidaritatea conformistă cu colegii săi de muncă şi supunerea faţă de autoritatea ierarhică directă. În lipsă de identitate individuală, el încearcă să construiască o identitate colectivă, care să îi ofere o oarecare marjă de manevră în jocul social. Această identitate este, în opinia autorului, caracteristică pentru muncitorii specializaţi.

2. Identitatea de retragere apare în acelaşi tip de situaţii, la muncitorii puţin calificaţi. Nesatisfăcuţi sau lipsiţi de motivare, aceştia refuză implicarea în relaţii interpersonale sau în grupuri formate sau informale. Lumea atelierului este pentru ei o lume a obligaţiei şi a impersonalităţii: impunere a sarcinilor, repetitivitate a gesturilor, supunere obligatorie faţă de ierarhie. Au o concepţie instrumentală despre muncă, principalele lor investiţii sociale fiind altundeva. Dintre muncitorii specializaţi, femeile, tinerii sau imigranţii aleg, potrivit lui Sainsaulieu, strategia dezangajării.

3. Identitatea de negociere se raportează la mediu, făcînd apel la calificarea* profesio-

nală, la competențele tehnice și la responsabilitate. Aceste funcții sînt suficient de valorizante pentru a permite indivizilor recunoașterea socială, negocierea cu egalii lor și cu cei superiori ierarhic, afirmarea unei identități individuale. Indivizii își plasează cea mai mare parte a investițiilor lor sociale, participînd activ la mai multe grupuri formale sau informale în care își afirmă propriile capacități de a stăpîni situații complexe și de a le face să evolueze. Această identitate se întîlnește în principal la muncitorii specializați și la cadrele de producție.

4. Identitatea de afinitate apare atunci cînd există posibilități de promovare rapidă sub forma mobilității* socio-profesionale. Lumea muncii este cea a relațiilor privilegiate cu colegi sau superiori ierarhic aleși nu în funcție de apartenența lor la colectivul de muncă al individului, ci în virtutea poziției lor sociale în rețelele informale ale întreprinderii. Grupul de apartenență* nu mai are aceeași importanță ca pentru tipul precedent*. Este mai degrabă vorba de a păstra o identificare cu grupuri de referință* cu status social* superior, prin dezvoltarea unor relații de afinitate. Aceasta ar fi identitatea tinerilor absolvenți de facultate, a tehnicienilor, a cadrelor, dar și a funcționarilor și muncitorilor.

Pentru caracterizarea acestei abordări a identităților se au în vedere trei dimensiuni: situația muncii, relațiile de grup și raporturile cu cei superiori ierarhic, percepția asupra viitorului probabil. Identitățile sînt într-o corelație destul de strînsă cu categoriile sociale legitime (sex, vîrsta, naționalitate, nivel de calificare).

Lucrări recente (Dubar, 1991) dezvoltă, bazîndu-se pe studiul prezentat mai sus, noțiunea mai largă de „identitate profesională". Pornind de la investigații aprofundate în întreprinderi și de la convorbiri biografice cu eșantioane* aleatorii de salariați, sînt studiate:

- lumea trăită a muncii (situații obiective de muncă și semnificațiile pe care le acordă individul);

- relațiile de muncă (locul ocupat în colectivul de muncă, relațiile interpersonale și dezvoltarea grupurilor informale, dar și percepția subiectivă a acestor relații și sentimentul de apartenență la atelier, serviciu, întreprindere);

- traiectoria profesională și perceperea viitorului (descrierea diferitelor etape: mobilitate, promovare etc., dar și viziunea subiectivă asupra profesiei și speranțele de schimbare).

Sînt puse astfel în evidență patru tipuri de identitate:

1. O identitate de excludere, care are unele caracteristici ale identității de retragere. Nu este specifică însă grupurilor particulare de muncitori specializați, iar neinvestirea profesională ține mai mult de sentimentul de respingere în marginea întreprinderii decît de posibilitatea altor investiții sociale.

2. O identitate blocată, care se întîlnește la salariații cu o calificare profesională tradițională, dobîndită datorită unei diplome de tip CAP, dar mai ales datorită experienței profesionale și formării „la locul de muncă". Posibilitățile lor de negociere scad considerabil în cazul schimbării criteriilor de recrutare și promovare.

3. O identitate de negociere individualizată: în acest caz, salariații cu diplome tehnice cu un nivel mai ridicat primesc în mod favorabil toate oportunitățile (urmarea unei formări continue, de exemplu). Mobilizați de întreprinderea lor, aceștia valorizează responsabilitățile tehnice și dimensiunile raționale ale funcției lor, dar au tendința de a privilegia relația directă cu patronul pentru negocierea profilului carierei lor.

4. O identitate de afinitate, care regrupează salariați cu diplomă, puțin satisfăcuți de condițiile lor actuale și care își marchează distanțarea față de colectivul de muncă. În acest caz se dezvoltă strategii individualiste, bazate pe rețele informale. Dispuși să obțină noi diplome, sînt în căutare de promovare în întreprinderea lor sau altundeva.

Tipologia* propusă mai sus indică o distanțare crescîndă între categoriile sociale (codificări și sisteme de reguli recunoscute din punct de vedere juridic) și construirea și transformarea identităților profesionale. În actualul context de evoluție a organizării* și calificărilor*, noțiunea de identitate permite înțe-

legerea modului în care indivizii se numesc, își caracterizează apartenențele, se situează în raport cu ierarhia statusurilor*, cu scara clasificărilor sau cu grila remunerațiilor

Noțiunea de identitate, aflată la intersecția dintre psihologie și sociologie, dă un sens dezbaterii clasice dintre concepțiile individualiste și cele holiste, fără a o limita la opoziții sterile ea permite, de asemenea, punerea în relație a nivelurilor individual și colectiv. Astfel, „eul se exprimă ca individualitate angajată în acest proces de cooperare caracteristic pentru întreaga comunitate. Asemenea atitudini sînt produsul grupului, dar individul care le organizează le poate da o expresie pe care nu au avut-o poate niciodată înainte" (G. Mead, 1934, p. 168)

▶ Chicago (Școala de la ~) ▶ Devianță și criminalitate ▶ Etichetare ▶ Habitus ▶ Reprezentări sociale ▶ Socializare ▶ Stigmatizare

● BECKER Howard, *Outsiders. Etudes de sociologie de la deviance*, trad. fr. Paris ed. A. M. Metailie 1985 (prima ediție 1963)

BERGER Peter, LUKMANN Thomas, *La Construction sociale de la realité*, trad. fr., Paris, Klincksieck 1986 (prima ediție 1966)

BOURDIEU Pierre, *Le Sens pratique*, Paris, Minuit 1980

DUBAR Claude, *La Socialisation construction des identites sociales et professionnelles*, Paris A. Colin, 1991

ERIKSON Erik, *Adolescence et crise. La quête de l'identite*, trad. fr., Paris, Flammarion 1972 (prima ediție 1968)

GOFFMAN Erving, *La Mise en scene de la vie quotidienne*, 2 vol. trad. fr., Paris, Minuit 1973 (prima ediție 1956 și 1971)

MEAD George, *L'Esprit, le soi et la societé* trad. fr., Paris, PUF, 1963 (prima ediție 1934)

MUCCHIELLI Alex, *L'Identité*, Paris, PUF, 1986

SAINSAULIEU Renaud, *L'Identité au travail. Les effets culturels de l'organisation*, Paris, Presses de la Fondation nationale des Sciences politiques, 1985 (prima ediție 1977).

TAP Pierre (sub coordonarea), *Identité individuelle et personnalisation*, Toulouse, Privat, 1980

Ideologie (Idéologie). Termenul apare pentru prima dată la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, la Destutt de Tracy (*Mémoire sur la faculté de penser*, 1796-1798) Acesta după exemplul lui Condillac dorea să creeze o „știință a genezei ideilor", capabilă să clarifice fundamentele ordinii sociale. O asemenea concepție a făcut obiectul a numeroase critici. S-a spus că cei care se refugiau în astfel de abstracții procedau prin amalgamare sau extrapolare și nu obțineau decît un reflex inversat, mutilat sau deformat al realului. Analizele marxiste în termeni de „orbire", disimulare sau „falsă conștiință" se înscriu în această perspectivă și denunța raporturile de dominare

Au fost propuse și alte accepții. Pareto vorbește de „derivări", Weber de „medieri simbolice", Aron de „religii seculare" sau de „opiul intelectualilor". Alte formulări mai neutre se referă la sociologia cunoașterii* și au în vedere sisteme mai mult sau mai puțin coerente de valori* și credințe*. Aceste diferite construcții servesc drept suport acțiunii colective și corespund unor interese specifice. Li se asociază mai multe funcții: întărirea coeziunii grupului, legitimarea conduitelor sau comportamentelor, demonstrarea justeței anumitor aspirații (cf. R. Boudon, *L'Ideologie*, Paris, Fayard, 1986)

În zilele noastre, aceste reprezentări sau „viziuni asupra lumii" nu mai suscită același entuziasm. Marile proiecte sociale trezesc suspiciuni (sau dezamăgiri). Creșterea individualismului, pierderea de credibilitate pe care o suferă sindicatele și partidele politice și - în general - criza militantismului* confirmă acest fapt

Idiografic/nomotetic (Idiographique/nomothétique). Termeni preluați de Allport de la filozoful german Windelband (1848-1915). Științele „idiografice" (numite de Rickert științe ale culturii) se interesează de evenimente singulare. Alte discipline (cele empirico-formale,

mai ales fizica) au o vocaţie „nomotetică" vizează stabilirea de legi generale. Cf. dezbaterile explicare*/înţelegere*. ▶ Metodologia ştiinţelor sociale ▶ Obiectivarea cunoştinţelor

Ierarhie socială (Hiérarchie sociale). Grupurile nu sînt numai diferite unele de celelalte (stratificare*), ele se clasifică şi pe o scară a puterii*, prestigiului* şi venitului ▶ Mobilitate socială

Imaginar (Imaginaire) ▶ Viaţa cotidiană (sociologia ~)

Imitaţie (Imitation). Din lat. *imitatio* - imagine Conduita copiată după modele a căror reproducere este considerată dezirabilă Potrivit lui Gabriel Tarde (1843-1904), proces fundamental de coeziune socială Controverse în această privinţă cu É Durkheim (cf în special *Le Suicide*, 1897) În zilele noastre, problematica fenomenelor de modă* sau de influenţă*

Imperialism (Impérialisme).

■ În anii '60, popularitatea marxismului în anumite cercuri (tiers-mondiste, în special) era legată în mare parte de teoria imperialismului Or în mod curios, pasajele pe care Marx le-a consacrat acestui subiect sînt foarte succinte În Cartea a III-a a *Capitalului*, Marx descrie destul de sumar concentrarea capitalismului, importanţa crescîndă a societăţilor anonime şi întărirea controlului bancar asupra producţiei industriale. Într-un mod mai direct este subliniat tot aici, faptul că una din frînele scăderii tendenţiale a ratei profitului este comerţul exterior Mai precis, cîştigurile realizate se datorează diminuării preţului materiilor prime şi exploatării forţei de muncă, aceşti doi factori contribuind la reducerea costurilor de producţie

Este evident faptul că aceste cîteva remarci nu pot fi suficiente pentru fondarea unei teorii a imperialismului Aceasta va fi aprofundată mai degrabă în secolul XX de către Hobson (*Imperialismul*, 1902), Hilferding (*Capitalul financiar*, 1910) şi Buharin (în 1915), pentru a nu îi cita decît pe aceştia Ea va fi apoi popularizată de Lenin în 1916 într-un opuscul de vulgarizare publicat sub tittul *Imperialismul, stadiul ultim al capitalismului*.

În această lucrare Lenin rezumă principalele elemente, explicînd de ce, la un moment dat, capitalismul este constrîns să se orienteze spre exterior, deci spre „colonii" sau spre „periferie". Imperialismul, spune el, apare atunci cînd capitalismul este în faza sa de maturitate, care se manifestă prin dominarea monopolurilor şi a capitalului financiar Această acaparare devine necesara atît datorită tendinţei cronice a capitalismului* spre subconsum, cît şi prin prezenţa unei rezerve naţionale nefolosite. În general, insuficienţa cererii efective, legată ea însăşi de contradicţiile sistemului, este cea care explică această căutare a unor debuşeuri exterioare

■ Diferite forme, de-a lungul istoriei militar, politic cultural Problematica colonizarii, a schimbului inegal a „dezvoltării subdezvoltării"

In-group/out-group (In-group/out-group) Termeni folosiţi de W G Sumner (1840-1910) Grup de apartenenţă în opoziţie cu alte grupuri exterioare

Inconştient colectiv (Inconscient collectif). Jung teoretizează ideea unui inconştient colectiv, prezentă deja în formă latenta în opera lui Freud, şi afirmă existenţa acestuia distinctă de inconştientul individual Prin aceasta desemnează un fond comun al umanităţii, „domeniu secret căruia îi putem surprinde murmurul, dar care ne alunecă printre degete", structural de arhetipuri*, care sînt sursele miturilor*, poveştilor, legendelor simbolurilor* Cu toate acestea, cînd este vorba de explorarea dimensiunilor inconştienle ale unei culturi* grup* sau instituţii*, antropologii şi psihologii apelează mai degrabă la freudism ▷ Arhetip ▷ Mit ▷ Personalitate de bază

Incrementalism (Incrémentalisme). Sinonim cu gradualism. Preferinţă pentru reforme limitate, nu pentru măsuri radicale.

Tradiţie anglo-saxonă a *piecemeal engineering*-ului

Indexicalitate (Indexicalité). Ansamblul determinanţilor care se ataşează unui cuvînt sau unei situaţii Pentru etnometodologi* (în special Garfinkel) orice formă simbolică (enunţ, gest, regulă) comportă o „marjă de neîmplinire" (*frange d'incomplétude*). Trebuie să se meargă deci dincolo de informaţia care ne este dată şi să se ia în considerare dimensiunea „contextuală": biografia* locutorului, tipul de conversaţie, raporturile de forţe

Indicatori demografici (Indicateurs démographiques). Vezi sinteza de la pagina următoare ▶ Familie (sociologia ~)

Indicatori sociali (Indicateurs sociaux). Inspiraţi de exemplul statisticilor economice (contabilitatea naţională), responsabilii politici ai mai multor ţări occidentale au căutat să dispună, începînd din anii '60, de o selecţie de indici care să rezume principalele informaţii sociale disponibile (vezi lucrările lui J. Delors)

Departe de a fi exhaustivi, aceşti indicatori acoperă totuşi domenii foarte variate, cum ar fi speranţa de viaţă habitatul munca femeilor, educaţia, practicile culturale Construirea lor separată, răspunzînd unor intenţii diferite îi face însă puţin coerenţi ceea ce nu autorizează în nici un caz o judecată globală asupra stării unei naţiuni, încă şi mai puţin speranţa de a ajunge la o explicaţie a schimbării Într-o perspectivă mai globală şi mai sistematică grupul lui Louis Dirn a construit un „tablou al tendinţelor evoluţiilor sociale" (cf *La Société française en tendances*, Paris PUF, 1990)

Publicaţiile editate de INSEE, în special *Données sociales*, reiau această perspectivă, dar furnizează date mult mai analitice

Indice (Indice) Măsură unică obţinută pornind de la sintetizarea unei baterii de indicatori ale căror relaţii cu conceptul pe care trebuie să îl reprezinte nu sînt decît probabilistice şi variază în funcţie de împrejurări. Numeroase probleme de ordin metodologic (în special cînd este vorba de variabile calitative) Cf. lucrările lui P Lazarsfeld (în special *Philosophie des sciences sociales*, Paris, Gallimard, 1970)

Individualism (Individualisme) Doctrină potrivit căreia individul constituie fundamentul tuturor valorilor, adevărata realitate Corespunde, la Durkheim, procesului de diferenţiere* (risc de anomie*). Conotaţie în general negativă egoism, narcisism, întoarcere către sine... Pentru o abordare istorică cf lucrarea clasică a lui C Macpherson, *La Théorie politique de l'individualisme possessif de Hobbes à Locke*, trad fr , Paris, Gallimard, 1971 (prima ediţie 1962) Altă contribuţie interesantă A Laurent, *De l'individualisme* (Paris PUF, 1985)

Individualism metodologic (Individualisme méthodologique). Potrivit acestei abordări (dezvoltată de autori ca Hayek Popper sau Piaget), orice fapt social nu este decît rezultanta interacţiunii* unui ansamblu de comportamente individuale, chiar atunci cînd acestea sînt supuse influenţei normelor* sau valorilor* colective Ansamblul structurat al raporturilor umane nu mai este deci modelat de condiţionări* în mod pasiv, ci rezultă din confruntările dintre raţionalităţi divergente Luare în considerare a dimensiunii intenţionale şi strategice a actorilor. ▶ Paradigme sociologice

Individuaţie (Individuation). Termen scolastic, puţin folosit astăzi. Principiu conform căruia fiecare fiinţă posedă nu numai un tip specific, ci şi o existenţă singulara, concretă, determinată în timp şi spaţiu Considerat uneori sinonim cu „individualizare" (slabire a legăturilor care unesc individul şi societatea)

Inegalităţi sociale (Inégalités sociales). De la Montesquieu, Marx sau Durkheim, tema inegalităţilor ocupă un loc central, atît în sociologie, cît şi în filozofie sau ştiinţe politice Măsurînd diferenţele de status*, venit sau profesie*, sînt puse în evidenţă avantaje sau

■ RATA NATALITĂŢII. Raportul dintre numărul nou-născuţilor vii dintr-o perioadă (un an, în general) şi populaţia totală la mijlocul acelei perioade

■ RATA FECUNDITĂŢII PE VÎRSTE Raportul dintre numărul copiilor născuţi de femei de aceeaşi generaţie şi efectivul generaţiei la începutul perioadei Suma ratelor de fecunditate pentru femeile de la 15 la 49 de ani (stabilită pentru acelaşi an) este numită suma naşterilor reduse

■ RATA FECUNDITĂŢII GENERALE Raportul dintre numărul naşterilor dintr-o perioadă (un an, în general) şi populaţia de femei fecunde la mijlocul perioadei Femeile considerate fecunde sînt cele cu vîrsta cuprinsă între 15 şi 49 de ani

■ SUMA NAŞTERILOR REDUSE (sau indicator conjunctural de fecunditate) Suma ansamblului ratelor de fecunditate pe vîrste pentru un anumit an Indică numărul mediu de copii pe care i-ar aduce pe lume fiecare femeie dintr-o generaţie fictivă în timpul vieţii sale fecunde cu ratele pe vîrste identice cu cele observate în anul respectiv

■ RATA BRUTĂ A REPRODUCERII Numărul fetelor pe care le-ar aduce pe lume o generaţie fictivă de 100 de femei supuse, pentru fiecare vîrstă, condiţiilor de fecunditate observate în anul respectiv Acest număr este egal cu suma naşterilor reduse multiplicată cu 48 8%, proporţia fetelor în fiecare generaţie

■ EXCEDENT NATURAL Diferenţa dintre numărul naşterilor şi numărul deceselor înregistrate într-o perioadă Cuvîntul „excedent" este justificat de faptul că, în general numărul naşterilor este superior celui al deceselor În situaţia inversă este vorba de un excedent natural negativ (cazul Franţei între 1935 şi 1944 şi al Germaniei Federale după 1972)

■ SOLDA MIGRATOARE Diferenţa în cursul unei perioade, dintre numărul persoanelor care vin să locuiască într-o ţară (imigraţie) şi numărul celor care pleacă să locuiască în străinătate (emigraţie) Noţiunea de soldă migratoare se aplică oricărui fel de unitate teritorială (regiune departament comună etc), dar ia în considerare în acest caz, nu numai schimburile cu străinătatea (migraţii exterioare) ci şi schimburile cu alte unităţi teritoriale (migraţii interioare)

■ RATA CREŞTERII NATURALE (SAU A EXCEDENTULUI NATURAL). Raportul dintre mărimea considerată a populaţiei medii a perioadei (media populaţiilor de la două date de 1 ianuarie succesive)

(*Sursa*. INSEE, *Tableaux de l'économie française*, 1989, p. 26-30)

handicapuri legate de apartenența la un grup* sau altul, de poziția în stratificarea* socială. Prima problemă este cea a măsurării inegalităților. Atunci cînd se afirmă, de exemplu, că inegalitățile de salariu dintre bărbați și femei scad, enunțul este ambiguu atît timp cît nu se precizează că este vorba de o reducere a diferenței absolute (diferența dintre salariile medii) sau a diferenței relative (raportul dintre această diferență și salariul mediu al bărbaților). Unele dezbateri asupra tendinței din societățile dezvoltate spre o reducere a inegalităților se lovesc de acest tip de obstacol.

A doua problemă, mai importantă, face parte dintr-o constatare. Dacă, folosind diverse măsurători, se observă o reducere a inegalității șanselor școlare, aceasta nu este însoțită în mod necesar și de o modificare profundă a mobilității intergeneraționale*. Cum poate fi explicat un asemenea paradox? Unii autori vor face referire la o „logică a reproducerii*" (P. Bourdieu, J.-C. Passeron), alții vor argumenta în termeni de „efecte de sistem" (R. Boudon). ➢ Anderson (paradoxul lui ~) ▶ Educație (sociologia ~) ▶ Mobilitate socială

Influență (Influence). În sens larg, se referă la orice formă de acțiune care joacă un rol determinant în comportamentul celuilalt. Despre procesul propriu-zis, vezi lucrările lui Katz și Lazarsfeld *(Personal Influence)*. În studiile sale despre minoritățile active, S. Moscovici a reînnoit analiza, considerînd influența nu doar ca exprimînd un raport de dependență față de grup (ea ar fi, în acest caz, unilaterală), ci ca pe un proces simetric de negociere între colectiv și componenții lui (cf. *Psychologie sociale*, Paris, PUF, 1984). ➢ Conformare ➢ Disonanță cognitivă ➢ Putere

Infrastructură/suprastructură (Infrastructure/superstructure). Distincție, formulată de Marx, între fenomenele economice, determinate de raporturile de producție, și funcționarea organizării sociale care ia naștere din ele. ▶ Schimbare socială

Inițiere (rit de ~) (Initiation; rite d'). Ansamblu de ceremonii care marchează sau acompaniază o schimbare de status* (rituri de trecere), dobîndirea de puteri supranaturale sau de cunoștințe noi (inițieri magice), accesul la confrerii sau societăți secrete (inițieri religioase).

Pentru Van Gennep (creatorul termenului), riturile de trecere de la copilărie la vîrsta adultă cuprind trei mari secvențe care se regăsesc și în alte forme rituale: separarea (în scopul purificării), marginalizarea (vexări și violențe, învățări vizînd resocializarea copilului), introducerea inițiatului în noul său status.

Sociologii (E. Durkheim, J. Cazeneuve, R. Bastide) și psihanaliștii (G. Roheim, G. Devereux, B. Bettelheim) au încercat fiecare în felul său, să explice aceste comportamente în care se regăsește în permanență simbolismul morții și învierii. Vezi A. Van Gennep, *Les Rites de passage*, Paris, Picard, 1981 (prima ediție 1901) și B. Bettelheim, *Les Blessures symboliques: essai d'interprétation des rites d'initiation*, trad. fr., Paris, Gallimard, 1971 (prima ediție 1954). ➢ Rituri

Inovație (Innovation). Procesul de inovație se derulează în general în următoarea succesiune: elaborarea unui corp de ipoteze, recursul la experimentare*, trecerea la producție și, în sfîrșit, consumul noilor produse. De la speculațiile abstracte pînă la obiectele care constituie cotidianul drumul este lung și la fiecare etapă determinanții sociali pot bloca sau accelera răspîndirea „progresului".

În acest sens, o teorie* nu se impune pentru că ar fi adevărată, dacă înțelegem prin adevăr corespondența cu datele empirice. Această corespondență, de fapt, nu este niciodată perfectă: numai cîteva domenii anume fac obiectul unor investigații specifice. În aceste condiții, acceptarea unei noi paradigme* nu depinde doar de criterii raționale. Revoluția lui Galilei nu este o excepție de la această regulă. Dacă este acceptată, aceasta nu se întîmplă doar pentru că oferă rezultate mai bune. Și Aristotel construise o explicație a lumii perfect coerentă. Galilei a sfîrșit prin a triumfa pentru că s-a dovedit tactician

abil, pentru că, scriind în italiană şi nu în latină, a cîştigat un public diferit şi mai larg şi mai ales pentru că şi-a atras simpatia reprezentanţilor noilor idei

Interpretările propuse nu se înscriu decît într-un vid social. Ele vin să bulverseze situaţiile stabilite, să promoveze alţi actori şi aceasta nu se întîmplă fără obstacole sau rezistenţe. Aplicarea unei teorii* se supune aceleiaşi logici. Constituirea inginerilor într-un corp determinat - ceea ce este acceptabil sau nu - este însoţită de reprezentări ale ştiinţei şi de o ierarhie implicită a cunoaşterii. Capacitatea de a asimila o inovaţie va depinde de compatibilitatea acesteia cu distribuţia puterii* în cadrul organizaţiilor* interesate.

Producătorii sînt şi ei ameninţaţi de răsturnările cercetării ştiinţifice. H. Mendras a observat (în *Sociétés paysannes*, Paris, A. Colin, 1976) „rezistenţele la schimbare" legate de introducerea porumbului hibrid în valea Nay (din departamentul Pyrénées-Atlantiques). Porumbul hibrid, de origine americană, permite dublarea recoltei dar pune astfel în cauză chiar bazele organizării săteşti. Soiurile tradiţionale de porumb făceau parte dintr-un sistem foarte structural bazat pe autoconsum. Porumbul era folosit ca hrana pentru păsări şi nu necesita îngrăşăminte fiind integral într-o policultură al cărei scop era satisfacerea nevoilor unei comunităţi puţin predispuse la schimburi cu exteriorul. Porumbul hibrid rupe acest echilibru ancestral întrucît favorizează apariţia economiei monetare şi dezvoltarea unei agriculturi de tip capitalist. Apar astfel noi „notabili". Rezistenţa ţăranului este deci de înţeles. Refuzul inovaţiei înseamnă păstrarea identităţii*.

Consumul gospodăriilor este şi el afectat de determinanţii sociali. Grupurile cu un status* superior dobîndesc mai repede produsele noi (video, televizor color, maşină de spălat vase) decît categoriile cu un status mediu sau inferior. Nimic de mirare pînă aici, cu atît mai mult cu cît aceste constatări pot fi reduse la probleme de venit: cei mai favorizaţi sînt cei care cumpără primii bunurile cele mai recente. Dar fenomenul nu se repetă în mod identic pentru toate bunurile de folosinţă îndelungată. Unele produse cu o puternică conotaţie culturală (combină hi-fi, calculator) nu reproduc neapărat ierarhia averilor. Răspîndirea unui produs este în relaţie cu modul de viaţă al posesorilor săi şi se integrează în universul acestora. Faptul că 83% dintre agricultori posedă astăzi un congelator, în timp ce acest procent nu este decît de 41% în cazul cadrelor superioare, nu se explică prin considerente de ordin monetar. Congelatorul permite stocarea produselor şi se înscrie în prelungirea modului de viaţă agricol. Să remarcăm însă că folosirea congelatorului nu consolidează tradiţia, întrucît, înmulţind cumpărăturile făcute în supermagazine, reprezintă şi sursa unei noi sociabilităţi*. Fiecare bun are deci propriile lui „caracteristici" şi corespunde unor folosiri specifice.

Răspîndirea inovaţiilor depinde în general de constrîngerile rentabilităţii, de luptele sociale şi de raportul cu valorile (cf. lucrările istoricilor ştiinţei şi tehnicii: B. Gille, A. Leroi-Gourhan, D. Noble...). ▶ Schimbare socială.

Inserţia profesională a tinerilor (Insertion professionnelle des jeunes). În Franţa mai mult de 700 000 de tineri părăsesc în fiecare an sistemul şcolar. O parte importantă trec prin situaţii intermediare. Pentru cei care intră direct în viaţa activă, riscurile de nesiguranţă au crescut substanţial.

Au fost adoptate anumite măsuri pentru remedierea acestor dificultăţi. Fiecare dintre acestea ia forme foarte diverse şi mobilizează mijloace importante. Această diversitate nu exclude totuşi complementaritatea. Aparatul de socializare** astfel creat vizează promovarea unor noi modalităţi de integrare*.

Tatonantă şi uneori împărţită între obiective contradictorii, această căutare a unei reamenajări a ansamblului mecanismelor tranziţiei nu răspunde doar unor preocupări conjuncturale. Ceea ce era considerat ca provizoriu s-a dovedit a fi de durată, iar evoluţiile sînt ineluctabile. Vom asista, fără îndoială, în curînd la o răspîndire mai mare a formărilor alternative, la dezvoltarea reţelelor de primire şi la extinderea unor noi cîmpuri de activitate, cum ar fi animaţia sau asistenţa. Nu trebuie excluse nici unele derapaje. În afară de nesiguranţa şi denaturările dreptului la muncă,

fenomenele de concurenţă sau efectele de substituire între grupurile de activi pot constitui adevărate ameninţăn.

Instanţe de orientare (Instances d'orientation). Instituţii însărcinate cu adaptarea aşteptărilor sau aspiraţiilor indivizilor la posibilităţile oferite de structura socială (Biserică*, Armată, Familie*, Şcoală). Cf. lucrările lui P Sorokin (în special *Social and Cultural Dynamics*, 4 vol. 1937-1941) ▶ Mobilitate socială

Instituţie (Institution). Din lat *institutio* - instituire, metodă, învăţătură. Termen polisemantic, folosit de jurişti (M. Hauriou, G Renard), economişti (şcoala *Public Choice*-ului; J. Buchanan, G. Tullock) şi sociologi (în special Durkheim şi Parsons). Ansamblu de reguli care organizează societatea sau unele din instanţele acesteia Distincţie (potrivit lui Kardiner) între instituţii primare şi instituţii secundare. O triplă funcţie socializare*, control*, reglare* Noţiuni de cod*, constrîngere* şi sancţiune*. Este prezentă şi o componentă simbolică sau imaginară (cf lucrările lui C Castoriadis)

Instituţionalism (Institutionnalisme). Să luăm ca punct de plecare schema:

CURENT INSTITUŢIONALIST

Perioadă	Curent
Sfîrşitul secolului al XIX-lea începutul secolului XX	Fondatori (T Veblen J Commons W Mitchell)
1940-1950	A doua generaţie (C Kerr, J Dunlop, L Reynolds)
Sfîrşitul anilor 60	Economişti „radicali" (D Gordon, M. Reich R Edwards)
	Şcoala reglării (R. Boyer, M Aglietta .)
	Teoria convenţiilor (O. Favereau, R Salais)
	Analize neoclasice ale contractului de muncă (C Azariadis, J. Stiglitz)
	Temele segmentării, dualismului, pieţelor interne

(*Sursa*: FERRÉOL G., DEUBEL P., *Économie du travail*, Paris, A. Colin, 1990, p. 69.)

Să explicăm fiecare din aceste filiaţii. De la crearea sa, curentul instituţionalist încearcă să promoveze o viziune pluridisciplinară a fenomenelor economice. Aportul istoriei, sociologiei şi ştiinţelor juridice permite astfel o mai bună percepere a mecanismelor de alocare sau de redistribuire a bogăţiilor. Accentul este pus pe negocierile colective, pe practicile de acordarea a indemnizaţiilor, pe gestiunea resurselor umane*. În anii '40, rolul organizaţiilor sindicale este specificat mai clar: nu se mai vorbeşte de monopol, ci de *voice*: prezenţa delegaţilor sau reprezentanţilor reduce arbitrariul şi oferă o protecţie eficace.

Această insistenţă asupra ierarhiilor* şi sistemelor de valori* a dat naştere ulterior unor numeroase interpretări. Regrupaţi în jurul URPE *(Union for Radical Political Economy)*, radicalii americani văd în compartimentarea pieţei un semn al dominaţiei* capitaliste. Deţinătorii mijloacelor de poducţie „divizează pentru a guverna mai bine" prin intermediul controlului şi supravegherii mîinii de lucru. Pe de altă parte, şcoala reglării* îşi plasează unele din preocupări într-o perspectivă mai globală: cea a „raportului salarial*". Pentru „convenţionalişti*", „obiectul" studiat devine mai complex: nu mai este doar o marfă, ci un ansamblu de angajamente mutuale. Evoluţia regulilor şi codificărilor trebuie astfel integrală în raţionament (teoria contractelor implicite* şi salariilor de eficienţa). ▷ Contract implicit ▷ Convenţie (de şomaj şi productivitate) ▷ Reglare (şcoala ~).

Integrare (Intégration). Cuvînt-cheie al sociologiei durkheimiene. Interiorizarea* normelor* şi valorilor* dominante. Sentiment de identificare cu grupul. Cf. de asemenea, problematica aculturaţiei* şi cea a anomiei*.

Intelectual (Intellectuel). Termen datînd de la afacerea Dreyfus. Corespunde mai vechilor „umanist" sau „filozof". Îi desemnează pe toţi cei care contribuie la producerea, exprimarea sau popularizarea unei „viziuni asupra lumii". Public şi „pieţe" specifice (medializare, vedetism). Cf., la A. Gramsci expresia „intelectuali organici" (însărcinaţi cu elaborarea ideologiei clasei dominante). O lucrare clasică: R. Aron, *L'Opium des intellectuels* (Paris, Gallimard, 1955).

Intelighenţia (Intelligentsia). În Rusia ţaristă, avangardă intelectuală care milita pentru reforme. Desemnează, în zilele noastre, un grup restrîns de literaţi, artişti sau filozofi mai mult sau mai puţin avizi de publicitate şi dornici de a fi la modă (cenacluri, saloane pariziene...). Cf. analiza lui K. Mannheim (*Ideologie et utopie*, 1929) consacrată inteligheanţiei fără ataşaţi *(intelligentsia sans attaches)*.

Interacţionism simbolic (Interactionnisme symbolique). Expresie creată de Herbert Blumer (1937). Curent sociologic american, foarte activ începînd din anii '50. Influenţat de G. Simmel şi G.H. Mead. Principalii reprezentanţi: E. Goffman, H. Becker, E. Lemert, A. Strauss. Utilizarea monografiilor şi a observaţiei participante. Studierea interacţiunilor şi a dinamicii pe care acestea le generează. Activitatea socială este astfel definită ca un comportament semnificativ orientat către celălalt*. Abordare în termeni de reprezentare*, etichetare*, stigmatizare*. Diferite domenii de cercetare (devianţa*, minorităţile*, conflictele culturale*...). ▷ Chicago (Şcoala de la ~) ▷ Etnometodologie.

Interacţiune (Interaction). Într-un sens foarte general, termen care desemnează acţiunea reciprocă a indivizilor. Se vorbeşte de interacţiuni sociale cînd li se alătură semnificaţii subiective interpretabile de către diferiţi actori, care le permit să ţină seama de comportamentul celorlalţi şi eventual să şi-l modifice pe al lor.

Se vorbeşte uneori de „interacţionism" pentru a desemna ansamblul curentelor sociologice care privilegiază studierea relaţiilor interindividuale ca fundament şi principiu explicativ al construirii grupurilor* sau instituţiilor*. Problematica agregării sau acţiunii colective (punerea în evidenţă a „efectelor de compunere"). Cf. R. Boudon, *La Logique du social. Introduction à l'analyse sociologique*, Paris, Hachette, 1979. ▷ Identităţi ▷ Mişcări sociale

Interiorizare (Intériorisation). Proces prin care normele* sociale, sancţiunile*, regulile, credinţele* şi valorile transmise în cursul socializării* sînt adoptate şi încorporate de către subiect, care le şi apropie. Învestite cu forţa pe care le-o conferă grupul care le promovează toate aceste componente devin parte integrantă a conştiinţei individuale, fiind în acelaşi timp o rezultantă a vieţii în colectivitate.

Interpretare (Interprétation) ▷ Hermeneutică ▶ Metodologia cercetării în ştiinţele sociale

Interviu (Interview). Tehnică de investigare care foloseşte un proces de comunicare verbală cu scopul de a culege un număr de informaţii în legătură cu un subiect sau o temă dată Mai multe modalităţi direct sau indirect, intensiv sau extensiv, de tip cognitiv sau afectiv ▶ Anchete

Istoria vieţii (Récit de vie) Aplicare a metodei biografice. Reconstituire a traiectoriilor socio-profesionale. Cf lucrarea lui J Poirier S Clapier-Valladon şi P Raybaut, *Les Recits de vie Théorie et pratique* (Paris, PUF 1983) ▷ Biografie ▷ Ciclu de viaţă

Istoricism (Historicisme). A nu se confunda cu istorismul, doctrină potrivit căreia fenomenele sociale cunosc o schimbare perpetuă Termenul este popularizat de Karl Popper (*Misère de l'historicisme*, trad fr. Paris. Plon, 1956. prima ediţie 1944-1945) pentru a desemna teoriile schimbării sociale* care postulează existenţa unor legi* necondiţionate ale istoriei (Hegel, Comte, Marx, Spencer)

Diferite variante: evolutivă (Mill, Condorcet), ciclică (Vico, Spengler), ritmică (Sorokin), reproductivă (Nurske). . Trei concepte fundamentale: succesiune, necesitate, progres. O idee comună: etape de o complexitate crescîndă, care conduc spre forme superioare de organizare Numeroase discuţii (cf. criticile lui M Weber, F von Hayek sau R. Aron).

La C Castoriadis (*Les Carrefours du labyrinthe*, Paris, Seuil, 1978), denunţare a „raţiunii instituite": „Ceea ce este dat şi prin istorie nu este secvenţă determinată a determinatului, ci emergenţă a alterităţii radicale, creaţie imanentă, noutate netrivială". ▶ Schimbare socială

Istoricitate (Historicité) Termen utilizat de Touraine în a sa sociologie a acţiunii*. Desemnează, în cadrul unei societăţi date, condiţiile de producţie, separarea puterilor, dinamica relaţiilor sociale ▶ Mişcări sociale, mobilizare şi acţiune colectivă

Item (Item). Modalitate a unui chestionar închis Pentru fiecare variabilă, cel anchetat trebuie să selecţioneze unul sau mai mulţi itemi, în funcţie de tipul întrebării (cu alegere unică sau multiplă) În tehnicile de analiză a conţinutului desemnează elementul minimal, adică unitatea luată ca referinţă în ansamblul organizat al textului, în funcţie de un criteriu tematic

Izolat (Isolat). Cf ital *isolato* separat ca o insulă Grup la al cărui cadru se limitează mai mult sau mai puţin alegerea soţului Poate conduce la formarea unor trăsături genetice caracteristice (vezi, de exemplu, luxaţia congenitală a şoldului studiată, în anii 1960, în comuna Plozevet, Franţa) În general entitate închisă în ea însăşi

Înrudire (Parenté). Termen destul de larg folosit care desemnează raporturi între indivizi bazate pe anumite forme de afinitate sau pe o ascendenţă comună, reală sau presupusă Legături de filiaţie* (părinţi/copii), de frăţie (fraţi/surori) sau de alianţă* (soţ/soţie) Cf lucrările lui L.H Morgan (1818 - 1881) şi G.P Murdock (1897 - 1985) consacrate clasificării formelor de înrudire. Recurgere la observarea participativă şi la metoda genealogică.

Înţelegere (Compréhension). Pentru autori ca J.G Droysen sau W Dilthey (tradiţia germană de la sfîrşitul secolului al XIX-lea), sociologia are drept obiectiv nu explicarea *(Erklären)* cauzală a unui tip sau a altuia de fenomene, ci înţelegerea *(Verstehen)* semnificaţiei care le este asociată, printr-o metodologie a interpretării* fondată pe ceea ce M.

Weber numeşte „obiectivitatea proceselor psihice individuale". „Ştiinţele spiritului" *(Geisteswissenschaften)* acordă astfel un loc foarte important strategiilor* actorilor, reprezentărilor* şi marjelor lor de manevră ▶ Metodologia cercetării în ştiinţele sociale

Învăţare (Apprentissage). Din momentul în care viaţa în societate ni se impune, trebuie să ne supunem anumitor reguli Ordinea socială* are propriile sale exigenţe. Respectul acestor constrîngeri presupune acea capacitate a „conştiinţei colective*" de a produce şi difuza un mesaj de „normalizare" Buna receptare a acestui mesaj ne orientează comportamentele într-o direcţie determinată ne conformăm astfel unor imperative şi prescripţii (politeţe, uzanţe, exactitate etc) Această acceptare, mai mult sau mai puţin tacită, se înrădăcinează în tradiţie* şi ne fereşte de o seamă de neplăceri Neîndeplinirea acestor obligaţii poate echivala cu un afront sau cu o violare a legii Încalcarea cutumelor solid stabilite deschide calea unor conflicte* serioase Cel care transgresează interdicţiile se expune unor sancţiuni* Oricine desacralizează o cutumă sau alta este pasibil de represalii (discreditare stigmatizare*)

Învăţarea diferitelor norme nu este spontana Sînt necesare numeroase etape, înţelegerea nu intervine decît progresiv Deosebirea cod* ideal/cod* real nu este niciodată indicată, reclamînd multă perspicacitate Numai un contact îndelung cu realităţile cotidiene permite buna apreciere a marjelor de manevră de care dispunem Învăţarea ne ajută să descifram, apoi sa selecţionăm informaţiile care ne sînt adresate Astfel reuşim, prin tatonari succesive, să nu mai repetăm aceleaşi greşeli Acest efort de interiorizare* ne ordoneaza gîndirea prioritâţile sînt ierarhizate şi mijloacele de acţiune legitimate În acest fel stocul nostru de informaţii (formale sau informale) se îmbogăţeşte Un aspect care iniţial părea dificil de executat sau de conceptualizat devine ulterior mai familiar (ajungînd chiar să fie considerat „natural" sau „evident"). Acest efort de rutinizare, anodin în aparenţă, este foarte important, deoarece ne face să participăm la ceea ce P Berger şi T. Luckmann numesc „construcţia socială a lumii*".

J

Jocuri (teoria ~) (Jeux; théorie des). Lucrări de pionierat ale lui J von Neumann şi O Morgenstern *(Game Theory*, 1944) Noţiuni-cheie strategie*, decizie*, conflict* de interese Numeroase aplicaţii posibile (dilema prizonierului* şi, în general, cercetarea operaţională). Distincţie între jocuri cu sumă nulă (în care unul cîştigă, iar altul pierde) şi jocuri colective *(plurielś)* (mai ales de tip cooperativ) Optimizarea în funcţie de diverse criterii: minimizare/maximizare, de exemplu Cf. R. Boudon *La Logique du social* Paris Hachette, 1979

K

Kula (Kula) Cuvînt de origine melaneziană desemnînd un tip particular de expediţii necomerciale practicate de locuitorii insulelor din Papua-Noua Guinee (cf lucrarea lui B Malinowski *Les Argonautes du Pacifique occidental*, trad fr, Paris Gallimard, 1963 prima ediţie 1922) Ciclu de schimburi - jumătate economice, jumatate ceremoniale - ale unor obiecte rituale sau simbolice (brăţari coliere, podoabe din cochilii) Îi este asociată o bogată mitologie Îi permite lui Mauss ilustrarea tezei sale despre dar ca fapt social total ▷ Dar

L

Legalitate/legitimare (Légalité/légitimation) ■ Legalitate ceea ce este conform legii

■ Legitimare proces prin care o putere* (de tip charismatic, tradiţional birocratic sau raţional-legal) este recunoscută şi acceptată de către membrii unei societăţi. Cf J. Habermas. *Raison et légitimité*, trad. fr., Paris. Payot. 1978 (prima ediţie 1973)

Lege (Loi). Cu sensul iniţial regulă imperativă stabilită de către autoritatea suverană Potrivit lui Montesquieu, „raport necesar care derivă din natura lucrurilor" Pentru Rousseau, „expresie a voinţei generale" În accepţia cea mai largă propoziţii enunţînd o obligaţie sau o necesitate Legi ale spiritului expresie care desemnează axiomele fundamentale (identitate, contradicţie, terţiul exclus) cărora li se conformează gîndirea pentru a fi validă Numeroase discuţii de ordin epistemologic putem vorbi de „cauzalitate singulară", de „corelaţii funcţionale" sau de „regularităţi tendenţiale"? Cf şi dezbaterile referitoare la determinism* ▶ Metodologia cercetării în ştiinţele sociale

Legea implacabilă a oligarhiei (Loi d'airain de l'oligarchie) ▷ Oligarhie

Legea implacabilă a salariilor (Loi d'airain des salaires). În Cartea I a *Capitalului*, Marx încearcă să demonstreze că profitul capitalistului provine în întregime dintr-o supramuncă extorcată muncitorului şi nu se poate datora în nici un caz capitalului constant, care nu face decît să se încorporeze în produs Proletarii sînt obligaţi să îşi vîndă forţa de muncă proprietarilor mijloacelor de producţie, întrucît nu au altă posibilitate de subzistenţă Vînzarea se referă la forţa de muncă şi nu la munca însăşi.

Exemplul propus de Marx este edificator. Să presupunem că salariul indispensabil pentru reproducerea existenţei unui proletar ar fi echivalent cu 6 ore de muncă medie pe zi Preţul valorii zilnice a forţei de muncă este fixat la 3 şilingi Dacă salariatul ar fi folosit de către capitalist 6 ore pe zi, acesta din urmă nu ar realiza plusvaloare* şi deci nici un profit Dar nimic nu îl împiedică pe capitalist să îl facă pe muncitor să lucreze mai mult timp 12 ore, de exemplu Cantitatea de muncă neplătită se numeşte plusvaloare*

Această extorcare a plusvalorii* este posibilă din momentul în care capitaliştii sînt proprietarii mijloacelor de producţie Cît despre proletari, ei nu au alternativă De unde ideea unui antagonism ireductibil între cele două clase. Dacă salariul creşte, profitul diminuează şi viceversa Este vorba deci de un joc cu suma nulă unul cîştigă, celălalt pierde

Avînd în vedere observaţiile precedente ar trebui sa ne aşteptăm ca muncitorii şi capitaliştii să ducă o luptă îndîrjita pentru împărţirea plusvalorii care să se soldeze cu schimbarea din cînd în cînd a avantajului de la unii la alţii, în funcţie de conjunctură În realitate nu se întîmplă nimic din toate acestea, iar salariile nu se pot îndepărta cu mult de minimumul de subzistenţă Armata de rezervă industrială - adică şomerii - menţine salariile la cel mai scăzut nivel posibil

Există de fapt, două cazuri În perioadele de recesiune, oferta de mîna de lucru (sau cererea de slujbe) este superioară cererii de mînă de lucru Salariile scad şi se îndepartează de punctul de echilibru Se instalează foametea. În perioadele de expansiune oferta de mînă de lucru este inferioară cererii Teoretic, salariile ar trebui să crească conform legilor pieţei, dar această creştere este efemeră Patronii, văzînd că preţurile factorilor de producţie evoluează, modifică combinaţia productivă în sensul unei substituiri a capitalului cu muncă. Creşterea compoziţiei organice a capitalului (capital constant/capital variabil) conduce la reformarea unei armate de şomeri şi exercită presiuni asupra remuneraţiilor

Indiferent dacă este recesiune sau creştere economică, salariaţii sînt întotdeauna

perdanți. Aceasta este legea implacabilă a salariilor, numită astfel de F. Lassale, socialist nemarxist, fondator al social-democrației germane

Liberalism (Libéralisme). Analize clasice Machiavelli, Hobbes, Locke sau Montesquieu. Principalele caracteristici: recunoașterea drepturilor individuale, separarea puterilor, economie de piață. Cf Declarația de independență redactată de T. Jefferson: „Toți oamenii sînt egali prin naștere; ei au anumite drepturi inalienabile: viața, libertatea, aspirația la fericire" Mai multe variante: conservator, libertar, utilitarist . Vezi, de exemplu, contribuțiile lui F. von Hayek, R Nozick sau J Rawls O lucrare interesantă P. Manent, *Histoire intellectuelle du libéralisme*. Paris, Calmann-Lévy, 1987

Lobby (Lobby) Grupare de indivizi organizată în vederea apărării unor interese specifice (cele ale viticultorilor de exemplu) Presiune directă asupra puterii politice (finanțarea anumitor partide*, campanie de presă, negocieri electorale) ▶ Mișcări sociale mobilizare și acțiune colectivă

Local (Local) Numeroase cercetări pe această temă, începînd din anii '70 (mișcări regionaliste, descentralizare, putere periferică, rețele de sociabilitate*) Cf programul *Observation du changement social (OCS)* Vezi, în special, lucrarea colectivă *L'Esprit des lieux Localites et changement social en France*. Paris, éd du CNRS, 1986

Loialitate (Loyauté). Calitate a „celui care ezită să părăsească organizația căreia îi aparține, chiar dacă este în dezacord cu ea" Cf , de exemplu, asupra acestei teme, lucrările lui F. Chazel (în *Revue française de science politique*, XXV(3), 1975, p 502-516) și A O Hirschman (*Face au déclin des entreprises et des institutions*, trad. fr., Paris, Ed ouvrières, 1972, prima ediție 1970).

Luptă de clasă (Lutte des classes). Motorul istoriei, în tradiția marxistă. Problematica conflictului*: joc cu sumă nulă (ceea ce unul cîștigă, celălalt pierde). Opoziție, în cadrul capitalismului, între clasa burgheză, deținătoare a mijloacelor de producție, și clasa salariaților, care își vînd forța de muncă Alte clivaje celebre: patricieni/plebei, proprietari funciari/ șerbi ▷ Clasă socială

M

Magie (Magie). Spre deosebire de religie* care caută să împace supranaturalul prin rituri* oficial recunoscute, magia este un ansamblu de practici clandestine care încearcă să constrîngă puterile oculte Ea se sprijină pe credința în forțele imanente ale lumii și pe posibilitatea de a acționa direct asupra acestora prin diverse moduri simbolice (cuvinte, gesturi, desene ...). Magie albă benefică, are drept scop îndepărtarea farmecelor, obținerea vindecărilor. Magie neagră malefică, folosind spiritele rele într-un scop dăunător (cf M Mauss, „Esquisse d'une théorie générale de la magie", articol apărut în 1902 și reluat în *Sociologie et anthropologie*, Paris PUF 1950) ▶ Religie ▷ Simbol

Malthusianism (Malthusianisme) Doctrină care, la origine (T Malthus, 1798), preconiza limitarea nașterilor prin constrîngere morală, în scopul de a remedia pericolul suprapopulării În zilele noastre, se referă la practicile anticoncepționale Mai general sinonim cu restricția sau *numerus clausus*

Manufactură (Manufacture) Formă tranzitorie între producția artizanală *(domestic system)* și marea industrie *(factory system)* Parcelarea sarcinilor și diviziunea muncii* progresează

Marginalitate (Marginalité) Califică mai multe situații Mai întîi, anumiți indivizi pot fi excluși dintr-un grup pentru că nu respectă normele*. Ei constituie atunci subculturi* O altă posibilitate: conduitele de retragere În acest caz, cei care au eșuat în utilizarea regulilor prescrise nu vor recurge în mod necesar la metode ilicite și vor avea tendința de a se retrage din jocul social (vagabonzi, drogați, alcoolici, bolnavi mintal) ▶ Deviantă și criminalitate

Mass-media (Mass-media). O dată cu apariția, apoi răspîndirea tehnicilor moderne de comunicare, cultura* s-a democratizat Dacă sursele de informare și posibilitățile de expresie s-au mărit în acest fel foarte mult, rămîn totuși cîteva semne de întrebare Să ne referim, în acest context, la indicațiile furnizate de către E Morin și M. McLuhan

Mass-media, se obișnuiește să se proclame, sînt responsabile de condiționarea* opiniei publice, de pasivitatea telespectatorului, de uniformizarea gusturilor Copilul devine un adult precoce iar mulți adulți devin copii întîrziați Afectivitatea, din acest moment, primează asupra reflecției și acțiunii Micul ecran înlocuiește terenurile de sport și creația este desacralizată Îți trăiești viața prin procură eroinele foiletoanelor servesc drept intermediare și promovarea vedetelor împiedică orice distanțare critică La fel, cursa pentru audiență nivelează, nivelul fiind foarte scăzut Concurența între rețelele de televiziune accentuează această mediocritate Între două uimiri pasagere, eșecurile sînt monedă curentă Rechizitoriul ar putea să continue la infinit Toate aceste reproșuri sînt oare justificate?

Să notam încă de la început ca proiectarea unor imagini sau reportaje contribuie mai degrabă la întărirea decît la transformarea credințelor* celor mai intime Sociologia comportamentelor electorale o confirmă schimbările nu intervin decît izolat și nu îi influențează decît pe indeciși Atenția, percepția și memoria sînt selective Sînt reținute numai afirmațiile care se potrivesc cu convingerile inițiale Această propoziție trebuie să fie nuanțată, căci unele dintre aceste convingeri nu sînt ferme Pot apărea alte alternative Înmulțirea exagerată a emițătoarelor și progresele înregistrate (sateliți, cablu.,) încearcă, de asemenea, să satisfacă gusturile cele mai exigente Acuzațiile aduse presei sau cinematografului în ceea ce privește extinderea delincvenței merită de asemenea să fie discutate

Sînt avansate două puncte de vedere. Primul susține că prezentarea unor acte blamabile îi incită pe tineri la eliberarea „instinc-

telor primare". În măsura în care procedeele folosite pentru devalizarea unui furgon poştal, jefuirea unei locuinţe sau a unei bănci sînt minuţios prezentate, ne putem aştepta la ce e mai rău. Susţinătorii teoriei „cathartice" răspund că secvenţele violente sau scenele licenţioase satisfac foamea de fantasme şi au o virtute purificatoare. Anchetele de care dispunem converg: efectul incitării există probabil, dar este departe de a li majoritar. Să nu uităm, totuşi, că fără aceasta prezenţă familiară timpul liber ar fi poate consacrat unor activităţi încă şi mai puţin nobile. ▶ Cultură ▶ Devianţă şi criminalitate

Masă (societate de ~) (Masse; société de). Expresia serveşte la calificarea anonimatului şi omogenităţii societăţilor contemporane în opoziţie cu societăţile în care domină grupurile primare, comunităţile* şi solidarităţile* colective. Ea pune accentul pe fărîmiţarea corpului social, pe reducerea sa la un ansamblu indiferent, simplu agregat de indivizi, ca şi pe producerea de noi forme de comunicare şi de consum constituente ale unei noi culturi. Dacă anumite fenomene care susţin acest lucru sînt evidente (diviziunea muncii*, industrializarea, urbanizarea*), efectele lor reprezintă obiect de cercetare şi discuţie (efectele mass-media, omogenizarea culturii, sociabilităţile* degradate). ▶ Cultură ▷ Mass-media ▷ Sociabilitate ▷ Urbanizare

Materialism dialectic/istoric (Matérialisme dialectique/historique). Doctrină care, spre deosebire de materialismul hegelian, afirmă prioritatea materiei asupra spiritului. Importanţa noţiunii de *praxis**. „Nu conştiinţa oamenilor le determină existenţa, dimpotrivă, existenţa socială determină conştiinţa" (K. Marx). Istoria societăţii este definită ca istoria luptei de clasă*, ansamblul relaţiilor de producţie constituind „fundamentul real pe care se organizează concepţiile religioase şi filozofice, instituţiile juridice sau politice". Cf. *Dictionnaire critique du marxisme* (sub coordonarea lui G. Labica şi G. Bensussan), Paris, PUF, 1982.

Matriarhat (Matriarcat). Tip de organizare socială caracterizat prin puterea importantă a femeilor în cadrul familiei* sau al comunităţii.

Maşinism (Machinisme). Apare în cadrul fabricii. Dezvoltarea sa a creat marea industrie modernă. În timp ce tradiţia liberală se arată favorabilă difuzării inovaţiilor*, critica marxistă se concentrează nu asupra maşinii însăşi, ci asupra condiţiilor de utilizare a acesteia: locurile de muncă create ar corespunde astfel unor „activităţi servile".

Mentalitate (Mentalité). Din lat. *mens* - spirit. Mod de a judeca sau de a reacţiona propriu unui individ sau unui grup (în acest din urmă caz, referire la conceptul durkheimian al „conştiinţei colective"*). Numeroase lucrări ale unor etnologi (Levy-Bruhl, de exemplu) şi istorici (Şcoala Analelor). ▶ Viaţă cotidiană (sociologia ~)

Meritocraţie (Méritocratie). Neologism. Nici naşterea, nici relaţiile nu trebuie să condiţioneze reuşita socială. Aplicarea principiului fiecăruia după aptitudini, talent şi competenţă. La început, egalitatea şanselor (asigurată în parte de democratizarea învăţămîntului). Problematica circulaţiei elitelor*. Numeroase discuţii (moştenirea culturală, efectul descendenţei*, reproducerea inegalităţilor*). ▶ Mobilitate socială

Meserii (Métiers). În evul mediu, se distingeau două feluri de meserii: meseriile „jurate" (prestarea jurămîntului în sînul corporaţiei) şi meseriile „reglementate" (codificate de către puterile publice). Statutele lor cuprindeau de asemenea, condiţiile de admitere şi durata formării, ca şi modalităţile de control sau de funcţionare. În zilele noastre, sinonime cu profesiile.

Mesianism (Messianisme). În religia ebraică, credinţa într-un Messia care trebuie să elibereze „poporul paria" de sub dominaţia străină şi să îi asigure, o dată cu stăpînirea asupra Pămîntului făgăduinţei, fericirea în

pace şi uniune cu Dumnezeu. Prin extensie, mişcare religioasă cu caracter charismatic. Ideea mîntuirii, perspectivă escatologică. Cf şi analizele în termenii nativismului sau milenarismului. Un exemplu: cultul navei în Noua Guinee (a se vedea lucrările lui G. Balandier şi R. Bastide).

Metoda ipotetico-deductivă (Méthode hypothético-déductive) O altă denumire metoda experimentală (Claude Bernard). Ansamblu de procedee raţionale cu ajutorul cărora, din fapte particulare, sînt extrase legi generale ▶ Obiectivarea cunoştinţelor

Metode cantitative (Méthodes quantitatives) Introducerea preocupărilor de măsurare şi cuantificare marchează dezvoltarea tuturor ştiinţelor, sociologia nu a scăpat de această tendinţă care s-a afirmat începînd din secolul al XIX-lea. De exemplu, statisticianul belgian Quételet este cunoscut pentru aplicarea în practică a teoriei probabilităţilor la ştiinţele morale şi politice. În *Les Regles de la methode sociologique* (1895 p. 6) Durkheim acordă statisticii un loc decisiv deoarece aceasta reprezintă pentru el mijlocul de a izola faptele sociale de a le degaja de formele particulare pe care le îmbracă şi de repercusiunile individuale pe care le antrenează. Calculînd un indice de nupţialitate sau de suicid se realizează mai mult decît o simplă diviziune, deoarece, aşa cum fiecare dintre aceste cifre cuprinde indistinct toate cazurile particulare, circumstanţele individuale po care le pot avea undeva în zona producerii fenomenului se neutralizează reciproc şi ca urmare nu contribuie la determinarea acestuia. Astfel se exprimă o anumită stare a sufletului colectiv".

Demersul cuantificării acompaniază accesul sociologiei la statutul de ştiinţă. Această recunoaştere este de dată recentă: cuvîntul a fost folosit pentru prima dată de Auguste Comte şi predarea sa ca disciplină autonomă datează în Franţa din anii '60. În tendinţa sa de a se desprinde de filozofie, istorie, morală sau de politică, sociologia împrumută anumite „unelte" de la ştiinţele naturale şi acordă metodologiei un loc important. Ea îşi construieşte progresiv un corp de concepte, metode, proceduri de verificare în legătură cu care există un acord majoritar între cercetători.

■ CONSTRUIREA DATELOR CANTITATIVE. În lucrarea *Le Métier de sociologue* (1973, p. 54), P. Bourdieu, J.-C. Chamboredon şi J.-C. Passeron insistă asupra diferenţei dintre obiectele reale şi faptele ştiinţifice. Acestea din urmă sînt construite şi nu date *a priori*, pe de o parte, pentru că ele rezultă din aplicarea unei problematici teoretice „care permite să fie supuse unei interogaţii sistematice aspectele realităţii puse în relaţie prin întrebarea care le este adresată"; pe de altă parte pentru că utilizarea faptelor cere aplicarea unor grile de lectură (clase de vîrstă, categorii socio profesionale etc.), care sînt legate de presupuneri teoretice şi influenţează interpretările propuse. Practica sociologică trebuie astfel să se ferească de empirism* şi pozitivism* pentru a evita pericolele unei sociologii spontane fals obiectiva care confundă prenoţiunile* simţului comun* şi conceptele ştiinţifice şi uită să îşi pună întrebări în legătură cu metodele sale. „Măsurarea şi instrumentele de măsură şi mai general toate operaţiile practicii sociologice de la elaborarea chestionarelor şi codificare pînă la analiza statistică, sînt tot atîtea teorii în acţiune cu titlu de proceduri de construire conştiente sau inconştiente a faptelor şi relaţiilor între fapte" (*ibid.* p. 59).

Cum să pui în practică operaţia de construire a datelor cantitative? În *Le Vocabulaire des sciences sociales* (1965) P. Lazarsfeld sugerează o procedură care este apoi ilustrată cu numeroase exemple. El propune patru etape care permit traducerea unei problematici generale de cercetare în operaţii de construire a unor variabile ce oferă posibilitatea utilizării unor tehnici cantitative pentru a măsura caracteristicile şi relaţiile acestora.
1. Prima etapă este poate cea mai delicată, deoarece ea vizează definirea cu rigurozitate a conceptelor, după cum invita deja E. Durkheim în *Les Règles de la méthode sociologique* (1895, p. 25): „Să nu iei nicio-

dată drept obiect al cercetării decît un grup de fenomene definite în prealabil prin anumite caractere exterioare care le sînt comune şi să cuprinzi în cadrul aceleiaşi cercetări pe toate acelea care răspund acestei definiţii"

2 A doua fază constă în a analiza conceptul şi a desprinde din ansamblul complex de fenomene pe care le desemnează principalele sale dimensiuni pentru a studia structura interrelaţiilor acestora. P Lazarsfeld dă exemplu noţiunea de randament, în care intervin componentele viteza muncii, dar şi calitatea produsului şi rentabilitatea echipamentului Cercetarea dimensiunilor este o problemă complexă care apare ca un element prealabil demersului de cuantificare ca atare

3 Al treilea moment important a face să corespundă fiecărei dimensiuni indicatori sau variabile* Ce este un indicator? Este o cantitate măsurabilă care variază în acelaşi sens ca dimensiunea pe care dorim să o măsurăm De exemplu, măsura inteligenţei, ea însăşi descompusă în mai multe dimensiuni trece prin construirea de teste* (numarul răspunsurilor „bune" fiind considerat semnificativ) Definirea şi punerea la punct a indicatorilor se lovesc de două tipuri de dificultaţi mai întîi legătura dintre dimensiunea ce se doreşte a fi măsurată şi variabila care serveşte drept indicator nu poate fi definită decît în termeni de probabilitate. Dacă subiectul are un nivel ridicat de inteligenţă verbală, este probabil, dar nu sigur, că el va răspunde corect la un test specific, dar aceasta poate depinde de anumite condiţii experienţa mediul social al individului etc Astfel sîntem puşi în situaţia de a utiliza un mare număr de parametri A doua dificultate constă deci în a face alegerea efectivă a unei baterii de indicatori, care pot apărea ca fiind mai mult sau mai puţin exteriori dimensiunii studiate

4 Ultima etapă este sinteza precedentelor După analizarea conceptului, construirea dimensiunilor şi alegerea indicatorilor, obiectul său este de a furniza o măsură unică a fenomenului studiat Această etapă este adesea abandonată, date fiind problemele cu care se confruntă. Cînd demersul reuşeşte să construiască un chestionar*, care adună ansamblul indicatorilor presupuşi a fi legaţi de diferitele dimensiuni ale conceptului, este rar ca variabilele*, chiar atunci cînd oferă măsurări numerice, să poată fi sintetizate într-un indice unic, combinînd vîrsta, nivelul veniturilor . Exemplul construirii unui indice al preţurilor chiar dacă reprezintă o excelentă ilustrare, rămîne deci de o utilitate limitată în sociologie

Demersul construirii unor date cantitative nu comportă în sine o garanţie de obiectivitate „Raţionalizarea cunoaşterii practice sau semisavante" reprezintă un risc constant atunci cînd, în loc să încerce să înţeleagă fenomenele, sociologia are tendinţa de a le gira „Tipul de ştiinţă socială care poate fi elaborat depinde de relaţia cu lumea socială, deci de poziţia pe care o ocupăm în această lume" (Bourdieu, 1980, p 26) De exemplu, utilizarea clasificărilor produse social, cum ar fi nivelurile diplomelor sau ale calificării muncitorilor, riscă, fără o reflecţie prealabilă, să ne facă să considerăm drept un clasament obiectiv şi ştiinţific ceea ce nu este de fapt decît un clasament social şi o miză a luptei dintre grupurile sociale

■ TEHNICILE STATISTICE Demersul construirii de date are drept scop să pună la punct un chestionar* ce comportă o listă ordonată de variabile*, indicatori ai dimensiunilor diferitelor concepte; cercetarea vizează explicarea semnificaţiei şi interrelaţiilor dintre acestea Tehnicile statistice utilizate permit deci folosirea anchetei empirice

Prima etapă este cea a eşantionării* Majoritatea anchetelor* nu se fac pe ansamblul populaţiei, din motive evidente de cost şi timp Institutele de sondare sau echipele de cercetare, dispunînd de mijloace financiare limitate, lucrează cu eşantioane de dimensiuni reduse. Cele două tehnici de eşantionare cel mai des folosite sînt extragerea aleatorie şi metoda procentajului * Abordarea numită „aleatorie", cea mai satisfăcătoare din punctul de vedere al teoriei probabilităţilor, nu este însă şi cea mai bună cînd ne interesează structura grupurilor sociale şi nu doar practi-

cile şi opiniile individuale recurgerea la sondajul* prin stratificare poate fi atunci preferabilă Şi aici. reflecţia asupra raporturilor dintre problematică şi metodologie se dovedeşte indispensabilă înainte de orice alegere a unei anumite tehnici de eşantionare.

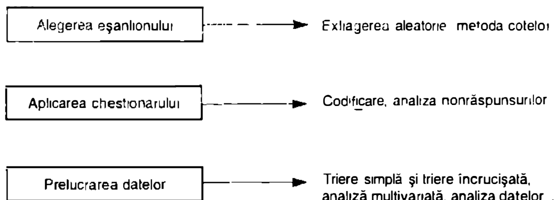
Etapa aplicării chestionarului* şi a codificării* ridică multiple semne de întrebare pe care este imposibil să le tratăm aici De exemplu, cum să iei în considerare nonrăspunsurile la chestionar, indiferent că este vorba despre persoanele care au refuzat să îl primească pe anchetator sau despre întrebările la care nu au putut sau nu au vrut să răspundă? P Bourdieu (1980) arată, îndeosebi în articolul intitulat „L'Opinion publique n'existe pas", că alegerile efectuate la acest nivel, departe de a fi alegeri pur tehnice, sînt operaţii legate în mod intim de orientările teoretice şi sociologice

Tratarea datelor trece prin mai multe faze Mai întîi ne vom interesa de distribuirea fiecarei variabile* (triere simplă), apoi de relaţiile între variabile (triere încrucişată) Atunci vom putea face apel la resursele statisticii descriptive (reprezentări grafice ale datelor, calcul al caracteristicilor de tendinţă centrală mod, medie, mediana, şi de dispersie varianţă, cvartile calcul al coeficienţilor de corelare) Recurgerea la statistica inductivă (estimare teste de ipoteze) ne permite, de asemenea, să aflăm în ce măsură caracteristicile datelor culese pe un eşantion pot să fie generalizate la ansamblul populaţiei din care este extras

Tehnica analizei multivariate vizează construirea unor scheme mai complexe de legătură între variabile*. Ea se aplică la toate tipurile de relaţii cuantificabile, dar nu fără a pune anumite probleme de ordin metodologic. „Postulînd că poate fi izolată pe rînd acţiunea diferitelor variabile ale sistemului complet de relaţii în interiorul căruia ele acţionează ( ), această tehnică îşi interzice să perceapă eficacitatea pe care un factor o poate obţine din inserarea sa într-o structură şi chiar eficacitatea pur structurală a sistemului de factori" (Bourdieu, Chamboredon. Passeron 1973, p 68)

Pe de altă parte, dezvoltarea informaticii a favorizat utilizarea tehnicilor de analiză a datelor*, a căror apariţie poate fi plasată în anii '30 Obiectivul este abordarea descriptivă multidimensională a populaţiilor pentru care au fost adunate un mare număr de variabile*, abordare globală ce pune în evidenţă corelaţii*, asemănări sau deosebiri Această tehnică suscită numeroase discuţii Într-o perspectivă empiristă, ea ar permite să apară, din masa informaţiilor disponibile realitatea semnificativă şi factorii explicativi, nemairecurgîndu-se la problematică şi la ipotezele prealabile În acest fel riscăm să uităm că oricare ar fi modul de tratare a datelor, acestea au fost construite şi selecţionate Analiza datelor apare mai degrabă ca o metodă puternică de statistică descriptivă decît ca o „unealtă" a unei analize cauzale din ce în ce mai mult discutată

Demersul cercetării este rezumat în schema următoare

■ CÎTEVA EXEMPLE. Pentru anumiţi autori, practica sociologică implică utilizarea statisticii, permiţînd obiectivarea. În tradiţia durkheimiană statistica este mijlocul privilegiat care permite tratarea faptelor sociale ca şi cum ar fi lucruri, analizarea lor independent de repercusiunile lor individuale. Un autor ca M. Mauss merge chiar pînă la a afirma: „În fond, orice problemă socială este o problemă statistică. Frecvenţa faptului, numărul de indivizi participanţi, repetarea de-a lungul timpului, importanţa absolută şi relativă a acelor lor şi a efectelor acestora în raport cu restul vieţii totul este măsurabil şi ar trebui să fie numărat" (Mauss, 1968, p. 62).

Alţii, cum ar fi P. Bourdieu, utilizează într-o manieră concomitentă şi articulată metodele calitative (observaţii, convorbiri) şi metodele cantitative, primele permiţînd înţelegerea a ceea ce ultimele descriu şi măsoară.

Dacă discuţia rămîne deschisă în ceea ce priveşte aportul tehnicilor cantitative în procesul cercetării, locul lor în producţia sociologică este unul central, aşa cum mărturisesc două exemple celebre pe care le vom prezenta pe scurt.

În *Le Suicide* (1897), E. Durkheim arată cum un eveniment, pe care sociologia spontană îl atribuie unor motive personale şi singulare, fiziologice sau psihologice, poate fi studiat ca un fapt social. El subliniază că procentul sinuciderii* este relativ constant în ţări diferite într-o perioadă de timp determinată. El stabileşte o serie de regularităţi statistice, care fac legătura între sinucidere* şi caracteristicile sociale şi demografice (sex, vîrstă*, stare civilă, habitat, religie* etc.). El arată legăturile care există între ritmurile sociale şi sinucidere. Toate aceste regularităţi îşi găsesc semnificaţia în cadrul teoriei durkheimiene a integrării*: o societate nu există decît în măsura în care ea îşi menţine unitatea ameninţată de diferenţele individuale. Familia*, celula de bază a societăţii, este un factor de integrare* care protejează indivizii împotriva suicidului sau anomiei*.

În lucrarea *Le Choix du conjoint* (1964), demersul lui A. Girard este de acelaşi fel. Studiind importanţa fenomenului homogamiei*, cercetătorii de la INED ne reamintesc că alegerea unui partener, trăită de către individ ca un eveniment singular, rezultînd din propriul său liber arbitru, poate fi analizată ca un fapt social. „Deşi căsătoriile nu mai sînt «aranjate», ele continuă să suporte tot felul de presiuni exterioare. Rezultă un înalt grad persistent de homogamie socială şi culturală între parteneri. Întinderea domeniului alegerilor se situează pentru fiecare în spaţiul foarte restrîns în care a crescut şi în care moare" (Girard, ediţia a doua, 1974, p. XIV).

Modul de gîndire statistică vizează deci desprinderea probabilului. Constatarea regularităţilor ce afectează procentajul sinuciderilor sau procentajul homogamiei* nu înseamnă irupera unui determinism* care ar priva actorul de orice strategie şi de orice libertate. Existenţa unei relaţii între originea socială şi reuşita socială indică o tendinţă macrosociologică; ea este compatibilă cu eşecul unei părţi a copiilor de origine socială înaltă şi reuşita unei fracţiuni a copiilor de origine simplă.

Ca mijloc de obiectivare permiţînd o analiza sociologică a practicilor, tehnicile statistice au un rol decisiv, dar cer prudenţă şi confruntare cu alte tehnici.

■ NUMEROASE SEMNE DE ÎNTREBARE. Una dintre principalele probleme ridicate este cea a pertinenţei categoriilor utilizate pentru recoltarea şi tratarea datelor. Nomenclatorul categoriilor socio-profesionale* produs de Institutul Naţional de Statistică şi de Studii Economice constituie un instrument fundamental, majoritatea cercetătorilor utilizînd în mod privilegiat această variabilă pentru a evalua poziţia socială. Trecerea de la vechiul nomenclator* (aşa-numitul nomenclator CSP) la noua „grilă" (aşa-numitul nomenclator PCS: profesii şi categorii socio-profesionale) este departe de a fi o simplă sistematizare tehnică, ţinînd seama nu numai de datele economice, cum ar fi salariul sau venitul, ci şi de variabilele mai degrabă sociologice, cum ar fi nivelul studiilor sau al practicilor culturale, noul nomenclator

remodelează categoria profesiilor intermediare, introduce deosebirea între salariile din sectoarele public şi privat etc.

Acest nomenclator* remaniat nu trebuie însă să fie utilizat fără a se reflecta asupra conţinutului său şi asupra regrupărilor de dorit, avîndu-se în vedere problematica cercetării. Cînd se studiază, de exemplu, practicile culturale, categoria cadrelor superioare este oare pertinentă? Distincţia principală nu ar trebui să fie mai degrabă cea care îi opune pe deţinătorii de capital cultural deţinătorilor de capital economic? Fără a renunţa să se lucreze cu datele marilor anchete naţionale, este necesar să ne întrebăm în legătură cu validitatea acestora, cu limitele lor de utilizare şi cu alegerile teoretice care au primat la construirea lor. „Este mult prea evident, de exemplu, că există o întreaga teorie conştientă sau inconştientă, a stratificării sociale care este în joc în codificarea indicatorilor poziţiei sociale sau în decuparea categoriilor" (Bourdieu, Chamboredon, Passeron, 1973, p. 67).

Trebuie atunci sa ne interesam de contextul producerii datelor statistice. Dezbaterile recente arata ca este imposibil să separi problema masurarii şomajului* de condiţiile instituţionale ale gestiunii sale şi de reprezentarile* sociale ale categoriei „şomerului". Dacă este imposibil sa le lipseşti de clasificarile produse social şi de mizele lor sociale, este necesar sa recunoşti explicit efectele lor asupra instrumentelor de măsura.

In fine, interpretarea datelor statistice riscă, oricare ar fi complexitatea schemei de legătura pe care o propune, sa te faca sa uiţi studierea configuraţiilor reale, a evoluţiei lor şi a semnificatiilor pe care li le conferă actorii. În acest sens, datele cantitative necesare unui tratament statistic, nu sînt decit uneltele posibile ale sociologului. Ele constata regularitaţi pe care metodele calitative incearca sa le inţeleagă. Pot de asemenea, sá valideze ipotezele pe care observarea de tip etnologic sau interviul* le-a scos în evidenţa pe mici eşantioane nereprezentative (G. Ferreol, 1995).

▷ Corelaţie ▷ Date ▷ Eşantion ▶ Anchete ▶ Metodologia cercetarii în ştiinţele sociale ▷ Chestionar ▷ Scientificitate (norme ale ~) ▷ Variabile

● BOUDON Raymond, LAZARSFELD, Paul, *Le Vocabulaire des sciences sociales*, Paris/La Haye, Mouton, 1965.

BOUDON Raymond, LAZARSFELD, Paul, *L'Analise empirique de la causalité*, Paris/La Haye, Mouton, 1966.

BOUDON Raymond, *L'Inégalité des chances. La mobilité sociale dans les sociétés industrielles*, Paris, A. Colin, 1973

BOURDIEU Pierre, CHAMBOREDON Jean-Claude, PASSERON Jean-Claude, *Le Métier de sociologue*, Paris, Mouton, 1973 (prima ediţie 1968)

BOURDIEU Pierre, *Questions de sociologie*, Paris, ed. de Minuit, 1980

DURKHEIM Émile, *Les Règles de la méthode sociologique*, Paris, Alcan, 1895

DURKHEIM Emile, *Le Suicide. Etude de sociologie*, Paris, Alcan, 1897

FERREOL Gilles (ed.), *Dictionnaire des techniques quantitatives appliquees aux sciences économiques et sociales*, Paris, A. Colin, 1995.

GIRARD Alain, *Le Choix du conjoint, une enquête psychosociologique*, Paris, PUF, 1964

MAUSS Marcel, *Essais de sociologie*, Paris, Minuit, 1968

Metodologia cercetării în ştiinţele sociale (Méthodologie de la recherche en sciences sociales). Ştiinţa, fără a se confunda cu cunoaşterea, dar fără a o depăşi, nici exclude, se localizează în aceasta şi structurează anumite obiecte ale sale: ea ni se prezintă ca „un ansamblu de cunoştinţe şi de cercetări avînd un grad suficient de unitate şi de generalitate şi fiind susceptibile să conducă oamenii care li se consacră la concluzii concordante ce nu rezultă nici din convenţii arbitrare, nici din gusturile sau interesele individuale comune, ci din relaţii obiective, care sînt descoperite gradat şi sînt confirmate prin metode de verificare" (A. Lalande, 1976, p. 954). Apar două exigenţe, neutralitatea şi dezinteresul. Ignorînd rasa, culoarea sau religia, un asemenea demers se vrea „raţional", adică imparţial şi riguros. Deviza propusă de

Royal Society: *Nullius in verba* („Nu credeţi pe nimeni pe cuvînt") este o ilustrare perfectă a celor spuse mai sus

Dacă este incontestabil că această abordare îşi păstrează în zilele noastre întregul inleres (mai ales pe plan pedagogic), se impun cîteva precizări sau adăugiri Printre contribuţiile cele mai notabile vom reţine diferitele tentative ce vizează aprecierea validităţii ştiinţelor sociale (M Foucault, 1966) Sociologia este o disciplină relativ recentă: ce legitimitate i se poate acorda? Cum să conciliezi aprecierea faptelor şi raportările la valori? De ce „cunoştinţe dobîndite" dispunem? Rezultatele obţinute sînt oare conforme cu speranţele iniţiale? Nu există un conflict al interpretărilor?

După ce vom sublinia meritele respective ale analizelor în termenii explicaţiei* şi înţelegerii*, vor fi analizate trei direcţii examenul producerii normelor caracterului ştiinţific, perspectiva interacţiunilor între logica descoperirii şi dinamica cercetării, discutarea conceptului de „realitate socială" Vom aborda astfel din punct de vedere metodologic - un anumit număr de probleme referitoare la stabilirea de modele ale acţiunii colective sau vizînd construirea de nomenclatoare*

■ EXPLICARE* ŞI ÎNŢELEGERE* Mari semne de întrebare se ridică în legătură cu studierea fenomenelor sociale Pot fi transpuse, în acest domeniu, metodele care şi-au dovedit eficacitatea în alte domenii ale cunoaşterii? Ideea însăşi a unei cunoaşteri ştiinţifice este aplicabilă cînd ai de-a face cu o realitate în care omul intervine în mod esenţial ca agent? Din momentul în care intenţionalitatea joacă un rol, există inevitabil o raportare la strategii şi motivaţii (P. Berger şi T Luckmann, 1986) Sau le putem „obiectiva"? Nu ne găsim, dimpotrivă, în prezenţa unei realităţi care - din principiu - scapă în mod radical oricărei tentative de obiectivare?

În consecinţă, ni se oferă două trasee. unul pe drumul cunoaşterii analitice* (raţionament ipotetico-deductiv), celălalt gravitează în jurul unui pol mai specific dialectic* (recurgerea la interpretare). Fiecare din aceste căi prezintă anumite dificultăţi. Astfel, dacă ne limităm la ceea ce ne pot aduce analogiile formale între sistemele materiale şi realităţile sociale, riscăm să respingem în necunoştinţă tot ceea ce aparţine sferei finalităţilor* şi valorilor*. Pe de altă parte, descifrarea şi actualizarea sensului rămîn legate de o perspectivă singulară care, făcînd apel la subiectivitatea fiecărui participant, ridică inevitabil reproşul de psihologism Concluzia „Analiza stăpîneşte cunoaşterea umană şi legile sale dar realitatea o împiedică Dialectica aderă la realitate, dar trebuie să se desprindă pentru a formula această uniune Cu alte cuvinte Dialectica se «căsătoreşte» cu Fiinţa, dar nu ştie să găsească Afirmaţia Fiinţei. Analiza se sprijină pe Afirmaţia Fiinţei, dar Fiinţa o părăseşte" (J -C Piguet, 1975 p 149) Cum să faci, în aceste condiţii, să menajezi posibilitatea unui acord care, nefiind pur şi simplu o fericită coincidenţă să fie cu adevărat fondat pe împărtăşirea efectivă a anumitor principii?

Două remarci merită să fie formulate la acest nivel

- Dacă acţiunea umană şi cauzalitatea* fizica sînt mult prea legate pentru a se putea face abstracţie de primul termen şi a-l absolutia pe cel de-al doilea regulile care guvernează folosirea diferitelor tipuri de limbaj nu sînt niciodată complet univoce sau convenţionale, ci reinventate fără încetare în funcţie de context sau de problematici;
- în această optică, explicaţia* şi înţelegerea* nu constituie polii unui raport de excludere ci mai degrabă momentele relative ale unui singur şi acelaşi proces interpretarea* Pe de o parte, explicaţia este deja un apel la sens, pe de alta, înţelegerea necesită un cadru formal coerent.

În lucrarea sa *Introduction a la philosophie de l'Histoire*, R Aron distinge trei feluri de probleme

- o problemă de fapt, mai întîi. "Cum se completează şi se combină înţelegerea şi cauzalitatea?";
- o problemă logică, apoi: "O relaţie comprehensivă are oare nevoie, pentru a obţine senozitate ştiinţifică, de o verificare cauzală?";

- o problemă filozofică, în fine: viitorul omenirii poate fi oare legat de o "evoluție biologică" sau de un "determinism fizic"? Orice schimbare trebuie percepută ca "produsul unei necesități funcționale"? Imprevizibilitatea și efectele sistemului nu au și ele "drept de cetățenie"? (R Aron. 1938. p 239 și urm). Răspunsurile date diferă în funcție de tradițiile sociologice În vreme ce adagiul durkheimian ('socialul se explică prin social") pune în prim-plan căutarea de invariante sau de regularități nomologice (homogamie* reproducerea elitelor* curent suicidogen) "raportarea la valori' - proslăvită de școala weberiană - se interesează în ceea ce o privește de "viața semnificațiilor' actorul se află în interacțiune cu altul joacă o pluralitate de roluri și girează în fiecare zi incertitudini conflicte sau aspirații fiind în același timp o sursă și un receptor potențiale de influență

■ PRODUCEREA NORMELOR SCIENTIFICITĂȚII Dacă în definitiv singura noțiune de scientificitate de care putem dispune actualmente cu o oarecare siguranța se înrudește cu cea care s-a degajat progresiv din lungul și laboriosul parcurs istoric ce a jalonat practica științelor naturale aceasta nu implică deloc ca unicul drum de acces la constituirea unei științe veritabile a fenomenelor sociale să constea în a se conforma prin intermediul analizei sistemice la paradigma* fizicii (indiferent de gradul de pertinență al acesteia) Realitatea socială se opune într-adevăr altor forme de realitate nu numai pentru că este sfîșiată' traversata de contradicții. dar și pentru că ne scaldăm' chiar în obiectul pe care dorim să il cunoaștem

Departe de a fi un fel de instantaneu semnificativ al ceea ce percepem viziunea asupra lumii pe care au elaborat-o și continuă să o perpetueze științele naturale nu este de fapt decît o reprezentare particulară Pentru că ele nu fac decît să reflecte ceea ce a fost produs efectiv în interiorul unui proces istoric dat disciplinele empirico-formale nu ne oferă decît o configurație (printre multe altele) a ceea ce în anumite privințe este susceptibil să caracterizeze cunoașterea științifică

In rest, ceea ce apare fundamental nu este atît rezultatul în sine la care s-a ajuns, adică ideea scientificității care predomină astăzi în fizică, ci mai degrabă natura procesului ce autorizează o asemenea referința Cheia inteligibilității ne este oferită de interacțiunile între metode și obiecte Or este foarte posibil și în același timp de dorit ca un proces analog de schimburi reciproce să poată fi amorsat într-un context diferit de cel care a dat naștere la început științelor despre materie Dacă o altă specificare a normelor caracterului științific nu este deci deloc de exclus în legătură cu fenomenele sociale și începe deja să apară încetul cu încetul această originalitate - totuși - nu înseamnă că ar trebui să ne așteptăm la dezvoltarea unei forme de cunoaștere radical distinctă de cea care caracterizează alte întreprinderi speculative

Pot interveni anumite modulații, în așa fel încît să putem lua în considerare în interiorul necesarei și inconturnabilei pluralități a proiectului științific similitudini destul de strînse între toate zonele cunoașterii care se vor inspira din criteriile obișnuite ale raționalității*

Dar dincolo de aceste indicații de ordin general verificate în domenii atît de variate precum tehnicile de construire a modelelor mai ales a modelelor folosite în informatica cercetare operațională și in economie statutul termenilor teoretici sau procedurile de observare și control este necesar sa notam că în cadrul fiecărei discipline nu vor întîrzia să se manifeste exigențe particulare - dictate de natura problemei studiate Pentru ca nu ne mai confruntăm doar cu o simplă putere de înregistrare ci cu o veritabilă dinamica integraloare nu mai este posibil să elaborăm o metodologie a științelor sociale luînd drept normă directoare o idee de scientificitate deja constituită Această idee nu poate aparea decît progresiv datorită efortului cotidian prin care aceste științe diferite tind sa se construiască ele însele Este deci sarcina practicienilor care doresc să edifice pas cu pas abordarea teoretică cea mai bine adaptată la caracteristicile și proprietățile propriului lor domeniu de investigație

În domeniul disciplinelor relativ recente, în care reuşitele semnificative sînt excepţia şi în care nici o paradigmă* nu predomină cu adevărat, cercetarea trebuie să profite de pe urma tuturor posibilităţilor de care dispune. Spre deosebire de ştiinţele deja instalate în regim operator şi pentru care posedăm informaţii foarte precise în ceea ce priveşte impactul rezultatelor obţinute în legătură cu maniera în care funcţionează normele, trebuie să ne temem - cel puţin la început - că o clarificare astfel sugerată va întîmpina cîteva dificultăţi, din moment ce baza factuală pe care se sprijină este încă foarte restrînsă.

Această ultimă propoziţie nu trebuie totuşi să suscite nici descurajare, nici pesimism. condamnînd recurgerea la orice generalizare excesivă, ea invită, dimpotriva, la a face dovada unei foarte mari prudenţe la nivelul metodelor şi instrumentelor utilizate, pentru a ne apropia cît mai bine posibil de diferitele modalităţi pornind de la care se relevă şi se precizeaza din ce în ce mai bine o figură originala de scientificitate. Un asemenea proiect conferă construirii modelelor un loc esenţial.

Ne imaginăm că statisticianul elaborează spontan, fără reflecţie metodologică potrivită, o imagine a realului pe care raţionamentul poate apoi sa o utilizeze ca atare. Aceasta ar însemna totuşi sa pierdem din vedere ca exigenţa raţionala apare încă din stadiul iniţial al observaţiei. Este adevărat că în măsura în care preocuparea pentru gestionare tinde sa mobilizeze pe zi ce trece energia practicienilor, distanţa critica necesară vizavi de demersurile urmărite apare din ce în ce mai episodica. Exista atunci un mare risc, şi anume sa nu mai apreciezi la justa valoare semnificaţia informaţiilor culese şi să produci astfel, cu multa pompa, rezultate fără mare interes. Aceasta atracţie pentru ceea ce nu este în fond decît o praxeologie* deşartă transpare foarte bine în anumite lucrări de predicţie.

De unde necesitatea unei foarte mari vigilenţe. Să notăm în legătură cu aceasta că, în cadrul muncii sale cotidiene sociologul trebuie sa dispună de nomenclatoare* explicite, susceptibile să furnizeze, "fără omisiune şi fără dublă întrebuinţare", un decupaj adecvat al fiecărei probleme. Nu te poţi mulţumi deci să concepi definirea unităţilor, a codurilor sau a repertoarelor ca sarcini obscure, puţin aducătoare de satisfacţii sau secundare. De fapt, pentru că avem tendinţa de a le conferi o evidenţă indubitabilă, nu acordăm clasificărilor întreaga importanţă pe care o merită. Aici trebuie să fim cu deosebire atenţi la folosirea categoriilor, altfel am putea reactiva anumite taxinomii* cu totul absurde.

Un nomenclator* inadecvat adaptat va antrena confuzii serioase, o definiţie ambiguă va fi înţeleasă în maniere diferite, anumite probleme insuficient specificate nu vor primi nici un răspuns. Redactarea unui chestionar* solicită de fapt o reflecţie aprofundată, nu obţii încă de la început un text coerent şi direct exploatabil. În aceeaşi manieră, organizarea unei reţele de anchetatori nu poate fi ceva improvizat. Cît despre exploatarea şi fuzionarea fişierelor, se impun anumite precauţii în momentul în care procedăm la comparaţii internaţionale sau atunci cînd descifrăm evoluţii pe perioadă lungă. La acest ultim punct merită să reflectam oare nu prin intermediul istoriei abordăm cel mai bine complexitatea relaţiilor ce unesc tehnici cantitative* şi structuri instituţionale*? Nomenclatoarelor (sa ne gîndim la nomenclatorul PCS) li se cere deci sa se transforme în funcţie de necesităţile momentului. Se înţelege atunci de ce statisticile agricole nu s-au dezvoltat cu adevărat decît la începutul anilor 60, în momentul precis în care a început să fie evocata nu numai încurajarea sistematica a producţiei, ci şi cercetarea debuşeelor. La fel, vidul sau lacunele care pot fi simţite actualmente într-un anumit domeniu al contabilităţii naţionale (venituri nesalariale, bilanţuri patrimoniale etc.) relevă "adîncimea" subiectelor pe care epoca noastră preferă să nu le aprofundeze. Mutaţiile înregistrate traduc, dimpotriva, "străpungerea" noilor preocupări.

Raporturile pe care le întreţine sociologia cu alte domenii ale cunoaşterii (statistica şi demografie, de exemplu) sînt adesea caracterizate printr-o foarte mare ambivalenţă. O primă lectură tinde să privilegieze raporturile

de suprafaţă, adică întinderea domeniului de investigare acoperit de fiecare disciplină. La acest nivel, sociologia cîştigă fără îndoială: statistica şi demografia nu mai sînt decît „discipline auxiliare" (reprezentanţii lor sînt asimilaţi cu „simpli prestatori de servicii"). O a doua interpretare ajunge la o inversare în ierarhia cunoştinţelor. În această optică, sociologia nu are decît contururi imprecise, în vreme ce limitele statisticii sînt mai precise, iar cele ale demografiei sînt şi mai bine marcate. Imediat ce ne îndepărtăm în prezent de „nucleu", gradul de instituţionalizare scade. Partea utilajelor „grele" descreşte şi cercetătorii întîmpină şi mai multe dificultăţi în legitimarea scientificităţii propriilor practici: acolo unde demograful recenzează naşteri, căsătorii sau decese, sociologul este incitat să discute despre marile etape ale destinului. Fiecare dintre aceste abordări asigură celor care intervin profiluri simbolice diferenţiale. Grija de a marca frontierele poate astfel să îl determine pe statistician să claseze cu indiferenţă drept „literare" toate analizele sociologice neconforme cu propriile criterii de obiectivare. Invers, anumiţi sociologi vor reduce statistica la o simplă producţie de cifre, fără priză directă la realitatea socială.

■ LOGICA DESCOPERIRII ŞI DINAMICA CERCETĂRII. „Motivul arhitectonic – afirmă G. Bachelard – este dublat de un „motiv polemic". Diversele etape ale cunoaşterii ştiinţifice (construcţie, formalizare, validare...) trebuie să fie supuse unui examen critic. Progresele înregistrate nu sînt numai <u>cumulative</u>, ci şi <u>reflexive</u>. Recompoziţiile care – în istoria ştiinţei – acompaniază momentele de criză atestă acest lucru. Să reluăm din acest punct de vedere distincţia clasică între crizele de constituire şi crizele de restructurare.

Să ne aplecăm mai întîi asupra crizelor de constituire.

Să luăm drept ghid aşa-numita *Gestalrtheorie* (teoria psihologică a formei). Să examinăm de exemplu, contururile unui cub urmînd maniera în care îl privim, credem că ghicim o anumită „figură" sau alta. Toate aceste viziuni redau acelaşi conţinut grafic, dar traduc o interpretare diferită a realităţii. Am greşi totuşi dacă am crede că trecerea de la o viziune la alta se efectuează fără efort. Pentru a începe să apreciezi situaţia din alt punct de vedere, trebuie într-adevăr să amesteci datele şi să instaurezi noi principii directoare. La nivel individual, această schimbare de perspectivă seamănă cu un fel de conversie asemănătoare studentului care, iluminîndu-se deodată în faţa unei probleme care-i nu reuşea să îi dea de capăt mai înainte, poate în fine să declare „Am înţeles". Dacă organizarea conceptuală pe care o contemplă îi pare de acum evidentă, asta este pentru că s-a desprins de vechile sale prejudecăţi, iar maniera sa de a percepe problema în chestiune s-a modificat.

Punerea în evidenţă a relaţiilor de putere* în sînul comunităţii ştiinţifice ne permite să reflectăm la prejudecăţile* inerente oricărei cercetări şi subliniază imposibilitatea separării proiectului intelectual de componentele sociale în care este inserat (instituţionalizarea sociologiei îi datorează astfel mult lui E. Durkheim şi nu va deveni efectivă decît începînd cu anii 30). Situate în viaţa de zi cu zi prin intermediul adaptării omului la mediu* sau paradigmele* de care dispunem servesc deci drept bază soluţiilor partizane mai mult sau mai puţin corespunzătoare. Cu toate acestea, dacă este adevărat că transformînd un sistem de gîndire într-un sistem de credinţă, interesele şi ideologiile* care se exprimă pot contribui la asigurarea unei audienţe manifest exagerate anumitor teorii, realitatea păstrează întotdeauna ultimul cuvînt, cel puţin atît timp cît drepturile şi posibilitatea criticii raţionale rămîn prezervate (G. Ferréol şi P. Deubel, 1993).

Să luăm în considerare, acum, crizele de restructurare.

O dată constituită, o paradigmă* funcţionează eficient un anumit timp pînă ce apar o serie întreagă de dificultăţi. Acestea pot lua forma contradicţiilor neprevăzute sau se pot situa în zonele de contact dintre limbajul teoretic şi limbajul observaţional. Cînd se pro-

duce o asemenea situaţie, este de prevăzut o modificare mai mult sau mai puţin profundă. Mai multe strategii trebuie luate în considerare. Într-o manieră generală, ar trebui - pe cît se poate - să se păstreze nucleul central al teoriei incriminate. Modificările reţinute trebuie să afecteze straturile cele mai periferice. Sa subliniem în trecere specificitatea ştiinţelor sociale vizavi de procedurile de verificare empirică. În destule situaţii, construirea modelelor pe care le întîlnim rămîn puternic „insularizate" în raport cu realul posibilităţile tehnice de respingere nu pot juca un rol adevărat în măsura în care variaţiile susceptibile să influenţeze fenomenele studiate sînt prea numeroase şi prea disparate pentru a fi identificate dinainte. Cu atît mai mult cu cît neverificarea unui enunţ nu implică neapărat o anumită respingere şi riscă chiar să fie imputată intervenţiei factorilor exteriori. De unde reticenţa mult mai mare a economiştilor sau sociologilor în privinţa eventualelor răsturnări ale cadrelor lor de referinţa.

Această rezistenţă poate fi ilustrată şi prin intermediul noţiunilor de capital uman şi aversiune faţa de risc*. Specialistul recunoscut posedă un capital simbolic foarte preţios pe care îl datorează perfectei stapîniri a unui domeniu particular al cunoaşterii. Fară îndoiala, acest patrimoniu şi-ar pierde din valoare daca, din întîmplare, cunoaşterea care i se asociata ar fi facută inoperanta prin adoptarea unei noi teorii. Pe de altă parte, tinerii cercetatori vor ezita sa facă pasul şi vor prefera în majoritatea timpului o strategie de cariera mult mai ponderată.

Depăşirea acestei situaţii se efectuează nu prin ruptura completă cu ceea ce o preceda, ci în cadrul unui sistem conceptual care a fost deja dovedit şi în conformitate cu principiile fundamentale care i se înscriu. Problemele care pot apărea pot deci să fie formulate şi rezolvate cu ajutorul resurselor proprii, fie că aceste resurse preexistă efectiv, fie că teoria însăşi poate furniza mijloacele necesare producerii lor. Vom fi astfel determinaţi să caracterizăm mai precis circumstanţele în care este invocat verdictul experimentării*. Dacă anumite contradicţii pot fi ridicate mijlocind o simplă modificare de ipoteze, se poate întîmpla ca o asemenea măsură să fie insuficientă pentru rezolvarea crizei. Se observă atunci că aceasta nu este decît indiciul unei inadecvări mai profunde, care cere modificări serioase.

Cu toate că anumite societăţi *(sociétés de discours)* comportă inevitabil laturi nefaste (în principal în ceea ce priveşte conservatorismul procedurilor lor), contribuţia lor este totuşi departe de a fi total negativă, mai ales dacă este vorba să fie elaborată o etică a meseriei şi un limbaj comun cercetătorilor din fiecare dintre disciplinele implicate. Dincolo de varietatea problematicilor evocate, recurgerea la anumite tehnici de investigare se impune. Printre acestea va fi semnalată importanţa principiilor de conservare, de neglijabilitate sau al celui mai amplu informat.

■ RAPORTAREA LA REAL. După ce ştiinţa s-a distanţat oarecum vizavi de propriul său act pentru a încerca să deosebească presupunerile şi implicaţiile s-a pus o chestiune foarte delicală în legătura cu subiectul interacţiunilor între, pe de o parte „cercetarea ştiinţifică" şi pe de altă parte ceea ce s-ar putea numi, cu un cuvînt ambiguu, „real", desemnînd prin aceasta „lumea concreta, percepută şi trailă" în care ne petrecem efectiv viaţa noastra de oameni. Faptul că acesta din urma este, prin multe laturi, „referenţialul" obligatoriu al cercetării nu poate fi cu seriozitate pus la îndoiala, dar tocmai acest tip de referenţial trebuie examinat aici.

Fără a pretinde că explorăm toate subtilităţile ataşate unor asemenea discuţii, să ne concentrăm asupra următoarelor remarci.

- Realitatea socială nu este un lucru *(res, causa)* sau un ansamblu de date *(data, facta)*: ea se află în centrul diferitelor procese ce comandă viaţa societăţilor umane.

- Dacă este vorba de punerea la încercare a teoriilor rivale eliminarea celor care nu rezista la procedurile de verificare şi în anumite momente, restructurarea în ansamblu a întregului domeniu teoretic, demersul ştiinţific este în mod necesar pueril, discontinuu şi fără sfîrşit (T. Kuhn, 1972). A crede că am

putea accede la complexitatea realului ca atare constituie o iluzie periculoasă. Mişcarea ideilor ne-o confirmă cu prisosinţă: nu este nevoie decît să evocăm „păţaniile dialecticii*" sau „eşecurile repetate ale istoricismului*" Să observăm totuşi că anumite „legi*" (de exemplu, cele de tipul „individuatizarea este chemată să se dezvolte") apar în acelaşi timp nesigure (am putea să le opunem numeroase contraexemple), imprecise (ce înseamnă de fapt acea noţiune de „individualizare"?) şi totuşi, din punct de vedere euristic, utile (din chiar motivul orientărilor preliminare şi al aproximărilor provizorii suscitate astfel) Trebuie deci să vedem - ca şi Simmel - nu apogeul cunoaşterii, ci mai degrabă un punct de plecare sau de tranziţie

- Cînd schemele de inteligibilitate sînt interpretate aşa cum trebuie, adică într-o manieră formală şi nu realistă ele constituie, fără îndoială referinţe indispensabile înţelegerii a numeroase fenomene. Anumite derivate nu trebuie totuşi excluse (F von Hayek, 1953) Se va susţine atunci ca industrializarea atrage în mod necesar nuclearizarea instituţiei familiale i se va asocia în acelaşi timp modernizării o regresie inevitabilă a valorilor religioase, se va afirma în plus că violenţa colectivă depinde de intensitatea nemulţumirii ambientale Dezminţite de fapte sau devenite caduce prin dezvoltarea ulterioară asemenea atitudini pun anumite probleme Din nou şi pentru a relua anumite afirmaţii ale lui Simmel „se relevă un punct esenţial a şti dacă cunoaşterea trebuie să îşi impună reguli pentru a trata realitatea de care se interesează, reciproc, este dezminţită în maniera cea mai clara concepţia conform căreia cunoaşterea ar fi o simplă copie a realităţii (G Simmel, 1984, p 231)

- O aceeaşi realitate poate, de altfel, să dea loc unor interpretari diferite Să ne întrebăm care este cauza decesului unui tînăr accidentat, ingestia de alcool, excesul de viteză, îngrijiri medicale prea tîrzii, lipsa căştii, traumatism cranian, sau toate acestea la un loc? Poziţia reţinută depinde de statutul şi de gradul nostru de implicare Administratorii, medicii sau statisticienii vor da un răspuns care le va fi propriu.

La sfîrşitul acestor reflecţii, cîteva concluzii

- Caracteristicile acţiunii colective nu sînt decît foarte rar date naturale care vor apărea spontan sau a căror existenţă ar fi înţeleasă de la sine

- Relaţiile între individ şi societate, personalitate şi mediu merită - datorită complexităţii lor - un examen aprofundat În cea mai mare parte a cazurilor, reglările* care se manifestă nu ascultă nici de un scenariu prestabilit, nici de o teorie gata făcută. Validitatea lor nu este decît locală şi nu se referă decît la un context precis

- Realitatea tolerează greu (şi este deci făcută să sancţioneze) simplificările abuzive sau apropierile prea hazardate Ea atrage atenţia asupra fragilităţii paradigmelor reducţioniste şi opune numeroase dezminţiri certitudinilor cele mai bine stabilite Trebuie deci ca, în momentul în care sînt puse bazele unui model*, apoi, cînd sînt stabilite proprietăţile acestuia, sa ne asigurăm la fiecare pas de pertinenţa simbolurilor* şi a expresiilor utilizate Un mare număr de abordari nealente la diversitatea realului, au crezut în existenţa unei pietre filozofale („conştiinţa colectiva" la Durkheim, „inconştientul" la Lévy-Strauss „lupta de clasă" în tradiţia marxistă) pornind de la care totul - sau esenţialul - ar putea fi explicat Adoptarea unei asemenea perspective ridică totuşi obiecţii, deoarece ea încearcă să deformeze în mod artificial anumite fenomene pentru a le adapta cu forţa interpretărilor reţinute

- Opţiunile metodologice - nefiind puse unele după altele - formează un sistem, adică impun reîntoarceri constante şi întrepătrunderi reciproce între diverşi poli ai cercetării, chiar dacă diviziunea sociotehnică a muncii şi profesionalizarea cercetătorului înclină prea adesea către automatismele administrative de tip birocratic, unde „totul concură pentru a favoriza dihotomia între empirismul orb şi teoria fără control, magia formalistă şi ritualul actelor subalterne" (P Bourdieu şi alţii 1968, p. 110).

▷ Înţelegere ▷ Epistemologie ▷ Explicaţie ▷ Hermeneutică ▷ Neutralitate axiologică ▷ Obiectivitate ▷ Scientism

● ARON Raymond, *Introduction a la philosophie de l'Histoire Essais sur les limites de l'objectivité historique*, Paris, Gallimard 1938

BERGER Peter, LUCKMANN Thomas, *La Construction sociale de la realité*, trad fr., Paris, Méridiens Klincksieck, 1986 (prima ediţie 1966)

BOURDIEU Pierre, CHAMBOREDON Jean-Claude, PASSERON Jean-Claude, *Le Métier de sociologue*, Paris, Mouton-Bordas, 1968

FERRÉOL Gilles şi DEUBEL Philippe, *Méthodologie des sciences sociales*, Paris, A Colin, 1993

FOUCAULT Michel *Les Mots et les choses Une archeologie des sciences humaines* Paris, Gallimard, 1966

HAYEK Friedrich A von *Scientisme et sciences sociales Essai sur le mauvais usage de la raison*, trad fr , Paris, Plon, 1953 (prima ediţie 1952)

KUHN Thomas *La Structure des révolutions scientifiques* trad fr Paris, Flammarion, 1972 (prima ediţie 1962)

LALANDE Andre sub coordonarea, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie* Paris, PUF 1976 (prima ediţie 1902-1923)

PIGUET Jean-Claude *La Connaissance de l'individuel et la logique du réalisme*, Neuchâtel La Baconniere, 1975

SIMMEL Georg, *Les Problèmes de la philosophie de l'histoire Une étude d'épistémologie* trad fr Paris PUF 1984 (prima ediţie 1892)

Migrare (Migration) Deplasare a populaţiilor dintr-o ţară în alta sau dintr-o regiune în alta Mai multe cazuri: schimbări de rezidenţă definitive, deplasări sezoniere sau zilnice (migraţii alternante între locul de muncă şi locul de rezidenţă) Problematica aculturaţiei*, a „pragului de toleranţă", a dublei identităţi*

Militantism (Militantisme). Din lat *militare* - a fi soldat Atitudinea celor care se angajează activ în cadrul unei organizaţii (asociaţii*, sindicat* etc). Problematica mobilizării* ▶ Comportament politic ▶ Mişcări sociale, mobilizare şi acţiune colectivă

Minorităţi (Minorités) ▶ Mişcări sociale, mobilizare şi acţiune colectivă

Mişcări sociale, mobilizare şi acţiune colectivă (Mouvemants sociaux, mobilisation et action collective) Aşa cum este necesară pentru a înţelege procesul de schimbare, referirea la istorie este esenţială şi pentru analiza mişcărilor sociale În *Le Retour de l'acteur* (1984 p 141), Alain Touraine consideră că acestea nu pot fi reduse la simple obiecte empirice ci trebuie să le observăm în sistemul de interacţiuni* în interiorul căruia apar Trebuie totuşi sa fie identificate înainte de a descifra sensul şi de a propune o interpretare (F Chazel, 1993)

■ DESCRIEREA ŞI TIPOLOGIA MIŞCĂRILOR SOCIALE În general, aceste mişcari maschează procese foarte diverse în care indivizii se mobilizează sau sînt regrupaţi pentru a încerca sa modifice instituţii reguli sau comportamente în cadrul unui mediu dat În aceasta optica exemplele sînt numeroase dar disparate lupta împotriva pedepsei cu moartea, grevele liceenilor şi studenţilor, dar şi manifestările proprietarilor de distilerii, ale adepţilor lui Khomeiny sînt susceptibile de o asemenea denumire

Clasificarea stabilită de Touraine (1973 p 416) distinge două niveluri cel al tipurilor şi cel al condiţiilor de formare Exista o mare deosebire de exemplu, între nemulţumire şi ofensiva politică sau ideologică, în primul caz puterea clasei conducătoare nu este alterata în al doilea, poate fi schimbată conducerea În aceeaşi manieră, militantismul de bază - după forţele prezente - influenţează (sau nu) asupra reformelor de structură.

Răscoalele ţărăneşti din secolele al XIV-lea şi al XV-lea sînt mai degrabă mişcări de protest efemere, ca şi revoltele datorate foa-

metei care zguduie periodic orașele lumii a treia; la polul opus, asociațiile sau grupurile de presiune au o dimensiune strategică Americanii, scrie Tocqueville (1840), „se asociază pentru a organiza serbări, a fonda seminarii, a construi hanuri, a înălța biserici, a scoate în evidență un adevăr sau a dezvolta un sentiment sprijinindu-se pe un mare exemplu (...), ei creează în acest fel spitale, închisori sau școli" Repartizarea sarcinilor este deci aici foarte codificată este vorba de cei care iau decizii și cei care le susțin Obiectivul este în mod clar delimitat, mijloacele de punere în practică definite Din acest punct de vedere, lobby-urile* prezintă caracteristici asemănătoare ele beneficiază de sprijinul unei profesii* al sindicatelor*, al aleșilor pentru a pune în valoare interesele, așa cum se poate vedea în industria tutunului sau în regiunile viticole

Un alt criteriu de diferențiere scopurile urmărite (cf lucrării lui N J Smelser. *Theory of Collective Behavior* New York, Free Press of Glencoe 1962) Așa-numitele *norm-oriented movements* fac să prevaleze o logică utilitară revendicarea are drept scop atît o creștere salarială, cît și condiții mai bune de lucru În ceea ce o privește abordarea *values-oriented* înseamnă promovarea altor idealuri Liderul sau liderii au o charismă* și „certitudinea subiectivă" a legitimității misiunii lor (*Gesinnung*, în sensul weberian) Linia de demarcație nu este totuși chiar atît de netă Tradiția charismatică sau profetică poate degenera în totalitarism* sau în fanatism, invers apărarea avantajelor cucerite nu intră în mod necesar în contradicție cu valorile întrajutorării sau solidarității

Aceste prime indicații trebuie să fie replasate acum într-o perspectivă mai teoretică

■ PARADIGMA ACȚIONALISTA Recurgerea la acțiunea individuală pentru a înțelege faptele sociale se înscrie într-o lungă tradiție metodologică, din care fac parte nu numai Rousseau și Tocqueville, ci și Weber și Simmel și - mai aproape de zilele noastre - Boudon, Crozier sau Touraine

Să examinăm contribuția celui din urmă. Argumentația poate fi rezumată cu ajutorul a trei propoziții:

- În centrul analizei conceptul de istoricitate*. Reflecția se sprijină în acest caz pe „capacitatea unei societăți de a produce propriile sale reguli", dînd un sens practicilor sale. Această autoproducere se operează din punctul de vedere al conflictului
- Relațiile între clase (alienare*, reproducere*, dominare) ocupă un loc esențial și iau forme diferite, în funcție de context
- Fiecărui sistem de acțiune istorică (agrar, comercial, industrial sau „programat") îi sînt asociate un proces de acumulare, un mod de cunoaștere și un model etic sau cultural.

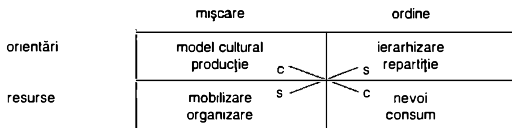
În „societățile cele mai avansate din punct de vedere economic" apar puternice tensiuni între resurse și orientări, ordine și mișcare (a se vedea schema de la pagina următoare)

Din aceste opoziții dintre sfera producției și sfera consumului, dintre structurile ierarhice și forțele creativității se vor naște noi aspirații tineretul, de exemplu, sau intelectualii vor reclama accesul la deciziile de la care sînt excluși Variabilei PCS i se substituie alte categorii

- vîrsta* (studenții, pensionarii),
- sexul* (feminismul, luptele împotriva avortului):
- localizarea geografică (regionalismul reîntoarcerea la țară)
- calitatea vieții (consumerismul ecologia)

Conduitele colective nu devin mișcări sociale decît dacă sînt satisfăcute anumite condiții, în particular luarea în calcul a organizațiilor* (administrații, întreprinderi și alți „agenți") și a instituțiilor* (instrumente de control și legitimare dar și prilejuri de discuție și de negociere) Nu este deci vorba numai despre a apăra sau a amenaja, ci de a crea sau a transforma. Trei principii joacă în acest caz un rol primordial

- identitatea *(I)* recunoașterea specificității sale,
- opoziția *(O)* prezența unui adversar;
- totalitatea *(T)* contraproiect, alternative

s: elemente sociale
c: elemente culturale

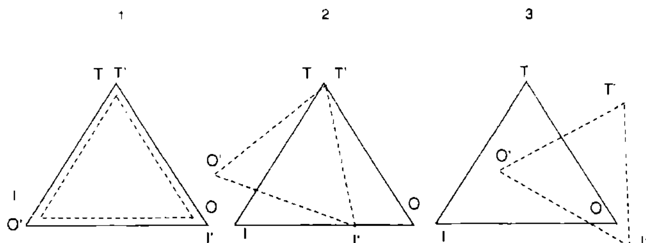
(*Sursa*: TOURAINE A., *Production de la société*, Paris, Seuil, 1973, p. 118.)

Sînt admisibile mai multe configuraţii. Cînd domeniul T este contestat (apartheid, de exemplu), reprezentările şi mizele se radicalizează (cazul nr. 3). Dacă, dimpotrivă, regulile jocului sînt conservate, protagoniştii pot prefera un *statu quo* (cazul nr. 1) sau pot modifica alianţele sau strategiile (cazul nr. 2).

Lupta antinucleară permite să se înţeleagă mai bine această dialectică între <u>domenii</u>* şi <u>actori</u> (A. Touraine şi alţii, 1980). La început: teama de radioactivitate, riscul accidentelor în centralele nucleare şi denunţarea pagubelor provocate de dezvoltarea economică (poluare, degradarea mediului). Apoi, o confruntare cu statul, principalul responsabil pentru programul incriminat. Mai general, o „convergenţă" cu alte mişcări ce denunţă puterea monopolurilor *(consumérisme)*, ponderea administraţiei centrale (*regionalisme*), limitarea informaţiei (radiourile libere).

În funcţie de circumstanţe, contestarea este fie expresia unei crize regresive sau calhartice (M. Crozier), fie traducerea revendicărilor sau a utopiilor* care au legătura cu modelele sociale şi culturale (A. Touraine). Schimbarea rezultă astfel din tensiunile şi decalajele care există între istoricitate*, sistemul politico-instituţional şi organizarea socială.

■ MOBILIZARE* ŞI ACŢIUNE COLECTIVĂ. Problematica mobilizării a generat nu-

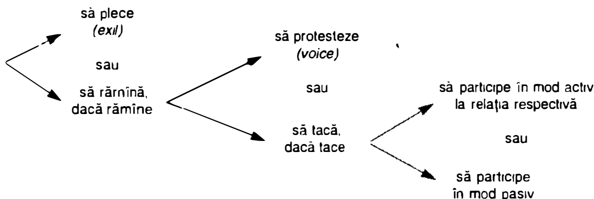

meroase conceptualizări. Unele dintre acestea au pus accentul pe fenomenele de contagiune, altele pe determinanţii sociali sau - mai recent - pe calculul raţional. Să regrupăm, sub formă de tabel, aceste teorii diferite

Abordarea „acţionalistă" se prezintă ca o critică a epistemologiilor de tip „totalist", care consideră „în mod greşit ca fapte ceea ce nu reprezintă nimic altceva decît teorii provizorii, modele construite de bunul simţ pentru a explica legătura dintre anumite fenomene individuale pe care le observăm" (F von Hayek, 1986, p. 83) Să aprofundăm acest ultim punct plecînd de la lucrări mai recente.

Prima observaţie: dacă este adevărat că mişcările sociale cunosc o fază de „violenţă descentralizată" (Hirschman), de „agitaţie dezordonată" (Touraine) sau „browniană" (Boudon), nu înseamnă că apariţia lor poate fi interpretată în termenii efectului de agregare*. Fiecare actor se află în situaţie de interdependenţă şi caută să mărească la maximum interesul său personal, integrînd, în acelaşi timp, în strategia sa aşteptările celuilalt În anumite cazuri (grupuri „latente", conform terminologiei lui M. Olson), cea mai bună soluţie constă în a lua un „bilet gratuit" sau a intra în rolul „călăreţului singuratic" (*free-rider*) Trei motive explică o asemenea conduită: profitul obţinut nu este proporţional cu efortul depus în favoarea binelui colectiv, partea din beneficiul total este cu atît mai mică cu cît efectivul este mai important, costul organizării devine superior cîştigului scontat (M Olson, 1978).

Decizia de afiliere sau de dezertare nu depinde totuşi exclusiv de o axiomatică utilitaristă Şi alte reacţii sînt posibile (A. Hirschmann, 1972) Astfel, în faţa nemulţumirii un individ poate alege:

O altă formulare

		Control social:	
		consolidat sau reprodus	implicat sau suprimat
Coopersre	conservată sau ameliorată	**Lolalltate**	**Protest**
	deteriorată sau suprimată	**Apatie**	**Absndonare**

(*Sursa*: BAJOIT G., art. în *Revue française de sociologie*, 29 (2), aprilie-iunie 1988, p. 332.)

Elemente explicative	Domenii de studii	Principalii autori
Fenomene de imitare*, de propagare sau de „contagiune necontrolată”	Psihologia mulțimilor*	Le Bon Tarde...
Determinanți sociali Presiune de grup Importanța conștiinței colective*	Diviziunea muncii* Educație* Religie*	Durkheim Mauss...
Calcul rațional Efecte de agregare* Analiza costuri/beneficii	Organizații* Sindicalism* Militantism*	March, Simon Buchanan, Olson, Tullock...

Existența unor incitări morale nu poate, de altfel, să fie trecută sub tăcere. Fiecare organizare este susceptibilă de a fi definită plecînd de la o dublă dimensiune, orizontală (structurare comunitară sau asociativă) și verticală (grad de participare la puterea instituțională - a se vedea tabelul de la pagina alăturată).

În *E*, dar mai ales în *D* și *F* se produc fenomenele de mobilizare. Reluînd analizele lui C. Tilly (1978), P. Birnbaum (în *Revue française de sociologie* 24 (3) iulie-septembrie 1983, p. 430) ne face de altfel să remarcăm ca „dacă mobilizarea se organizează în cadrul unor structuri ce favorizează permanența relațiilor colective strînse, ea nu se transformă într-o veritabilă mișcare purtătoare de schimbare decît atunci cînd se confruntă cu un tip specific de stat”. Totul depinde atunci de capacitatea sa de a modifica domeniul istoricității*. Deci dacă în anumite epoci mișcările sociale par a cunoaște un reflux și în altele a se intensifica, trebuie cu siguranța să le atribuim actorilor, dar și permanenței rețelelor de relații.

▷ Asociație ▶ Schimbare socială ▷ Grup de presiune ▶ Identități ▷ Ideologie ▷ Instituție ▶ Paradigme sociologice ▶ Reprezentări sociale

■ BIRNBAUM Pierre, *Dimensions du pouvoir*, Paris, PUF, 1984

CHAZEL François, „Individualisme, mobilisation et action collective”, în *Sur l'individualisme* (sub coord. lui BIRNBAUM Pierre și LECA Jean), Paris, Presses de la FNSP, 1986, p. 244-268

CHAZEL François (sub coord. lui ~) *Action collective et mouvements sociaux*, Paris, PUF, 1993

HAYEK Friedrich A. von, *Scientisme et sciences sociales*, trad. fr., Paris, Plon, 1986 (prima ediție 1952)

HIRSCHMAN Albert O., *Face au declin des entreprises et des institutions*, trad. fr., Paris, Ed. ouvrieres, 1972 (prima ediție 1970)

OLSON Mancur, *Logique de l'action collective*, trad. fr., Paris, PUF, 1978 (prima ediție 1966)

TOURAINE Alain, *Production de la societé*, Paris, Le Seuil, 1973

TOURAINE Alain, *Le Retour de l'acteur. Essai de sociologie*, Paris, 1984

TOURAINE Alain, HEGEDUS Zsuzsa, DUBET François, WIEVIORKA Michel, *La prophetie anti-nucleaire*, Paris, Le Seuil, 1980

TILLY Charles, *From Mobilization to Revolution*, Londra, Addison-Wesley, 1978

Mituri (Mythes). În sens antropologic, istorii create de autori anonimi despre zei, eroi, strămoși sau ființe supranaturale. Obiecte ale credinței (ceea ce le deosebește de povești), ele urmăresc să explice metaforic cauza fenomenelor și furnizează, în particular, răspunsuri la întrebările în legătură cu originea și destinul omului, lumii, societății

Dimensiune orizontală: legături în exteriorul colectivităţii			
Dimensiune verticală legături între colectivităţi	organizare de tip comunitar	deloc sau slab organizat	organizare de tip asociativ
integrată	A	B	C
segmentată	D	E	F

Colectivităţi clasate după dimensiunile verticale şi orizontale ale integrării

(*Sursa* BIRNBAUM P., *Dimensions du pouvoir*, Paris, PUF 1984, p. 142)

Purtător al unor multiple semnificaţii, acest tip de reprezentare* a dat naştere unor numeroase tentative de interpretare din partea etnologilor, sociologilor sau psihanaliştilor. Să subliniem tentativa lui C. Lévi-Strauss de a fonda o adevărată ştiinţă a miturilor pe baza metodei structurale (*Mythologiques*, Paris, Plon, 1964-1968). Căutînd în diferitele versiuni ale elementelor constante şi esenţiale *(mythemes)*, vom ajunge la opoziţiile fundamentale ce ofera cheia a ceea ce apare ca o forma de limbaj.

In societaţile contemporane nouă pot fi regasite elaborari colective asemănătoare ce se referă la anumite grupuri sociale (miturile frontierei sau ale Farwest-ului) sau avînd legătura cu elemente cărora le este ataşata o mare valoare (miturile progresului* sau ale ştiinţei) (cf. lucrarea lui R. Barthes *Mythologie*, Paris, Seuil 1957). ▷ Arhetip ▷ Inconştient colectiv

Mobilitate socială (Mobilité sociale) Mobilitatea socială poate lua forme diferite. Dacă se consideră un individ la începutul şi la sfirşitul carierei sale profesionale, se va vorbi de mobilitate intrageneraţională; în schimb, mobilitatea intergeneraţională va caracteriza relaţiile între poziţia socială a copiilor şi poziţia socială a părinţilor. Acest fenomen nu este intîlnit în toate societăţile.

In societăţile bazate pe caste*, indivizii sînt împărţiţi în categorii strict delimitate atît din punct de vedere politic, cît şi pe plan economic. În India, regulile endogamiei, la fel ca şi diferenţa dintre gradul de puritate religioasă interzic căsătoria între brahmani şi paria. Creştinătatea medievală regrupează indivizi în ordine*, după gradul de stimă şi onoare. Din principiu, aceste două tipuri de ierarhizare exclud faptul că grupurile sînt permeabile unul faţă de altul.

Spre deosebire de acestea, în societăţile care se industrializează în secolul al XIX-lea şi în societăţile cu pretenţii egalitare, este desfiinţat, de drept, caracterul ereditar şi cvasiineluctabil al poziţiilor sociale. Pentru a interpreta funcţionarea lor se opun două abordări teoretice: una în termeni de clasă*, cealaltă în termeni de stratificare*. O clasa, în sens marxist, reuneşte indivizii care sînt sau nu proprietari ai mijloacelor de producţie; membrii unei clase au conştiinţa apartenenţei la clasa respectivă şi constituie, în mod colectiv, un actor istoric. Această concepţie „realistă" se înscrie în cadrul unei analize dinamice a societăţii. Invers, stratificarea trimite la un demers empiric şi descriptiv în care ierarhia constituită dintr-un ansamblu ordonat de poziţii sociale, se impune fără îndoială.

Într-un sistem de straturi, profesia* este criteriul esenţial de clasificare, la care se adaugă diferite tipuri de putere şi prestigiu. Sprijinindu-se pe teoria stratificării, mobilitatea oferă informaţii parţiale asupra schimbărilor sociale deoarece acestea se petrec între poziţii sociale fixate dinainte.

Acesta este motivul pentru care au fost trasate perspective noi, atît la nivel metodologic, cît şi în planul comparaţiilor internaţionale (cf. articolul lui B. Duriez *şi alţii*, „Institutions statistiques et nomenclatures socioprofessionnelles", *Revue française de socio-*

logie, 32 (1), ianuarie-martie 1991, p. 29-59). Se poate remarca mai întîi că între originea socială a unui individ şi poziţia socială pe care o obţine ulterior intervin o serie de evenimente individuale sau colective care determină traiectorii foarte diversificate. Pe de altă parte, grupurile sociale se transformă şi constituie constelaţii în care poziţiile de dezechilibru (mai ales atunci cînd nivelul venitului şi locul în ierarhie nu sînt adecvate) conduc la comportamente inovatoare

■ PRINCIPII DE CONSTRUIRE ŞI MODURI DE LECTURĂ A UNUI TABEL AL MOBILITĂŢII SOCIALE. Tabelele de mobilitate socială sînt un instrument de măsură esenţial, chiar dacă ele au anumite limite. În Franţa, INSEE, plecînd de la ancheta FQP (*Formation qualification professionnelle* - formare şi calificare profesională), întocmeşte tabele în care sînt combinate profesiile şi categoriile socio-profesionale (PCS) ale francezilor de sex masculin în vîrsta de 40 - 59 de ani cu cele ale taţilor lor Femeile (fiice şi mame) nu sînt luate în calcul din cauza insuficienţei cunoştinţelor despre legătura dintre identitatea lor profesională şi identitatea lor socială Combinarea permite măsurarea ponderii celor care sînt imobili şi a celor care şi-au modificat statusul social Uneori este folosită o regrupare în clase avînd în vedere ideologia sau simplificarea

Corespondenţă PCS/Clasă

PCS	Clasă
Cadre superioare profesii intelectuale superioare	Clase dominante
Profesii intermediare	Clase mici burgheze
Agricultori, muncitori	Clase populare

Un tabel al mobilităţii este prezentat în pagina alăturată

Trebuie să facem deosebirea dintre tabelul destinelor şi tabelul recrutărilor.

- Destinul se citeşte pe orizontală: aici, 33,8% dintre bărbaţii în vîrstă de 40 - 59 de ani, fii de agricultori, au rămas (sau au devenit) agricultori.

- Recrutarea se citeşte pe coloană. 89,2% dintre agricultorii în vîrstă de 40 - 59 de ani sînt fii de agricultori

- Lectura diagonalei se poate face în două feluri. Într-un tabel al destinelor, ea permite măsurarea ponderii fiilor care au pastrat poziţia taţilor lor (se vorbeşte atunci de grad de imobilitate sau de ereditate sociala) Recrutarea precizează categoria din care provin indivizii Astfel, nu numai că fiii de cadre superioare devin cel mai adesea cadre superioare, ci, în plus, de acolo provin există un "efect de levier" În schimb, puternica autorecrutare în cazul agricultorilor nu se regăseşte la nivelul destinului semn că în mediul rural mobilitatea este înainte de toate structurala

- Lectura marjelor (vezi cel de-al doilea tabel de la pagina alăturată) permite măsurarea ponderii mobilităţii structurale într-adevăr, locul şi efectivul grupurilor sociale în populaţia activă se modifică datorită evoluţiei economice Aceasta apare atunci cînd se compara marja verticala (sau marja originilor structura populaţiei active a taţilor) şi marja orizontală (structura populaţiei active a fiilor sau marja poziţiilor)

Dacă se calculează ponderea imobililor se obţine

IMOBILI	39 7
MOBILITATE BRUTĂ	60,3
din care	
mobilitate structurală	21,7
mobilitate neta	38,6

TABEL AL MOBILITĂŢII

Grupul socio-profesional al tatălui	Agricultor	Patron	Cadru superior	Profesie intermed.	Funcţionar	Muncitor	Marja originilor Total
	Grupul socio-profesional al fiului						
Agricultor	**33,8**	8,8	5,0	12,0	6,8	33,8	1 128 123
	69,2	15,4	7,2	12,7	16,5	21,9	
Patron	2,0	**29,0**	19,6	19,2	7,2	23,0	805 865
	3,7	**36,3**	20,0	14,6	12,6	10,7	
Cadru superior	0,5	9,2	**59,8**	20,7	6,0	3,8	297 726
	0,3	4,3	**22,5**	5,8	3,9	0,7	
Profesie intermediară	0,1	10,0	31,8	**31,3**	8,8	18,0	452 335
	0,1	7,0	18,3	**13,3**	8,7	4,7	
Funcţionar	0,3	9,7	22,8	31,7	**13,9**	21,5	449 821
	0,3	6,8	13,0	13,4	**13,6**	5,6	
Muncitor	33,8	8,8	5,0	22,0	10,2	**48,9**	1 782 450
	89,2	15,4	7,2	36,9	39,5	**50,4**	
Necunoscut	1 0	10,0	6,8	17,0	12,2	52,9	197 410
	0,5	3,1	1,7	3,2	5,2	6,0	
Marja poziţiilor Total	428 087	644 125	789 194	1 060 279	461 082	1 730 963	5 113 730

(*Sursa* INSEE, Anchetă FQP, 1985)

MARJA ORIGINILOR ŞI MARJA POZIŢIILOR

	Marja originilor	Marja poziţiilor	Diferenţa
Agricultori (AG)	22,1*	8,4**	+13 7
Artizani, comercianţi, şefi de întreprindere (ACI)	15,8	12,6	+3,2
Cadre superioare (CS)	5,8	15,4	-9,6
Profesiiintermediare (PI)	8,8	20,7	-11,9
Funcţionari (F)	8,8	9	-0,2
Muncitori (M)	34,8	33,9	+0,9
Necunoscut	3,9	0	+3,9

* 22,1 = (1 128 123: 5 113 730) 100

** 8,4 = (428 087: 5 113 730). 100

Într-adevăr.

	AG	ACI	CS	PI	F	M	TOTAL
Imobili	2,8	3,6	9,2	6,4	1,2	16,5	39,7

Curentele de mobilitate legate de mobilitatea structurală reprezintă deci 21,7% din mobilitatea socială Mobilitatea de circulaţie (sau mobilitatea netă) pare relativ redusă (Bertaux. 1969).

Aceste concluzii nu trebuie totuşi să mascheze numeroasele limite metodologice care fac delicată interpretarea tabelelor

- Nu sînt luaţi în calcul decît taţii şi fiii, variaţiile datorate celibatului (mai ales în lumea satului) sînt neglijate

- Profesia*, chiar ca indicator sintetic, nu reprezintă decît parţial statusul* social al unui individ

- Prestigiul social, asociat unei activităţi sau meserii, se schimbă de la o generaţie la alta şi nu este sigur că fiul unui institutor îşi va menţine poziţia rămînînd institutor.

- Indivizii care nu au nici o slujbă nu sînt luaţi în considerare

- Criteriul naţionalităţii franceze face dificile comparaţiile internaţionale

- Vîrsta* (40 - 59 de ani) surprinde persoanele într-un moment în care poziţia lor socială s-a stabilizat traiectoria şi biografia* nu sînt deci luate în considerare Pe de altă parte, vîrsta de intrare şi ieşire în/din viaţa activă este diferită în funcţie de mediile sociale

- Cunoaşterea originii sociale se sprijină pe interogarea fiilor, cu alte cuvinte pe memoria acestora

Tabelele introduc o anumită neclaritate în studiul fenomenelor de mobilitate, dar sînt indispensabile pentru a oferi o reprezentare cuantificată (cf. în legătură cu acest punct, articolului lui L Thévenot, „La politique des statistiques Les origines sociales des enquêtes de mobilite sociale", *Annales ESC*, noiembrie-decembrie 1990 p 1275-1300)

■ FACTORII MOBILITĂŢII Mizele fundamentale pot fi formulate astfel

- Mobilitatea se explică oare esenţialmente prin evoluţia structurii economice (Bertaux/Thélot)?

- Care este ponderea familiei şi respectiv a clasei de origine (PCS) în transmiterea statusului* social (Jencks/Bertaux)?

- În ce sens se poate afirma că şcoala a accentuat curentele de mobilitate (Bourdieu/Boudon)?

În anii '30, Pitirim Sorokin construieşte primele scheme de interpretare societăţile contemporane au pus la punct instanţe de orientare*, mai ales familia* şi şcoala care îi conduc pe indivizi de la o poziţie socială de plecare la o poziţie de sosire, ţinînd seama de aspiraţiile lor şi de posibilităţile structurii sociale Dar îndeosebi în anii '60-'70 s-a pus problema repercusiunii evoluţiei economice (exod rural creşterea sectorului terţiar etc) asupra destinului indivizilor

Sînt avansate două explicaţii pentru această relaţie Într-o prima perspectivă mobilitatea nu este adesea decît o maniera diferită fasonată de instanţele de orientare* pentru ca un fiu să ocupe acelaşi loc (în ierarhia sociala - n n) ca şi tatal sau (translaţie socială, Bourdieu şi Passeron, 1970) Deci nu voinţa indivizilor sau a familiilor determina traiectoria socială, ci structura de clasă* în care se insereaza ea

Aceasta înseamnă sa reduci mobilitatea netă şi sa subestimezi mobilitatea structurală O a doua abordare insistă pe specificitatea mediului familial (Thelot, 1982, Jencks 1979). Într-adevăr, anumite familii pot sa aparţină unei aceleiaşi clase şi să fie foarte diferite, în funcţie de talia lor (fecunditate diferenţială), de compoziţie (părinţi şi/sau bunici, tată şi/sau mamă), de nivelul de educaţie al soţilor, de relaţiile de vîrstă (primul născut/mezin) de deosebirile interne ale venitului (dispersie) Originea urbană sau rurală faptul de a fi salariat sau nesalariat introduc distorsiuni suplementare

Transmisia în cascadă (poziţia socială iniţială şi nu originea familială determină poziţia finală) este deci simplificatoare Putem considera, alături de Boudon (1973), că

poziţia socială definitivă este mai degrabă rezultatul unui „efect de sistem" în care un individ integrează într-o strategie diferitele componente ale mediului său şi noile posibilităţi oferite de evoluţia structurii sociale.

La fel ca şi familia*, şcoala ar reprezenta, în societăţile industrializate, o instituţie prin care reproducerea socială* se operează între două generaţii. Şi aici, s-au opus două curente

- Departe de a reduce deosebirile, şcoala ar fi mîna invizibilă a clasei dominante care asigură menţinerea raporturilor de forţă proprii fiecărei societăţi (Bourdieu)

- Influenţa şcolii este relativ slabă asupra mobilităţii nete (Boudon, Girod, Jencks)

De fapt relaţia dintre sistemul educativ şi mediul social este complexă De aceea reuşita şcolară nu are nici acelaşi sens, nici aceeaşi pondere în toate categoriile Se vorbeşte atunci de paradoxul lui Anderson* (Thélot, 1982) Într-adevăr, faptul de a transmite fiului un nivel de diplomă mai ridicat nu îi asigură o poziţie superioară, la fel obţinerea unei diplome inferioare celei a tatălui nu conduce în mod necesar la o poziţie inferioară. Dacă există un paradox, este pentru că se izolează şcoala ca o instituţie autonomă care redistribuie poziţiile sociale în funcţie de diplomele pe care le acordă. Dacă acesta ar fi fost cazul, ar însemna că societăţile noastre îşi propun să egalizeze şansele prin intermediul învăţămîntului: de la o generaţie la alta, ar fi prevăzute modificările structurii sociale, iar instituţiile şcolare ar avea puterea de a controla traiectoriile individuale. În realitate, sîntem departe de aceste condiţii

■ EVOLUŢIA MOBILITĂŢII. Trebuie subliniate mai multe semne de întrebare

- Există o scădere a imobilităţii?

- În ce sens au crescut curentele de mobilitate?

- Care este evoluţia mobilităţii pe termen lung?

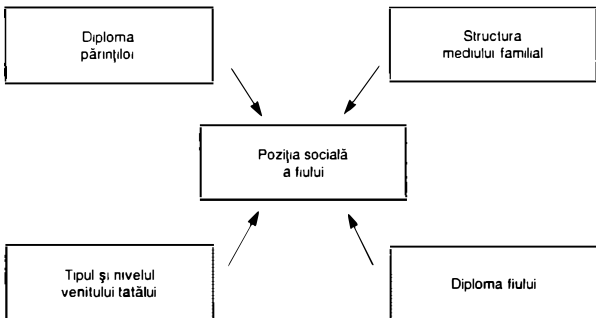
Ceea ce ne arată tabelul comparativ (a se vedea pagina următoare) pare cît se poate de clar.

- Destinele au evoluat puţin între 1977 şi 1985.

- Printre nesalariaţi numai în rîndul agricultorilor a crescut imobilitatea

- La salariaţi, cadrele superioare cunosc o creştere a imobilităţii şi a reuşitei, în timp ce pentru muncitori şansele de promovare rămîn slabe

- Ereditatea meseriei rămîne puternică la funcţionari, muncitorii de tip artizanal şi industrial

- Abaterea (mobilitate descendentă) s-a accentuat în cazul artizanilor, al comercianților, întreprinzătorilor particulari, cît şi pentru profesiile intermediare

Aceste evoluții au generat mai multe interpretări în funcție de care se opun sociologiile de tip marxist şi abordările în termen de stratificare: antagonismul social (între clasa burgheză şi clasa salarială) a cedat oare locul unui proces de diferențiere în cadrul căruia se constituie o vastă clasă mijlocie cu contururi fluctuante şi diversificate de numeroase stiluri de viață*?

Este adevărat că în cazul categoriei muncitorilor, prin tradiție purtătoarea luptei de clasă*, o parte din ce în ce mai importantă a fiilor lor devin funcționari, ocupînd profesii intermediare sau devenind cadre superioare Datorită exodului rural fiii de agricultori sînt numeroşi dar ei consideră adesea această mobilitate ca o abatere Muncitorii ajung să fie proprietarii locuinței lor şi muncesc din ce în ce mai puțin pentru fabricarea de bunuri. Nu îi mai desparte de ceilalți o prăpastie, ci numai o singură treaptă. Straturile au înlocuit oare clasele?

Dezbaterea este una clasică, dar este departe de a fi epuizată. În primul rînd, fenomenele de ereditate profesională persistă atît la nivelul superior, cît şi la nivelul inferior al ierarhiei sociale, manifestînd o anumită stabilitate în gradul de mobilitate atins în aproape toate țările capitaliste dezvoltate. Apoi grupurile sociale se deosebesc mai ales prin felul de a fi decît prin proprietăți particulare: acolo unde „cadrul superior" face jogging pentru a se menține în formă, „muncitorul" merge pe jos pentru a face cumpărături. În fine, dacă timp de două generații mobilitatea se operează între categorii vecine (traiect scurt), timp de trei generații poate fi reperat un traiect lung de tipul: bunic țăran/tată institutor/nepot cadru superior? În realitate, efectul mediului de origine nu este anulat la a treia generație

COMPARAREA DESTINELOR ÎN 1977 ŞI 1985

(în % primul rînd = 1985, al doilea rînd = 1977 cu structura din 1985)

Grupul socio-profesional al tatălui	Grupul socio-profesional al fiului 1	2	3	4	5	6	Total
1 Agricultor cultivator	33,8 33,3	8,9 9,8	5 0 5,0	12,0 10,8	6,7 7,4	33,6 33,7	100,0 100 0
2 Artizan, comerciant, întreprinzător particular	2,0 1,6	29,0 30,2	19,6 20,2	19,2 20,6	7,2 7,8	23,0 19 6	100 0 100 0
3 Cadru superior, profesie intelectuală superioară	0,5 1,4	9,2 10,3	59,8 57,8	20,7 21,6	6,0 4,1	3,8 4,8	100,0 100,0
4 Profesie intermediară	0,1 0,5	10,0 8,9	31,8 30,9	31,3 36,0	8,8 10,0	18,0 13,7	100,0 100,0
5. Funcționar	0,3 0,8	9,7 8,6	22,9 21,6	31,7 31,0	13,9 15,0	21,5 23,0	100,0 100,0
6 Muncitor	1,4 1,3	9,8 9,0	7,7 7,4	22,0 21,0	10,2 9,6	48,9 51,7	100,0 100,0

(Sursa: *Économie et statistique*, nr. 199-200, mai-iunie 1987, p 89.)

mobilitatea structurală este mult mai puternică şi poziţia bunicului rămîne pregnantă (se vorbeşte atunci despre elect de descendenţă*) Într-adevăr, la fiul cadrului superior, un bunic cadru superior constituie un alu suplimentar; pentru fiul de muncitor, un bunic muncitor măreşte riscul de imobilitate.

Se spune că societăţile noastre sînt mobile Totul s-a schimbat. cei din mediul rural devin muncitori, procentele de şcolarizare cresc. stilurile de viaţă* se diversifică Înseamnă oare aceasta că indivizii sînt mai puţin supuşi mobilităţii structurale şi integreaza mai multe elemente pentru a construi o traiectorie? Pe de altă parte. dificultăţile economice (micşorarea pieţei muncii, reorganizarea aparatului productiv) fac mai delicate posibilităţile de inserţie Sporirea nesiguranţei locurilor de muncă, recurgerea din ce în ce mai des la interimat sau la contractele cu durată determinată nu riscă oare să agraveze inegalităţile dintre categoriile de mînă de lucru? Se poate oare lupta împotriva acestor excluderi? Toate aceste semne de întrebare se înscriu într-o problematică mai generală, cea a schimbării sociale*.

▷ Anderson (paradoxul lui –) ▷ Castă ▷ Clasă socială ▷ Ereditate ▷ Instanţă de orientare ▷ Nomenclatorul PCS ▷ Ordine socială ▷ Stratificare ▷ Stiluri de viaţă ▶ Muncă (sociologia –)

● BERTAUX Daniel. „Sur l'analyse des tables de mobilité sociales". *Revue française de sociologie*, 10(4), oct -dec 1969, p 448 - 490

BOUDON Raymond, *L'Inégalité des chances. La mobilité sociale dans les sociétés industrielles*, Paris, A Colin, 1973.

BOURDIEU Pierre, PASSERON Jean-Claude, *La Reproduction Éléments pour une théorie du système d'enseignement*, Paris, Minuit, 1970.

BOURDIEU Pierre, *La Distinction· critique sociale du jugement.* Paris, Minuit, 1979

CUIN Charles-Henry, *Les Sociologues et la mobilité sociale*, Paris, PUF, 1993.

GIROD Roger, *Inégalité, inégalités*, Paris, PUF, 1977.

JENCKS Christopher, *L'Inégalité. Influence de la famille et de l'école en Amérique*, trad. fr., Paris, PUF, 1979 (prima ediţie 1972).

MENDRAS Henri, *La Seconde Révolution française 1965 - 1984*, Paris. Gallimard, 1988.

POHL Richard. SOLEILHAVOUP Jeanine, „La Transmission du statut social sur deux ou trois générations", *Économie et statistique*. nr. 144, mai 1982, p. 25-41.

THÉLOT Claude. *Tel père, tel fils? Position sociale et origine familiale*, Paris, Dunod. 1982

Mobilizare (Mobilisation) Proces prin care forţe sociale sau politice pot fi făcute să se adune pentru a-şi apăra interesele (Deutsch). să îşi exprime sprijinul (Oberschall) sau să îşi manifeste nemulţumirea (Snyder şi Tilly) ▶ Mişcări sociale. mobilizare şi acţiune colectivă

Mod de producţie (Mode de production) În tradiţia marxistă, există două elemente esenţiale infra* şi suprastructura*. Trebuie să se distingă bine forţele de producţie şi relaţiile sociale De-a lungul istoriei. au existat mai multe variante antic asiatic feudal, capitalist. ▶ Mişcări sociale. mobilizare şi acţiune colectivă

Modă (Mode) Ansamblu de obiceiuri, de comportamente sau de opinii ce marchează. într-un ansamblu cultural dat, o admiraţie exagerată temporară faţă de practici expresive ale vieţii sociale (îmbrăcăminte, coafură. mîncare, lectură, petrecerea timpului liber etc) Expresie simbolică a prestigiului* şi a statusului*, moda tinde să asigure un echilibru între dorinţa de conformare şi voinţa de deosebire (cf R Barthes, *Systeme de la mode*, Paris, Seuil, 1967).

Model (Modèle) În sens epistemologic: reprezentare teoretică a unei realităţi complexe, tradusă în general sub formă matematică. Cf şi noţiunile de arhetip* sau de paradigmă*. Mai multe variante· deterministă sau stocastică, statică sau dinamică, de-

scriptivă sau explicativă... Două exemple celebre: modelul lui *Homo oeconomicus* (tradiţie marginalistă) şi cel al lui *Homo suffragans* (Borda/Condorcet/Arrow).

Modelul Michigan (Modèle Michigan) ▶ Comportament politic

Modernitate (Modernité). Mai multe trăsături distinctive: democratizarea instituţiilor, dezvoltarea unei cunoaşteri raţionale, dezvoltarea individualismului, laicizare, eficacitate productivă... Întrebări în legătură cu industria (Saint-Simon), capitalismul (Marx) sau egalizarea condiţiilor (Tocqueville). Cf. lucrările lui R. Aron, D. Bell şi W. Rostow. A se vedea şi J.-F. Lyotard, *La Condition postmoderne* (Paris: Minuit, 1979)

Monogamie (Monogamie). Regim juridic conform căruia un bărbat şi o femeie nu pot avea mai mulţi soţi în acelaşi timp

Monografie (Monographie). Studiu descriptiv (de exemplu sub forma unei anchete de teren) a unui fenomen restrîns ▶ Obiectivare a cunoştinţelor

Moravuri (Moeurs). Ansamblu de obiceiuri şi practici ce caracterizează un individ sau o societate. La animal, comportamente constante prezente în cadrul unei specii date. Într-un sens diferit („bunele moravuri"), reguli de viaţă formînd morala obişnuită

Morfologie socială (Morphologie sociale). Expresie creată de É. Durkheim. Parte a sociologiei care studiază „substratul" material, adică volumul şi densitatea diferitelor grupuri ce constituie o colectivitate dată.

Mulţime (Foule). Definită de Gustave Le Bon ca „unitate mintală cu dominantă emotivă". Concepte de imitaţie* şi contagiune. Prezenţa conducătorilor capabili de a subjuga masele*. Acestea sînt considerate versatile, credule şi iresponsabile. Viziune „patologică" sau „insurecţională". Cf., de asemenea, lucrările lui G. Tarde şi S. Sighele. Lucrări recente (C. Tilly) insistă, dimpotrivă, asupra raţionalităţii* comportamentelor (fiecare participant putînd avea interese specifice).

Muncitori (Ouvriers). Dezvoltarea clasei muncitoare este legată de industrializarea din secolul al XIX-lea. Evoluţia condiţiilor de muncă este ritmată de modernizare (mecanizare şi automatizare). De aproximativ cincisprezece ani, profunde modificări atît la nivelul efectivelor, cît şi pe planul calificărilor* sau al identităţilor*. Numeroase contribuţii: S. Mallet, M. Verret, A. Touraine, R. Sainsaulieu, J. Lojkine. Cf. G. Noiriel, *Les Ouvriers dans la société française*, Paris: Le Seuil, 1986 ▶ Mobilitate socială ▷ Nomenclatorul PCS ▶ Muncă (sociologia ~)

Muncă (sociologia ~) (Travail; sociologie du). Munca ocupă, în universul sociologilor (cf. lucrările lui G. Friedmann sau P. Naville), un loc preponderent. Factor de producţie, ea mobilizează iscusinţe, permite omului să depăşească constrîngerile mediului şi contribuie astfel la crearea bogăţiilor. Veniturile care îi sînt asociate constituie o componenta esenţială a cererii reprezentate de gospodării şi permit accesul la consum*. Indiferent că este vorba de atribuirea posturilor, de ierarhia calificărilor* sau de organizarea relaţiilor profesionale*, gestiunea resurselor umane* regrupează aceste diferenţe caracteristice şi pune în joc mai multe problematici.

Unele trimit la dezbateri teoretice, altele se referă la contribuţii mai factuale. Cum să explici, de exemplu, progresia şomajului de lungă durată*? Trebuie să incriminăm rigiditatea aparatului productiv, să ne pronunţam în favoarea unei redefiniri a procedurilor de indemnizare sau să evocăm recompunerea relaţiilor sociale? La fel, încorporarea roboticii în liniile de montaj este oare sinonimă cu îmbogăţirea sau cu renunţarea la proprietate? Trebuie să raţionăm în termeni de integrare şi de polivalenţă sau să punem accent pe delocalizarea activităţilor şi reducerea posibilităţilor de angajare? O altă temă de actualitate: precarizarea locurilor de muncă. Inegalităţile

dintre categoriile mîinii de lucru nu riscă oare să se accentueze? Se poate, o dată cu aceasta, să se lupte împotriva formelor de excludere?

În funcție de natura semnelor de întrebare (miza formării*, cultura de întreprindere*, criza sindicalismului*), putem face apel la observații empirice, la referințe conceptuale sau la studii de caz. Acestea ar putea să se sprijine pe date cantitative și să facă obiectul unei modelări specifice Ne vor interesa îndeosebi contextul socio-economic, constrîngerile instituționale și comportamentele actorilor

■ NOI MODURI DE GESTIUNE A MÎINII DE LUCRU Participînd la fracționarea „colectivului de muncă", încheierea de contracte pe durată determinată sau de sarcini provizorii constituie un prim tip de disfuncțiune Chiar dacă asemenea practici au încă o amploare limitata (de ordinul a 20%) cînd le raportăm la efectivele folosite progresia lor este în schimb spectaculara

Mărirea "vechimii" în șomaj pune de asemenea, probleme deoarece ea implică o pauperizare* mărita și o excludere prelungită din sfera productivă Șomerul de lungă durată se descalifică. uneori iremediabil Uitarea gesturilor profesionale pierderea ritmurilor de muncă îl fac pe șomer mai puțin competitiv și antreneaza o neîncredere mărită în rîndul potențialilor patroni

Oricare ar fi indicatorii utilizați (vulnerabilitate de vîrstă, sex sau PCS) subangajarea atinge in mod inegal diferitele categorii de salariați și lovește în mod deosebit mîna de lucru feminină, tinerii și persoanele active mai în vîrstă Așa cum ne reamintește O Benoît-Guilbot (în *Futuribles*, ianuarie-februarie 1985, p 26), „lotul pare să se întîmple ca și cum șomajul ar fi, ca și valetul de pică din jocul de *mistigri*, cartea pe care trebuie, cu orice preț, să eviți să o iei sau pe care trebuie, dacă ai luat-o, să o pasezi în măsura posibilităților, jucătorului următor În acest joc, fiecare folosește diverse stratageme și își pune la bătaie toate atuurile de care dispune".

De altfel, dacă eforturile făcute pentru a corija anumite dezechilibre nu trebuie să fie subestimate (mai ales pe plan financiar), este necesar să subliniem că modalitățile reținute au avut adesea efecte perverse* Astfel, de instaurarea „contractelor naționale pentru locul de muncă" au profitat mai mult tinerii bine instruiți decît cei a căror inserție părea mai dificil de operat

Alte neliniști apar în legătură cu dezvoltarea economiei subterane Condamnarea muncii la negru (transgresarea regulilor de echitate fiscală) rămîne, cu toate acestea ambiguă; declarațiile oficiale nu au decît un impact limitat și cedează de obicei locul unor atitudini mai conciliante

Toate aceste disfuncții modifica organizarea relațiilor profesionale* În fața crizei, „compromisul fordist", bazat pe keynesianism și Statul-providență, nu mai beneficiază de același credit O scurtă trecere în revistă istorică ne este utilă pentru a înțelege această evoluție

Să ne raportăm din această perspectiva, la cei Treizeci de ani glorioși Dezvoltarea de după război a favorizat instituționalizarea relațiilor de munca atît din punct de vedere individual prin extensia ofertelor de angajare de natură „statutară", cît și la nivel colectiv, prin crearea comitetelor de întreprindere, adoptarea unor proceduri contractuale sau prin recunoașterea sindicatelor Pe de alta parte, firmele cele mai importante au jucat un rol de motor în ameliorarea sorții propriilor angajați acordurile negociate în cadrul acestor mari unități permițînd o reală concordanță intre competitivitatea economica și progresul social

Se părea deci ca avea loc, pe termen mai mult sau mai puțin lung o omogenizare satisfăcătoare a situației muncitorilor O puternica mișcare de opinie - influențată, în special, de Școala relațiilor umane* - tindea de altfel să obțină admiterea faptului că întreprinderea nu putea să mai fie considerată ca stricta proprietate a deținătorilor de capital, ci ca o comunitate de interese în interiorul căreia „gulerele albastre" trebuiau să fie recunoscute ca parteneri cu drepturi depline

Tabelul de la pagina următoare, reprodus după R Fossaert, regrupează rezultatele înregistrate în materie de protecție sau de

remunerație. Dispozițiile cele mai importante sînt redate cu italice.

Deci dacă contractul „normal" poate fi definit și reperat prin criterii bine cunoscute (permanență, reciprocitate), nu ar trebui să neglijăm alte „suporturi" care, progresiv adăugate acestui statut, fac de acum parte integrantă din „locul de muncă în deplinul înțeles al termenului". Considerat din acest punct de vedere, locul de muncă nu este numai o „muncă" sau „contrariul șomajului*", ci conjugarea tuturor elementelor care îi sînt atașate: recunoașterea calificării, accesul la formarea continuă, condiții de igienă și de securitate, participarea la acțiunea colectivă. .

O parte a acestei „moșteniri" lipsește actualmente și avantajele cucerite sînt din ce în ce mai amenințate numai „adevărații" salariați (adică cei mai vechi și cei mai calificați) dispun încă de un loc de muncă protejat Dacă înglobăm în expresia relație salarială* ansamblul componentelor care guvernează folosirea și reproducerea forței de muncă, constatăm că o asemenea relație, după ce a fost dirijată, la început, către o întărire a dispozitivelor în vigoare, introduce în zilele noastre anumite tensiuni ce alterează formele tradiționale de reglementare* (R Boyer, 1986) Recurgerea la mecanisme mult mai „concurențiale", cum ar fi dezindexarea sau suprimarea autorizației administrative de concediere, nu se efectuează, cu toate acestea, în aceeași manieră în toate țările Modelului „anglo-saxon", caracterizat prin dezvoltarea de politici de dereglementare, i se poate astfel opune o abordare „scandinavă", bazată pe adaptabilitatea mîinii de lucru și punerea la punct a unor acțiuni de formare.

■ CALIFICARE ȘI FORMARE. O dată cu răspîndirea microprocesoarelor, competențele și iscusința se transformă încetul cu înce-

Normalizarea activității

● Salariu	- *SMIC* - *Bareme convenționale* - Aplicarea de tarife speciale pentru orele suplimentare - Plătirea de indemnizații pentru șomajul parțial - Plata salariilor lunare
● Durata muncii	- *Orar afișat și colectiv* - Limite legale și convenționale - *Cele „treizeci și nouă de ore"* - Concedii legale și convenționale - Marjă de absenteism
● Stabilitatea locului de muncă	- Perioadă de încercare - *Contract cu durată nedeterminată* - Efecte de „carieră" - Control administrativ și jurisdicțional al concedierilor
● Protecție socială	Dreptul la prestări sociale, familiale... - Pensionări - Indemnizație de șomaj - *Patron unic* - *Convenții colective* - *Protecție sindicală*

(*Sursa:* FOSSAERT R., în *Droit social*, iulie-august 1981, p. 496.)

tul identitatea muncitorilor nu este oare, de acum, ameninţată? Muncitorii necalificaţi, tehnicienii şi programatorii formează un ansamblu omogen? (cf A Sauvy, 1980)

După Touraine, istoria relaţiilor dintre om şi maşină poate fi descompusă în trei etape. Prima (faza A) corespunde începuturilor revoluţiei industriale. Maşinile sînt în acest caz maşini universale susceptibile să fabrice diferite piese Muncitorul este stăpînul muncii sale Formarea* are loc în atelier şi durează uneori ani întregi În ateliere domneşte o etică a conştiinţei profesionale. Ulterior (faza B) intră în scenă taylorismul* Maşinile devin din ce în ce mai specializate Cronometrul impune respectarea ritmurilor de lucru în aşa fel încît directivele biroului de metode de muncă să poată fi aplicate cu maximum de eficacitate Ultima faza (faza C) este cea a maşinii autonome Sarcinile care trebuie executate nu mai sînt decît sarcini de control, de supraveghere sau de întreţinere Orice intervenţie directă asupra materialelor este suprimată

Pentru mulţi autori. automatizarea nu poate fi decît *down grading* Imaginea folosită este aceea a muncitorului „care apasă un buton" Anumite studii subliniază acest sens Lucrările Comisariatului general pentru plan au aratat astfel ca, în industria japoneza robotizarea a afectat în principal locurile de munca cele mai calificate (asamblare sau uzinare mai ales) Alte mărturii la fel de reprezentative subliniaza, dimpotrivă că operatorii respectivi sînt acum mai bine formaţi şi au mai multe iniţiative Oportunităţile care le sînt propuse deschid noi perspective Integrarea şi libera circulaţie a ideilor sînt ca urmare favorizate (L Tanguy, 1986).

Monografiile* de care dispunem prezintă deci opinii foarte diferite. Această diversitate se datorează în mare parte cadrului de analiză. În funcţie de sectoarele sau domeniile de activitate (bănci, fabrici de ciment ..). menţinerea sau repunerea în discuţie a priceperilor tradiţionale depinde în realitate de tipul de inovaţie, de strategiile urmânte şi de raporturile de forţă Dincolo de aceste stări specifice, mobilitatea şi polivalenţa sînt considerate ca priorităţi

Verificarea acestor diferite informaţii serveşte drept bază unor exerciţii de simulare Proiecţiile obţinute (a se vedea schema de la pagina următoare) releva o deformare a structurii locurilor de munca ocupate (G Ferréol şi P Deubel, 1990, p 177)

Triunghiul devine hexagon, ceea ce înseamnă că numărul muncitorilor necalificaţi este în scădere. iar cel al inginerilor şi tehnicienilor creşte (schema de la pag 130) De astfel, pentru fiecare nivel de calificare formarea iniţiala cerută nu încetează sa se mărească In aceste condiţii, cum se poate răspunde unei asemenea cereri?

Două direcţii sînt avute in vedere lupta contra eşecului şcolar şi revalorizarea învaţămîntului tehnic Dezvoltarea filierelor profesionale se inscrie în această perspectivă şi vizează promovarea învăţării unor noi limbaje Şcoala şi intreprinderea sînt astfel chemate să coopereze mai activ Principalele recomandari se refera la regruparea pe familii de meserii redefinirea procedurilor de orientare şi punerea la punct a unor cicluri de perfecţionare Sînt avute de asemenea în vedere o modernizare a structurilor de primire, o reactualizare mai frecventă a pro-

RELAŢIILE DINTRE OM ŞI MAŞINĂ: TREI MARI FAZE

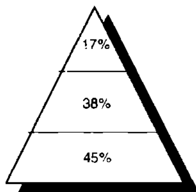
	FAZA A	FAZA B	FAZA C
Tehnici utilizate	Maşină universală (secolul al XIX-lea)	Maşină specializată (începutul secolului XX-1960)	Maşină autonomă (perioada contemporană)
Calificările muncitorilor	Meseriaş	Muncitor specializat (taylorism, fordism)	Supraveghetor-operator

1982
DE LA TRIUNGHI ..

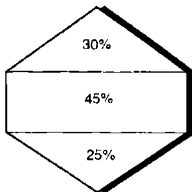
Ingineri
Tehnicieni

Maiştri
Muncitori calificaţi

Muncitori necalificaţi

2000
LA HEXAGON

(*Sursa.* Biroul de informare şi previziune economică raport de cercetare, iunie 1987)

gramelor ca şi contacte mai strînse între întreprinderi şi colectivităţile locale La termen 80% dintr-o clasă de vîrstă ar trebui să atinga nivelul de bacalaureat

Acest efort de democratizare se loveşte, cu toate acestea de numeroase obstacole constrîngeri de funcţionare strategii de reproducere* influenţa mediului de origine Să nu uitam pe de alta parte că banalizîndu-se diplomele riscă să se devalorizeze (cf., in legătură cu acest punct lucrările lui C Anderson, R Boudon sau C Thelot) Oricare ar fi rezervele exprimate formarea* oferită trebuie să permita o calificare Contracte de adaptare stagii în alternanţă se traduc atunci printr o mai buna inserţie* Formulele puse la punct nu sînt decît simple paliative şi prefigurează noi moduri de integrare Problematica „tranziţiei profesionale" apare astfel ca o componentă esenţială a politicilor de angajare

■ CULTURĂ DE ÎNTREPRINDERE ŞI GESTIUNEA RESURSELOR UMANE În vreme ce militantismul sindical se află în faţa a numeroase dificultăţi, o veritabilă „revoluţie culturală" (sprijinită activ de mass-media) începe să prindă contur şi să se difuzeze la începutul anilor '80 spiritul întreprinzător, atît de mult timp defăimat şi contestat, cîştigă teren şi este reabilitat şi împodobit cu toate virtuţile în ochii unei foarte mari parţi a opiniei publice Paralel cu redescoperirea actorului, realismul şi pragmatismului se reîntorc în forţă Pe teren totuşi situaţia rămîne mai contrastantă Astfel dezvoltarea comportamentelor numite de „decalaj" aduce pe piaţa locurilor de muncă tineri cu diplome mai puţin grăbiţi să se apuce de muncă puţin fideli în căutarea unor responsabilităţi limitate şi a timpului liber, neimplicaţi în întreprindere şi la limita unui discret parazitism

În faţa acestor schimbări învaţamîntul şi practica tehnicilor de management caută teme alternative* (cercuri de calitate, echipe semiautonome, structuri participative) şi nu sînt deci la adapostul anumitor „efecte de modă* În afara de o atracţie pronunţata pentru întreprinderile mici şi mijlocii, ultimul deceniu a fost marcat de o deplasare geografica a „modelelor de referinţă* estul Statelor Unite ale Americii şi Scandinavia au fost parăsite în favoarea zonei Pacificului După ce au fost "fermecaţi" de dinamica grupurilor şi analiza tranzacţională, unii dintre conducătorii cei mai experimentaţi se iniţiază acum în budismul zen. Dacă apărarea consumatorilor, ataşamentul faţă de sindicalism* sau ameliorarea condiţiilor de igienă şi de securitate sînt uneori lăsate pe plan secund alte teme, precum cointeresarea şi parteneriatul, preiau ştafeta

Această succesiune de admiraţii exagerate şi de repuneri în discuţie depăşeşte totuşi simplul cadru anecdotic şi propune noi perspective (F. Stankiewicz, 1988). Toată literatura anglo-saxonă consacrată „simbolismului organizaţional" se preocupă în acest sens de interacţiunile care apar între rentabilitatea financiară climatul social şi sentimentele de adeziune sau de loialitate* De unde importanţa numeroaselor medieri. Unele din ele dezvoltă o dimensiune identitară, altele se raportează la fundamente instituţionale sau la practici culturale Acestea din urmă, prin intermediul „comunităţilor de referinţă" (localizate în ateliere, ramuri sau meserii), constituie un ansamblu de valori*, de reprezentări* sau de priceperi şi se concretizează la diferite niveluri, politici de comunicare, mobilizare* în jurul unui proiect", proceduri de recrutare şi de formare . În această privinţă, realitatea franceză se prezintă ca tiasă în toate părţile între cartezianism şi uşurinţa de a se descurca, centralizare şi individualism, pasiune pentru analiză, dar şi gust al iluziei Reuşitele comerciale cele mai spectaculoase (Lesieur, de exemplu) combină unele din aceste caracteristici oroarea de risipă („spiritul ţărănesc"), pasiunea pentru lucrul bine făcut (satisfacţia muncii bine făcute) sistemul D (magia concursului Lepine)

O asemenea „moştenire", adesea în strînsa corespondenţă cu „contextul societal", rămîne dificil de perceput În plus, semnificaţia sa nu este lipsită de ambiguităţi în măsura în care cunoştinţele referitoare la relaţiile dintre constrîngerile de gestiune şi culturile de intreprindere* sînt în acelaşi timp fragmentare şi imprecise In multe monografii, materialele utilizate suferă de o lipsă de structurare Această utilizare „metaforică" a anumitor noţiuni cheie (clan*, trib*, sacru*) este de un interes destul de limitat. Recurgerea la conotaţii de ordin psihologic, religios sau ezoteric nu se justifică deloc şi dă loc la confuzii

Cîteva dubii apar, de asemenea, în ceea ce priveşte capacitatea de adaptare a „premiilor de excelenţă" O cultură „puternică" nu este oare şi, în anumite momente, un factor de rigiditate? Mai general, pînă la ce punct se pot dacă nu crea, cel puţin modela comportamente, atitudini* şi sisteme de valori*? Cum să dejoci rezistenţele apărute din particularităţile meseriilor, ale tradiţiilor locale sau dinamicilor sectoriale? Tot atîtea problematici care, în lucrările de gestiune, sînt abia schiţate. Predomină, de asemenea, două feluri de semne de întrebare:

- Dezbateri metodologice: utilizarea demersului etnografic este oare legitimă? Criteriile de evaluare de care dispunem sînt cu adevărat operaţionale?

- Consideraţii pragmatice: cum să acţionezi asupra variabilelor culturale? Care este locul rezervat formării?

Aşa cum ne sugerează R. Sainsaulieu şi D. Segrestin (în *Sociologie du travail*, iulie-septembrie 1986, p. 335-352), numai o veritabilă „teorie sociologică a întreprinderii" poate să clarifice cu profit aceste diferite investigaţii Un prim pas în această direcţie constă în aprofundarea componentei organizaţionale (putere*, decizie*, raţionalitate*) Să examinăm, pe această bază, punctul de vedere al partenerilor sociali, „fragilizarea" locurilor de munca ce constrînge organizaţiile sindicale să îşi redefinească strategiile şi mijloacele de acţiune (G Adams şi J D Reynaud, 1978)

■ CRIZA SINDICALISMULUI*. Sindicalismul* a fost edificat plecînd de la „colective de muncă" relativ omogene Bastioanele sale tradiţionale sînt astazi ameninţate Cum poate fi recucerit terenul pierdut? Se impune un dublu efort, de reflecţie şi de adaptare Cu atît mai mult cu cît criticile se acumulează birocraţia* şi justiţia socială sînt oare compatibile? Nu asistăm la reîntoarcerea în forţă a unui anumit „corporatism"? Nu trebuie să denunţăm acest rău din ce în ce mai pernicios pe care unii îl numesc „sindicraţie"?

Trei serii de indicatori confirmă această nelinişte: evoluţia numărului de aderenţi (Confederaţia Generală a Muncii - CGT - ar fi pierdut, se pare, între 1975 şi 1984, mai mult de jumătate din membri), rezultatele la alegerile profesionale (candidaţii nemembri de sindicat progresează în mod regulat de

aproximativ zece ani), diferitele statistici privind conflictele de muncă (numărul de zile pierdute pentru participarea la grevă se află în descreştere constantă, cel puţin pînă în 1986)

Sindicalismul* actual, bazat pe secţia de întreprindere şi federaţia de ramuri, nu reuşeşte decît în mod imperfect să se adapteze la noile forme de organizare a muncii. Muncitorii „în afara statutelor", de exemplu, îi scapă în mare parte, iar marile referinţe istorice (Frontul popular, mai 1968...) par foarte îndepărtate.

Mai mulţi factori puternic legaţi între ei ne permit să înţelegem principalele dificultăţi întîlnite (pierderea audienţei, combativitate slabă, criză de identitate). Menţionam în special accelerarea progresului tehnic, impactul dificultăţilor economice şi evoluţia mentalităţilor. Pentru anumiţi sociologi, acuzaţia devine mult mai precisă: conducerile sindicatelor naţionale se preocupă mai puţin de reprezentarea personalului decît de captarea sufragiilor acestuia. Într-o lucrare dorită polemică F. de Closets a redactat un sever rechizitoriu împotriva unor asemenea „conduite". „Cu cît solicită mai mult încrederea celor de la bază cu atît se sprijină mai mult pe jocul instituţiilor... cu cît vorbesc mai mult despre morală cu atît se gîndesc mai mult la interes. Cu cît evocă mai mult proletarii care luptau ieri, cu atît se ocupă mai mult de francezii îmburgheziţi de astăzi. Cu cît sînt compătimiţi mai mult exploataţii capitalismului, cu atît sînt răsfăţaţi mai mult protejaţii Statului. Cu cît pretind mai mult ca reprezintă muncitorii, cu atît se străduiesc mai mult să îi limiteze (F. de Closets, 1985, p. 21)

Constatările precedente merită totuşi să fie nuanţate. Se observă de obicei că în timp de criză tendinţele corporatiste sînt exacerbate şi deschid calea unui întreg cortegiu de inegalităţi* şi de nedreptăţi. În spatele acestei crispări asupra apărării avantajelor cîştigate s-ar ascunde „feudalităţi" şi „rente de situaţie". Asemenea rigidităţi, se spune în continuare, ating în diverse grade ansamblul ramurilor de activitate şi constituie o reală ameninţare atît la nivelul marilor echilibre macroeconomice (supralicitări salariale, recrudescenţa presiunilor inflaţioniste), cît şi pe planul coeziunii şi solidarităţii corpului social (risc de fărîmiţare, posibilităţi de înfruntări)

Dacă este adevărat că unele critici nu sînt nefondate, nu înseamnă că luarea în calcul a „comunităţilor de meserii*" cele mai reprezentative invită la depăşirea datelor pur conjuncturale şi la distanţarea de interpretările uneori pripite. Redescoperirea dimensiunii diacronice şi adoptarea unei grile de lectură adecvată (centrată pe „primatul reprezentărilor colective*") ar putea, în această optică, să aducă cîteva clarificări.

Să luăm în considerare dinamica de lungă perioadă (D. Segrestin, 1985). Fenomenul „corporatist" aparţine unei tradiţii de „voluntarism politic". Astfel, sub Vechiul regim, acordarea de privilegii apărea deja ca o manieră autoritară de a compartimenta piaţa muncii şi de a guverna autoritar de sus organizarea acesteia. Acestei „logici etatiste", care va fi ulterior extinsă la alte sectoare: SNCF (Société Nationale des Chemins de Fer Français), Charbonnages (societate de stat - n.tr.), EDF (Electricité de France...), i se opune o „logică de reglementare contractuală" (cazul muncitorilor de la Livre este din acest punct de vedere exemplar). Aceste două modele servesc ele însele drept suport unor tipologii mai complexe şi evidenţiază după diverse variante accesul la profesie*, atribuirea posturilor sau gestiunea carierelor.

Ni se oferă două paradigme*. Prima se sprijină pe o viziune sistemică: statute şi reglementări figurează la loc de cinste. A doua abordare pune accentul pe strategiile de maximizare. Toate aceste analize, cu toate că sînt foarte utile, pot fi completate prin luarea în calcul a unei componente „culturale", la loc de frunte mai ales în cazul sticlarilor sau metalurgiştilor. Pentru că suferă compromisuri sau reajustări din ce în ce mai frecvente, apărarea identităţii profesionale (legitimare, recunoaştere) lasă loc unei relative fluidităţi. Discursurile obişnuite în legătură cu „exproprierea muncii" sau „dispariţia priceperilor" trebuie deci privite cu oarecare rezerve..

Prudenţa este de asemenea necesară în ceea ce priveşte aprecierea forţelor prezente în vreme ce la nivelul politicilor contractuate, practicile de tip „eu îţi dau ţie şi tu (în schimb) îmi dai mie" (negocieri rigoare salarială/stabilizare a efectivelor) se generalizează eşichierul sindical se transformă anumite centrale se radicalizează (Force ouvrière), altele se recentrează (CFDT - Confédération Française et Démocratique du Travail). Clasificarea în „revoluţionari" şi „reformişti" îşi mai păstrează oare întreaga sa valoare?

În concluzie, două remarci:

- Constituirea sociologiei muncii ca disciplină specifică datează de aproximativ treizeci de ani. Dezvoltarea sa datorează mult operei şi personalităţii lui Georges Friedmann (G. Friedmann, 1956).

Dacă „atelierul" şi „cronometrul" (componente esenţiale ale taylorismului*) continuă să facă obiectul a numeroase analize, intervin şi alte preocupări: ne interesăm din ce în ce mai mult de gestionarea resurselor umane* de constrîngerile de flexibilitate* şi de mutaţiile tehnologice. Însăşi clarificarea teoretică evoluează şi îşi fac apariţia noi concepte („reglare*", „capital uman*"). Anumite problematici (provizorat, şomaj de lungă durată*, inserţie profesională*) pot fi de asemenea percepute într-o manieră mai precisă.

Şomaj ▷ Comunităţi de meserii ▷ Diviziunea muncii ▷ Fordism ▷ Nomenclatorul nivelurilor de formare ▷ Participare ▷ Calificare ▷ Relaţii umane ▷ Sindicalism ▷ Taylorism

● ADAM Gerard, REYNAUD Jean-Daniel, *Conflits du travail et changement social*, Paris, PUF, 1978.

BOYER Robert (sub coordonarea), *La Flexibilité du travail en Europe. Une etude comparative des transformations du rapport salarial dans sept pays de 1973 a 1985*, Paris, La Découverte, 1986.

CLOSETS François, *Tous ensemble. Pour en finir avec la syndicratie*, Paris, Le Seuil, 1985.

COMMISSARIAT GÉNÉRAL AU PLAN, *La Qualification du travail: de quoi parle-t-on?*, Paris, La Documentation Française, 1978.

FERRÉOL Gilles, DEUBEL Philippe, *Économie du travail*, Paris, A. Colin, 1990.

FRIEDMANN Georges, *Le Travail en miettes*, Paris, Gallimard, 1956.

SAUVY Alfred, *La Machine et le chômage. Progrés technique et emploi*, Paris, Dunod, 1980.

SEGRESTIN Denis, *Le Phénomène corporatiste. Essai sur l'avenir des systemes professionnels en France*, Paris, Fayard, 1985.

STANKIEWICZ François (sub coordonarea), *Les stratégies d'entreprise face aux ressources humaines. L'après-taylorisme*, Paris, Économica, 1988.

TANGUY Lucie (sub coordonarea), *L'Introuvable relation formation-emploi. Un etat des recherches en France*, Paris, La Documentation française, 1986.

N

Naţionalism (Nationalisme). Curent de gîndire apărut în timpul Revoluţiei franceze, exaltînd valorile* naţionale. Multă vreme ancorat la stînga (ideal civil şi revoluţionar). Devine ulterior (de la sfîrşitul secolului al XIX-lea) militarist şi şovin (Barrès, Maurras). În anii '60, un nou context, cel al decolonizării (lupta împotriva imperialismului). Cf. J. Plumyène, *Histoire du nationalisme*, Paris, Fayard, 1979.

Naţiune (Nation). Comunitate umană ai cărei membri uniţi prin legături materiale (teritoriu, stat, interese economice comune) şi spirituale (tradiţie, istorie, cultură), au conştiinţa că formează o entitate. În zilele noastre criza de identitate* naţională în numeroase ţări. Cf. E. Gellner, *Nation and Nationalism*, Oxford, Basil Blackwell, 1983.

Neam (Lignage). Grup de rudenie ai cărui membri au un strămoş comun în virtutea unei reguli de filiaţie unilinıară.

Neutralitate axiologică (Neutralite axiologique). Această expresie corespunde traducerii cuvîntului german *Wertfreiheit*. Este necesar să facem deosebirea dintre judecăţile de fapt (a căror validitate este universală) şi judecăţile de valoare (referitoare la personalitatea cercetătorului). Procesul de obiectivare a cunoştinţelor* nu se sprijină pe evaluările subiective, ci pe constatările verificate empiric.

Nivel de trai (Niveau de vie). Corespunde nivelului de consum (pentru o gospodărie) sau venitului naţional pe locuitor (pentru o ţară). A nu se confunda cu puterea de cumpărare.

Nomenclator al nivelurilor de formare (Nomenclature des niveaux de formation). Se prezintă astfel:

NIVELUL VI - Absolvenţi ai primului ciclu de gradul doi (a 6-a, a 5-a, a 4-a) şi ai formelor de învăţămînt preprofesionale în timp de un an (CEP, CPPN şi CPA).

NIVELUL V bis - Absolvenţi ai clasei a 3-a şi ai claselor celui de-al doilea ciclu scurt înainte de anul terminal (în statisticile oficiale, nivelul VI include adesea nivelul V bis).

NIVELUL V - Absolvenţi ai anului terminal al ciclurilor scurte profesionale şi cei care au abandonat şcoala din al doilea ciclu lung înainte de clasa terminală.

NIVELUL IV - Absolvenţi ai claselor terminale ale celui de-al doilea ciclu lung şi cei care au abandonat şcoala după bacalaureat înainte de a atinge nivelul III.

NIVELUL III - Absolvenţi cu diplomă de nivel BAC + 2 ani (DUT, BTS, institutori, DEUG, şcoli de învăţămînt sanitar sau social etc.).

NIVELUL II + I - Absolvenţi cu diplomă ai celui de-al doilea sau ai celui de-al treilea ciclu universitar sau cu diplomă de învăţămînt superior.

Nomenclator PCS (profesii şi categorii socio-profesionale) (Nomenclature des PCS - professions et catégories socio-professionnelles). Obiectivul urmărit constă în „clasificarea ansamblului populaţiei active într-un număr restrîns de mari categorii prezentînd fiecare o anumită omogenitate socială". Decupajele reţinute integrează modul de viaţă, sentimentul apartenenţei, practici culturale.

Începînd cu clasificările Parodi (1945) sînt utilizate două criterii: statusul* (activi/inactivi, salariaţi/nesalariaţi) şi ierarhia profesională (în funcţie de remunerare, de calificare* şi de relaţiile de muncă, se deosebesc astfel tehnicienii de muncitorii necalificaţi, cadrele superioare de funcţionari, industriaşii de artizani).

Fiecare denumire corespunde unor interese particulare, atît materiale, cît şi simbolice. Recunoaşterea acestei specificităţi se efectuează la diferite niveluri: cadru legislativ, sisteme de pensionare, proceduri de negociere colectiva.

Toate aceste caracteristici au dat naştere „codului PCS" (care a fost actualizat în 1982). Anumite rubrici au fost modificate: cadrele medii fac de acum parte din profesiile intermediare. Acestea din urmă cuprind, de asemenea, tehnicienii sau salariaţii care se situează între muncitori şi cadrele de conducere. Salariaţii agricoli şi persoanele din servicii au fost regrupate respectiv alături de muncitori şi de funcţionari. Descompunerile cele mai fine (în 24 sau 42 de posturi) ne dau informaţii în legătură cu alte subdiviziuni (sector privat/funcţie publică, proprietăţi mici, medii sau mari...)

Această manieră de a se proceda se dovedeşte, în ansamblu, foarte utilă. Ea permite să fie comparate strategiile de consum, să fie studiate fenomenele de mobilitate socială*, să fie reperate inegalităţile în ceea ce priveşte venitul sau patrimoniul.

Sînt demne de semnalat cîteva critici. Orice nomenclator de activităţi se referă la o dublă reprezentare a spaţiului social: una bazată pe observarea faptelor, cealaltă mai teoretică. Aceste două moduri de abordare se completează, dar ambiguitatea şi imprecizia anumitor formulări nu pot fi eliminate în totalitate. Rămîn statistici indirecte, se impun revizii periodice (noi moduri de gestiune a mîinii de lucru, nesiguranţa locurilor de muncă...). Sînt, de altfel, de conceput orientări concurente („clasa socială"*, „stiluri de viaţă"*)

Şi acum cîteva date cantitative. Din 1954 pînă în 1982 (cifre elaborate plecînd de la vechiul nomenclator şi din recensămîntele), categoriile care s-au dezvoltat cel mai mult corespund meseriilor ce necesită calificările cele mai înalte. Astfel, profesiile liberale şi cadrele superioare au trecut de la 2,9% din populaţia activă în 1954 la 7,7% în 1982 (proporţie de creştere medie anuală de 3,5%). La fel, ponderea cadrelor medii era de 5,8% în 1954. Ea a atins 13,8% în 1982. Funcţionarii au înregistrat o progresie similară între aceste două date (de la 10,8% la 19,9%). Această creştere coincide cu terţiarizarea* activităţilor. Dimpotrivă, numărul muncitorilor stagnează şi cel al muncii nesalariate se află în regres: se constată diminuarea nu numai a celor activi în agricultură, ci şi a patronilor din industrie şi comerţ.

Care este situaţia astăzi? Tendinţele astfel sugerate au continuat?

În noul nomenclator, agricultorii nu reprezintă mai mult de 5,5% din populaţia activă*. Totuşi, este vorba aici de o populaţie mai bine educată. Pe de altă parte, începînd cu 1975, această descreştere încetineşte. Criza limitează transferurile de mînă de lucru către industrie şi sectorul terţiar şi suscită poziţii de repliere în mediul rural. În aceeaşi manieră, în vreme ce numărul artizanilor, comercianţilor şi întreprinzătorilor particulari se micşora începînd cu 1954, asistam, de la sfîrşitul celor Treizeci de ani glorioşi, la o răsturnare de tendinţe.

O altă constatare: efectivele muncitorilor scad începînd cu 1977, în vreme ce funcţionarii continuă să progreseze (27,0% din activi în 1988). Dar deosebirea între aceste două grupuri devine din ce în ce mai dificil de stabilit. Ce criteriu trebuie reţinut? Referirea la natura muncii, manuală sau nu, ne permite cu siguranţă să identificam cazurile cele mai evidente, dar nu este suficientă pentru o mare parte din aceste activităţi. Statisticienii de la INSEE se sprijină pe condiţiile de muncă, dar şi pe finalitatea muncii: o femeie de serviciu angajată de un particular aparţine categoriei funcţionarilor; aceeaşi femeie de serviciu angajată într-o întreprindere va fi trecută în rîndul muncitorilor. În total, acestea sînt caracteristici sociale care sînt reţinute pentru a repartiza profesiile în diferitele rubrici. Vor fi incluse, de exemplu, în grupul funcţionarilor profesiile cele mai feminizate.

Deşi categoria cadre şi profesii intelectuale superioare continuă să crească într-un ritm rapid, această creştere este totuşi inegală. Creşterea cea mai importantă este cea a inginerilor şi a profesiilor liberale. Cît despre

Nivel agregat (8 posturi din care 6 pentru activii ocupați)	Nivel de publicare curentă (24 de posturi din care 19 pentru activi)	Nivel detaliat (42 posturi din care 32 pentru activi)
1. Agricultori	10 Agricultori . ..	11 Agricultori cu gospodărie mică 12 Agricultori cu gospodărie medie 13 Agricultori cu gospodărie mare
2. Artizani, comercianți și întreprinzători particulari	21 Artizani . .	21 Artizani
	22 Comercianți și asimilați	22 Comercianți și asimilați
	23 Întreprinzători particulari cu 10 salariați sau mai mult	23 Întreprinzători particulari cu 10 sau mai mulți salariați
3. Cadre și profesii intelectuale superioare	31 Profesii liberale .	31 Profesii liberale
	32 Cadre superioare din sectorul public, profesii intelectuale și artistice	33 Cadre superioare din sectorul public 34 Profesori, profesii științifice 35 Profesii din domeniul informației, arte și spectacole
	36 Cadre superioare din întreprinderi particulare	37 Cadre superioare administrative și comercianți din întreprinderi particulare 38 Ingineri și cadre tehnice din întreprinderi
4. Profesii intermediare	41 Profesii intermediare din învățămînt, sănătate, sectorul public și asimilate	42 Învățători și asimilați 43 Profesii intermediare din sănătate și munca socială 44 Cler, călugări 45 Profesii intermediare administrative din sectorul public
	46 Profesii intermediare administrative și comerciale din întreprinderi particulare	46 Profesii intermediare administrative și comerciale din întreprinderi particulare
	47 Tehnicieni .	47 Tehnicieni
	48 Maiștri, salariați care se situează între muncitori și cadrele de conducere. .	48. Maiștri, salariați care se situează între muncitori și cadrele de conducere
5. Funcționari	51 Funcționari din sectorul public. .	52 Funcționari civili și salariați din domeniul serviciilor din sectorul public 53. Polițiști și militari

Nivel agregat (8 posturi din care 6 pentru activii ocupați)	Nivel de publicare curentă (24 de posturi din care 19 pentru activi)	Nivel detaliat (42 posturi din care 32 pentru activi)
5. **Funcționari**	54 Funcționari administrativi din întreprinderi particulare 55 Funcționari din comerț 56 Personal din sectorul servicii directe destinate particularilor	54 Funcționari administrativi din întreprinderi particulare 55 Funcționari din comerț 56 Personal din sectorul servicii directe destinate particularilor
6. **Muncitori**	61 Muncitori calificați	62 Muncitori calificați de tip industrial 63 Muncitori calificați de tip artizanal 64 Șoferi 65 Muncitori calificați (manipulare de mărfuri, depozitare și transport)
	66 Muncitori necalificați	67 Muncitori necalificați de tip industrial 68 Muncitori necalificați de tip artizanal
	69 Muncitori agricoli	69 Muncitori agricoli
7. **Pensionari**	71 Foști agricultori	71 Foști agricultori
	72 Foști artizani, comercianți, întreprinzători particulari	72 Foști artizani, comercianți întreprinzători particulari
	73 Foste cadre de conducere și profesii intermediare.	74 Foste cadre de conducere 75 Foste profesii intermediare
	76 Foști funcționari și muncitori	77 Foști funcționari 78 Foști muncitori
8. **Alte persoane fără activitate profesională**	81 Șomeri care nu au lucrat niciodată	81 Șomeri care nu au lucrat niciodată
	82 Diverși inactivi (alții decît pensionarii).	83 Militari în termen 84 Elevi, studenți 85 Diverse persoane fără activitate profesională în vîrstă de mai puțin de 60 de ani (pensionari) 86 Diverse persoane fără activitate profesională în vîrstă de 60 de ani și mai mult (cu excepția pensionarilor).

(*Sursa*: *Données sociales*, INSEE, ed. 5, 1984, p. 539.)

profesiile intermediare, sînt aproximativ de două ori mai numeroase decît artizanii, comercianții și întreprinzătorii particulari (18,9% din activi în 1988) Progresia lor este totuși mai mică din 1975 Acest grup este caracterizat de transformări interne importante Dacă lăsăm deoparte problema feminizării activităților de încadrare, se observă o creștere a nivelului școlar, profesiile cu cele mai multe diplome cunosc creșterea cea mai puternică: tehnicieni, institutori Mutațiile tehnologice antrenează deci nevoi sporite de mînă de lucru calificată Aparatul de formare va fi oare, ca urmare în măsură să se adapteze la aceste noi exigențe? ▶ Mobilitate socială ▷ Populație activă ▷ Calificare ▶ Muncă (sociologia –)

Nominalism (Nominalisme) Teorie a cunoașterii conform căreia categoriile utilizate nu sînt reproduceri ale realului ci creații contingente ale observatorului. Principiul „briciului lui Occam". *Entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem* (să nu multiplici inutil entitățile abstracte)

Nomologică (prejudecată) (Nomologique; prejugé) Prejudecată conform căreia cercetarea legilor* condiționale constituie obiectivul principal al oricărei teorii a schimbării sociale* Cf în legătură cu acest punct, R Boudon *La Place du désordre*. Paris, PUF, 1984, cap 3 p 73-101. ▶ Schimbare socială ▶ Obiectivarea cunoștințelor

Norme (Normes) Reguli sau modele de conduită proprii unui grup sau unei societăți date învățate și împărtășite legitimate de valori* și a căror nerespectare antrenează sancțiuni* Normele definesc comportamentul însușit sau așteptat în viața socială Ele sînt inseparabile de activitatea de reglementare care le creează și le menține. Însușirea lor (învățarea* și interiorizarea*) în cursul socializării* include nu numai cunoașterea prescripției însăși, ci și a marjei de variație (varianță) pe care acestea le comportă întotdeauna. Slăbirea lor sau incoerența reprezintă sursa anomiei*. ▷ Anomie ▷ Conformare ▶ Devianță și criminalitate ▷ Reglare socială ▷ Socializare

Notabilitate (Notable) Din lat. *nota* - marcă, semn distinctiv Persoană a cărei situație socială conferă prestigiu sau autoritate în afacerile publice. Cumul de mandate, sprijin electoral, organizare în rețele (cf P Grémion, *Le Pouvoir périphérique*. Paris Le Seuil, 1976)

Nupțialitate (Nuptialité) Trecere de la starea de celibat la cea de persoană căsătorită. ▶ Familie (sociologia –)

O

Obiectivarea cunoştinţelor (Objectivation des connaissances) Metodologia regrupează ansamblul ideilor directoare ce orientează investigaţia empirică. Cunoaşterea este astfel percepută fie ca un <u>produs</u> care trebuie testat sau validat (logica dovezii), fie ca un <u>proces</u> căruia trebuie să i se reconstituie geneza (logica descoperirii). Domeniul cercetării nu este totuşi reductibil la consideraţii de ordin formal, ci integrează o dimensiune „societală". Într-adevăr este necesar să se ţină seama de raportarea la valori, de sursele de finanţare şi de conflictele de interese.

Se disting de obicei patru momente-cheie. Primul marchează importanţa polului epistemologic. Este vorba să se renunţe la prenoţiunile cunoaşterii comune şi să se supună criticii rezultatele obţinute; alegerea problematicii nu se face la întîmplare şi cere o interogare prealabilă în legătură cu condiţiile obiectivării cunoaşterii. Pot fi astfel evocate mai multe principii: neglijabilitatea (adoptarea clauzei „Toate lucrurile sînt de altfel egale"), parcimonia (conformare la regula lui Occam: A nu se recurge la abstractizare decît în ultimă instanţă), informarea cît mai amplă (analizele propuse sînt considerate ca adevărate atît timp cît nici o dată factuală nu vine să dezmintă predicţiile iniţiale). Metodele utilizate se sprijină pe dialectică*, fenomenologie sau cuantificare. Raţionamentul ipotetico-deductiv* se relevă de asemenea foarte preţios.

A doua fază: teoretizarea. Aceasta este prezentă încă de la elaborarea protocolului experimental şi permite interpretarea informaţiilor culese. Exigenţa de conceptualizare se traduce mai general prin construirea de modele*. Enunţurile pot fi analitice sau sintetice, definiţiile generice sau operaţionale, modalităţile sintactice sau semantice. De altfel, progresele înregistrate în acest domeniu nu sînt numai cumulative, ci şi reflexive. De unde necesitatea de a face apel la cadre de referinţă adecvate. Să ne gîndim, în particular, la aportul funcţionalismului* sau al structuralismului*. Tot în această perspectivă dezbaterea explicaţie*/comprehensiune*. Trebuie oare să privilegiem un demers de tip holist* sau să ne sprijinim pe o abordare mai contextuală?

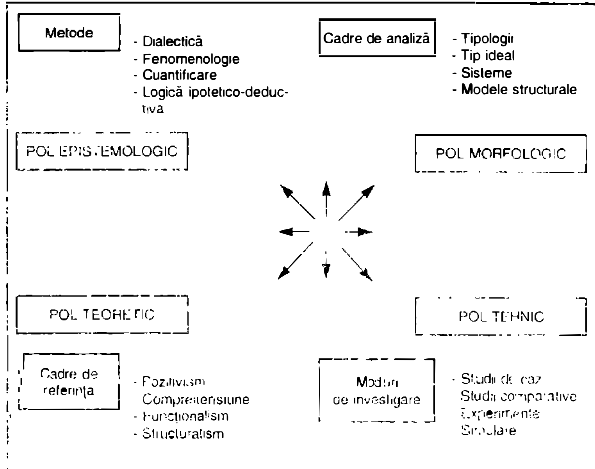
O altă problemă: articularea sensului şi punerea la punct a unui spaţiu de cauzaţie (*causation*) susceptibil să ne lămurească asupra diferitelor conexiuni între teze, variabile sau evenimente. Se va vorbi, de exemplu, despre prezumţii sau corelaţii, despre determinări simple sau multiple, despre legături directe sau indirecte. Configurare rimează aici cu structurare. Sinteza care se operează se sprijină pe clasificări sau tipologii* (G. Ferréol şi P. Deubel, 1993).

Ultimul punct: confruntarea cu realul. Aceste operaţii de control şi de verificare fac obiectul unui examen minuţios. Construirea de indicatori se loveşte, într-adevăr, de probleme de agregare sau de eşantionare. Se apelează atunci la interviuri*, chestionare* sau observaţii* participative. Tehnicile de colectare sînt ele însele codificate şi dau naştere unor moduri specifice de investigare: monografii*, studii comparative, exerciţii de simulare*.

Toate aceste etape pot fi sintetizate în schema de la pagina următoare.

Ierarhia astfel stabilită comandă producerea de norme cu caracter ştiinţific, dinamica ansamblului fiind asigurată de un joc complex de medieri şi de complementarităţi. Să detaliem în această perspectivă fiecare dintre registre.

■ PROCESELE DISCURSIVE. Să examinăm mai întîi <u>dialectica</u>*. Aceasta regrupează diverse variante: realism platonician, idealism hegelian, materialism istoric*. În centrul argumentaţiei, se află ideea de contradicţie sau de dualism. Între subiect şi obiect, teorie şi practică apar opoziţii. Asemenea clivaje nu sînt totuşi şi tranşate şi conduc la propria lor depăşire. Să dăm un exemplu. În tradiţia marxistă, alienarea trimite la un pro-

(Sursa: BRUYNE P. de şi alţii, *Dynamique de la recherche en sciences sociales. Les pôles de la pratique méthodologique*, Paris, PUF, 1974, p. 35)

es de exteriorizare. Îndepărtarea de sine constituie o suferinţă şi o degradare. Omul devine, din acel moment, străin faţă de el însuşi. În actul productiv, obiectul se transformă, capătă o existenţă independentă, se transformă în lucru. Dar această exteriorizare nu este niciodată perfectă. Munca, pe care Hegel o defineşte ca „dorinţă reprimată", formează şi educă. Activitatea servilă reprezintă ocazia pentru sclav de a depăşi trista sa condiţie. El învaţă să prevadă, să reflecteze şi accede în acest fel la inteligenţă şi raţiune. Dimpotrivă, stăpînul, care nu se mai raportează decît în mod indirect la lucruri şi care nu face decît să distrugă bogăţiile în actul consumării, se menţine într-o identitate pur subiectivă, identificabilă cu moartea. Concluzia: viitorul nu aparţine stăpînului, ci sclavului care munceşte. Producţia permite să te eliberezi de un anumit număr de contingenţe. Instrument de dominare, ea permite de asemenea accesul în lumea culturii.

Tema a fost reluată de numeroşi autori dintre care se disting J.-P. Sartre, G. Gurvitch sau H. Lefebvre. Unitatea contrariilor implică reciprocitate şi polarizare. Ea se înscrie într-o mişcare de totalizare şi corespunde în acelaşi timp unei treziri a conştiinţei, unui angajament militant şi unei voinţe de emancipare. Golit de conotaţiile sale politice sau ideologice, acest *praxis** ne atrage atenţia asupra prezenţei eventuale a unor efecte emergente. „Profeţia care se realizează singură" reprezintă o excelentă ilustrare. Crezînd în insolvabilitatea băn-

cilor, clienții procedează la retrageri masive: falimentul atît de temut devine atunci realitate.

Studiul fenomenologic se alătură acestui tip de preocupări și operează prin reducere sau, mai precis, prin „punere între paranteze a încrederii spontane în pozitivitatea lumii". Această *epoche*, în sensul husserlian al termenului, înțelege să se detașeze de conștiința naturală și de tot ceea ce reprezintă un obstacol în calea dezvoltării unei „științe a esențelor". Analiza se vrea „eidetică" departe de a se confunda cu perceperea faptelor, ea servește drept intermediar „între ceea ce este delimitabil prin intuiție, ceea ce este formulabil prin discurs și ceea ce este atestabil printr-o grupare de indici sensibili" (N. Mouloud 1969, p. 31). Hermeneutica* și, mai recent, etnometodologia* îi sînt asociate. Semnificația ce poate fi atribuită unui anumit comportament depășește cadrul strîmt al intersubiectivității și pune în relație „organizarea memoriei, raționamentul practic și cuvîntul" (A. V. Cicourel, 1972, p. 99-100). Curentul interacționismului simbolic va prelungi această perspectivă prin reabilitarea registrului intenționalității. Realitatea socială nu este dată, ci construită „aici și acum".

Aportul metodelor cantitative* nu trebuie nici el trecut sub tăcere. Într-adevăr, formalizarea este sinonimă cu rigoarea: ea consolidează argumentația și permite să fie articulate mai bine procedeele de stratificare, tehnicile operatorii și construcția scalelor. Comparația între populații, variabile* sau categorii este din acest moment facilitată. Procedeele folosite pot fi de natură canonică sau factorială. Ele se aplică, în funcție de caz, unor reprezentări grafice (parametri de distribuție) sau unor tablouri statistice (teste de corelație). Axiomatizarea asociată în ceea ce o privește are o logică ipotetico-deductivă: alegere a premiselor, derivare, verificare, confirmare sau respingere. Nu poate fi înlăturat totuși un anumit reducționism din momentul în care predomină „cultul cuantofreniei" (expresie a lui Pitirim Sorokin).

■ CADRELE DE REFERINȚĂ. Dacă ne interesăm în prezent de polul teoretic, paradigmele de care dispunem au adesea valoare de exemplu. Ele se bazează pe reguli mai mult sau mai puțin implicite și se înrudesc cu credințele de tip „ontologic". Să luăm în considerare, mai întîi, pozitivismul*. Științele empirico-formale constituie, în această optică, modelul de scientificitate prin excelență. Iată două reguli esențiale: renunțarea la tot ce este *a priori* și căutarea, prin intermediul observației, a datelor experienței a legilor* generale. Acestea pot fi tendențiale („cele trei stări" la A. Comte), condiționale (cf. teza „nuclearizării instituției familiale") sau structurale („cercul vicios al sărăciei", drag teoreticienilor subdezvoltării). Această vocație nomotetică apare cu atît mai justificată cu cît domeniul „lucrurilor în sine" este considerat inaccesibil și golit de sens. O asemenea convingere se află în perfectă concordanță cu doctrina nominalistă* și pledează în favoarea unei sintaxe unificate. Fenomenalismul (E. Mach) și logicismul (B. Russell) se inspiră și ele din aceasta. De la Guillaume d'Occam la Cercul de la Viena (Moritz Schlick și Rudolf Carnap mai ales) este astfel reafirmată necesitatea de a diferenția* bine judecățile analitice și judecățile sintetice. Normativul nu poate deci să se confunde cu descriptivul pentru că astfel s-ar pune în pericol neutralitatea axiologică*.

Faptul de a acorda un statut privilegiat regularităților empirice conduce, de altfel, la lupta eficientă împotriva a ceea ce Hans Hahn numea altădată „entitățile superflue" (respectiv „abstracțiile rău controlate, falsele analogii și verbiajul metafizic"). Exprimate de o manieră prea abruptă, aceste luări de poziție pot totuși să pună probleme: explicarea socialului prin social nu duce oare la un fel de „iluzie speculativă"? Nu riscăm oare să alungăm în necunoaștere ceea ce aparține sferei finalităților sau a valorilor?

Demersul numit comprehensiv are drept obiectiv tocmai de a scăpa de aceste aporii. O relație statistică, oricît de probantă ar fi ea, nu este suficientă pentru a ne satisface curiozitatea. Acțiunea umană este de un alt ordin. Autori cum ar fi H. Rickert, W. Dilthey sau

F. Schleiermacher au arătat că „viaţa semnificaţiilor" este de resortul „ştiinţelor spiritului". În măsura în care procedează indirect şi gradat, urmînd exigenţele succesive ale semanticii, apoi ale reflecţiei, metodologia interpretării este inseparabilă de o reprezentare în termenii „cercului hermeneutic*". Avînd totuşi conştiinţa că un asemenea cerc nu poate fi depreciat pur şi simplu calificîndu-l drept „vicios" pentru că, în sine, egalează o „posibilitate autentică de a cunoaşte pe cel mai original" (P Ricoeur 1969) Dincolo de aceste controverse, trebuie evitate două obstacole „un sociologism* autoritar care se declară în stare să trateze faptele sociale prin exigenţele adesea imaginare ale unui sistem* căruia îi sînt împrumutate intenţii sau finalităţi de reproducere sau de dominare, şi un impresionism care reduce interacţiunea socială la o rapsodie de contracte private, întîmplatoare şi discontinue (F Bourricaud, 1986, p 11)

Cu structuro-funcţionalismul, punctul de vedere holist* îşi recapătă drepturile „Societatea globală" cuprinde mai multe „subsisteme", care se întrepătrund şi sînt supuse unor imperative foarte variate (sigla AGIL) Principiile de integrare, de reglare sau de teleonomie joacă aici un rol important (cf lucrările lui T Parsons)

rare cinci conduite. Cea mai frecventă corespunde scenariului adaptării sau supunerii*. Cînd se produce un exces de zel, se deschide calea ritualismului* O altă strategie, cu totul opusă cea a revoltei* Contestarea este extremă şi atinge ansamblul valorilor dominante Ostile violenţei, practicile neimplicării sau evaziunii (vis, misticism) nu trebuie să fie uitate: rezerva este atunci voluntară Ultima soluţie, proprie minorităţilor active, inovarea* (propuneri de amenajări, de reforme sau de transformări mai profunde) Să precizăm, în plus, că instituţiile întreţin relaţii complexe cu devianţa Dacă asupra delincvenţilor se abat represiunea şi pedepsele, se observă o anumită blîndeţe faţă de „cerşetori" sau „vagabonzi" Toleranţa vizavi de nebunie sau de marginalitate rămîne totuşi foarte variabilă, în funcţie de culturi (R Merton, 1965) Oricare ar fi temeiul acestei abordări, subzistă numeroase semne de întrebare aşa cum nota încă E Durkheim, „a arăta la ce este util un fapt nu înseamnă a explica cum a apărut, nici cum este ceea ce este" Asemenea presupuneri pot fi oare raspunzaloare de schimbarea socială*? Există, în particular loc pentru dezordine?

În optica structuralistă, predominanţa universului semiotic merge mînă în mînă cu

Cerinţe funcţionale prealabile	Subsisteme implicate	Mijloc de schimb privilegiat	Tip de proces
Adaptare *(A)*	Economie	Bani	Eficienţă optimă
Urmărirea scopurilor *(G. Goal attainment)*	Politică	Putere	Diferenţiere a rolurilor
Integrare *(I)*	Justiţie	Afecţiune	Includere a normelor
Latenţă *(L)*	Familie, învăţămînt, cultură	Angajament	Generalizare a valorilor

Din moment ce procesul de socializare* nu constă în a imita în mod pasiv modelele preexistente, gradul nostru de aderare depinde de împrejurări Pentru a relua terminologia folosită de R Merton, sînt luate în conside-

estomparea subiectului. Acesta nu mai este decît un simplu suport Dacă percepţiile sînt înşelătoare şi reprezentările iluzorii, accesul la coduri sau simboluri garantează o veritabilă „ruptură epistemologică". De la regulile de

rudenie la practicile culinare, fenomenele studiate trebuie deci să fie percepute plecînd de la relaţiile care le caracterizează la un moment dat Acest primat acordat dimensiunii sincronice se regăseşte atît la lingvişti (F de Saussure), cît şi la antropologi (C Lévi-Strauss) sau la psihanalişti (J Lacan) Principalele critici adresate acestui tip de raţionament menţionează riscul reificării* şi se bazează pe „ontologia reducţionistă" (J Piaget, 1968)

■ CADRELE DE ANALIZĂ A lucra asupra unui concept înseamnă a varia extinderea şi înţelegerea acestuia Punerea în evidenţă a unor trăsături specifice este o operaţie delicată într-adevăr, cum să găseşti criterii pertinente de discriminare care să permită o împărţire univocă şi reprezentativă a obiectului analizat? În acest domeniu este necesar să fii extraordinar de atent cu folosirea categoriilor altfel pot fi reactivate anumite taxinomii* cu totul absurde Caz extrem de îmbinare heteroclită clasificarea chineză imaginată de J L Borges este aici foarte lămuritoare şi se sprijină intenţionat - pentru nevoile demonstraţiei - pe un empirism* dintre cele mai evidente Pot fi distinse astfel printre animale cele care aparţin împăratului cele care sînt împăiate domesticite sau desenate cu o pensulă foarte fină din păr de cămilă fără a uita sirenele porcii de lapte şi cîinii în libertate Sîntem departe de clauza fara omisiune, nici dubla întrebuinţare

Alte subdiviziuni sînt dimpotrivă mult mai pertinente Printre dihotomiile clasice sa le cităm pe cele propuse de R Benedict (civilizaţii apolliniene/civilizaţii dionysiace) F. Tönnies (comunităţi/societăţi) sau É Durkheim (solidarităţi mecanice/solidarităţi organice). Teoria mertoniană a anomiei* poate fi de asemenea formalizată într-o manieră asemănătoare (R. Boudon şi F Bourricaud 1982, p 579) În funcţie de resursele disponibile, de respingerea sau acceptarea scopurilor şi mijloacelor, atitudinile vor evolua între „conformism", „inovare", „ritualism" sau „retragere" (a se vedea cazurile prezentate în tabelul de la mai jos)

Apatie, decalaj sau resemnare nu sînt nici ele de exclus (partea dreaptă a aceluiaşi tabel)

Tipul ideal constituie, ca urmare un procedeu experimental pe care savantul il creează din proprie iniţiativă, urmînd necesităţile investigaţiei, şi pe care îl abandonează în aceeaşi manieră dacă nu dă rezultatele scontate" (J. Freund 1968 p 57-58) Nu este deci vorba de a reproduce în mod adecvat „realitatea concretă", ci de a clarifica proiectele actorilor şi de a dispune de un „tablou de gîndire omogenă" plecînd de la care sa se poată înţelege ceea ce determină singularitatea unui eveniment a unei situaţii sau a unui comportament M Weber va vorbi în legătură cu aceasta de „constelaţie sau de totalitate semnificativă" Această reprezentare coerentă şi stilizată răspunde unei exigenţe de vizibilitate şi nu poate fi obţinută decît ţinînd seama de diferitele puncte de vedere Să ne gîndim de exemplu la caracterizarea formelor de autoritate* (charismatică tradiţională sau birocratică) Acţiunea poate fi ea însăşi percepută ca fiind conformă cutumei, raţională în raport cu scopurile sau valorile ceea ce înainte părea confuz sau

		Scopuri			
		Individul le acceptă		Nu le acceptă	
		Le acceptă	Nu le acceptă	Le acceptă	Nu le acceptă
Mijloace	Individul dispune de ele	1	2	1	2
	Individul nu dispune de ele	3	4	3	4

Sursa. BOUDON R., BOURRICAUD F., *Dictionnaire de la sociologie*, Paris, PUF, 1982 p. 579.)

contradictoriu devine mai familiar (cf. scrierile lui G Gurvitch relative la noţiunea de tip real).

La fel ca modelarea, cadrul sistemic se aplică unor contexte foarte diverse: organizaţii*, relaţii profesionale*, ecologie. Acest ansamblu de elemente interdependente trimite la un mediu dat şi poate fi interpretat în termenii autoorganizării Cuplarea şi retroacţiunea *(feedback)* se dovedesc atunci esenţiale

■ MODURILE DE INVESTIGARE Sesizarea şi tratarea datelor sînt preluate de polul tehnic Studiile de caz* se sprijină pe ipoteze şi sînt adesea ghidate de o schemă teoretică Ele pot fi exploratoare sau descriptive şi se referă la anchete*, surse documentare sau monografii* Să semnalăm, în această privinţă lucrările de pionierat ale lui F Le Play şi ale doctorului Villermé (cf. mai ales, *Tableau de l'etat physique et moral des ouvriers employes dans les manufactures de coton de laine et de soie*, 1840) Alte contribuţii celebre cea a soţilor Lynd referitoare la *Middletown* (1929) sau cea a lui W L Warner asupra condiţiilor de viaţă din *Yankee City* (1941) În limba franceză să ne raportăm, între altele la alegerea soţului (A. Girard, 1964) sau la zvonurile din Orléans (E Morin, 1969)

Investigaţiile precedente pot fi completate de un demers comparativ Recurgerea la *surveys* sau la paneluri* este cu atît mai preţioasă cu cît examenul dimensiunii spaţio-temporale lărgeşte cîmpul nostru de reflecţie asupra similitudinilor sau deosebirilor dintre grupuri sau instituţii. De unde o mai bună înţelegere a anumitor probleme (aculturaţie*, mobilitate socială* ..)

Experimentarea* se efectuează fie în laboratoare, fie pe teren Atunci cînd intră în contact cu mediul înconjurător, cercetătorul poate fi mai mult sau mai puţin „implicat" în postura de operator, consultant sau simplu observator Schimbarea va trebui astfel să fie explicată sau programată (cf tabelul de mai jos)

O metodologie a evaluării (*ex ante* sau *ex post*) acompaniază acest dispozitiv şi serveşte drept suport unor exerciţii de simulare* introducerea de variante conjuncturale sau structurale, redefinirea obiectivelor sau constrîngerilor luarea în calcul a amînării aplicărilor efectelor induse sau măsurilor însoţitoare Anumite date, cum ar fi evoluţia men-

Experimentare pe teren

	Cvasiexperimentare	*Experimentare „operaţională"*	*Cercetare Acţiune*
Poziţia cercetătorului	Observator/ pasiv	Operator/ angajat	Catalizor/ implicat
Rolul cercetătorului	Analiză	Consultare	Colaborare
Scopul cercetării	Explicarea schimbării	Cauzaţie şi evaluare a schimbării	Cunoaştere şi practică a dinamicii schimbării
Formularea problematicii	Ipoteze explicite	Ipoteze explicite	Probleme conjuncturale
Variabilă (e) experimentală (e)	Puţin numeroase selecţionate şi neprovocate	Puţin numeroase, selecţionate şi provocate	Numeroase, neselecţionate şi provocate
Tratare	Nonreactiv	Reactiv	Reactiv

(*Sursa*. BRUYNE P. şi alţii, *Dinamique de la recherche en sciences sociales, Les pôles de la pratique méthodologique*, Paris, PUF, 1974, p. 226.)

lalităţilor sau a raporturilor de forţă, rămîn totuşi greu de cuantificat sau suferă de numeroase „*biais*-uri" reprezentativitatea eşantionului, semnificaţia mărturiilor culese, modalităţile de construcţie a scalelor de preferinţă.

În concluzie, să reamintim că fiecărui nivel al analizei (tehnic, metodologic sau teoretic) îi corespund interogaţii specifice: statutul termenilor observaţionali, locul instrumentării, forţa explicativă a schemelor conceptuale

▷ Înţelegere ▶ Anchete ▷ Epistemologie ▷ Explicare ▶ Metode cantitative ▶ Metodologia cercetării în ştiinţele sociale ▶ Paradigme sociologice

● BOUDON Raymond, BOURRICAUD François, *Dictionnaire critique de la sociologie*, Paris, PUF, 1982

BOURRICAUD François, prefaţă la lucrarea lui J.-G. PADIOLEAU *L'Ordre social Principes d'analyse sociologique*, Paris, L'Harmattan, 1986, p. 11-15

BRUYNE Paul de, HERMAN Jacques, SCHOUTHEETE Marc de *Dynamique de la recherche en sciences sociales Les pôles de la pratique methodologique* Paris PUF, 1974

CICOUREL Aaron, *Cognitive Sociology Language and Meaning in Social Interaction* New York, Free Press, 1972.

FERREOL Gilles şi DEUBEL Philippe, *Methodologie des sciences sociales*, Paris, A. Colin, 1993

FREUND Julien, *Sociologie de Max Weber*, Paris, PUF, 1968

MERTON Robert K. *Eléments de théorie et de methode sociologique*, trad. fr., Paris, Plon 1965 (prima ediţie 1949).

MOULOUD Noël, *Langage et structures Essais de logique et de sémiologie*, Paris, Payot, 1969

PIAGET Jean, *Le Structuralisme*, Paris, PUF, 1968

RICOEUR Paul *Le Conflit des interprétations Essais d'herméneutique*, Paris, Le Seuil 1969

Obiectivitate (Objectivité). Atitudine, stare de spirit a celui care „vede lucrurile aşa cum sînt", fără prejudecăţi*, nici păreri preconcepute. Valorizare a idealurilor de dezinteresare, de colectivitate şi de universalitate. Ruptură cu simţul comun*, aparenţele, lumea existenţei..

Obişnuinţă (Habitude). Mod de a acţiona şi de a gîndi dobîndit de individ şi care devine, în mare parte, inconştient şi automat Termeni asociaţi: repetiţie, rutină, stereotip* Mecanisme de învăţare* şi de interiorizare*

Observaţie (Observation) Din lat. *observare* - a nu pierde (din ochi) Constatare a unui fapt cu ajutorul mijloacelor de investigare potrivite. Observaţia poate fi directă sau indirectă, calitativă sau cantitativă, efectuată pe teren sau în laborator ▶ Anchete ▶ Metodologia cercetării în ştiinţele sociale

Oligarhie (Oligarchie) Din gr. *oligon* - puţin La origine, formă de regim politic ce a existat, în anumite epoci în Grecia antica Guvernarea cetăţii era în acea vreme încredinţată unui mic număr de cetăţeni Se opune astfel monarhiei şi tiraniei* Se aplică, mai general oricărui grup care exercită puterea* fără o reala opoziţie Analiza fenomenului oligarhic şi a „legii sale implacabile*" este astazi integrala celei a elitelor*. Cf lucrările de pionierat ale lui R Michels (1911) asupra conservatorismului şi a birocratizării structurilor ierarhice ▷ Elite ▷ Putere

Olson (paradoxul lui) (Olson; paradoxe d'). Problematică a acţiunii colective Punerea în evidenţă a comportamentelor de tip *free-rider* Cf. M Olson. *La Logique de l'action collective*, trad. fr., Paris, PUF, 1978 (prima ediţie 1966).

Opinie publică (Opinion publique) J Stoetzel, ale cărui lucrări se afla la baza cercetărilor franceze în legătură cu acest subiect, a subliniat caracterul confuz şi nedeterminat al noţiunii, ce provine din limbajul comun şi pentru care nu există o definiţie satisfăcătoare Fenomen psihosocial prin excelenţă, opinia publică este o manifestare a mentalităţii colective, distinctă de voinţa po-

pulară, de publicul însuşi şi de mase. Ea reprezintă „o forţă socială ce rezultă din similitudinea judecăţilor făcute asupra anumitor subiecte de o pluralitate de indivizi şi care se exteriorizează în măsura în care devine conştientă de ea însăşi" (G. Burdeau, „Opinion publique", în *Encyclopaedia Universalis*, Paris, 1989). Măsurarea sa, adesea contestată (Bourdieu) se sprijină esenţialmente pe tehnica sondajelor* (cf. J. Stoetzel şi A. Girard, *Les Sondages d'opinion publique*, Paris, PUF, 1973) ▷ Sondaj

Ordine socială (Ordre social) Trimite la structurarea raporturilor de forţă din cadrul unei societăţi date. Importanţa procedurilor contractuale şi a mecanismelor de coerciţie ▶ Mişcări sociale ▶ Paradigme sociologice

Organicism (Organicisme) Teorie sociologică dezvoltată în secolul al XIX-lea şi care asimilează societăţile umane cu fiinţele vii. Numeroase analogii sau metafore. Principalii reprezentanţi: P. von Lilienfeld, A. Schäffle şi H. Spencer. Influenţă profundă asupra funcţionalismului*

Organizarea sferei domestice (Organisation de la sphère domestique) În cadrul cuplului, luarea de hotărîri şi împărţirea sarcinilor depind de educaţia primită, de raporturile de forţe şi de puterea de negociere între soţi. Dacă în anumite domenii (cumpărarea unui apartament, lucrări de amenajare...), prevalează egalitarismul*, în altele (aprovizionare sau reparaţii mărunte) predomină încă o foarte mare specializare. ▶ Familie (sociologia ~)

Organizarea ştiinţifică a muncii (OST) (Organisation scientifique du travail; OST) Raţionalizare a procesului de producţie. Principalii autori: F.W. Taylor, H. Ford sau H. Fayol. Cercetarea metodei de muncă cea mai eficientă *(the one best way)*. Decuparea diferitelor sarcini în operaţii elementare ce pot fi controlate. Luptă contra "pierderii timpului" *(flânerie)* de către muncitori. Punerea la punct a acestui tip de organizare a suscitat numeroase critici (cf. procesul taylorismului).

Organizaţii (sociologia –) (Organisations; sociologie des). „Noi ne-am născut în organizaţii, am fost educaţi în cadrul acestora şi consacrăm o parte importantă a existenţei noastre muncind în cadrul acestora. Consumurile şi activităţile noastre de timp liber depind de acestea. Cea mai mare parte dintre noi murim în cadrul lor şi, cînd va sosi timpul înmormîntării, cea mai mare din toate - statul - va trebui să elibereze un permis de înmormîntare." Această butadă a lui Etzioni (1971, p. 11) subliniază bine omniprezenţa şi varietatea fenomenului organizaţional. Fără îndoială, acesta nu este o invenţie modernă, dar importanţa sa în societatea noastră şi în viaţa noastră cotidiană nu a încetat să crească de la revoluţia industrială încoace. Creşterea a antrenat, într-adevăr, o modificare radicală a structurii întreprinderilor şi administraţiilor, conflictele de clasă cedînd locul conflictelor de putere.

În cadrul organizaţiilor economice a fost pusă în maniera cea mai acută, problema cooperării şi coordonării. Într-adevăr, cum să faci pentru ca ele să îşi atingă obiectivele oferind în acelaşi timp maximum de satisfacţie membrilor componenţi, ca şi partenerilor din afara lor? La începutul secolului, autori foarte diferiţi precum Weber şi Taylor au propus modele care aveau drept trăsătură comună dorinţa de a găsi o soluţie universală şi credinţa în raţionalitatea proceselor sociale. Din dificultăţile întîlnite în aplicarea acestor scheme raţionaliste vor apărea o întreagă serie de cercetări. Vor fi elaborate numeroase teorii de către specialişti aparţinînd unor discipline diferite (manageri, psihologi, sociologi, politologi, practicieni, ingineri). Astăzi, „ştiinţele organizării" acoperă variate abordări ce reprezintă numeroase cunoştinţe.

Nu ne-am propus să prezentăm aici această efervescenţă intelectuală sau să formulăm şi să vă inculcăm precepte de gestiune sănătoasă înrudită cu cercetarea logicilor care prezidează acţiunea organizată. Rămînînd într-o perspectivă sociologică amintim mai întîi ce modele au elaborat primii teoreticieni ai birocraţiei*. Vom prezenta apoi sinteza originală dezvoltată de şcoala fran-

ceză de analiză strategică. Vom vedea, în fine, cum s-au deplasat interesele contemporane către noi probleme şi noi preocupări.

■ MODELUL BIROCRATIC Să aruncăm mai întîi o privire asupra dezvoltării birocraţiilor*, incluzînd în acest termen toate formele de administraţie, fie ele publice sau private. Neîncrederea în influenţa birocraţilor, a cărei formă contemporană este teama de tehnocraţie, este foarte veche Tînărul Marx critica deja teza hegeliană conform căreia acest tip de instituţii aveau drept scop de a concilia în acelaşi timp interesele particulare ale societăţii civile şi interesul general al statului Această mediere pune anumite probleme deoarece ideologia care îi este subiacentă oculteaza relaţiile de dominare* De unde denunţarea acestui „corp parazitar" a cărui existenţă nu poate fi decît tranzitorie

Perspectiva weberiană se situează la un alt nivel cel al legitimităţii Birocraţia* apare astfel ca manifestarea cea mai tipică a procesului de raţionalizare care se impune progresiv în Occident în toate aspectele existenţei Ea se caracterizeaza printr-o serie de trăsături, adesea descrise care formează tipul ideal organizarea permanentă a cooperării pe baza unor reguli explicite, diviziunea activităţii în domenii de competenţă delimitate, ierarhizarea funcţiilor ocupate de indivizi special formaţi şi exercitînd o putere* specifică, separarea completă între viaţa privată şi funcţia ocupata, consemnarea în scris a tuturor actelor administrative Weber crede în mod manifest în superioritatea acestei abordări care ar trebui sa se impuna ca soluţia cea mai raţională şi cea mai bine adaptata la complexitatea organizaţiilor moderne

Totuşi, analiştii au observat repede o deosebire notabilă între modelul prescris şi realitate Studiind structurarea partidelor politice, a asociaţiilor şi sindicatelor, R Michels prezicea, la începutul secolului derapaje dificil de controlat în mecanismele de delegare a puterii. Bazei şi militanţilor li se substituie o clasă de profesionişti Membrii conducerii, de acum inainte inamovibili, se îmburghezesc. Este legea implacabilităţii oligarhiei*, „formă prestabilită a vieţii în comun a marilor agregate sociale" Numai aspiraţia democratică poate contrabalansa această tendinţă, dar nu reuşeşte decît de o manieră sporadică.

Criticile teoriei raţionaliste au reluat pe larg percepţia comună care atribuie birocraţiei* încetineală, rutină, inadaptare, incapacitate de a trata cazurile particulare

Căutînd să explice această relativă ineficacitate, R K Merton, P. Selznick, A W. Gouldner au ajuns la rezultate convergente: organizaţiile birocratice reprezintă locul unor importante disfuncţionalităţi Alături de consecinţele prevăzute şi căutate, procedurile puse în practică pentru a asigura regularitatea comportamentului executanţilor şi a oferi clientelei serviciul pe care îl aşteaptă în mod legitim, produc în multe cazuri efecte perverse* Dificultăţile întîlnite (mai ales rigiditatea conduitelor imposibilitatea de a furniza o prestaţie individualizată) conduc ierarhia la întărirea prerogativelor sale şi mecanismele de control devin din ce în ce mai apasătoare Recurenţa acestei logici tinde să stabilizeze organizaţia în caracteristicile sale negative

■ DE LA MODELUL OST LA MODELUL RELAŢIILOR UMANE Naşterea marilor firme la sfîrşitul secolului al XIX-lea a pus o problemă de organizare similară cu apariţia birocraţiilor* moderne cum să raţionalizezi munca umană, cum să organizezi în mod raţional funcţiile întreprinderii?

Organizarea ştiinţifică a muncii (OST) acoperă diferite curente care caută să edifice organizarea pe principii ştiinţifice De la Taylor la Fayol, obiectivul este de a degaja principiile fundamentale care să permită referirea la norme* formale, obiective, fondate pe cunoaştere şi destinate a limita partea de incertitudine şi mai ales de improvizaţie ce a caracterizat pînă acum munca industriala

În calitatea sa de inginer F W Taylor a atacat modelul profesional care domina atunci organizarea atelierului Denunţînd atît arbitrarul patronal, cît şi fluctuaţia sistematică a mîinii de lucru, el propune o serie de principii care ar trebui să suscite o mai bună

colaborare între diferitele părți. Să reamintim cîteva elemente esențiale:

- Există o singură manieră bună de a realiza o lucrare. Studiul timpilor și mișcărilor trebuie să permită descoperirea și generalizarea sa. Descompunerea în elemente simple a muncii, apoi recompunerea în sarcini elementare reprezintă baza cercetării acestui *one best way*

- Omul este motivat de teama foamei și atracția reprezentată de cîștig. O retribuție proporțională cu efortul său va incita la atingerea unui randament maxim. Remunerația va trebui deci să fie atribuită după valoarea performanței și nu pe baza vechimii sau calificării*, calculul său va lua drept bază indicațiile cronometrului; va trebui să renunțăm la salariul forfetar (după învoială - n.n.) sau lunar și să dezvoltăm salariul la bucată.

Deciziile luate nu trebuie să fie de resortul muncitorilor, ci al experților specializați. Muncitorul bun trebuie scutit de sarcinile de reflecție și îndreptat exclusiv către execuție. „Autoritatea"*, consecința a celei „mai bune utilizări posibile" a mijloacelor, devine un fapt natural și nu suferă nici o discuție.

Dintre aceste trei principii fundamentale – *one best way*, teoria motivației, dihotomia concepție-execuție – cel de al treilea formează piatra de temelie a doctrinei și se aplică și dincolo de activitățile de producție. Dar poate că al doilea este cel care traduce cel mai bine concepția latentă pe care o are Taylor despre producător. În comportamentul uman, nu sînt reținute decît motivațiile economice cele mai simple. Taylor ca inginer concepe omul așa cum și-l reprezentau behavioriștii în epoca respectivă: a *stimuli* determinați trebuie să corespundă reacții previzibile. Acționînd în mod judicios asupra incitațiilor materiale (salariu) poți să te aștepți să obții o reacție ridicată în termeni de comportament (productivitate).

Așa cum au subliniat J. G. March și H. A. Simon (1969), știința tayloristă este o știință a muncii mai degrabă decît a organizării. Principiile sale sînt propuneri tehnice, iar preceptele sale proceduri operatorii centrate pe activitățile fizice de bază implicate în producție. Concluzia? În funcție de acest model, organizarea muncii va fi progresiv și profund transformată.

Ca reacție la această viziune mecanicistă a întreprinderii s-a dezvoltat, în Statele Unite ale Americii, între cele două războaie mondiale, curentul Relațiilor Umane* (RU). Cu ocazia unei vaste cercetări făcute în atelierele de la Western Electric Company, E. Mayo și colaboratorii săi (W. Dickson, F. Roelhlisberger etc.) au evidențiat ceea ce se numește, cu un termen foarte general, „factorul uman" (efectul Hawthorne). Ponderea sa apare cu adevărat decisivă, în așa fel încît pentru acești autori determinanții sociali sînt mai importanți decît constrîngerile tehnice. Motivația și „moralul" muncitorilor sînt percepute ca elemente esențiale pentru înțelegerea performanțelor. Tot ce este din domeniul simbolicului (fie că este vorba de recompense, sancțiuni*, credințe*) joacă un rol capital, stimulentele financiare neavînd decît o eficiență limitată.

Aceiași cercetători observă, de altfel, că muncitorii acționează sau reacționează, cel mai adesea, nu ca indivizi izolați, ci ca membri ai unui grup. Acesta este un prilej de socializare* (producerea de norme*, de valori* și de identități*). Sînt influențați lideri informali care, fără a avea autoritatea statutară a contramaistrului, îndeplinesc funcția de purtător de cuvînt.

Alături de organizarea formală (cea definită de regulamentele și conducerea întreprinderii), există o structură neoficială bazată pe relații interpersonale. Acestor realități le corespund logici proprii: cea a costului sau a eficienței pentru prima, cea a sentimentelor pentru a doua. O mare parte a conflictelor sau dificultăților interne sînt atunci concepute ca o lipsă de comunicare între aceste două entități. Exprimate altfel, deciziile întreprinderii ar putea să fie reluate pe contul lor de către muncitori.

Alte anchete vor confirma importanța factorului uman în exercitarea autorității (K. Lewin, R. Lippitt și R. White), administrarea schimbării (L. Coch și J. R. French), dinamica grupurilor (K. Lewin). Totuși, abordarea propusă de RU nu se substituie deloc modelului taylorist.

Şi aceasta pentru că obiectul analizei nu este acela de a vorbi despre organizare în globalitatea ei, ci despre grupurile care o compun. Cînd se ia drept obiect de studiu informalul, viziunea organizaţiei nu este pusă în cauză. Relaţiile interpersonale se desfăşoară în interiorul unui cadru strict delimitat, presupus fondat în mod raţional şi deci necontestabil.

De altfel, dacă viziunea omului devine mai bogată, ea nu se transformă în acelaşi timp. Postulatul lui *Homo oeconomicus* a fost înlocuit de cel al unei naturi umane, fundament transistoric şi universal al comportamentelor. Ideea unui fond comun tuturor, mobilizabil oricare ar fi circumstanţele, rămîne la baza raţionamentului: individul este o fiinţă pasivă, reacţionînd în mod mecanic la *stimuli*. Chiar îmbogăţită, schema behavioristă* rămîne dominantă.

În fine, ca în OST, viziunea consensuală rămîne expres afirmată. Uzina este concepută ca o familie, nouă sursă de satisfacţie şi integrare într-o societate în care cadrele de acţiune tradiţionale se disociază. Conflictul*, a cărui unică sursă este văzută în relaţiile interindividuale, este un eşec pentru comunicarea internă. Este indezirabil, patologic şi trebuie eliminat.

c. MODELUL STRATEGIC. După încheierea celui de al doilea război mondial, analiza organizaţiilor cunoaşte o dezvoltare considerabilă. Tezele relaţiilor umane* devin obiect de învăţămînt şi educaţie. Intuiţiile şi ipotezele care formează baza acesteia sînt reluate atît de reflecţia managerială, cît şi de psihologi sau de cei care intervin în întreprindere (lucrările lui D. McGregor, C. Argyris, F. Herzberg). În acelaşi timp cu studiile de caz, reinterpretările teoretice se multiplică în asemenea măsură încît în Statele Unite ale Americii anumiţi autori vor vorbi de fragmentare sau de o nebuloasă.

În Hexagon, M. Crozier este iniţiatorul unei adevărate şcoli franceze de sociologie a organizaţiilor. La confluenţa analizelor weberiene asupra birocraţiei* şi a studiilor de psihosociologie industrială, el a prelungit examinarea disfuncţiilor într-o perspectivă pe care o califică el însuşi drept funcţionalistă* pentru a ajunge la un model strategic.

Să insistăm asupra punctelor esenţiale ale ceea ce apare ca o nouă paradigmă*. În primul rînd, trebuie să subliniem ruptura profundă cu abordările precedente. Ambiţia generală este de acum înainte mai vastă şi interesează sociologia în ansamblu: „Nu numai o sociologie a organizaţiilor, ci o sociologie a acţiunii organizate", acesta este proiectul expus în *L'Acteur et le système* (M. Crozier, E. Friedberg, 1977, p. 95). Dacă organizaţiile rămîn obiectul concret al studiului, este pentru că ele sînt prilejul cel mai comod pentru a se întreba în legătură cu o problemă mai profundă: cea a cooperării şi interdependenţei dintre oameni.

Scopul cunoaşterii se schimbă de asemenea: obiectivului utilitarist, punerii în practică a unor precepte de bună gestiune li se substituie căutarea de logici capabile să explice funcţionarea organizaţiilor. Analiza devine „clinică" acolo unde era „prescriptivă".

Postulatele de bază recuză chiar posibilitatea unui model generalizabil. Ele se bazează pe convingerea, apărută din observaţie, că nu există sisteme sociale în întregime reglate sau controlate. „Undeva, întotdeauna ceva se împotmoleşte", spune experienţa comună. „Organizaţia perfectă trebuie în permanenţă să nu reuşească niciodată să înceteze a scoate apa din barcă cu ispolul", relatau în stil metaforic A. Exiga, F. Piotet şi R. Sainsaulieu (*L'Analyse sociologique des conditions du travail*, Paris, ANACT, 1981, p. 39). Singurul punct asigurat este deci permanenţa improvizării: incertitudinea soluţiei problemelor.

Concepţiei de inspiraţie behavioristă a OST şi RU, analiza strategică îi opune un actor liber, oportunist, cu comportament raţional, chiar dacă această raţionalitate* este limitată. Cu excepţia cazurilor extreme, individul nu este totalmente determinat, nici determinabil în comportamentul său. Între constrîngeri şi proiecte se stabileşte în acest caz un fel de joc care traduce funcţionarea reală a organizării. Ce loc să acordăm de acum înainte puterii*?

Aceasta nu se manifestă decît într-o situaţie de interacţiune şi nu se dezvoltă decît prin intermediul schimbului. Nu este deci vorba despre un atribut al actorilor, despre o capacitate pe care ai putea să ţi-o însuşeşti, ci de un raport de forţă din care unul dintre protagonişti ar putea profita mai mult decît altul, dar în care acesta din urmă nu este niciodată totalmente lipsit de mijloace Este o relaţie reciprocă, dar asimetrică, ce nu poate fi confundată cu autoritatea Este un mecanism mult mai general consubstanţial oricărei relaţii umane, element constitutiv, paradoxal poate, al autonomiei personale concepută ca o capacitate de negociere

Scopul unei relaţii de putere nu este de a-l strivi pe celălalt, ci mai degrabă de a obţine de la el un comportament de care depinde propria noastră capacitate de acţiune Puterea* rezidă în marja de libertate de care dispune fiecare din parteneri pentru a refuza ceea ce cere celălalt Aceasta marjă de libertate nu depinde numai de resursele de atuurile generale de care dispunem ci de miza concretă a situaţiei şi de incertitudinea pe care o comportă aceasta Într-o situaţie dată puterea unui actor va rezida în posibilitatea sa de a controla zonele de incertitudine pertinente şi de a putea negocia această capacitate contra unor avantaje în alte situaţii pe care nu le stăpîneşte

Definind constrîngerile care se impun tuturor participanţilor, caracteristicile unei organizaţii definesc domeniul în care aceste relaţii de putere se pot exercita Să examinăm tipologia propusă de Crozier şi Friedberg

- Expertiza este forma de putere legată de posedarea unei competenţe sau a unei specialităţi dificil de înlocuit Ea nu trebuie sa fie percepută într-o accepţie prea restrînsa (cel care într-un domeniu dat dispune de monopolul efectiv al priceperilor de a rezolva o problemă crucială este în acest sens un expert), nici într-un sens absolut (oricare expert poate fi înlocuit în intervale de timp mai mari sau mai mici şi cu costuri mai mari sau mai mici)

- Deoarece nici un colectiv nu poate supravieţui fără a stabili relaţii stabile cu mediul său, stăpînirea acestor schimburi reprezintă o altă sursă de putere* Este ceea ce caracterizează individul-releu sau „marginalul-secant", reprezentant al instituţiei pentru partenerii săi exteriori şi viceversa

- RU au arătat că informaţia nu creşte, nici nu descreşte ca un fluid de-a lungul ierarhiei Ea poate fi reţinută, deviată, transformată sau, dimpotrivă, furnizată în vrac fără o triere prealabilă Controlul asupra ei corespunde unei a treia surse de incertitudine

- În fine, puterea ierarhică* constituie într-un anume fel un răspuns la problema pusa de existenţa unor alte surse de putere* Conferind anumitor indivizi posibilitatea de a stabili reguli şi de a le aplica, organizaţia îşi oferă mijloacele de a para în orice eventualitate Dar în acest caz în mod paradoxal aceste reguli nu înlătură decît o parte a incertitudinilor, creînd altele noi Restrîngînd arbitrarul superiorului, reglementarea poate deveni pentru inferior un mijloc de protecţie Bunăvoinţa, indispensabilă pentru a rezolva aceste situaţii imprevizibile, poate atunci sa fie negociată contra supleţei unui ordin sau altuia

Să rezumăm în trei idei principale viziunea precedenta

- Funcţionarea organizaţiei apare destul de îndepărtată de modelul taylorian sau chiar weberian al unui ansamblu mecanic de rotiţe animate de un acelaşi plan Multiplicitatea raţionalităţilor* este o dată de facto iar conflictul* - departe de a fi o „disfuncţie" - reprezintă preţul acestei coexistenţe Strategiile urmate de fiecare, competiţia pentru distribuirea resurselor fac sa nu putem vorbi de obiective comune ci numai de obiective împărţite Problema principală devine în acest caz menţinerea instituţiilor împotriva forţelor centrifuge care le ameninţă

- Structura formală nu este consecinţa unei reflecţii raţionale în legătură cu scopurile şi mijloacele, ci codificarea temporară a raporturilor de forţă anterioare şi actuale În acest sens, soluţiile reţinute nu sînt decît întîmplătoare şi privilegiază anumiţi actori în detrimentul altora.

- Fondată pe relaţiile de putere* şi de negociere, organizaţia este un sistem căruia tre-

buie să îi fie descoperite regulile reale şi mizele, pe scurt, jocul care o anımă.

■ DE LA RAPORTUL STRUCTURAL LA RAPORTUL CULTURAL. Imediat ce au fost reperate faliile modelului taylorist, referirea la cultură s-a impus adesea ca o necesitate explicativă În lucrările sale referitoare la *Glacier Metal*, E. Jaques menţiona explicit, din 1950, un fel de inconştient colectiv permiţînd întreprinderii de a memoriza un anumit număr de soluţii şi de reprezentări*

Într-o perspectivă sociologică, R Sainsaulieu (1987) a studiat diferenţele de capacităţi strategice dintre muncitori, funcţionari, tehnicieni şi cadre superioare şi a pus în evidenţă influenţa raporturilor de putere* şi a situaţiilor de muncă asupra formării de modele culturale care să servească de referinţă identităţilor* colective. Alte cercetări în legătură cu aceeaşi temă au condus la afirmarea clară a prezenţei dimensiunii simbolice în procesul de producţie A înţelege natura acestor reglementări* a devenit o miză importantă pentru cercetători dar şi pentru manageri, după cum o atestă interesul arătat culturilor de întreprindere*

Mergînd şi mai departe cu reflecţia pe această temă D Segrestin şi R Sainsaulieu susţin ca, în insuficienţa reperelor sociale şi profesionale care caracterizează epoca noastră întreprinderea are de acum o funcţie identitara Dobîndind rangul de instituţie centrală, ea devine din ce în ce mai mult purtătoare de efecte societare

Această chestionare în legatură cu relaţiile între o organizaţie şi mediul său este o constantă a analizei sociologice Am văzut-o în cazul lui Weber atunci cînd acesta a stabilit o corespondenţă între procesul de raţionalizare şi dezvoltarea birocraţiei*. Dar este, de asemenea, şi cazul lui Mayo cînd se întreabă în legătură cu locul grupurilor primare în cadrul societăţii noastre Ca şi cazul lui M Crozier cînd caută „armonizarea" între funcţionarea birocratică şi instituţiile societăţii franceze.

De cîţiva ani, au fost privilegiate alte axe. O primă perspectivă a constat în a considera mediul ca un ansamblu de factori ale căror iţe ar trebui descurcate Studiind statistic relaţiile între factorii contextuali şi structura internă, cercetările lui J. Woodward, P Blau, D Pugh şi D Hickson pun accentul, după caz, fie pe o variabilă considerată determinantă (tehnologia sau dimensiunea, de exemplu), fie prin extensia raţionamentului, pe un ansamblu de elemente mai mult sau mai puţin legate între ele Pentru că ele contribuie la slăbirea ceva mai mult a mitului *one best way*, asemenea teorii ne sînt foarte utile, chiar dacă valoarea lor explicativă rămîne insuficientă

Abordarea în termenii raportului structural ai cărui principali reprezentanţi sînt P Lawrence şi J Lorsch, pune problema în alt fel la ce gen de echilibre dau naştere structurile organizaţiei şi stările mediului? Acestea din urmă sînt eterogene concurenţa, tehnica, cunoştinţele ştiinţifice nu prezintă în funcţie de scopurile firmei acelaşi grad de incertitudine Nu ne putem deci aştepta ca structurile să fie asemănătoare între întreprinderi şi nici măcar în cadrul lor Orice organizaţie trebuie sa se diferenţieze pentru a permite elementelor sale să se adapteze cît mai bine la diferitele sectoare ale mediului Cu cît acesta va fi mai sigur, cu atît structurarea interna va putea să fie formalizată respectiv sa devina rigida sau birocratică Invers un mediu nesigur va cere o supleţe mai mare Problema organizaţiilor este atunci dublă să îşi adapteze în permanenţa structurile la fluctuaţiile conjuncturale, sa reuşească integrarea internă a componentelor lor

Fie că fac apel la anumiţi factori fie concep organizaţia ca un sistem deschis la influenţele exterioare, aceste analize se bazează pe o concepţie unilaterală a cauzalităţii numai mediul influenţează şi numai organizaţiile se adapteaza Alte concepţii au definit relaţiile ca mecanisme de schimb şi de complementaritate: structurarea poate fi mutuală şi „colonizarea" reciprocă Este adevărat pentru tentativele întreprinderilor de a-şi modela piaţa şi, de asemenea, pentru relaţiile între administraţii şi mediul lor (P. Grémion, 1976). În acest caz, modelul relaţiilor de putere continuă să se aplice cu pertinenţă

Astăzi, tema raportului a depăşit cadrul variabilelor economice pentru a lua în considerare contextul cultural în ansamblu. Pentru a explica raporturile de autoritate sau formele de solidaritate muncitorească, se face apel mai mult la specificitatea instituţiilor* sau culturilor* naţionale (A. d'Iribarne, M. Maurice şi alţii). A vorbi despre modelele japonez, scandinav, german... a devenit la fel de obişnuit ca a vorbi despre modelul taylorist. Una dintre dezbaterile contemporane se referă în acest caz la a şti cum să gîndeşti raportul cultural: poate deveni acesta un nou model explicativ capabil să explice structura, reuşita şi dificultăţile organizaţiilor?

▷ Behaviorism ▷ Birocraţie ▷ Cultură de întreprindere ▷ OST ▷ Putere ▷ Relaţii umane ▷ Strategie ▷ Taylorism (procesul ~) ▶ Muncă (sociologia ~)

● BALLE Catherine, *Sociologie des organisations*, Paris, PUF, 1990.

BERNOUX Philippe, *La Sociologie des organisations*, Paris, Le Seuil, 1985.

CROZIER Michel, *Le Phenomene bureaucratique*, Paris, Le Seuil, 1963.

CROZIER Michel, FRIEDBERG Ehrard, *L'Acteur et le systeme. Les contraintes de l'action collective*, Paris, Le Seuil, 1977.

ETZIONI Amitai, *Les Organisations modernes*, trad. fr., Gembloux, Duculot, 1971 (prima ediţie 1964).

GREMION Pierre, *Le Pouvoir périphérique, bureaucrates et notables dans le système politique français*, Paris, Le Seuil, 1976.

LAWRENCE Paul R., LORSCH Jay W., *Adapter les structures de l'entreprise*, trad. fr., Paris, ed. d'Organisations, 1973 (prima ediţie 1967).

MARCH James G., SIMON Herbert A., *Les Organisations*, trad. fr., Paris, Dunod, 1969 (prima ediţie 1958).

MAURICE Marc, SELLIER François, SILVESTRE Jean-Jacques, *Politique d'éducation et organisation industrielle en France et en Allemagne*, Paris, PUF, 1982.

SAINSAULIEU Renaud, *Sociologie de l'organisation et de l'entreprise*, Paris, Presses de la FNSP et Dalloz, 1897.

Organizări simbolice (Organisations symboliques). Sisteme mai mult sau mai puţin organizate de reprezentări*, de atitudini*, de norme*, cu mare încărcătură afectivă, în funcţie de care se structurează, la un nivel puternic implicit, percepţii, valorizări, convingeri şi conduite. Aceste organizări subiective determină sensul pe care îl îmbracă pentru subiecţii sociali condiţiile obiective cu care sînt confruntaţi. Individul le formează plecînd de la mesajele ideologice la care este expus şi de la experienţele pe care le trăieşte, în cursul unei biografii* marcată de relaţii întotdeauna singulare şi active cu multiplele sale grupuri de apartenenţă trecute şi actuale. Convorbirea* nondirectivă, chestionarul*, tehnicile proiective, istoriile vieţii sînt principalele mijloace de acces la aceste organizări.

P

Panel (Panel). Tehnică de anchetare pusă la punct de Lazarsfeld şi care vizează relevarea modificărilor de comportament şi schimbările de opinie în cadrul unei populaţii date graţie chestionarelor* repetate, la intervale regulate, pe acelaşi eşantion. Folosit frecvent în sociologia politică (studiul evoluţiei intenţiilor de vot, în particular).

Paradigme sociologice (Paradigmes sociologiques). Termenul de „paradigmă" acoperă multiple accepţii (G. Ferréol, 1994). El poate fi folosit mai întîi în sensul specialiştilor în gramatică. Evocă atunci un „model de declinare sau conjugare", pornind de la acesta pot fi ilustrate o serie de fenomene. Formulările cele mai cunoscute sînt următoarele.

EXEMPLE DE PARADIGME SOCIOLOGICE:

Paradigma naşterii capitalismului* (Max Weber): burghezul se transformă în întreprinzător atunci cînd vede în bogăţie un capital, o investiţie productivă şi nu o ocazie de speculă sau de viaţă îmbelşugată. Teologia morală a calviniştilor este congruentă cu această ideologie.

Paradigma socializării* anticipate (Merton): indivizii tind mai degrabă să imite valorile* şi comportamentele grupurilor cărora doresc să li se alăture, decît pe cele ale grupurilor cărora le aparţin.

Paradigma frustrării* relative (Stouffer): dacă normele* sociale sînt clar definite şi percepute ca stabile, indivizii îşi limitează ambiţiile în funcţie de aceste norme. Dacă normele sînt imprecise şi instabile, indivizii nutresc ambiţii ce depăşesc posibilităţile de realizare şi resimt o frustrare.

Paradigma familiei* nucleare (Parsons): dezvoltarea societăţii industriale impune mobilitatea populaţiei şi deci independenţa copiilor, ceea ce antrenează „nuclearizarea" familiei.

Paradigma acţiunii colective (Olson): nici un individ nu are interesul să acţioneze pentru a susţine o organizaţie* care procură bunuri şi servicii colective pentru că el va beneficia oricum de ele, el va participa deoarece această organizaţie furnizează în plus satisfacţii individuale.

Paradigma capitalului social (Bourdieu): egalitatea de acces la şcoală menţine inegalitatea* de origine socială, de vreme ce copiii claselor superioare au mijloace culturale şi motivaţii care le permit să profite mai bine de şcoală decît copiii claselor inferioare.

Paradigma conflictelor de grup (Dahrendorf): diversificarea societăţii antrenează o diversificare a grupurilor sociale şi o specializare a intereselor de grup: rezultă o mulţime de conflicte de interese între grupuri.

Paradigma democraţiei* (Tocqueville): egalitarismul* este resortul societăţilor democratice şi pe măsură ce egalitatea progresează, inegalităţile* devin tot mai şocante şi alimentează exigenţa de egalitate.

Paradigma Chicago (Park şi Burgess): popularea unui oraş se face pe zone concentrice şi prin regruparea diferitelor grupuri etnice sau sociale.

Paradigma conflictelor de clasă (Marx): clasele sociale* sînt într-o permanentă luptă. Ţăranii şi clasele de mijloc vor trebui să se împartă între burghezie şi proletariat, iar proletariatul va înlocui burghezia în postura de clasă dominantă, în perspectiva societăţii fără clase.

Paradigma logicii semnelor (Baudrillard). în societăţile bogate, consumatorul îşi procură semne sociale, cumpărînd în acelaşi timp bunuri şi servicii; logica semnelor se substituie atunci logicii necesităţilor şi comandă alegerile sale mai mult decît utilitatea

(*Sursa* MENDRAS H., FORSÉ M *Le Changement social*. Paris, A Colin, 1983, p 264 şi următoarele)

Cea mai mare parte a acestor analize fac obiectul unei prezentări detaliate în această lucrare (cf de exemplu articolele Mişcări sociale* sau Obiectivarea cunoştinţelor*) Printre celelalte semnificaţii reţinute, se va vorbi de „matrice disciplinară" de „model teoretic" sau de „curent de gîndire" Un efort de clasificare se impune cu scopul de a sublinia aportul acestor diferite abordări în termenii scientificităţii Ne vom întreba astfel în ce condiţii şi cu preţul căror constrîngeri acţiunea colectivă este posibila şi poate lua o formă sau alta

■ O GRILA DE LECTURĂ Precum economistul care îşi stabileşte poziţia raportîndu-se la teoria valorii, nici sociologul nu poate să scape de problematica ordinii sociale* Considerată din punct de vedere epistemologic, aceasta implică o dublă întrebare Mai întîi, care este natura realităţii în care se inserează fenomenele sociale? Cum anume putem noi, în consecinţă să abordăm cognitiv (şi într-o manieră adecvată) această realitate?

Ca răspuns la prima întrebare, sînt de conceput două atitudini una, inspirîndu-se din doctrinele naturaliste, pune accentul pe procese sau suporturi materiale. cealaltă pe un ansamblu de reprezentări mintale prezente la fiecare individ conduitele umane. În această perspectivă, nu se adaptează în mod mecanic la forţe pur fizice, dar sînt expresia unor reguli şi coduri* socio-culturale foarte pregnante În spatele acestei dileme se regăsesc dezbaterile din secolul trecut în legătură cu dualismul între explicare* şi înţelegere* ţesătura societăţii este relevală oare de o metodologie empirico-formală sau de un tratament mai specific?

Pe de altă parte, se poate admite că acele concepte pe care le utilizăm pentru a descrie sau a interpreta lumea nu sînt nimic altceva decît denumiri mai mult sau mai puţin comode care nu au ca atare nici o „realitate" Dezvoltarea principiului nominalist* se află pe picior de egalitate cu respingerea sistematică a oricarei tentative ce vizează reificarea unei entităţi colective sau a alteia (birocraţie* stat* opinie publica*) Dar se poate de asemenea susţine cu aceeaşi convingere ca abstracţiile la care am recurs nu sînt utile decît în masura în care au capacitatea de a „revela" sau de a „penetra" o realitate sociala greu accesibilă observaţiei

Cînd combinăm criteriile precedente. apar patru „strategii de cercetare" empirism* subiectivism, substanţialism* şi raţionalism (T Johnson şi alţii. 1984) De unde diagrama următoare

	Nominalism	Realism	**Axa 2: Abordare cognitivă asociată**
Materialism	A *Empirism**	B *Substanţialism**	
Idealism	C *Subiectivism*	D *Raţionalism*	
Axa 1: Natura realităţii sociale			

Să începem cu casela A. Aceasta se referă la empirismul logic* şi mai ales la celebra doctrină a *sense data*. Conform punctului de vedere formulat iniţial de Cercul de la Viena* (M. Schlick, R. Carnap, O. Neurath), fiecare concept ar putea fi asociat, prin intermediul unui proces mai mult sau mai puţin complex, cu termeni observaţionali. Era deci vorba să fie reconstruit limbajul ştiinţei plecînd de la o bază strict atomistă. Verificarea unei propoziţii dotată cu sens trebuia să se reducă, mijlocind intervenţia anumitor operaţii logice, la examinarea unor aserţiuni elementare, nefăcînd să intervină decît predicate de observaţie şi desemnări de obiecte fizice. Considerat prea exigent, criteriul de punere la încercare astfel sugerat a fost destul de rapid modificat chiar în cadrul neopozitivismului, cedînd locul ideii de confirmare, apoi principiului de interpretabilitate. Pentru ca un sistem conceptual determinat să poată fi considerat ca avînd o influenţă cognitivă în ceea ce priveşte realitatea, este suficient de acum ca anumite propoziţii pe care teoria permite să fie stabilite să poată fi puse în corespondenţă cu predicatele obişnuite ale observaţiei. Aşa cum remarcase deja C. W. Mills cu ocazia criticii sale privind curentele utilitariste* sau behavioriste*, nu se mai cere decît ca o referire empirică corespunzătoare să fie în mod necesar asociată fiecărei teme teoretice.

Dacă se doreşte totuşi să se explice veritabilul statut al limbajului ştiinţific, perspectivele precedente trebuie sa fie radicalizate. Se pare astfel că trebuie să i se recunoască teoriei* o virtute proprie nu numai pentru că ea conferă, prin construcţii adecvate, un conţinut particular termenilor săi, independent de relaţiile semantice pe care aceştia le întreţin cu omologii lor din sfera descriptivă, ci şi pentru că mişcarea formalizării rămîne o exigenţă fundamentală. Nereducîndu-se la o „codificare a analizei funcţionale", opera lui T. Parsons este mai mult decît exemplară deoarece întreţine cu tradiţia pozitivista un dialog nuanţat.

Asociind nominalismul* şi idealismul, atitudinea subiectivistă (al doilea moment al dispozitivului propus) se interesează de noţiunile de evaluare, de responsabilitate şi de sancţiune. Ea dezvoltă, de asemenea, o concepţie explicită a conştiinţei. Nu este vorba, la acest nivel, despre referirea la o substanţă amorfă, nediferenţiată sau transparentă, susceptibilă de a dezvălui conţinuturile noastre psihice. Conştiinţa - aşa cum o consideră Husserl sau Schutz - nu se mulţumeşte să acompanieze pasiv acţiunea, ci participă din plin la ea. Localizată istoric şi geografic, ea nu este deci o stare, ci o activitate. De fapt, ar trebui să facem distincţia între conştiinţa practică şi conştiinţa discursivă. Conştiinţa practică vizează stocul de cunoştinţe pe care actorul nu încetează să le mobilizeze în timpul diferitelor sale interacţiuni, dar pe care este incapabil să le realizeze în discursul său cotidian. Într-adevăr, în esenţă, ne vedem de ocupaţiile noastre cu o îndemînare căreia ne-ar fi foarte greu să îi explicăm formalismul. De unde importanţa etnometodologiei*, a sociologiei cognitive sau a fenomenologiei pentru a preciza complexitatea acestor multiple ajustări, capacitate de simbolizare, istorii ale vieţii* sau - pentru a folosi vocabularul lui H. Garfinkel - „indexicalitatea*" se plasează într-un context de raţionalitate limitată (cf. lucrările Şcolii de la Chicago*).

Punînd în legătură şi interpretînd în funcţie de modalităţile, de fiecare dată altele, semnalele sau mesajele care îi sînt adresate, fiecare agent generează pe plan local incertitudini, conflicte şi aspiraţii, fiind în acelaşi timp o sursă şi un receptor potenţiale de influenţă. Deoarece obiectivele şi constrîngerile se redefinesc şi se transformă fără încetare, logica actelor - departe de a fi unimodală - nu poate fi înţeleasă decît în funcţie de jocurile relaţionale foarte diversificate. Metodologia interpretării - sîntem aici în centrul întreprinderii weberiene - trimite la o anumită viziune a lumii, ea însăşi perceptibilă prin intermediul unei „hermeneutici* a acţiunii".

La polul opus al paradigmei interacţioniste*, substanţialismul* - a treia abordare luată în considerare - tinde în ceea ce îl priveşte să neglijeze registrul intenţionalităţii pentru a acorda structurilor* şi condiţionărilor* o preponderenţă pe care unii o vor considera

din puncte diferite de vedere în această optică, ceea ce literatura anglo-saxonă înțelege prin expresia *the acquaintance process*, adică procesul ce comandă stabilirea de relații sociale, se rezumă fie la o legătură mecanică de tip stimul-răspuns, fie la o secvență cauzală stereotipă. Astfel se face, de exemplu, că în versiunile sale cele mai ambițioase, programul nomologic, cedînd la „apelul emoțional al istoricismului*", nu ne oferă decît o versiune sărăcită a schimbării sociale* (autoreproducere a clasei dominante, programare a destinelor, necesități funcționale...). Orice propunere de genul „Comportamentele observate nu merită atenție și nu sînt sesizabile științific decît în măsura în care sînt supuse unor determinisme* sociale" ridică probleme tocmai datorită riscurilor de excludere pe care le suscită. Alte abordări, mai contextuale, nu au și ele "drept de cetățenie"? Dacă situațiile de „alegere forțată" nu implică nici o prioritate logică sau existențială, membrii unei colectivități date (evoluînd în cadrul unor procese general „deschise") nu pot niciodată să fie cu totul reduși la simple canale de transmisie.

Cînd se identifica cu reguli de procedură destinate conducerii unor anchete cognitive, paradigma condiționării* – în limitele care îi sînt proprii – nu este fără îndoială de respins. Din momentul în care ia forma unui raționament factorial pătruns de prerogativele sale, intervin numeroase rezerve. Se poate nota astfel că dacă determinismul* conservă un sens, nu o poate face decît prin plăci (*plaques*) în afara acestor „borne", iluzia speculativă (care poate fi regăsită cu mai multă sau mai puțină amploare în mare parte a tradiției holiste*) produce efecte dintre cele mai nefaste: căutarea unui *primum mobile*, confuzia „marilor povestiri de emancipare", cultul „constructivismului".

Proslăvită de școala durkheimiană, explicarea socialului prin social alimentează a patra și ultima subdiviziune a diagramei noastre, respectiv curentul raționalist. Un asemenea demers este în sine perfect respectabil. El poate chiar, în multe cazuri, să ofere indicații pertinente asupra unei configurații sau a alteia. Este totuși necesar să fim vigilenți în ceea ce privește condițiile de aplicare, în măsura în care anumiți promotori ai săi depășesc cu mult limitele impuse de regulile formalizării. Nerespectarea acestor precepte poate să suscite numeroase aporii. Pentru R. Boudon acestea iau naștere cînd simple condiții de posibilitate sînt promovate la rangul de legi* universale sau cînd perspectiva formală este interpretată în manieră realistă. Orice demers de tip „esențialist" - conștiința colectivă* la Durkheim, alienarea* sau libidoul în antropologia freudo-marxistă - riscă să ajungă la o „metafizică a reprezentării" (R. Boudon, 1984).

■ OPOZIȚIE SAU COMPLEMENTARITATE? În ciuda criticilor argumentate care le-au fost adresate, toate aceste strategii conservă o valoare euristică deloc de neglijat - chiar dacă numai raportată la criteriile obișnuite de coerență și de pertinență. Nu este vorba de a dori să proclami cu orice preț și în orice împrejurare superioritatea intrinsecă a unui scenariu sau a altuia: modelele utilizate fiind în majoritatea cazurilor indicative și în mod constant depășite de diverse contingențe sau singularități. Comparația tezelor prezente presupunînd că este posibilă, nu ajunge inevitabil pe poziții ireconciliabile, dar poate de asemenea să sugereze anumite complementarități: scrierile lui Bhaskar sau ale lui Giddens trebuie să fie în această privință examinate îndeaproape. Între structură și eveniment, explicare* și înțelegere* există numeroase medieri, diverse curente de gîndire - între care hermeneutica* - încercînd să articuleze mai bine cauzalitatea și motivația fără a renunța totuși la specificitatea fiecăreia dintre aceste abordări (A. Giddens, 1987).

Tipologia* adoptată aici nu este evident exhaustivă, ai putea fi imaginate fără îndoială tipologii mai sofisticate sau mult mai legate de sociologia franceză contemporană. Să cităm astfel axele sistem*-acțiune*/integrare*-conflict*. Obținem, în acest caz, o nouă „partiție"

	SISTEM*	ACŢIUNE
INTEGRARE*	UTILITARISM* Raymond Boudon	ANALIZA STRATEGIILOR* Raymond Aron, Michel Crozier
CONFLICT*	STRUCTURALISM* CRITIC Pierre Bourdieu	SOCIOLOGIA ACŢIUNII* Alain Touraine

(*Sursa:* TOURAINE A., în *L'État des sciences sociales en France*, sub coord. lui GUILLAUME M., Paris, La Découverte, 1986, p. 139.)

Se mai poate raţiona în termenii coerciţiei, interacţiunii*, unităţii sau dialecticii*. În funcţie de opinia aleasă, schimbarea socială* va fi diferit percepută (a se vedea pagina următoare).

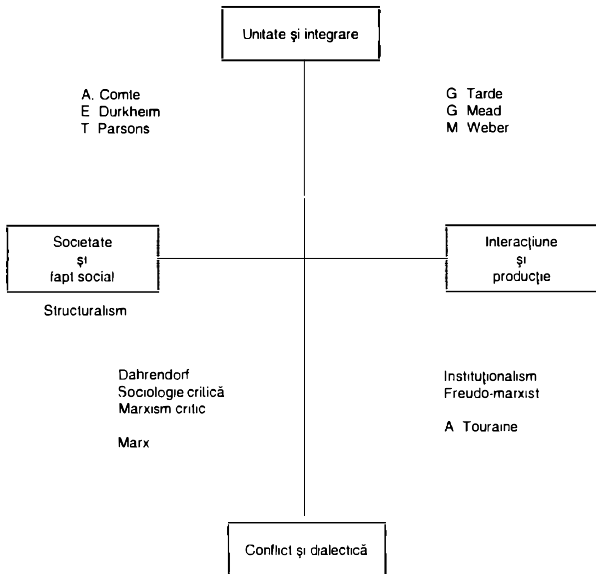
Unii vor fi poate tentaţi să reproşeze tuturor acestor schematizări o prea mare generalitate. Dar nu trebuie să uităm că soluţiile alternative aduse dilemelor clasice (fapt/teorie, determinism/liber-arbitru, structură/acţiune, categorii conceptuale/desemnări reale) nu pot fi apreciate decît în funcţie de o anumită problematică dată, respectînd ea însăşi inteligibilitatea contextului în care are loc. Dincolo de aceste luări de poziţie concurente (dar nu în mod necesar exclusive) se profilează unitatea subiacentă a sociologiei. Această „unitate", pentru a nu fi artificială, corespunde destul de bine la ceea ce Popper desemna sub denumirea de „reparare fragmentară" *(piecemeal tinkering)*. În măsura în care sîntem capabili să menajăm un spaţiu de meditaţie între aceste proiecte diferite, vom dispune în acelaşi timp de „jocuri de cuvinte" mult mai performante prin intermediul cărora opoziţiile şi afinităţile, tensiunile şi complementarităţile fac să progreseze reflecţia.

■ CÎTEVA EXEMPLE. Orice teorie generală care pretinde că extrage, din cîteva propoziţii considerate ca „evidente", consecinţe universal valabile, comportă în realitate mai multe inconveniente decît avantaje. În final este pusă sub semnul întrebării nu atît aptitudinea sociologiei de a avea un demers ştiinţific sau de a desprinde anumite regularităţi, ci mai degrabă pretenţia sa de a legifera pentru întreaga umanitate prin intermediul formulei: dacă A, atunci B. Te poţi expune în acest caz fie la a inventa concepte lipsite de sens, fie la a fi rapid dezminţit de fapte. Numeroase încercări, neatente la diversitatea realului, au crezul în existenţa unei pietre filozotale plecînd de la care totul – sau „esenţialul" – ar fi putut fi explicat. Dar adoptarea unor asemenea vederi constrînge la deformarea artificială a anumitor fenomene pentru a le adapta forţat la interpretarea reţinută. Metonologia istoriei a luat cunoştinţă, în ceea ce o priveşte, de pericolul reprezentat de vocabulele „integralism" sau „holism" şi vorbeşte acum despre generalizări limitate sau restrînse.

Această redescoperire a actorului nu înseamnă totuşi că trebuie să fie ridicat în slăvi individualismul* ca o valoare în sine. Nu este vorba nici de a dori negarea existenţei unor grupuri sau a unor fenomene colective, ci de a afirma că nici un model de comportament nu are şansa de a fi cu adevărat pertinent dacă neglijează dimensiunea intenţională şi strategică a actorilor. O asemenea aserţiune trebuie să fie luată în considerare pe un plan strict metodologic. Într-adevăr, ceea ce contează este eficacitatea *a posteriori* a principiului adoptat, adică facultatea sa de a dovedi cel mai mare număr de regularităţi observate fără a fi recurs în mod sistematic la o nouă unealtă de explicare *ad hoc*.

Pentru o reţea dată de interacţiuni*, ceea ce este de preferat se exprimă sub formă relativă şi comparativă, prin ajustări limitate şi

O altă grilă de lectură

(*Sursa* DELRUELLE-VOSSWINKEL N., *Introduction à la sociologie generale*, Bruxelles éd de l'Université de Bruxelles, 1987, p 69)

graduale Deoarece nu este numai imposibil să atingi perfecţiunea, ci şi iraţional să doreşti a o căula cu orice preţ, trebuie să înveţi să raţionezi nu categoric (în termeni de „totul sau nimic"), ci prin incrementare (de tip. „mai mult sau mai puţin"). Aşa cum au remarcat M Crozier şi E Friedberg, practica deciziei* - chiar atunci cînd ea se exercită într-un cadru organizaţional bine structurat - ar releva mai puţin un demers ştiinţific şi mai degrabă „arta de a se descurca" (M. Crozier şi E. Friedberg, 1977)

Există, ne spune J-P Sartre în *Critique de la raison dialectique* (Paris. Gallimard. 1960), două moduri de a cădea în idealism „Unul constă în a dizolva realul în subiectivitate, celălalt în a nega orice subiectivitate

reală în profitul obiectivităţii" Subiect/obiect, determinism/libertate, sincronic/diacronic: tot atîtea antinomii ce relevă o asemenea schemă şi faţă de care sociologul este chemat să ia o poziţie. Sa dezvoltăm, pe scurt, cîteva dintre aceste ,alternative"

« - Fie se rezumă actorul la subiectivitatea sa spirit fără materialitate, fascicul de emoţii, de percepţii sau de intenţii În acest caz, socialul este interioritate Fie dimpotrivă, omul nu este nimic altceva decît un purtător orb al unei structuri ascunse, al unei ordini transcendente sau al unor legi inflexibile cogito-ul său este vid. . eul" său nu este, în cel mai bun caz. decît un eu epifenomenal, un fetiş. un altul Socialul este atunci exterioritate

- Fie distingem în realitatea socială numai indivizi ascunşi dincolo de conturuiile lor Socialul este constituit din atomi Fie ne grăbim să survolăm aceste corpuri singulare, să topim particularul în universal într-o totalitate Socialul este sistem

Fie se neglijeaza partea de intenţionalitate a acţiunilor umane nu se remarca decît invarianţilor nevoi norme habitus Socialul este constrîngere reproducere Fie nu se distinge în acţiunile oamenilor - grupurilor etc - decît raţionalitatea lor contexte obiective strategii adecvate consecinţe intenţionale Recunoscută sau nu. intenţia se află peste tot chiar şi în istorie totul este dorit. totul .aranjeaza cel puţin anumite (grupuri de) actori Aici socialul este producţie strategie »

(Sursa ERALY A , in *Revue internationale de sociologie*. 1984 p 300-301)

Nu ar trebui, oare dimpotriva, aşa cum ne invita Giddens, să depăşim aceste dualisme (care admit coexistenţa a două principii ireductibile), păstrîndu-le în acelaşi timp ca dualităţi (adică dubluri în sine)? Aceeaşi remarcă în ceea ce priveşte de aceasta dată două dintre cele mai mari nume în sociologie Durkheim şi Weber Dacă primul - urmîndu-i lui Comte - este animat de cercetarea regularităţilor sau a invarianţilor şi urmează deci o perspectivă nomologică*, al doilea, mult mai rezerval în ceea ce priveşte existenţa unor asemenea „legi*", aderă la principiile „raţionalismului critic" Dispunem, raportîndu-ne la obiectele atribuite sociologiei, de două versiuni foarte diferite corespunzînd unor tradiţii naţionale foarte tipice. Ar fi totuşi inutil să dorim să operăm cu orice preţ (oricare ar fi domeniul de studiu considerat) o ierarhie tranşantă între asemenea abordări A discuta. într-o manieră generală, despre validitatea comparală a modelelor utilitarist şi cognitiv este deci aproape la fel de potrivit ca a vorbi despre meritele respective ale pensei şi cleştelui' (R Aron, 1967)

Dacă pînă nu de mult o parte deloc neglijabilă a producţiei sociologice s-a lăsat invadată de numeroase „unelte", cel mai adesea prost stăpînite o nouă faza a dialecticii între intervenţia cercetătorului şi obiectivarea cunoştinţelor* pare a se afla pe punctul de a se dezvolta Raţionamentului factorial, ilustrat de reprezentativitatea statistică sau comparaţia de tip experimental, tinde astfel să i se substituie o abordare numită contextuală bazată pe constituirea unor reţele mai complexe În vreme ce inainte autonomia individului era presupusa ca fiind neglijabila (aplicarea automata a testelor de corelaţie servind drept paravan unui anumit vid teoretic) folosirea , tehnologiilor blînde" (*douces*) (analiza de similitudine. graf) invită în prezent la recunoaşterea deplina a diversităţii „cercurilor sociale" şi la studierea influenţei asupra aibi trajelor individuale prin intermediul unei pro ceduri de „agregare interactiva' (A Degenne 1981) Cu condiţia să fie utilizate cu supleţe şi discernamînt procedeele algoritmice nu sînt de dispreţuit şi pot, dimpotrivă, să dezvolte foarte mult aria de pertinenţă a anumitor ipoteze Cercetătorul trebuie în orice caz să se străduiască să aleagă unelte de investigare care sa fie transparente pe care să le stăpînească şi care să îi lase posibilitatea să intervină în fiecare fază a modelării Cadrul conceptual pe care trebuie să îl elaboreze este desigur, construit plecînd de la anumite principii generale (relevînd în particular semantica), dar specificitatea şi legitimitatea nu se apreciază decît în funcţie de nevoi foarte precise

▷ Chicago (Şcoala de la ~) ▷ Efecte perverse ▷ Etnometodologie ▷ Fapt social ▷ Frankfurt (Şcoala de la ~) ▷ Holism ▷ Individualism metodologic ▷ Interacţionism simbolic ▷ Nominalism

● ARON Raymond, *Les Étapes de la pensée sociologique*, Paris, Gallimard, 1967.

BOUDON Raymond, *La Place du désordre Critique des théories du changement social*. Paris, PUF, 1984

CROZIER Michel, FRIEDBERG Erhard, *L'Acteur et le système Les contraintes de l'action collective*, Paris, Le Seuil, 1977.

DEGENNE Alain, „Une méthodologie douce en sociologie", *L'Année sociologique*, vol 31, 1981, p 97-124.

DELRUELLE-VOSSWINKEL Nicole *Introduction à la sociologie générale*. Bruxelles, ed de l'Université de Bruxelles, 1987

FERRÉOL Gilles (sub coordonarea) *Histoire de la pensee sociologique Les grands classiques*. Paris, A Colin, 1994

GIDDENS Anthony *La Constitution de la societe*, trad fr Paris, PUF, 1987 (prima ediţie 1984)

JOHNSON Terry DANDEKER Christopher, ASHWORTH Clive, *The Structure of Social Theory. Dilemmas and Strategies*, London, Macmillan, 1984

MENDRAS Henri, FORSÉ Michel, *Le Changement social. Tendances et paradigmes*, Paris, A Colin, 1983.

TOURAINE Alain, „Sociologies et sociologues", în *L'État des sciences sociales en France* (sub coordonarea lui GUILLAUME M), Paris, La Découverte, 1986, p 134-143

Paradoxul „calului mîncăcios" (Paradoxe du „cheval mangeur"). Mutaţiile tehnologice nu sînt întotdeauna sinonime cu creşterea productivităţii Ilustrăm această afirmaţie referindu-ne la paradoxul „calului mîncăcios"

Situaţia iniţială este următoarea Pierre şi Jacques exploalează aceeaşi proprietate Aceasta îi aparţine primului Productivitatea lor este identică şi repartiţia se efectueaza pe o baza egalitară Introducerea calului modifică datele problemei Jacques este acum concediat Pămîntul pe care lucrează el se dovedeşte a fi mai puţin fertil Nu poate produce decît 5 unităţi Pierre, dimpotrivă, îşi ameliorează poziţia (13 unităţi, o dată suprimat consumul calului) Productivitatea medie este deci egală cu (13 + 5) 2 = 9

Introducerea „calului mîncăcios"

SITUAŢII	Producţie individuala netă (disponibilă)		Producţie totală disponibila	Productivitate medie
	Pierre	Jacques		
Situaţie iniţială (exploatarea împreună a aceluiaşi teren de către Pierre şi Jacques fără cal)	10	10	20	10
Situaţie nouă (exploatarea celui mai bun teren de către Pierre + cal: exploatarea unui teren marginal numai de către Jacques)	13 (a)	5	18	9

(a) Fie 20 (producţie brută pe terenul lui Pierre) - 7 (partea mîncată de cal).

(*Sursa* COURTHÉOUX J -P , în *Revue d'économie industrielle*, trimestrul 3/1980.)

Concluzie: **inovaţia*** s-a soldat cu consecinţe negative. Inegalităţile se accentuează şi consumul global se micşorează.

Soluţia cea mai raţională ar consta în revenirea la situaţia anterioară adoptînd o altă repartiţie Dacă, de exemplu, Pierre îl reangajează pe Jacques, îi dă 6 unităţi şi păstrează 14, fiecare va fi avantajat Totuşi Jacques poate să refuze această propunere căci ea rămîne mult sub dotarea care prevala înainte de adoptarea „calului mîncăcios"

Inovaţia* poate fi profitabilă pentru un grup de indivizi şi defavorabilă pentru ansamblul colectivităţii Cu timpul, totuşi, pot apărea modificări. Exemplul aeronauticii (Airbus) ne arată astfel că o industrie nouă nu atinge imediat pragul rentabilităţii: este necesar un anumit volum de producţie pentru a apărea primele beneficii

Participare (Participation) Mai multe cîmpuri de reflecţie: sociologie electorală, gestiunea resurselor umane*, fenomene de mobilizare*. Reabilitarea valorilor iniţiativei şi responsabilităţii ia forme multiple cointeresare, acţionariat, concertare Tipologiile propuse combină o participare la rezultate, la capital şi la gestiune (a se vedea tabelul de la pagina următoare)

Pentru ca aceste schimburi să fie de bună calitate şi nu pur şi simplu protocolare, trebuie să fie pe deplin recunoscută existenţa unor contraputeri. Pentru numeroşi autori (printre care H Landier şi R Soubie), această recunoaştere - deja perceptibilă în *Raportul Sudreau* (1975) - necesită utilizarea unor proceduri contractuale Modificările cadrului legislativ (secţiunea sindicală a întreprinderii, 27 decembrie 1968, bilanţ social, 12 iulie 1975, legile Auroux, 4 august 1982.) asigură negocierii colective o bază mai bună

Partid politic (Parti politique). Definiţie uzuală: „Grup social, organizat într-o manieră durabilă, articulat pînă la eşalonul local şi solicitînd sprijinul popular în vederea exercitării directe a puterii". Formă asociativă (legea din 1901). Existenţa şi rolul său sînt recunoscute de Constituţia din 1958, articolul 4: „Partidele şi grupurile politice concurează la exprimarea sufragiului. Ele se formează şi îşi exercită activitatea în mod liber. Trebuie să respecte principiile suveranităţii naţionale şi democraţiei". Două funcţii esenţiale: structurarea (voinţa de grupare) şi recrutarea (selectarea şi reînnoirea elitelor). Mai multe abordări, mai ales instituţională şi istorică. Se disting, în general, alegători, simpatizanţi, conducători. Diverse tipologii (cf., de exemplu, aceea a lui M Duverger) Cf M. Offerlé: *Les Partis politiques* (Paris, PUF, 1987). ▶ Comportament politic

Petriarhat (Patriarcat). Formă de organizare familială fondată pe autoritatea paternă Model al *pater familias* Prin extensie, excluderea femeilor de la viaţa publică

Pattern (Pattern). Termenul *pattern* (fără o traducere adecvată în limba franceză. model, configuraţie, patron?) este un concept cheie al culturalismului* Cf lucrările lui R Benedict (mai ales *Échantillons de civilisation*, trad fr , Paris, Gallimard, 1950; prima ediţie 1934) Exprimă ideea că o cultură are o personalitate proprie Personalitatea indivizilor ar putea atunci să fie înţeleasă ca rezultatul amprentei acestui „tipar" mai general. ▷ Culturalism ▶ Cultură ▷ Personalitate de baza

Pauperizare (Paupérisation). Încă de la început, trebuie să distingem două variante. pauperizarea absolută şi pauperizarea relativă Prima desemnează o tendinţă de scădere a nivelului de trai al muncitorilor A doua indică faptul că, raportată la situaţia deţinătorilor de mijloace de producţie, condiţia proletariatului se degradează, ceea ce nu exclude o ameliorare obiectivă

La început, legea* a fost înţeleasă în următorul sens. Lenin gîndea, de exemplu, că muncitorul va deveni din ce în ce mai sărac şi va sfîrşi prin a nu se mai hrăni suficient În faţa presiunii faptelor, a trebuit să se admită că această ipoteză se impune să fie dacă nu abandonată, cel puţin mult amendată. Aceast lucru era cu atît mai necesar cu cît, în

TREI FORME DE PARTICIPARE

Capitalui Marx părea sa se orienteze mai ales către ideea de pauperizare relativă „Salariile reale nu cresc niciodată proporţional cu productivitatea muncii" (Cartea I, secţiunea 7 cap XXIV)

Mai tîrziu, economiştii sovietici, conştienţi că această formă de pauperizare lăsa să subziste o posibilitate de „ajungere din urmă", au afirmat că sărăcirea era în acelaşi timp relativă şi absolută Pentru aceasta a fost suficient să introducă un minimum istorico-social, identificabil cu minimumul vital, şi să constate că sistemul capitalist* se afla în incapacitatea de a asuma acest tip de constrîngeri

În fine, alţi autori nu au ezitat să deplaseze dezbaterea, părăsind sfera monetară Pauperizarea devine atunci un fenomen psihologic, care se integrează într-o critică a vieţii cotidiene Accentul va fi pus pe reificarea* relaţiilor umane, pierderea contactului cu natura, într-un cuvînt, alienarea* care însoţeşte domnia mărfii. Destinul ideii de pauperizare joacă deci un rol central pentru cel care doreşte să analizeze evoluţiile gîndirii marxiste Atunci cînd se constată că există o contradicţie între o teorie şi faptele pe care aceasta se presupune că le explică există două moduri de a reduce distanţa Unul constă în a nega verdictul experienţei Se va spune că pauperizarea există contrar aparenţelor Este suficient să fie pusă în discuţie fiabilitatea statisticilor, acuzate că deformează realitatea Cînd evidenţa este prea bătătoare la ochi, există o a doua soluţie pentru a restabili acordul între conceptuatizare şi fenomene. În acest caz, teoria va face obiec-

tul diverselor aranjamente, fie prin introducerea ideii de pauperizare relativă, fie prin abaterea către considerații de ordin etic.

Nu este vorba aici de a introduce un proces care să vizeze în mod deosebit abordarea marxistă. Procedeele evocate mai sus sînt o parte a tuturor construcțiilor științifice, inclusiv acelea care provin din științele exacte. În oricare comunitate de cercetători, există instituții, poziții de apărat, care fac ca modelele abstracte să nu cedeze chiar atît de ușor la presiunile realității.

Personalitate de bază (Personalité de base). Noțiune cheie propusă de școala Cultură și personalitate, sistematizată de A. Kardiner. Definită de M. Dufrenne (1953) ca „numitorul comun al personalităților individuale într-un grup social dat". Trăsături tipice constituente ale „caracterului etnic" sau „național". Cf., pentru o analiză critică, lucrarea lui G. Devereux: *Essais d'ethnopsychiatrie générale* (Paris, Gallimard, 1970). ▷ Culturalism ▶ Cultură

Piață (Marché). Loc de întîlnire între oferta și cerere. Temă a alocării optime a resurselor (Walras, Pareto). Metafora Mîinii Invizibile. Cf. A. Smith (*Theorie des sentiments moraux*, 1759): „Nu de bunăvoința măcelarului, a berarului sau a brutarului trebuie să depindă masa noastră cea de toate zilele, ci de grija (acestora) de a mări la maximum propriul lor interes". Mai multe aspecte: concurență pură și perfectă, monopol, *oligopsone* (piață caracterizată prin prezența unui foarte mic număr de cumpărători și numeroși vînzători - n.n.). Discuții celebre, mai ales în anii '30 (cf. expresia „socialism de piață", introdusă de Oskar Lange).

Piață primară și piață secundară (Marché primaire et marché secondaire). Problematica dualismului. Segment primar și segment secundar, definind fiecare funcții caracteristice: garanții și stabilitate pe de o parte, precaritate și riscuri de excludere pe de altă parte.

Piața primară poate fi împărțită, la rîndul ei, în două mari părți. Prima, calificată drept „superioară", desemnează posturi cu responsabilitate, foarte bine remunerate, dar ale căror titulari (conducători sau cadre superioare, de exemplu) se află sub amenințarea concurenței. A doua componentă, numită „inferioară", se raportează la sarcini relativ standardizate. Inițiativa și autonomia rămîn limitate, dar cariera este asigurată (cazul muncitorilor calificați). Cu toate că este utilă, această clasificare rămîne discutabilă deoarece criteriile pe care se bazează sînt în același timp imprecise și puțin adaptate la

Piețele primară și secundară

Caracteristici	Piața primară	Piața secundară
Durata muncii	Permanent	Timp parțial[1] sau CDD[2]
Salarii	Ridicate	Slabe, salarii minime
Avantaje sociale	Importante	Nici unul sau puține
Condiții de muncă	Bune	Proaste
Securitatea postului de muncă	Asigurată	Nici una
Stabilitatea postului de muncă	Mare	Slabă (+ risc de șomaj)
Controlul muncii	Slab	Mare
Sindicalizare	Frecventă	Rară
Posibilități de promovare	Puternică	Slabe
Posibilități de formare	Puternică	Slabe

[1] inferior duratei legale a săptămînii de lucru - n.n.

[2] CDD = contract cu durată determinată, muncă „ocazională" etc.

(*Sursa*: TREMBLAY D.-G., *Économie du travail*, Québec, Ed. Saint-Martin, 1990, p. 458.)

comparaţiile pe perioadă lungă. ▶ Muncă (sociologia —).

Planificare (Planification). Diferite modalităţi: imperativă şi centralizată (ţările din Est), suplă şi indicativă (Franţa, de exemplu). Este vorba, în funcţie de caz, de a promova un nou mod de organizare economică, de a corija imperfecţiunile pieţei sau de a stabili planuri pe termen mediu. Nu mai corespunde, în zilele noastre, unei „obligaţii ardente".

Plusvaloare (Plus-value) ▶ Legea implacabilă a salariilor

Plutocraţie (Ploutocratie). Din gr *ploutos* - bogăţie, şi *kratos* - putere, guvernare Regim poltic în care puterea* este deţinută de cei mai bogaţi.

Polemologie (Polémologie) Din gr *polemos* - tumult, război Analiza conflictelor ca formă esenţială a vieţii societăţilor Cf lucrarea lui J Freund, *Sociologie du conflit*, Paris, PUF, 1983 A se vedea, de asemenea, lucrările lui G Bouthoul

Poliarhie (Polyarchie) Din gr. *polus* - numeros. Trimite, în democraţiile noastre, la logica reprezentării politice şi a consultării electorale: pluralismul partidelor, recunoaşterea şi protejarea libertăţilor publice, multiplicarea centrelor de decizie Cf. lucrările lui F Bourricaud, C E Lindblom şi mai ales R Dahl (a se vedea, în mod deosebil, *Qui gouverne?*, trad fr, Paris, A Colin, 1971, prima ediţie 1961).

Poligamie (Polygamie). Opusul monogamiei. Formă de uniune matrimonială a mai mult de două persoane, incluzînd poliandria (o femeie este soţia mai multor bărbaţi) şi poliginia (caz invers, un bărbat cu mai multe neveste)

Popor (Peuple) Numeroase semnificaţii. În accepţia sa cea mai largă, grupare umană care posedă o limbă, o cultură şi trăsături psihologice asemănătoare În tradiţia romantismului german din secolul al XVIII-lea (Hölderlin, Schelling), este o totalitate vie care transcende indivizii. Ei au în acest caz sentimentul apartenenţei la aceeaşi comunitate*. Desemnează, de asemenea, într-o manieră peiorativă, populaţia, „masă neorganizată cu pulsiuni necontrolate" (cf L. Chevalier, *Classes laborieuses et classes dangereuses*, Paris, Plon, 1959).

Populaţie activă (Population active). Populaţia activă cuprinde, de obicei, persoanele care au o slujbă, ca şi şomerii Am reamintit această definiţie succintă, dar nu toate problemele sint astfel rezolvate Există, într-adevăr, situaţii intermediare între activitate şi inactivitate datele exhaustive sînt rare şi obligă la frecvente revizuiri pe baza procedeelor dacă nu arbitrare, cel puţin foarte discutabile Rezultalele la care se ajunge nu sînt, de altfel, independente de instrumentul de măsură ales Sîntem deci confruntaţi cu mai multe abordări, care conduc la estimări uneori diferite. Trebuie menţionate trei surse recensămîntul ancheta privind postul de muncă şi Starea Naţiunii *(Les Comptes de la Nation)*

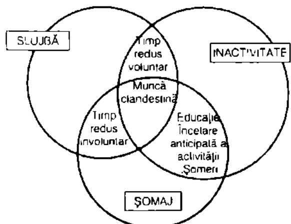
- Recensămîntul *(Le recensement)* este o operaţie administrativă care se sprijină pe ansamblul populaţiei şi care se realizează cu regularitate din 1836, cu o periodicitate cuprinsă între cinci şi opt ani. Populaţia activă regrupează aici persoanele care declară, în momentul recensămîntului, că exercită sau caută să exercite o activitale profesională remunerată. Sînt incluse persoanele fără ocupaţie, dar care caută o slujbă, ca şi membrii clerului. Nu sînt însă luaţi în calcul militarii în termen, studenţii, pensionarii, persoanele retrase din afaceri, ca şi gospodinele (atunci cînd nu contribuie la exercitarea profesiei unui membru al familiei lor) Sînt cuprinşi de puţin timp beneficiarii stagiilor în întreprinderi şi a contractelor slujbă-educaţie. Datorită exhaustivităţii sale, recensămîntul este sursa cea mai fiabilă de care dipunem Cu toate acestea, întrebările puse rămîn destul de generale; răspunsurile sînt furnizate de cei interesaţi, cu un ajutor limitat şi o supraveghere sumară din partea agenţilor recen-

zori. Aşa că erorile sînt posibile în numărarea activilor.

- Ancheta privind postul de muncă *(L'enquête-emploi)* . este realizată o dată pe an de către INSEE din 1950. Definiţia reţinută se bazează pe o rezoluţie adoptată în 1982 de Biroul Internaţional al Muncii (BIT). Se va vorbi deci de „populaţie BIT" Este vorba despre o anchetă prin interviu făcută pe un eşantion de 6 000 de gospodării. Amploarea chestionarului permite să se ia în calcul „activii marginali", adică persoanele clasate, la început, printre inactivi În consecinţă, „sînt consideraţi activi ocupaţi cei care, sub rezerva anumitor condiţii, au declarat că lucrează la începutul interviului, dar şi cei care, fără a se fi aflat în această situaţie, au declarat totuşi că au lucrat în cursul săptămînii ce a precedat ancheta, chiar şi numai timp de o oră" (*Économie et statistique* nr. 171-172, noiembrie-decembrie 1984, p 7)

- Starea Naţiunii *(Les Comptes de la Nation)* acest raport anual, elaborat de INSEE, se referă la economia şi societatea franceză Sînt publicate două serii de estimări Prima contabilizează persoanele angajate în diferite sectoare de activitate, cărora li se adaugă militarii în termen şi procedează la o evaluare a şomajului în sensul BIT A doua abordare aplică populaţiei procentele de activitate ce rezultă din observaţiile anchetei privind postul de muncă

Un exemplu de verificare a declaraţiilor

(*Sursa*: FREYSSINET J , *Le Chomage*, Paris, La Découverte, 1988, p. 19.)

Oricare ar fi convenţia adoptată, apar suprapuneri între muncă, şomaj şi inactivitate

Populism (Populisme). În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mişcare a intelectualilor ruşi (Bielinski, Herzen, Cernîşevski) care se opunea ţarismului Dorinţă de a educa ţărănimea, cu scopul de a combate despotismul*. „Pămînt şi libertate", una dintre primele organizaţii revoluţionare ale epocii (1861-1862). dorea să promoveze un comunism agrar Se aplică, în zilele noastre, la regimuri sau doctrine ce exaltă „masele" sau care recurg la demagogie

Potlatch Cuvînt din limba indienilor nootka însemnînd „acţiunea de a da" Serveşte la desemnarea ceremoniilor observate la indienii de pe coasta nord-vestică a Americii (Kwakiutl). care se desfăşoară în diverse ocazii (funeralii, căsătorie, investire) în cursul cărora participanţilor li se distribuie bunuri (cuverturi, ulei de peşte), aceştia aflîndu-se din acel moment constrînşi să supraliciteze Interpretările potlatch-ului sînt multiple tip de „plasament interesat" (F. Boas), formă primitivă de schimb fondată pe dar sau contradar (M Mauss); expresie a unei tendinţe megalomanice (R Benedict) Considerat mai recent ca un mijloc de redistribuire a resurselor ce corijează inegalităţile datorate naturii sau ca un transfer de bunuri patrimoniale ▷ Dar

Pozitivism (Positivisme). Doctrină conform căreia domeniul „lucrurilor în sine" rămîne inaccesibil Numai cunoaşterea faptelor se relevă fecundă. Cf A. Comte (*Cours de philosophie positive*, 1830-1842, I, 16) „Caracterul fundamental al filozofiei pozitive este de a privi toate fenomenele ca fiind supuse unor legi naturale invariabile, a căror descoperire precisă şi reducere la cel mai mic număr posibil sînt scopul tuturor eforturilor noastre considerînd absolut inaccesibilă şi golită de sens cercetarea a ceea ce au fost numite cauze, fie primare, fie finale". ▷ Cercul de la Viena ▷ Empirism

Practică (Pratique). Activitate care pune în practică principiile unei arte sau ale unei ştiinţe, ale unei doctrine sau ale unui corp de obligaţii. Desemnează, după L. Levy-Bruhl *(La Morale et la science des moeurs*, Paris, Alcan, 1903 p 9), „regulile conduitei individuale şi colective, sistemul de obligaţii şi drepturi, într-un cuvînt, relaţiile morale dintre oameni" Corespunde în tradiţia marxistă, unui proces productiv (cf lucrările lui L Althusser) O logică şi comportamente specifice fiecărui mediu, a se vedea lucrarea lui P Bourdieu, *Le Sens pratique*, Paris Minuit, 1980

Pragmatism (Pragmatisme). Doctrina conform căreia cunoaşterea trebuie orientată spre acţiuni eficace este adevărat ceea ce a fost verificat (W James), ceea ce „este util" (C.S Peirce) sau „dă satisfacţie" (J Dewey)

Praxeologie (Praxéologie) Regrupează ansamblul cercetărilor privind adaptarea mijloacelor la scopuri

Praxis (Praxis) Substantiv semnificînd, în limba greacă, acţiune Se opune termenului *theoria* Tradiţie marxistă a materialismului istoric sau dialectic* Cf. *Teza XI despre Feuerbach* „Filozofii nu au făcut decît să interpreteze lumea în diferite maniere dar trebuie să o transformăm"

Predicţie creatoare. (Prédiction créatrice). În engleză *self-fulfilling prophecy* (profeţie care se realizează prin ea însăşi) Cf „teorema lui Thomas*" în multe cazuri, previziunea unui eveniment antrenează realizarea acestuia Exemplu de efect de compoziţie (R K Merton) Cf şi teoria „anticipărilor raţionale" (Muth, Lucas).

Prejudecată (Préjugé) În sensul cel mai frecvent utilizat, raţionament oprit înainte de a se putea da o justificare raţională şi considerat de obicei eronat Opinie în general peiorativa, mai mult sau mai puţin implicită, fără verificare, nici control critic, a unui individ sau grup despre celălat. Caracter ineluctabil: „Pentru a acţiona, trebuie să crezi, pentru a crede, trebuie să te decizi, să tranşezi, să afirmi şi, în fond, să decizi dinainte chestiunile" (H.-F. Amiel, *Fragments d'un journal intime*) Mai largi decît stereotipurile pe care le includ, prejudecăţile se înrudesc mult cu atitudinile, cu studierea cărora au tendinţa de a se confunda ▷ Atitudine ▷ Autoritară (personalitate ~) ▷ Rasism ▷ Stereotip

Prenoţiuni (Prénotions). Termen utilizat de Durkheim pentru a desemna „concepte formulate în mod grosier ( ) produse ale experienţei vulgare", obstacole cu atît mai rezistente la cunoaşterea ştiinţifică şi mai ales sociologica, cu cît sînt „formate de practică şi pentru ea" *(Les Règles de la methode sociologique* cap 2)

Pentru a răspunde la exigenţa durkheimiană de a îndepărta în mod sistematic toate ideile înnăscute şi a asigura ruptura cu simţul comun, Bourdieu şi alţii sugerează să se pună la punct o serie de tehnici de obiectivare măsură statistică, definiţie prealabilă, critică a limbajului (cf *Le Métier de sociologue*, Paris, Bordas/Mouton 1968) ▷ Prejudecata ▷ Simţ comun

Prestigiu (Prestige) Din latinescul *praestigium* - artificiu iluzie Consideraţie mai mult sau mai puţin puternică de care beneficiază unele persoane sau grupuri în funcţie de puterea* lor, de bogăţia lor sau de statusul* lor social Fiecărei culturi* îi corespund ierarhii* sau valori* specifice în domeniul profesiilor de exemplu, atracţia pentru un tip de activitate sau altul se manifestă în funcţie de tradiţii şi de reprezentările colective

Procese discursive (Processus discursifs) ▶ Obiectivarea cunoştinţelor

Profan (Profane) ▷ Sacru

Profesii şi profesionalizare (Professions et professionnalisation). Termenul de profesie, utilizat în limbajul curent, face de acum parte din vocabularul ştiinţelor sociale Sociologia profesiilor, de origine anglo-saxonă ocupă în Franţa un loc tot mai impor-

tanl. Această noţiune este acceptată de diferitele curente de gîndire, spre deosebire de cea de clasă socială*. Dar, dacă încercăm să o definim pentru a o constitui în obiect al demersului ştiinţific, aşa cum invita deja Durkheim în *Les Règles de la méhode sociologique* (1895), ne lovim de numeroase dificultăţi

În limba franceză, termenul este ambiguu şi are cel puţin trei sensuri. El desemnează

- genul de muncă obişnuită a unei persoane (se vorbeşte despre exercitarea unei profesii), termenul este atunci apropiat de cel de activitate sau de ocupaţie. În Codul profesiilor şi categoriilor socio-profesionale al INSEE, profesia indică nivelul cel mai detaliat al nomenclatorului,

- ansamblul intereselor unei colectivităţi date în cadrul căreia fiecare participant exercită o aceeaşi meserie (se referă la apărarea profesiei) termenul evocă atunci pe cel de serviciu specializat recunoscut şi organizat;

- grupul profesiilor liberale ocupaţii cu caracter intelectual a căror remunerare exclude ideea de profit. Exemplul tipic este cel al profesiei de medic. În această singură accepţie este, în general, utilizat termenul de profesie în ţările de limba engleză

Tentativa de definire sociologica necesita în prealabil un "ocol" istoric

■ O PRIMĂ ABORDARE Primele lucrări care au utilizat aceasta noţiune au apărut mai degraba ca încercări de justificare a privilegiilor legate de exercitarea profesiilor valorizale social decît ca tentative teoretice permiţînd înţelegerea evoluţiei activităţilor în societăţile occidentale. Ele se situează în contextul apariţiei profesiei de sociolog. Cînd sociologia este abia recunoscută în cadrul universitar, cererea de expertiză socială se dezvoltă şi sociologii tind sa se facă recunoscuţi ca specialişti, capabili să rezolve problemele marilor organizaţii şi ca profesionişti ce dezvoltă practici de lucru, de formare şi asociere, construind astfel reprezentări* ale activităţii lor în legătură cu modelul profesiilor liberale.

Pentru a defini într-o manieră satisfăcătoare profesia, trebuie deci să ne îndepărtăm de reprezentările cele mai comune şi să încercăm să situăm termenul în raport cu cele de ocupaţie şi meserie*

Din punct de vedere istoric, termenul de profesie desemnează funcţii instituite, înregistrate oficial, recunoscute juridic şi figurînd de drept în nomenclatoarele de stat. Originea sa etimologică (*profesio* înseamnă declaraţie publică) pune accentul pe eficacitatea simbolică a riturilor sociale de *trecere*, de autojustificare, care incită pe cei de aceeaşi profesie să se organizeze în grupuri care dispun de puterea adesea exclusivă de a exercita o activitate social valorizată, de a o reglementa şi de a controla accesul la ea. Profesia este astfel o ocupaţie care a ajuns încet, încet sa pună la punct condiţiile instituţionalizării sale

Caracteristicile precedente tind sa apropie profesiile de vechile meserii, cele de corporaţie*) Riturile* de trecere permit separarea simbolică a şefilor de echipă (maiştri) de colegi şi ucenici. Dar, în cazul profesiilor ele nu constituie decît unul din modurile de trasare a unei de demarcaţie dintre grupul profesioniştilor şi cel al profanilor. Opoziţia cea mai marcala între profesie şi meserie (din latinescul *ministerium* - sarcini şi îndatoriri asociale cu funcţia de servitor) este cea care opune capul şi mîinile, activităţile nobile după modelul medicului sau avocatului şi activităţile manuale. Enciclopediştii desemnau deja meseria ca ocupaţie, care cere folosirea braţelor şi care se mărgineşte la un anumit număr de operaţii mecanice care au drept scop o aceeaşi muncă pe care muncitorul o repeta fară încetare'. Acest clivaj între artele liberale şi artele mecanice care îşi are originea în evul mediu, nu a împiedicat totuşi profesiile şi meseriile să se organizeze şi reglementeze încă din secolul al XIII-lea sub un acelaşi regim, regimul corporalist, în care ceremoniile rituale se înrudesc în multe privinţe cu modelul religios al profesiei de credinţă. Meseriile şi profesiile au evoluat astfel în paralel, franceza modernă se mulţumeşte cu echivocul ce se referă la deosebirile între meserii şi profesii, ea utilizează termenul de profesie într-un sens adesea foarte larg şi neutru, apropiat de cel de ocupaţie

În Franța, interesul actual pentru analizele în termen de profesie este legat de reînnoirea a trei domenii de activitate ale sociologiei:

- sociologia muncii*, care, după o perioadă marcată de interesul pentru studiul prioritar al taylorismului* în cadrul atelierului, se preocupă din ce în ce mai mult de problemele postului de muncă, ale întreprinderii și se interesează de categoriile tehnicienilor sau inginerilor, ca și de profesiile liberale,

- sociologia organizațiilor*, care își întinde cîmpul de investigație la studiul sistemelor de acțiuni concrete din ce în ce mai diversificate;

- sociologia formării*, care lărgește domeniul sociologiei educației la problemele de dobîndire a competențelor profesionale în situațiile de muncă, prin intermediul proceselor formale și informale de construcție a cunoștințelor și relațiilor între formare și calificare*

Dacă este deci dificil de ajuns la o definiție sociologic univocă a termenului profesie, se înțelege cum sociologia profesiilor poate dezvolta orientări teoretice concurente și poate da loc la numeroase controverse și privilegia proximități sau divergențe cu sociologiile specializate

Dacă dezvoltarea sociologiei profesiilor datează din secolul XX reflecțiile cele mai vechi ale lui Weber și Durkheim permit să situăm mai bine dezbaterile actuale asupra profesionalizării și ambiguitatea lor

Weber subliniază importanța profesiilor (termen pe care îl folosește într-un sens învecinat celui de profesie liberală) în societatea occidentală modernă și vede în procesul profesionalizării trecerea de la o ordine socială* tradițională la o ordine socială în care statusul* fiecăruia va depinde de sarcinile pe care le îndeplinește și în care alocarea posturilor de muncă se va efectua după criterii raționale de competență și specializare. Profesia este o vocație ea nu mai este moștenită ca un destin, ci dorită și asumată Dezvoltarea profesiilor este legată de birocratizare, caracterizată de ierarhizarea sarcinilor împărțite și repartizate pe baza unor criterii obiective, separarea completă între funcții și oamenii care le ocupă, punerea la punct a unor formări specializate și a unor proceduri de recrutare fondate pe libera alegere și angajamentul contractual.

Durkheim (cf. *La Division du travail social*, 1893) se întreabă în legătură cu conflictele de interese care sfîșie societățile industriale, în căutarea autorităților legitime care ar putea restaura un minimum de coeziune socială. Pentru el, asociațiile profesionale sau corporatiste ar putea fi instanțele susceptibile de a lupta împotriva riscurilor de anomie* care se înmulțesc în societățile cu solidaritate* organică Ele ar putea fi echivalentul modern al meseriilor organizate în corporații, guvernate de o deontologie specială și susceptibile de a dezvolta la membrii lor o disciplină și o solidaritate ce le detașează de egoismul individualist

În tradiția continentală, în ciuda diferențelor de abordare marcate, profesionalizarea trimite deci mai degrabă la dezvoltarea formărilor* și calificărilor* specializate, de competențe specifice, la o modernizare și o intelectualizare a vechilor meserii decît la nașterea și structurarea grupurilor organizate, autonome, controlînd accesul la profesie și exercitarea sa

■ DE LA FUNCȚIONALISM* LA INTERACȚIONISM SIMBOLIC* În Statele Unite ale Americii sociologia profesiilor este marcată încă de la origine de curentul funcționalist. Pentru Carr-Saunders și Wilson (1933), profesiile, în particular cea de medic, sînt prezentate ca model de dezvoltare a activităților; în afara unei definiții precise, ele se caracterizează esențialmente print-o formare specializată prelungită, un exercițiu al responsabilității grație competențelor cîștigate și formelor de asociere vizînd menținerea normelor* tehnice și etice Tendințele către profesionalizare nu sînt limitate decît de existența unor grupuri care nu pot plăti prestațiile și absența unei stime suficiente pentru serviciile oferite

Îndepărtîndu-se de această punere în formă a reprezentărilor* pe care profesiile o au despre ele, Parsons prezintă profesionalizarea ca pe trăsătura dominantă a societăților industriale. Plecînd de la opoziția dintre ca-

racterul dezinteresat al profesiilor liberale şi urmărirea profitului de către întreprinderile private, el adoptă criterii de definire care tind să micşoreze la minimum această opoziţie.

- predominanţă a tehnologiei şi recurgere la ştiinţa aplicată,

- autoritate fondată pe deţinerea unui sector determinal al cunoaşterii şi practicii (specificitate funcţională),

- relaţii cu clientela orientate către universalism

- urmărire a succesului reuşită instituţională valorizată, achiziţie a unor diferite simboluri de recunoaştere

În ordinea importanţei, valorile* care precizează orientările urmărite de către profesii sînt realizarea, universalismul, specificitatea funcţională, neutralitatea afectivă, orientarea către colectivitate (şi nu către lumea afacerilor) Aceste valori se află la baza autonomiei profesiilor liberale, a căror practică cotidiană este marcată de risc, incertitudine, implicare emoţională Toate aceste caracteristici explică, după părerea lui Parsons necesitatea controlului informal al activităţii de către persoane cu acelaşi status şi importanţa asociaţiilor profesionale Acest model, foarte legat de analiza profesiei medicale şi apropiat de ideologia acesteia, pare puţin adecvat pentru a studia condiţiile apariţiei altor corpuri de specialişti, a monopolizării cunoaşterii şi a închiderii pieţei La succesorii lui Parsons, modelul se lărgeşte, dar în acelaşi timp se diluează un mare număr de ocupaţii sînt analizate din punctul de vedere al procesului profesionalizării lor. Pentru a ţine seama de diversitatea situaţiilor de piaţă, a relaţiilor profesioniştilor cu clienţii lor, a formelor de organizare a activităţilor într-o abordare sociologica a grupurilor profesionale concrete, pare necesar să depăşim viziunea unificatoare care are tendinţa de a construi teoria funcţionalistă*

Dacă nu a exercitat o influenţă preponderenta în sociologia americană, curentul interacţionist*, redescoperit recent în Franţa, a furnizat numeroase studii empirice utilizînd observarea grupurilor profesionale mult mai diversificate Mai puţin preocupaţi să construiască modele decît să studieze obiectele practicii colidiene, interacţioniştii consideră „profesiile pur şi simplu ca pe ocupaţii care au avut suficiente şanse pentru a dobîndi şi a păstra în lumea actuală a muncii proprietatea unui titlu onorific" (Becker, 1963) Obiectivul lor este să progreseze în cunoaşterea diviziunii sociale a muncii şi a genezei sale, acordînd atenţie proceselor istorice de împărţire a sarcinilor şi de categorizare a corpurilor profesionale. Este vorba de asemenea despre studierea specializării şi diversificării profesiilor sub raportul determinărilor lor economice, politice şi culturale. Profesia este în acest caz definită mai precis ca fiind „ocupaţia care a atins statutul de invidiat în care ea are dreptul de a controla munca sa şi mandatul social pentru a o organiza" (Hughes, 1958). Există deci în acelaşi timp permisiunea legală de a conduce anumite activităţi tehnice specializate şi proclamarea reuşită a dreptului de supervizare şi determinare a condiţiilor de muncă în domeniu Studiul activităţii profesionale, analizată ca interacţiune socială trece prin aprofundarea sistemului de muncă în care se întîlnesc mai multe profesii sau ocupaţii Noţiunea de carieră* permite înţelegerea traiectoriilor în globalitatea lor şi interpretarea semnificaţiilor practicilor Studiul profesiilor, oricare ar fi statusul lor social, trece prin reperarea etapelor şi descoperirea circumstanţelor în care grupurile de indivizi împărtăşind aceleaşi ocupaţii se organizează, se structurează dobîndesc o anumită putere sau uneori se pierd

■ SPRE NOI PERSPECTIVE. În etapa sa actuală de dezvoltare, sociologia profesiilor se organizează în jurul a trei tendinţe

- Prima se raportează la aprofundarea studiului unor grupuri profesionale cu status superior sau mediu Pentru a analiza profesia medicală dintr-o perspectivă interacţionistă*, E. Freidson (1970) adoptă un punct de vedere istoric, pe care îl completează cu o analiză a diviziunii muncii*. Diviziunea medicală a muncii are un caracter ierarhic. Profesia de medic, opunîndu-se ansamblului meseriilor paramedicale, se caracterizează prin autono-

mie. Definită prin monopolul structural (uzaj exclusiv al metodelor), controlul strategic (importanța apartenenței la un grup profesional), consensul simbolic (credința opiniei publice* în competența și eficacitatea sa), ea își fondează legitimitatea pe o organizare oficială. Dar aceasta nu capătă sens decît în studiul formelor de subordonare și de putere* care marchează relațiile sale cu clientela sau meseriile paramedicale. Trebuie de asemenea să fie luate în considerare relațiile între confrați.

O asemenea analiză, aleasă ca exemplu, începe cu o repunere în discuție a abordărilor funcționaliste ale profesiilor legale de practicile sociale în diferite țări și de momentele particulare. Ea resituează grupurile profesionale în organizarea diviziunii muncii* subliniază importanța condițiilor istorice de apariție și stabilizare a profesiilor și ajunge de altfel la constatarea unor divergențe între competențele oficial garantate și capacitățile reale de a stăpîni situațiile de muncă, susceptibile de a explica evoluțiile (progres sau declin).

- Al doilea domeniu de studiu: reflecțiile asupra profesionalizării și ambiguităților sale. Nefăcînd nici o distincție între profesii și meserii, anumiți autori se întreabă în legătură cu maniera în care se structurează grupurile. la origine apărătoarele unor roluri* și calificări* individuale în procesul social al diviziunii muncii* R. Boudon și F. Bourricaud (1982) analizează profesionalizarea ca tendință ce poate fi asemanată cu mișcarea de școlarizare, permițînd controlul accesului și închiderea pieței, asigurînd o rentă de monopol. Birocratizarea și profesionalizarea favorizează dezvoltarea unor interese corporatiste a căror apărare se bazează pe nivelul de formare a profesioniștilor mai degrabă decît pe calitatea serviciilor oferite clienților.

- O altă abordare: cercetările consacrate piețelor de muncă închise. Profesia este caracterizată aici de organizarea* sa. Este vorba, pentru sociolog, de a explica geneza și structura acesteia, de a interpreta locul său în diviziunea muncii* și de a observa evoluțiile pe care riscă să le cunoască acest loc (J.-D. Reynaud, 1989; D. Segrestin, 1985). Aceste perspective nu sînt prea îndepărtate de cele ale teoreticienilor americani ai segmentării* care analizează condițiile nașterii și funcționării „piețelor interne" ale muncii în marile întreprinderi în care mecanismele alocării de posturi de muncă, de determinare a salariilor, de formare și de promovare profesională nu ascultă de legile pieței concurențiale, ci sînt guvernate de ansambluri de reguli și proceduri administrale în întreprindere.

Sociologia profesiilor este astfel un teren de confruntare deschisă, nu numai cu sociologia muncii* a organizațiilor* și a educației*, ci și cu alte domenii de investigare (economie și gestiune a resurselor umane*, de exemplu).

▷ Carieră ▷ Comunități de meserii ▷ Corporație ▷ Funcționalism ▷ Interacționism simbolic ▷ Nomenclator PCS ▶ Muncă (sociologia ~)

● BECKER Howard, *Outsiders. Etudes de sociologie de la deviance*, trad. fr., Paris, ed. A.M. Metailie, 1985 (prima ediție 1963)

BOUDON Raymond, BOURRICAUD François, *Dictionnaire critique de la sociologie*, Paris, PUF, 1982

CHAPOULIE Jean-Michel, *Les Professeurs de l'enseignement secondaire, un metier de classe moyenne*, Paris, ed. de la Maison des Sciences de l'Homme, 1987

DURKHEIM Emile, *De la division du travail social*, Paris, PUF, 1980 (prima ediție 1893)

FREIDSON Eliot, *La Profession médicale*, trad. fr., Paris, Payot, 1984 (prima ediție 1970)

HUGHES Everett, *Men and their Work*, Glencoe, The Free Press, 1958

PARSONS Talcott, *Éléments pour une sociologie de l'action*, trad. fr., Paris, Plon, 1955 (prima ediție 1949)

REYNAUD Jean-Daniel, *Les Regles du jeu. L'action collective et la régulation sociale*, Paris, A. Colin, 1989

SEGRESTIN Denis, *Le Phénomene corporatiste. Essai sur l'avenir des systemes professionnels fermes en France*, Paris, Fayard, 1985

WEBER Max, *Économie et société*, trad. fr. parțială, Paris, Plon, 1971 (prima ediție 1922)

Profetism (Prophétisme). Mişcare în care un personaj excepţional (dotat cu charismă*) se investeşte cu o misiune într-o situaţie de criză. Se opune preotului sau magicianului. Nu se confundă nici cu legislatorul, nici cu demagogul. Weber subliniază rolul important al profetismului în secularizarea religiilor iudaică şi creştină.

Progres (Progrès). Concept central al filozofiei Luminilor în acelaşi timp necesitate istorică şi finalitate colectivă. Mers înainte al Binelui sau Adevărului. Mişcare într-o direcţie definită (de la sărăcie la abundenţă, de la sălbăticie la civilizaţie). Să reamintim aici deviza comtiană „Dragostea ca principiu. Ordinea ca bază şi Progresul ca scop". Importanţa difuziunii cunoaşterii şi perfecţionării tehnicilor. Abordare de tip „scientist". Numeroase critici: persistenţa inegalităţilor* sau a sărăciei, deteriorarea mediului, slăbirea solidarităţilor*. ▶ Schimbare socială.

Progres tehnic (Progrès technique). Progresul tehnic permite omului să combată sărăcia şi să se elibereze de constringerile mediului. El mobilizează iscusinţa, transformă modurile de viaţă şi contribuie la ameliorarea condiţiilor de muncă. Creşterile de productivitate care îi sînt asociate antrenează la rîndul lor o creştere a remuneraţiilor şi o modernizare a echipamentelor. Accesul la societatea de consum se traduce, de acum, printr-o democratizare a produselor. Aceste prime observaţii necesită un examen mai aprofundat (cf. procesul taylorismului*). Fie că este vorba despre prejudicii de alienare* sau de inegalităţi*, principalele critici se referă la degradarea mediului şi parcelarea sarcinilor.

O dată cu criza, revendicările devin mult mai precise. Păstrarea locurilor de muncă devine un obiectiv prioritar. În acest context, restructurarea aparatului productiv şi dezvoltarea unor noi tehnologii ridică numeroase semne de întrebare. Încorporarea robotizării în liniile de montaj nu riscă oare să suprime anumite posturi? Automatizarea nu este oare în mare parte responsabilă de şomaj?

Oricare ar fi epoca, scriitorii şi filozofii au preocupări similare. Aristotel era astfel convins că „dacă suveica ar merge singură pe urzeală, atelierele nu ar mai avea nevoie de lucrători". În celebrul său poem *Song for the Luddites*, Lord Byron remarca de asemenea că concurenţa maşinilor îi priva pe artizani de pîinea cea de toate zilele. Pentru Michelet, supraproducţia reprezenta o ameninţare deoarece extinderea pieţelor nu este nelimitată. Pentru a scăpa de „aceşti giganţi de oţel", Goethe recomanda fuga, „cei mai buni şi mai demni îndreptîndu-se către un destin mai bun dincolo de mări". O altă opţiune urma să se impună: nu exilul, ci confruntarea. Astfel, în octombrie 1831, muncitorii mătăsari din Lyon s-au revoltat împotriva introducerii războiului de ţesut al meşterului Jacquard. Insurecţia nu a fost înfrîntă decît trei luni mai tîrziu.

Dintr-un punct de vedere mai teoretic, discutarea tezei compensaţiei accentuează clivajele între abordarea liberală şi abordarea marxistă. Argumentele schimbate iau diverse forme. Anumiţi autori trimit la un calcul suplu, alţii subliniază importanţa mecanismului redistribuirii. Amploarea „revărsării" este atunci în funcţie de gradul de mecanizare, de caracteristicile cererii şi de structura relaţiilor profesionale*. Modelări mai recente iau în considerare modul de formare a preţurilor, transferurile de mînă de lucru şi tipurile de inovare*. Proiecţiile astfel obţinute nu se referă decît la sectoare date şi trebuie utilizate cu precauţie.

În afara acestor repercusiuni asupra nivelului efectivelor, apariţia atelierelor flexibile sau a maşinilor-unelte cu comandă numerică schimbă conţinutul sarcinilor şi redefineşte atribuţiile operatorilor. Aceştia din urmă trebuie să se conformeze unor noi exigenţe (mobilitate şi polivalenţă, mai ales). Acest efort de adaptare presupune o formare* polivită. Revalorizarea învăţămîntului tehnic ocupă în acest dispozitiv, un loc esenţial. Anumite ţări (Germania, mai ales) au, în acest domeniu, o lungă tradiţie: complementaritatea sistemului educativ şi sistemului productiv permite astfel o mai bună inserţie profesională*.

Proletariat (Prolétariat). Concept central la Marx. Desemnează, în cadrul societăţii capitaliste, clasa cea mai defavorizată. Membrii acesteia sînt constrînşi să îşi vîndă forţa de muncă proprietarilor mijloacelor de producţie Ei primesc în schimb un salariu de subzistenţă, plusvaloarea* fiind „însuşită" de capitalişti

Proletarizare (Prolétarisation). În tradiţia marxistă, evoluţie ineluctabilă către salariat* a unui anumit număr de muncitori independenţi, artizani sau mici comercianţi, de exemplu.

Propagandă (Propagande) Acţiune exercitată asupra opiniei, cu scopul ca aceasta să sprijine un anumit proiect sau o anumită politică. Problematica condiţionării*. Rolul mass-media* Cf lucrarea lui J.-M. Domenach, *La Propagande politique*, Paris, PUF, 1959

Protestantism (Protestantisme). După părerea lui Weber (1920), spiritul capitalismului* (raţionalizarea conduitelor, procesul de acumulare) nu poate fi înţeles în sine, el îşi are sursele într-o etică mai profundă. ascetismul protestant în varianta sa calvinistă Aversiunea faţă de muncă este de atunci percepută ca simbolul unei „lipse de graţie" Reexaminarea doctrinei predestinării (cf. *Les Confessions de Westminster*, 1647) Rol decisiv în sistemul de valori. Repunere în discuţie a primatului infrastructurii* O metodologie specifică: cea a tipului-ideal. Numeroase discuţii, a se vedea, în mod deosebit, lucrarea lui H.R. Trevor-Roper, *De la Réforme aux Lumières*, trad. fr., Paris, Gallimard, 1972 (prima ediţie 1967).

Putere (Pouvoir). Abordările puterii sînt multiple, ca şi definiţiile sale. Într-o perspectivă relaţională, „puterea lui A asupra lui B corespunde capacităţii lui A de a obţine ca, în negocierea sa cu B, termenii schimbului să îi fie favorabili" (M. Crozier). Aflîndu-se la baza oricărei relaţii umane, imediat ce aceasta este orientată spre un scop, fenomenul „invadează" larg politicul, cu care este adesea confundat. Cu toate acestea, dacă puterea înseamnă „şansa de a găsi anumite persoane gata să asculte un ordin" (este vorba despre *Herrschaft*-ul lui Weber), nu trebuie să se uite că aceasta implică sancţiuni*, ceea ce o deosebeşte de influenţă*.

Analiza exerciţiului său pune problema surselor, a pluralităţii grupurilor care o exercită, a posibilităţii şi naturii contraputerilor. ▷ Elită ▷ Influenţă ▷ Oligarhie ▶ Organizaţii (sociologia ~) ▷ Sancţiune

R

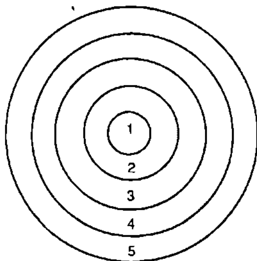
Rasă (Race) Grup uman ce prezintă, în afară de limbă, naţionalitate sau moravuri, un ansamblu de caractere fizice (anatomice sau genetice) comune şi ereditare în acelaşi timp De la Linné (1758) la Vallois (1942), au fost făcute diferite clasificări. Numeroase controverse Denunţarea arbitrarului unora dintre aceste taxinomii*.

Rasism (Racisme). Pentru numeroşi autori, rasismul vehiculează opinii atît de disparate încît are alura unui mit* al cărui contur este dificil de accentuat Termenul însuşi are o rezonanţă peiorativă, un conţinut vag şi răspunde unei logici inflaţioniste, generatoare de stereotipuri. Nu este deci deloc surprinzător că. în anumite cazuri. diluare rimează cu insignifianţă: ‚Dacă toţi sînt rasişti, nimeni nu este de fapt".

Oricare ar fi definiţia reţinută, predomină mai multe credinţe: inegalitatea raselor, superioritatea de ordin biologic. legitimitatea năzuinţelor hegemonice, păstrarea unui ideal de „puritate" sau de „autenticitate" - împreună cu, dacă este nevoie, un recurs la epurare sau eugenism* Variantele utilizate încorporează o gîndire decadentă sau celebrează, dimpotrivă, meritele selecţiei naturale. Mai trebuie menţionate şi alte clivaje. Se pot distinge astfel rasismul de excludere şi rasismul de dominare, rasismul propriu-zis şi teoria rasială În funcţie de perspectiva imaginată (de la Pearson la Chamberlain sau de la Gobineau la Victor Courtet), apar anumite divergenţe. Să nu uităm, de altfel, că se impun anumite nuanţe şi că orice ierarhie nu se rezumă numai la „categoriile exploatării sau dispreţului" Cf., din acest punct de vedere, lucrarea colectivă, sub coordonarea lui André Bejin şi Julien Freund, *Racismes - Antiracismes* (Paris, Klincksieck, 1986).

A se vedea şi contribuţia lui P.A. Taguieff· *La Force du préjugé. Essai sur le racisme et ses doubles*, Paris, La Découverte, 1988. Autorul ne prezintă „un inventar sistematic de trăsături definitorii": respingerea universalului, postulatul incomunicabilităţii, legile eredităţii, voinţa de diferenţiere. Dacă ansamblul acestor presupuneri merită să fie chestionat, trebuie să fii cu atît mai vigilent şi să denunţi cu vigoare un anumit număr de „ficţiuni" exaltarea unei lumi fără prejudecăţi, dragoste absolută de pace şi umanitate, retorică a conspiraţiei* sau orchestrării . Fără această punere la punct, pot să reapară orbirea, fanatismul sau resentimentul

Raţionalitate (Rationalité). Caracterizează, în sens strict, faptele ştiinţifice, demonstrabile, universale şi necesare Desemnează, în domeniul sociologiei, acţiunile care determină mijloacele avute în vedere pentru atingerea scopurilor Diferite tipuri: instrumental, axiologic, utilitar Cf şi principiul raţionalităţii limitate (H. Simon) informaţiile indirecte sau incomplete Mai multe grade, ca în schema de mai jos ▶ Mişcări sociale, mobilizare şi acţiune colectivă

1. Raţionalitate utilitară şi teleologică
2. Raţionalitate „weberiană"
3. Raţionalitate situală „motivele bune"
4. Acte afective, impulsive etc.
5. Acţiuni iraţionale

(*Sursa*: BOUDON R., *L'Idéologie*, Paris, Fayard, 1986, p. 294.)

Realitate socială (Réalité sociale). ▶ Metodologia cercetării în științele sociale ▶ Paradigme sociologice

Realizare (Accomplissement) Reprezintă, după D C McClelland o valoare fundamentală a societății americane (cf. expresia *need for achievement*) Trimite, în perspectiva etnometodologiei*, la „regizarea vieții cotidiene" (ritum* de interacțiune, mai ales).

Rebeliune (Rébelion) Revoltă împotriva deținătorilor puterii sau autorității, opoziție violentă față de normele în vigoare Se inscrie, în ierarhia tulburărilor. între insurecție și revoluție (cf clasificarea lui Merton) ▶ Mișcări sociale. mobilizare și acțiune colectivă

Reflexivitate (Réflexivité) Pentru etnometodologi*. „a descrie o situație înseamnă a o constitui" Din această perspectivă. reflexivitatea se referă la interacțiunile* de exprimare și la contextul instituțional

Reglare (școala ~) (Régulation; école de la) Abordarea în termenii reglării este în mod curent utilizata în științele naturii mai ales în biologie. Ea se interesează de maniera în care o entitate dată se reproduce. menținîndu-și echilibrul Prin analogie. și într-o perspectivă mai „globalizantă". obiectivul vizat constă în a pune în lumină „îmbinarea mecanismelor ce concură la reproducerea ansamblului unui sistem, ținînd seama de starea structurilor economice și a forțelor sociale" (R Boyer)

Teoria reglării, rămînînd în raportul de dependența marxistă apare originala în cadrul sociologiei relațiilor profesionale* Ea se deosebește mai întîi de concepția neoclasica. acuzată că neglijeaza istoria pentru a pune in evidență comportamentele intertemporale Problematica reglării* acordă. dimpotrivă, o mare importanță fenomenelor datate și localizate. De altfel, prin accentul pus pe regulile stabilite ale capitalismului, ea se îndepărtează de asemenea de keynesianism, care se preocupă prea mult de realitățile pe termen scurt Școala reglării* se declară în fine nemulțumită de marxismul clasic ale cărui cele mai cunoscute categorii (valoare*, plusvaloare*) sînt inobservabile și parțial incompatibile cu cadrul contabilității naționale. Totuși ideea de reglare este oarecum înrudită cu tradiția marxistă Pentru aceasta din urmă, într-adevăr, recesiunea nu poate fi percepută ca un accident legat de un șoc exogen. Ea este mai degrabă un moment necesar care exprimă contradicțiile dintre forțele de producție și relațiile sociale

În gîndirea „reglaționiștilor". se regăsesc aceste aspecte Analiza care se referă la „reproducerea* societății salariale" se aplică la sferele cele mai variate organizare a schimburilor. fluxuri financiare, intervenții ale statului În plus criza, așa cum apare la Marx reflecta o tensiune în interiorul sistemului Ea este un moment de trecere de la un proces de ajustare la un altul, asigurînd continuitatea capitalismului* pe baze diferite De la taylorism* la fordism*, modurile de reglare (concurențial sau administrat) trec. dar „fetișismul mărfii" rămîne. Există încă un ultim punct de verificare a mărturiilor Ca și teoreticienii marxiști, „reglaționiștii" acordă o atenție privilegiată repartiției produsului național

Interesul acestei școli (M Aglietta R Boyer, J Mistral) consta, în mare parte, în bogăția problematicii sale (analiza transformărilor „relației salariale*) Metodologia propusă (holism*) este cu toate acestea. departe de a obține unanimitatea „Reglaționiștii", se afirma, fac constatari, dar nu propun nimic Analiza lor scapă criteriului refutabilității, așa cum a fost el definit de Popper Cît despre marxiștii ortodocși, ei consideră această abordare prea descriptivă. Dacă sînt de acord să respingă interpretarile tradiționale ale șomajului* sau depresiunilor cred de asemenea că nu trebuie pierdută din vedere perspectiva prăbușirii finale

▶ Muncă (sociologia ~)

Reglare socială (Régulation sociale). Proces prin care se creează se transformă și dispar regulile. La Durkheim, normele*, apărute din valori comune, sînt expresia conștiinței colective* Controlul social* are ca

obiect de a asigura menţinerea lor şi de a lupta contra devianţei*. Totuşi, această activitate de reglare nu este în mod necesar consensuală. J.-D. Reynaud a apărat ideea unei reglări concomitente în care regula comună poate fi un compromis sau o acomodare între grupuri rivale. Constituentă a relaţiilor sociale, această reglare devine atunci o miză. Ea poate să ducă la un contract*, dar şi la conflict* (cf. *Les Règles du jeu. L'action collective et la regulation sociale*, Paris, A. Colin, 1989) > Consens > Norme

Reificare (Réification) > Alienare

Relativitate culturală (Relativité culturelle) Senzaţiile de plăcere, furie sau frică pot fi declanşate de împrejurări care nu îl impresionează pe cel care nu a fost crescut în acelaşi mediu. Impasibilitatea feţei ar fi o curiozitate în Africa, dar este un semn de politeţe elementară pentru un japonez. A privi interlocutorul în ochi este un semn de lipsă de respect la populaţia minyanka din Mali, a te feri să îl priveşti în ochi pe celălalt este perceput în mod negativ de un european. Vorbim atunci de disimulare sau ipocrizie.

Toate expresiile pot fi concepute aici: locuitorii din Bali cîntă şi scot strigate de bucurie în timpul funeraliilor, indienii karankawa pling în hohote cînd salută un prieten. Aceeaşi remarcă se poate face şi în legătură cu raportarea la timp. Dacă la nueri (populaţie din Sudan, studiată mai de mult de Evans-Pritchard) dimensiunea ecologică (an, anotimpuri, condiţii climatice) rămîne subordonată celor mai marcante evenimente (foamete, recolte, războaie), în societăţile industrializate cercetarea productivităţii trece prin atelier şi cronometru.

Pentru unele etnii umanitatea încetează la marginea satului sau la frontierele grupului lingvistic. Stigmatizarea atinge ereticii, străinii sau barbarii. În societatea niponă, burakuminii au fost multă vreme consideraţi ca ţapi ispăşitori. Li se fixase reşedinţa în ghetouri sordide şi le erau permise numai căsătoriile endogame. Franţa secolului al XVI-lea rezerva o soartă deloc de invidiat marginalilor săi. Aceştia (numiţi *cagots* - n.tr.) - asimilaţi leproşilor - trebuiau să poarte o bucată de pînză roşie cusută pe piept. Posibilitatea unei îmbogăţiri reciproce este o atitudine mai recentă. Interdependenţa economiilor, fluxurile de migraţie participă la această mişcare de aculturaţie. ▶ Cultură > Socializare

Relaţie salarială (Rapport salarial) Trimite, în optica reglării*, la organizarea producţiei, la ierarhia calificărilor, la mobilitatea muncitorilor, la modalităţile de protecţie şi de remuneraţie.

Relaţii profesionale (Relations professionnelles) Legate de instituţionalizarea conflictelor* între salariaţi şi patronat. Trimit la constituirea şi funcţionarea diferitelor reguli ce organizează relaţiile dintre sindicate, patroni şi instituţiile publice. Cf. de asemenea denumirea anglo-saxonă de „relaţii industriale" (J. Dunlop).

Relaţii sociale legate de sex (Rapports sociaux de sexe). Variabila sex ocupă un loc ambiguu în sociologie: omniprezentă dacă ne referim la numărul de studii empirice cantitative sau calitative care utilizează într-o manieră privilegiată deosebirea dintre bărbaţi şi femei pentru a descrie datele culese, cvasiabsentă dacă ne referim la maniera în care este luată în considerare de majoritatea teoriilor curente teoretice. Marcel Mauss evoca deja întrebarea: „Studiul sociologic al părţii feminine a întregii umanităţi nu a fost încă aprofundat într-un mod suficient de intins şi suficient de specific" (*Essais de sociologie*, p. 126).

În perioada recentă, interogările în legătura cu categoriile de sex tind totuşi să devină mai numeroase şi să depăşească domeniul familiei* sau al rudeniei* în care au fost multă vreme izolate. Alte domenii (muncă*, stratificare* sau educaţie*) sînt de asemenea examinate. Pot fi distinse trei mari moduri de abordare a acestei chestiuni în analiza sociologică: problematica deosebirilor, cea a inegalităţilor şi cea a relaţiilor sociale legate de sex.

■ DEOSEBIRILE Această primă modalitate de abordare a problemei este mai veche Şcoala culturalistă, mai ales, s-a inspirat din această paradigmă*. În *L'Un et l'autre sexe* (1966, p. 13). Margaret Mead afirmă universalitatea diferenţierii între bărbaţi şi femei în civilizaţii diferite precum triburile din Noua Guinee şi societatea americană a timpului său „Nu se cunoaşte nici o cultură care să fi proclamat în mod expres o absenţă a diferenţei între bărbat şi femeie în afară de ceea ce le revine în procrearea generaţiei următoare, care să fi profesat ideea că nu sînt, în afară de aceasta, decît fiinţe umane cu atribute variabile din care nici unul nu poate fi atribuit în mod exclusiv unui sex sau altul" Înţelegerea acestor deosebiri necesită pronunţarea asupra alegerii între trei posibilităţi. sîntem oare confruntaţi cu un imperativ natural legat de anatomie, fiziologie, biologie? Este vorba despre o modalitate comodă pentru societăţi de a rezolva problemele diviziunii muncii* şi reproducerii? Trebuie pusă în evidenţă o resursă preţioasă pentru progresul civilizaţiilor? Dacă alegem ultima opţiune, studierea antropologică a variaţiilor multiple ale repartiţiei rolurilor sociale între bărbaţi şi femei ne permite să înlăturăm prejudecăţile* şi locurile comune pe care le vehiculează societăţile în care trăim pentru a degaja „concluzii pozitive apărute din studiul comparativ al civilizaţiilor, asupra constantelor virilităţii şi feminităţii de care toate societăţile trebuie să ţină seama, indiferent că este vorba de similitudini sau de disparităţi" (*ibid*, p. 35) Situîndu-se într-o perspectivă comparativă, proiectul urmărit de autoare este de a observa ceea ce „a condus cînd un sex, cînd celălalt să îşi aroge, să neglijeze sau chiar să abandoneze o parte a umanităţii sale comune atît de scump cîştigată" (*ibid*. p 344)

Mai recent, această problematică a diferenţei ne face să ne punem întrebarea asupra definiţiei sociologice a sexului Numeroşi autori remarcă faptul că majoritatea lucrărilor antropologice abordează în mod nesimetric categoriile masculin şi feminin Însăşi limba franceză poartă marca acestei ambiguităţi de sens, atunci cînd vorbeşte de drepturile omului pentru a desemna drepturile persoanei umane Cît despre studiile sociologice, numeroase sînt cele care nu analizează specificităţile feminine decît ca o variantă sau chiar o deviaţie în raport cu un model general care, de fapt, nu vorbeşte decît despre genul masculin.

Caracteristicile fiziologice permit, de altfel, un anumit impas în studierea relaţiilor sociale legate de sex într-o societate dată Problema este eliminată din domeniul sociologiei sau, mai insidios, este tratată într-o manieră nesimetrică, ancorînd viziunea feminină a lumii în biologic („fapte de natură") şi practicile masculine în sociologic („fapte de cultură") Dacă cea mai mare parte a societăţilor utilizează un asemenea clivaj pentru a impune, respectiv a justifica, anumite realităţi sau anumite situaţii, munca sociologului nu constă în a conferi o garanţie ştiinţifică acestui tip de reprezentări, ci în a înţelege cum se produc şi se reproduc social aceste inegalităţi

■ INEGALITĂŢILE Aceasta este actualmente maniera cea mai frecventă de a aborda problema care ne interesează aici În epoca noastră, creşterea activităţii femeilor îndeosebi a femeilor căsătorite cu copii mici tinde să apropie modurile de viaţă masculine şi feminine, caracterizate prin alternarea zilnică a activităţilor profesionale şi familiale Cu toate acestea, inegalităţile dintre sexe, atît în sfera muncii, cît şi în sfera domestică, rămîn considerabile

Cîteva repere istorice ne permit să măsurăm evoluţia statusurilor* şi rolurilor* în secolul al XIX-lea Familia tradiţională se baza pe o împărţire foarte tranşantă bărbaţilor, exteriorul, activitatea profesională, producţia, sarcina de a procura resursele financiare ale familiei, femeilor, interiorul, activitatea domestică, reproducerea, sarcinile de întreţinere a menajului şi de educare a copiilor Aceasta nu înseamnă că nu exista activitate productivă a femeilor Aşa cum remarcă numeroşi autori, acestea au muncit întotdeauna, dar cadrul acestei activităţi a fost la început cel al micii exploatări agricole sau artizanale familiale în care sarcinile productive şi cele

domestice, puternic suprapuse, se situau, cel mai adesea, chiar în în interiorul căminului. În familia modernă, în care cei doi soţi au o activitate profesională, rolurile masculine şi feminine evoluează, iar partajul tradiţional este repus în discuţie. Scăderea natalităţii, diminuarea mortalităţii infantile, lungirea duratei de viaţă diminuează partea din viaţa femeilor consacrată reproducerii, activitatea profesională salariată efectuîndu-se în afara cadrului familial. Opoziţiile structurante între exterior şi interior, producţia şi reproducerea care caracterizează rolurile masculine şi feminine în societăţile tradiţionale îşi pierd eficienţa simbolică. Cu toate acestea, inegalităţile rămîn şi, în anumite cazuri, se întăresc

Cîteva date şi cifre permit măsurarea amplorii şi evoluţiei. Prima constatare este creşterea procentului activităţii feminine, care se măreşte şi mai mult în perioadele de criză economică.

EVOLUŢIA RATEI ACTIVITĂŢII FEMININE

Anul	Rata activităţii feminine (%)
1901	31
1911	31
1921	32
1931	32
1946	32
1954	30,1
1962	29
1968	29,5
1975	30,3
1982	33 5
1989	37,4

(*Surse* recensămintele şi ancheta referitoare la forţa de muncă din 1989.)

Rata activităţii este aici raportul dintre numărul de femei active şi ansamblul populaţiei feminine. Oscilînd între 31% în 1901 şi 29,5% în 1968, aceasta atinge 37,4% în 1989. Rata continuă să crească, chiar în timp ce rata activităţii masculine scade ca urmare a măririi perioadei de şcolarizare şi reducerii vîrstei de pensionare. Situaţia activităţii bărbaţilor şi femeilor tinde să se apropie, dar situaţiile lor profesionale rămîn inegale.

Proporţia femeilor creşte în majoritatea categoriilor. Şi la nivelul repartiţiei sectoriale se constată mari inegalităţi În 1986, rata feminizării în sectoarele producţiei de combustibil şi construcţii era 4,1% şi respectiv 7,5%; cea din sectoarele textile şi al serviciilor necomerciale 66,3% Inegalitatea salariilor rămîne foarte mare, în ciuda legislaţiei referitoare la egalitatea remuneraţiilor muncitorilor (1975) În 1984, femeile reprezentau 40% din populaţia activă, dar 60% din salariaţii de la SMIC Diferenţa de salariu mediu atingea 35% în 1984: este maximă pentru cadrele superioare, minimă pentru funcţionari Aplicarea principiului „La muncă egală, salariu egal" se loveşte de numeroase obstacole concentrarea mîinii de lucru feminine în sectoarele cu salarii mici, numărul scăzut al posibilităţilor de promovare, inegalitatea clasificărilor de locuri de muncă cu calificări egale

Inegalităţile în materie de şomaj* sînt de asemenea importante Procentul de şomaj masculin era de 7,3% în 1989, cel al femeilor de 12,6% şi diferenţa nu are tendinţa de a se reduce Bărbaţii şi femeile nu sînt atinşi în aceeaşi manieră de nesiguranţa locului de muncă În 1989, 7,2% dintre femei aveau un statut nesigur (ele sînt mai mult decît bărbaţii angajate cu contract cu durată determinată sau ca stagiare), acesta este cazul a 6,9% dintre bărbaţi (aceştia sînt mai mult decît femeile interimari sau în perioada de învăţare) În fine, munca cu program redus care cunoaşte o mare dezvoltare de cîţiva ani este o formă de angajare tipic feminină (23,8% dintre femei şi 3,4% dintre bărbaţi în 1989).

În sfîrşit, deosebirile între băieţi şi fete sînt în mod deosebit relevate în domeniul orientării şcolare şi al formării*. Dacă accesul fete-

EVOLUŢIA PROPORŢIEI FEMEILOR ÎN FUNCŢIE DE GRUPURILE SOCIO-PROFESIONALE (%)

Grupuri socio-profesionale	1954	1968	1982
Agricultori	41,5	37,9	37,5
Salariaţi agricoli	15,0	10,4	15,8
Întreprinzători din industrie şi comerţ	37,2	34,9	34,6
Profesii liberale şi cadre superioare	13,8	18,7	26,5
Cadre medii	36,7	40,6	48,8
Funcţionari	52,8	59,8	65,5
Muncitori	22,7	20,4	24,0
Personal de serviciu	80,7	79,1	79,0
Alte categorii	26,1	20,3	13,0
Total	34,8	34,9	40,7

(*Sursa*: recensamintele din 1954, 1968 şi 1982.)

lor la formele lungi ale învăţămîntului secundar este asigurat (numărul fetelor cu bacalaureat îl depăşeşte actualmente pe cel al băieţilor) diferenţa între sexe în alegerea disciplinelor rămîne marcantă: majoritare în filierele generale literare şi tehnice ce pregătesc pentru activităţile terţiare, liceenele şi studentele sînt minoritare în disciplinele ştiinţifice şi tehnice ce pregătesc pentru meseriile din industrie. În domeniul formării continue, în particular cea finanţată de întreprinderi, rata stagiarelor femei este cu siguranţă în creştere dar rămîne net inferioară ratei de participare la activitatea economică.

În cercetările care se ocupă de problematica inegalităţilor* tema muncii feminine ocupă un loc central. Compararea sistematică a datelor ce privesc locurile de muncă furnizează o panoramă detaliată care duce la următoarea constatare: cea a specificităţii populaţiei femeilor active, ocupînd locurile de muncă cele mai puţin calificate şi cel mai prost plătite, mai nesigure, depinzînd de conjunctura economică şi supuse şomajului*, avînd o viaţă profesională mai discontinuă decît bărbaţii şi posibilităţi mai mici de mobilitate şi mai ales de promovare. Această specificitate a locului femeilor în sfera producţiei sociale îşi găseşte, în general, o explicaţie în afara acestei sfere datorită locului ocupat în familie: importanţei sarcinilor lor gospodăreşti şi educative, responsabilităţii privilegiate în sfera reproducerii, femeile nu pot ocupa decît un loc subordonat şi inferior pe piaţa muncii. Analiza comparată a bugetelor de timp furnizează un suport statistic pentru această interpretare. Pentru indivizii căsătoriţi cu doi copii, în 1985, timpul total de muncă pe săptămînă al bărbaţilor activi (55 ore), aproape echivalent cu cel al femeilor care lucrau în gospodărie (57 ore), era inferior celui al femeilor active (57 ore), dar inegalităţile sînt mai marcante la nivelul repartiţiei între munca profesională şi munca menajeră: 13 ore de muncă menajeră pentru bărbaţi, 39 ore pentru femei.

Mai recent, studierea inegalităţilor între sexe a depăşit cadrul sociologiei muncii. Interesîndu-se, de exemplu, de femeile cadre superioare (Huppert-Laufer, 1982) sau de fe-

mei în politică (Sineau, 1988), aceste analize pun problema împărţirii puterii*

■ RELAŢIILE SOCIALE LEGATE DE SEX. Punctul de vedere al inegalităţilor, centrînd investigaţiile pe comparaţia între activitatea masculină şi feminină, neglijează partea importantă, deşi în scădere, a femeilor numite „inactive", dar oculteazä, de asemenea, partea considerabilă a muncii sociale care este munca gospodarească, ce reprezintă mai mult de jumătate din orele lucrate. Privilegiind, timp de o lungă perioadă, analiza relaţiilor de clasă, sociologia s-a interesat de diviziunea socială a muncii de producţie şi a utilizat poziţia profesională ca indicator privilegiat al apartenenţei de clasă. Centrîndu-şi investigaţiile pe cei activi, ea a cuprins cvasitotalitatea categoriei bărbaţilor, dar nu şi pe cea a femeilor, limitîndu-şi preocupările la sfera producţiei, ea nu şi-a oferit mijloacele de a analiza poziţia socială a femeilor, nici de a înţelege procesul reproducerii.

Cercetările ce se referă la analiza relaţiilor sociale legate de sex au debutat repunînd în discuţie noţiunea de „munca feminină". Analiza muncii domestice, exclusă în problematica dominantă a relaţiilor sociale legate de sex, serveşte drept suport acestei tentative de reconstrucţie teoretica ce vizează studierea ansamblului diviziunii sociale a muncii (munca profesională şi muncă domestică) şi a locului barbaţilor şi femeilor în ansamblul structurilor sociale. Perspectiva centrală nu mai este în acest caz cea a analizei inegalităţilor* de situaţie, nici măcar cea a comparării sistematice a traiectoriilor masculine şi feminine. Pot fi explorate două piste de cercetare: la un nivel microsociologic, cel al interacţiunilor între bărbaţi şi femei în sferele profesionale şi familiale; la un nivel macrosociologic, cel al construirii unor sisteme de acţiuni şi de reprezentări* pe principiul unei diviziuni care apare ca fiind „în ordinea lucrurilor".

În primul caz, lucrările de care dispunem se refera îndeosebi la modurile de construire a traiectoriilor profesionale şi familiale ale femeilor, articulaţia unor strategii în sînul cuplurilor, ca şi apropierea de către soţ a bogăţiilor şcolare şi sociale ale soţiei sale (de Singly, 1987). Sînt puse, de asemenea, în evidenţă plasarea femeilor în stare de inferioritate şi existenţa unor raporturi de putere* în cuplu, dar şi condiţiile foarte diferite în care se situează ele, în funcţie de importanţa capitalurilor economice, culturale şi sociale ale fiecărui soţ. Analiza relaţiilor sociale legate de sex vine astfel să îmbogăţească şi nu să respingă pe cea a strategiilor de reproducere şi de reconversie a grupurilor sociale.

Dacă ne plasăm în prezent pe un plan mai global, discuţia rămîne deschisă în ceea ce priveşte înseşi fundamentele perpetuării dominaţiei masculine, ce poate fi observată atît în societăţile industriale sau postindustriale, cît şi în societăţile studiate de antropologi, inclusiv societăţile matriliniare.

Pentru autorii lucrării colective (apărută în 1984) *Le Sexe du travail*, punctul de plecare este repunerea în discuţie a ideii dominante în ştiinţele sociale potrivit căreia inferiorizarea socială a femeilor s-ar fi datora mecanismelor de selecţie cărora le este supusă această parte a populaţiei, mai puţin înarmată pe piaţa muncii. Respingînd modurile de analiză a muncii femeilor, grup analizat ca marginal, inadaptat la constrîngerile producţiei, ţinînd seama de sarcinile sale familiale, este vorba de a „promova cercetări centrate pe analiza simultană, atît pentru femei, cît şi pentru bărbaţi, a situaţiei în munca şi în familie". Refuzînd dihotomia producţie/reproducere* şi analizînd interacţiunile lor, reprezentările în termenii meseriei sau activităţii se transformă: relaţionarea sferei profesionale şi sferei domestice permiţînd reînnoirea analizei diviziunii muncii*. Respingînd noţiunea de roluri masculine şi feminine, trebuie să ne întrebăm în legătură cu relaţiile sociale dintre bărbaţi şi femei şi nu numai în sfera privată, obiect tradiţional al sociologiei familiei*. Aceste cercetări implică construirea unor domenii noi transversale disciplinelor, sociologie a muncii şi a familiei, sociologie şi psihologie. Ele ajung la discuţii animate referitoare la evoluţiile actuale şi la viitorul relaţiilor sociale legate de sex. „Pentru unii, familia rămîne matricea explicativă a comportamentului la

locul de producţie al muncitoarelor; subordonări lor în cadrul acesteia corespunzîndu-i supunerea la uzină. Pentru alţii, dimpotrivă, experienţa muncii salariate ar induce într-o manieră mai mult sau mai puţin subterană sau frontală o repunere în cauză a ordinii patriarhale" (*ibid*., p. 144).

Un text de Pierre Bourdieu furnizează, apropo de analiza practicilor şi reprezentărilor unei civilizaţii tradiţionale, cea a kabililor, o interpretare de ansamblu a fundamentelor „dominaţiei* masculine" şi a construcţiei sociale a categoriilor de sex. Conform autorului, care se alătură analizei lui C. Levi-Strauss, „în logica economiei schimburilor simbolice şi mai precis în construcţia socială a relaţiilor de rudenie şi de căsătorie, care atribuie femeilor, universal, statusul lor social de obiecte de schimb definite conform intereselor masculine (adică în mod primordial ca fiice sau surori) şi destinate să contribuie astfel la reproducerea capitalului simbolic al bărbaţilor, rezidă explicarea primatului universal acordat masculinităţii în taxinomiile* culturale" (Bourdieu, 1990, p 27) Departe de a fi un fapt natural, este vorba de o construcţie socială, dar a cărei eficacitate simbolică provine din retraducerea sa în termeni biologici în sistemele de reprezentări* şi în mitologia colectivă. „Forţa deosebită a sociodiceii masculine provine din faptul că ea cumulează două operaţii ea legitimează o relaţie de dominare înscriind-o într-un biologic care este în sine o construcţie socială biologizată" (*ibid*., p. 14). În aceste condiţii, numai „lupta simbolică" şi „conversia colectivă a structurilor mintale" ale bărbaţilor, ca şi ale femeilor sînt susceptibile să permită o reală transformare a structurilor sociale. Privilegiind forţa şi stabilitatea sistemelor simbolice, care sînt, după autorul citat, fundamentul inferiorităţii statusului social al femeilor, nu riscăm oare să minimalizăm importanţa schimbărilor de practici şi modificărilor de reprezentări* colective care afectează relaţiile sociale legate de sex în perioada actuală?

▷ Ciclu de viaţă ▶ Familie (sociologia ~) ▷ Feminizarea locurilor de muncă ▷ Inegalităţi sociale ▷ Organizarea sferei domestice ▷ Reproducere ▶ Muncă (sociologia ~)

● BOURDIEU Pierre, „La Domination masculine", *Actes de la recherche en sciences sociales*, nr. 84, 1990, p. 2-31

COLECTIV, *Le Sexe du travail*, Grenoble, PUG, 1984.

DURU-BELLAT Marie, *L'École des filles. Quelle formation pour quels rôles sociaux?*, Paris, L'Harmattan, 1990.

HUPPERT-LAUFER Jacqueline, *La Féminité neutralisée? Les femmes cadres dans l'entreprise*, Paris, Flammarion, 1982.

INSEE, *Femmes en chiffres*, Paris, CNIDF-INSEE, 1986

KERGOAT Danielle, *Les Ouvrières*, Paris, Le Sycomore, 1982

MARUANI Margaret, NICOLE Chantal, *Au Labeur des dames. Métiers masculins, emplois féminins*, Paris, Syros, 1989.

MEAD Margaret. *L'Un et l'autre sexe*, trad. fr., Paris, Denoël/Gonthier, 1966 (prima ediţie 1948)

SINEAU Mariette, *Des Femmes en politique*, Paris, Économica, 1988.

SINGLY François de, *Fortune et infortune de la femme mariée Sociologie de la vie conjugale*, Paris, PUF, 1987.

Relaţii umane (Relations humaines) Mişcare apărută în anii '30 în Statele Unite ale Americii împotriva exceselor organizării ştiinţifice a muncii (OST*). Principalii reprezentanţi: E. Mayo, F. Roethlisberger şi W. Dickson Cercetări experimentale la Western Electric, lîngă Chicago, între noiembrie 1924 şi februarie 1933. Punerea în evidenţă a „efectului Hawthorne", importanţa motivaţiei individuale şi a coeziunii de grup.

Religie (Religion)

■ RELIGIOZITATEA, OBIECT SOCIOLOGIC? Faptul religios pune în faţa sociologului o provocare redutabilă. Conform definiţiei cea mai larg acceptată, o religie constă în esenţă într-un ansamblu de credinţe* şi de practici relative la sacru*. Aceste credinţe şi practici

se află ele însele în relaţie cu conduita profană a vieţii. Ele unesc, în fine, în aceeaşi comunitate ansamblul indivizilor care aderă la ele În numeroase religii (iudaică, creştină, mai ales islamică), se presupune că mesajul fondator a făcut obiectul unei revelaţii: cuvîntul Domnului în persoană se află în textul sacru şi, la niveluri variabile, în funcţie de confesiuni, în interpreţii săi. Într-o manieră generală, referirea la puteri suprasensibile şi atenţia acordată semnelor prin care se manifestă acestea se regăsesc în toate religiile Deci oricare ar fi rolul intermediarilor, experienţa religioasă este trăită de către credincios ca o relaţie directă şi personală (la limită, în experienţa mistică, inefabilă) cu ceva divin existent în sine, ireductibil la orice explicaţie psihologică sau socio-istorică a reprezentărilor şi sentimentelor pe care le inspiră. Universalitatea faptelor de credinţă* şi de cult*, confirmată de istorie, etnologie şi chiar preistorie, poate da de gîndit că aspiraţia la viaţa de apoi şi teama de existenţa acesteia, chiar sub forme iniţial foarte fruste, sînt consubstanţiale condiţiei umane În aceste condiţii, dimensiunea religioasă, în ceea ce are ea esenţial, pare să scape investigaţiei sociologice Cu toate acestea, sociologia religiilor există Care îi sînt demersurile, care îi sînt realizările şi, eventual, limitele?

Să subliniem mai întîi că definiţia religiozităţii la care ne referim are legătură cu propria noastră cultură Multe societăţi ignoră deosebirea dintre religios şi civil. Termenul de religie nu apare, în sensul apropiat de cel dat de noi, decît în momentul în care creştinismul se impune în Imperiul roman ca religie oficială, recunoscută ca atare de stat, dar distinctă de acesta („Dă Cezarului ce este al Cezarului şi lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu") şi ascultînd de alte legi Mai ales în Occidentul creştin va avea loc un proces marcat prin autonomizarea progresivă a unor domenii la origine incluse în religios sau plasate sub tutela acestuia (drept, putere civilă, filozofie şi ştiinţă etc.) şi, în mod corelativ, printr-o specificare crescătoare a religiozităţii ca atare Aceasta pare mai puţin adevărat sau altfel adevărat pentru alte religii abrahamice (mai ales islamul), fără a mai menţiona India şi China, antichitatea clasică, *a fortiori* numeroasele culturi „etnologice" în care religiozitatea, în măsura în care poate fi folosit acest termen, nu are nici acelaşi conţinut, nici aceleaşi frontiere. De asemenea (Durkheim insistă), deosebirea sacru*/profan* nu implică neapărat credinţa în realităţi transcendente, distincte de lumea sensibilă, ca în religiile noastre Se poate susţine chiar că anumite credinţe, ritualuri şi învestiri afective (politice, de exemplu) pot prezenta o dimensiune cvasireligioasă Deci în cultura noastră „ceea ce caracterizează societatea religioasă este că sfîrşitul său ultim se află în afara acestei lumi, ea înţelege să comunice cu forţe ascunse care nu rezidă în natura lucrurilor vizibile Sociologul caută să înţeleagă aceste reprezentări ale vieţii de apoi şi organizarea relaţiilor supranaturale (. .). Relaţiile dintre cele două societăţi, societatea vizibilă şi cea invizibilă, se află în centrul preocupărilor religioase ele intră în mod deosebit în programul sociologiei" (Le Bras, 1960, p 87). La această definiţie riguroasă ne vom opri, chiar dacă vom lărgi, ulterior, referirea la manifestări ale religiozităţii mai difuze şi poate noi pentru unii.

Oricare ar fi convingerile sale individuale, sociologul nu are ca atare vocaţia de a tranşa în materii în care, oricum, alegerile nu se operează în mod unic, nici în principal, din motive demonstrative. Principala sa contribuţie, într-adevăr, este de a pune în evidenţă extraordinara varietate de forme în funcţie de care, potrivit culturilor şi perioadelor istorice, poate fi dat un răspuns (chiar dacă prin necredinţă) la anumite întrebări, aşteptări şi angoase la care numai o abordare ce face apel la diversele discipline ale omului poate permite să se întrevadă, pe o bază pozitivă, dacă ele sînt sau nu constituente ale condiţiei umane. Două trăsături deosebesc demersul său de alte abordări (mistică, metafizică, estetică) ale religiozităţii. Este vorba, în primul rînd, despre (neutralizare axiologică*) suspendarea oricărei judecăţi asupra existenţei unor entităţi transcendente a căror afirmare se situează în centrul posturii religioase. Este apoi perceperea religiozităţii ca fenomen so-

cial, în sensul în care „sînt sociale toate manierele de a acționa și de a gîndi pe care individul le găsește prestabilite și a căror transmitere se face, în general, prin educație", cum ar fi limbajul, codul posturilor și conduitelor, tehnicile și, dincolo de ele, tot ceea ce constituie o cultură (Mauss, 1901, art „Sociologie" în *Essais de sociologie*, Paris, Plon, 1971, p 16)

Așa cum remarcă Mauss *(ibid.)*, nu se poate realiza extrema diversitate a religiilor observabile plecînd de la „sentimentele religioase foarte generale care sînt de obicei atribuite omului (respect și teamă de ființele superioare, frămîntările legate de infinit)", pentru că, în acest caz, „fiecare om, sub influența emoțiilor, își va reprezenta în felul său ființele superioare și își va manifesta față de acestea sentimentele așa cum i se va părea convenabil să o facă Or, o religie atît de simplă, atît de nedeterminată nu a existat niciodată Credinciosul crede în dogme* și acționează conform unor rituri* extrem de complicate, care îi sînt de altfel inspirate de grupul religios căruia îi aparține, în general, el cunoaște foarte puțin aceste dogme și aceste rituri și viața sa religioasă constă, în mod esențial intr-o participare depărtata de credințele și actele oamenilor însărcinați in mod special să cunoască lucrurile sacre și să intre în contact cu ele iar acești oameni inșiși nu au inventat nici dogmele nici riturile, ei le-au învățat prin tradiție și veghează mai ales să le păstreze de orice alterare Sentimentele individuale ale unui credincios nu explică deci nici sistemul complex al reprezentărilor și practicilor care constituie o religie nici autoritatea prin care aceste moduri de a gîndi se impun tuturor membrilor Bisericii (Mauss *ibid* p 12) Pot fi formulate mai multe rezerve în legatură cu un text marcat de realitatea care l-a inspirat (catolicismul în Franța) epoca in care a fost redactat paradigmele* și fără îndoială, valorizarile subînțelese Să reținem doar că dacă individul poate acționa asupra elementului religios, ca asupra oricărei realități sociale inclusiv limba (dacă nu, nimic nu s-ar transforma), el nu le inventează și nu face cu ele ce vrea: ca toate faptele de cultură, acestea se înscriu într-o istorie.

■ RELIGIE ȘI SOCIETATE. Nu din întîmplare „părinții fondatori" ai sociologiei s-au confruntat cu faptul religios, în același timp miză teoretică și, cel puțin pînă într-o perioadă recentă, instanță majoră a unui mare număr de societăți umane. Să încercăm să degajăm liniile de forța care, dincolo de afirmații cu pasiune și indefinit discutate, rămîn pentru cercetare referințe vii, chiar cu titlu de sugestii, dacă nu provocări

O primă inovație constă în a lua în considerare religiozitatea ca producție socială, în cadrul unei abordări istorice a mișcării societăților globale La Marx și Engels, de exemplu, acest demers se prezintă sub două aspecte principale. Încă de la primele lor opere religia este concepută ca o compensare fantastică a necazurilor, „expresie a unei disperări reale" și „protest" impotriva acestei disperări, „suspin al creaturii oprimate, suflet al unei lumi fără inimă, spirit al unor condiții sociale din care spiritul este exclus, ( ) opiu pentru popor" abolirea iluziei religioase implică nu persecutarea religiei, ci atacarea practică a condițiilor sociale alienate în care se înrădăcineaza apelul la salvarea religioasa *(Critique de la philosophie du droit de Hegel* 1843, in Marx Engels 1968). În lucrarile ulterioare, se regaseşte aceasta teza fundamentală în acelaşi timp investigația istorică conduce la construirea unor modele interpretative mult mai complexe

Avem un exemplu cercetările lui Engels în legatură cu luptele religioase din evul mediu și Renaştere (cf. *La Guerre des paysans* 1850, *ibid*) În măsura în care, in interiorul unei formațiuni sociale date (ca în cazul Europei medievale), religia, din motive istoric explicabile, este in acelaşi timp principiu organizator al vieții sociale, fundament al legitimității puterii și mod exclusiv de reprezentare a lumii, orice protest social sau politic se prezintă sub forma unor confruntări religioase și se „exprimă" într-o limbă religioasă, chiar dacă trimite, pentru istoric, la realitatea structurii și opozițiilor de clasă. Acesta este cazul

marilor erezii sau reforme medievale în care adesea luxului prelaţilor şi cîrdăşiei lor cu puternicii zilei li se opune reîntoarcerea la puritate şi la simplitatea evanghelică („Cînd Adam ara şi Eva torcea, unde era nobilul?"); la fel Reforma protestantă, şi ea marcată de o „reîntoarcere" la Scripturi, şi în care Marx şi Engels, ca mulţi dintre contemporanii lor, vedeau o primă manifestare a individului burghez modern, prefigurare, din acest punct de vedere, a supusului autonom al filozofiei Luminilor.

Durkheim şi şcoala sa şi-au întemeiat raţionamentul plecînd de la societăţile numite în epoca lor „primitive", în funcţie de o perspectivă evoluţionistă* foarte criticată ulterior, şi presupuse a scoate la iveală „formele elementare" ale socialului şi în particular ale religiozităţii. Aportul lor este însă considerabil. Pentru Durkheim, religia se defineşte prin distincţia riguroasă între două domenii: cel al sacrului* (obiect de prescripţii şi interdicţii categorice în afara domeniului discuţiei şi al aprecierii personale) şi cel al profanului*. Ea are forţa şi autoritatea de a fi expresia sau, cum spune Le Bras, „proiecţia" simbolică a societăţii, structura lumii sacre, mituri de origine, organizarea cosmosului, tot atîtea transfigurari sublimate ale universului social, ale subdiviziunilor sale, ierarhii, reguli, norme* şi valori (orice restructurare a grupului sau redistribuire a puterii este însoţită, va nota Malinowski, de redublarea şi justificarea lor mitică). În acest sistem simbolic, riturile*, mai ales cele colective, joacă un rol central, pe măsura forţei lor emoţionale. „Cultul nu este pur şi simplu un sistem de semne prin care credinţa se traduce în afară: este colecţia de mijloace prin care ea se creează şi se recreează periodic. Indiferent dacă constă în manevre materiale sau în operaţii mintale, este întotdeauna eficace" (Durkheim, 1985). Matrice originală a ceea ce se va autonomiza mai tîrziu în morală, drept, ştiinţă etc., religia creează, şi va crea multă vreme singură, autoritatea spirituală a colectivităţii asupra indivizilor. În acest sens, religia (contrar afirmaţiilor marxiste în legătură cu „slăbirea" sa într-o societatea eliberată de exploatare* şi de alienare*) îşi asumă, după părerea lui Durkheim, o funcţie de neînlocuit. Problema nu este de a o aboli sau „depăşi", ci de a o înlocui cu alte sinteze justificatoare, fondate pe morală şi ştiinţă şi mai potrivite pentru a asigura un consens şi o coeziune socială într-un univers marcat de modernitate.

În raport cu aceste abordări, originalitatea lui Max Weber este dublă. Pe de o parte, el se fereşte să propună o viziune la fel de globală şi valorizată a religiei şi a ceea ce va deveni ea. Pe de altă parte, el ia în calcul (şi, am spune noi, în serios) logica proprie şi sensul existenţial al atitudinilor, conduitelor şi mizelor religioase. Acestea nu sînt, după părerea lui, numai sau în principal expresia, reflexia sau instrumentul organizării grupurilor şi conflictelor de clasă, ele sînt de asemenea factorul cauzal relativ autonom al orientării comportamentelor şi mobilizărilor individuale şi colective. În ceea ce priveşte protestantismul*, de exemplu, Weber (1970) se întreabă în legătură cu implicaţiile în lanţ care unesc ideea exclusiv teologică a predestinării (în virtutea infinităţii şi eternităţii divine, totul este scris pînă la sfîrşitul lumii şi fiecare este pentru eternitate, sortit mîntuirii sau osîndirii), căutarea neliniştită, în reuşita mondenă, a semnelor alegerii, avînd drept consecinţe organizarea metodică a conduitei, o muncă îndîrjită, concepută ca vocaţie, arbitrajul auster în favoarea investirii şi acumulării spre deosebire de tendinţa nobililor de a consuma ostentativ, de a se bucura de viaţă şi de a delapida. În ciuda aparenţelor, Weber vede în anumite aspecte ale protestantismului* (mai ales în versiunea sa puritană) unul din factorii care au permis apariţia acestuia în Europa secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea şi numai aici a acestei inovaţii absolute care este capitalismul modern. Mai general, Weber va consacra multă atenţie logicii proprii domeniului religios (diviziunea muncii* religioase, strategii şi lupte pentru putere* în interiorul diferitelor Biserici) şi efectelor sale asupra stilurilor de viaţă* culturilor* şi ansamblului activităţilor sociale, inclusiv în dimensiunea lor economică.

Osificate în doctrine rivale, aceste teorii nu pot decît să reprezinte un obstacol pentru

un demers ştiinţific. Considerate, dimpotrivă, ca bilanţuri şi reinterpretări, ideologic şi epistemologic determinate, cunoştinţele dobîndite la un moment dat şi cu condiţia de a fi considerate provizorii şi supuse unei validări empirice, furnizează muncii de investigaţie un cadru conceptual de neînlocuit. Se vor găsi mai multe sugestii pentru analiza mişcărilor de inspiraţie (sau/şi de expresie) religioasă asupra cărora evenimentele actuale focalizează atenţia şi, în orice caz, un ajutor pentru a construi în mod operaţional obiectul cercetării. Să luăm, de exemplu, catolicismul francez pentru a servi de referinţă privilegială, ţinînd cont de bogăţia materialelor disponibile. Avem de-a face, mai întîi, cu un grup social cel, istoric constituit, al francezilor catolici. Cîţi? Cum? În ce sens? Acest grup - şi este vorba despre o caracteristică a catolicismului - este încadrat şi animat de un nucleu de specialişti (clericii) şi de militanţi larg ramificat şi ierarhic organizat, de la parohie la dioceză, la Biserica naţională şi la Biserica universală, fără a mai vorbi despre rolul „secant" al mişcărilor catolice şi din nou Cîte? Ce resurse? („Nici un cleric fără patrimoniu", scrie Gabriel Le Bras). Ce moduri de recrutare şi de educare, de funcţionare internă, de reglementare, de tranzacţii între grupuri şi instanţe şi, în principal, de relaţii cu credincioşii, în multiplele dimensiuni ale unei pastorale din care îşi extrage sensul viaţa ecleziastică şi de unde îşi trage forţa? În fine, dacă aceste funcţii sînt foarte diferenţiate toate sînt dependente de ceea ce reprezintă specificitatea unei societăţi religioase respectiv un sistem (intelectualmente foarte elaborat) de reprezentări* şi de credinţe* relative la divin, ele însele încorporate în sistemul ceremonialului şi al riturilor. Această organizare simbolică, cu mare capacitate de mobilizare afectivă (să ne gîndim la încărcătura emoţională a unor teme precum Crăciunul sau Răstignirea sau la practici precum spovedania sau împărtăşania), uneşte strîns doctrina mîntuirii, regulile existenţei private (şi urmarea actelor sacramentale care o accentuează), normele* vieţii domestice, drepturile şi îndatoririle omului în societate, principiile organizării sociale legitime. Ce interacţiune* există între acest sistem şi societatea în care se înrădăcinează, care îl marchează, dar şi pe care o marchează, în mod foarte plauzibil? Şi mai ales: ce relaţii există între acest model teoretic şi realităţile observabile?

■ MĂSURAREA RELIGIOZITĂŢII? Cum să măsurăm gradul de religiozitate al unei populaţii şi să încercăm să îi pătrundem sensul? Monografii* ale unor societăţi locale (Lambert), anchete* prin interviuri nondirective (Donegani, Lescanne), extragerea de informaţii din caietele de rugăciune (Bonnet) sînt unele dintre multiplele căi ce se oferă sociologului pentru a încerca să pătrundă sensul pe care actorii îl dau actelor lor religioase. „O semiologie atentă descoperă cîteva lucruri verosimile, pe care chestionări abile le pot converti în certitudini. Echipamentul, atitudinea, chiar punctualitatea persoanelor prezente la o ceremonie lasă să se presupună forţa ataşamentului lor la grup (şi, de asemenea, am spune noi, la sistem)" (Le Bras, 1960, p. 83). Aceste abordări calitative sînt esenţiale într-un domeniu în care, poate mai mult decît în altul, sociologia trebuie sa fie comprehensivă sau să nu fie deloc. Ele nu exclud de fel, dimpotrivă recursul la date cantitative. Într-o ţară în care, cel puţin de la separarea Bisericii de Stat, nici o indicaţie în legătură cu religia nu figurează în actele oficiale, dispunem totuşi de mai multe surse. Cea a statisticii religioase, mai întîi: hirotonisirea preoţilor, extragerea de date din registrele de botezuri, căsătorii şi înmormîntări religioase etc. Mai există, de asemenea recensămîntul practicilor de cult catolic realizat în anii 1950-1960 sub coordonarea canonicului Boulard el oferă (avantaj incomparabil) un recensămînt prin numărare exhaustivă, realizat de parohi, parohie de parohie are totuşi unele lacune şi mai ales nu a fost reactualizat, cel puţin la scară naţională. Cealaltă sursă este constituită de anchetele* prin sondaj* (Sutter, 1984, referire în Hervieu-Léger, Champion, 1986). Desigur, acestea din urmă (ca în cazul votului) înregistrează declaraţii care pot diferi de comportamentele

efective. S-a putut stabili, de altfel (Boulard, citat în Michelat, Simon, 1977), că exista o concordanță acceptabilă între rezultatele lor și cele obținute prin recensămîntul direct al practicilor.

Ce criterii trebuie folosite? La nivelul mai elementar al analizei, o religie este mai întîi un grup de apartenență În cazul catolicismului, apartenența este determinată în mod canonic de botez Acesta nu face, desigur, obiectul unei alegeri a individului interesat și conținutul său religios pune anumite probleme: există destule norme* care prevalează în mediul familial și deschid cel puțin posibilitatea unei eventuale socializări religioase. Ne putem referi, de asemenea, la „apartenențe subiective", așa cum rezultă, în anchetele prin sondaj, din răspunsurile persoanelor chestionate în legătură cu religia lor Dar și aici, ce anume semnifică faptul de a se declara catolic, de exemplu, dincolo de sentimentul de a aparține, eventual într-o manieră foarte lașă, grupului catolicilor și de a valoriza pozitiv această referință?

De fapt, orice apartenență la un grup este gradată. Poți fi mai mult sau mai puțin catolic, în funcție de faptul de a fi primit sau nu o educație catolică, de a adera în prezent cu mai mare sau mai mică intensitate la un cerc mai mult sau mai puțin larg de credințe*, de a participa mai mult sau mai puțin la ritualurile proprii catolicismului Frecvența asistării la slujbă este criteriul general reținut, în sociologia religioasă, pentru a măsura acest grad de apartenență În tratamentul anchetelor prin sondaj, indicatorul utilizat combină deci informațiile culese în legătură cu religia persoanei interogate și în legătură cu participarea sa la cult* Cele care indică o religie alta decît cea catolică reprezintă aproximativ 4% din eșantioane în anchetele care se referă la populația franceză, din motive de efective, ele nu sînt, în general, luate în considerare în analiză

Validitatea asistării la slujbă a fost mult contestată ca veritabil indicator religios. Nu se cunosc oare credincioși care nu practică și practicanți a căror fervoare religioasă pare să pună probleme? Mai teoretic, nu asistăm la o disociere crescîndă între implicarea religioasă personală, participarea la ritualuri și supunerea la regulile instituției? Mai multe studii au fost consacrate acestei chestiuni și au ajuns la aceleași concluzii (cf. mai ales Maître, 1972, Michelat și Simon, 1977 și 1985, referiri în Michelat, 1990). Noi ne vom referi în esență la ultima (Michelat, 1990), cea mai completă și fondată pe datele cele mai recente (1986).

1. Există o foarte puternică relație între frecvența asistării la slujbă, cea a participării la alte practici și nivelul de credință Cel puțin o dată pe an se împărtășesc 87% din catolicii practicanți duminicali, 75% din practicanții lunari, 23% din practicanții ocazionali, 5% din catolicii nepracticanți, 0% din cei fără religie. Pentru un nivel de credință înalt, procentajele sînt, în aceeași ordine 92%, 83%, 58%, 27%, 3%; pentru rugăciune, despre care este dificil de susținut că nu implică un minimum de credință, avem „în fiecare zi" sau „adesea" 87%, 73%, 64%, 14%, 3% În fine, cei pentru care credința ocupă un loc foarte important sau destul de important în viața de fiecare zi reprezintă, tot în aceeași ordine: 97%, 93%, 61%, 32%, 6% (Michelat, 1990). Desigur, aceste relații nu sînt decît probabiliste Există persoane foarte credincioase care nu practică și practicanți fervenți care nu cred primii reprezintă 3% din eșantion, ceilalți 1 5% *(ibid.)* S-a spus de multe ori că participarea la marile rituri* de trecere (practică „sezonieră") era puțin încărcată de semnificații religioase anchetații botezați, căsătoriți la biserică și care doresc să fie înmormîntați religios reprezinta, cu toate acestea, 51%, care se situează la un nivel ridicat de credință, contra 17% din cei care se declară numai catolici, fără a prezenta nici unul dintre acești trei indici *(ibid)*

2. Aceeași relație de ordin se regăsește și în cazul altor dimensiuni religioase (atitudinea vizavi de Biserica-instituție, participarea la activități religioase altele decît cele de cult) Ea se verifică în legătură cu opoziția față de liberalismul sexual sau divorț, care, crescînd o dată cu nivelul de integrare religioasă, devine majoritară la catolicii practicanți, chiar dacă o minoritate semnificativă a lor, mai ales cei mai tineri, manifestă în aceste domenii

opinii eretice (Michelat, Simon, 1977). Acelaşi este cazul atitudinilor favorabile achiziţiei unui patrimoniu, justificabile pe baza unui calcul economic. printre cei de 18-29 de ani, proporţia celor care fac economii în vederea cumpărării unei locuinţe trece astfel de la 12%, la cei fără religie, la 41%, la catolicii practicanţi, relaţia se verifică oricare ar fi nivelurile studiilor şi venitului (Michelat, Simon, 1985) În fine, numărul celor care votează cu partidele de dreapta creşte în mod regulat o dată cu nivelul de integrare religioasă, el devine masiv majoritar la catolicii practicanţi (cf. Comportament politic*) Există deci o puternică relaţie între nivelul de practică, nivelul de credinţă, atitudinea vizavi de instituţie, gradul de adeziune la sistemul normelor*, valorilor*, opiniilor socio-politice care au prevalat de-a lungul istoriei în catolicism Practica religioasă aşa cum am definit-o mai sus, constituie în această privinţă un bun indicator al ceea ce numim nivel de integrare în catolicism

■ MEDIUL SOCIAL ŞI APARTENENŢELE RELIGIOASE Pozitive sau negative, atitudinile şi conduitele relative la religiozitate sînt eminamente personale Din această cauză, distribuţia lor nu este una oarecare Harta practicilor catolice din Franţa face să apară contraste considerabile de la o regiune la alta (Isambert. Terrenoire 1980); astfel, procentajele de credincioşi adulţi relevate in urma recensămîntului realizat de Fernand Boulard (1952-1965) sînt de 4% în cantonul Treignac (Corrèze), faţă de 94% în cantonul Plabennec (Finistere-Nord) Toate aceste cercetări atestă constanţa în timp (şi permanenţa încă şi astăzi) a configuraţiilor astfel conturate Nici industrializarea, nici urbanizarea nu permit să ne dăm seama regiunile Nord-Finistère, Vendée, Aveyron, în mod tradiţional catolice, nu sînt mai puţin rurale decît Limousin-ul „fin"; Alsacia „fidelă" nu este nici mai puţin industrializată, nici mai puţin „modernă" decît altă regiune franceză. La urma urmei, în zonele foarte catolice, ruralul este mai puternic integrat catolicismului decît urbanul; în zonele foarte detaşate din punct de vedere religios, urbanul este mai puţin radical decît ruralul (Boulard, Rémy, 1968, referiri în Michelat, Simon, 1977) Cadru ecleziastic mai mult sau mai puţin restrîns, subculturi* locale mai mult sau mai puţin impregnate de catolicism, interacţiune între cultura religioasă savantă rolul elitelor* organizarea şi stratificarea societăţii locale. religie populară (cf., de exemplu, Lambert, 1985); tot atîtea elemente care trimit la o istorie seculara ale cărei anumite cezuri majore (Revoluţia franceză, Reforma şi Contrareforma) par să constituie noduri decisive

Într-o aceeaşi zonă, comportamentele nu sînt însă omogene (Isambert, Terrenoire 1980) Peste tot (şi cu toate celelalte caracteristici constante), femeile merg la biserică mai mult decît bărbaţii efect şi de asemenea factor al unei diviziuni sexuale persistente a statusurilor* şi rolurilor* sociale şi al unei atenţii particulare acordate socializării* religioase a fetelor, viitoare păzitoare ale căminului şi agent privilegiat al transmiterii convingerilor normelor* şi valorilor* de la o generaţie la alta La fel nivelul de integrare religioasă variază aproape peste tot invers proporţional cu locul în stratificarea socială* Funcţionarii, şi mai ales muncitorii sînt cei mai puţin practicanţi Acest lucru nu a fost întotdeauna adevărat (nici nu poate fi generalizat la toate ţările) şi în aceste categorii poate fi găsită cel mai puţin rar menţinerea unui nivel semnificativ de credinţa asociat cu absenţa practicării (cf Michelat, 1990) Global, agricultorii sînt cei mai practicanţi la egalitate cu cadrele superioare, profesiile liberale, industriaşii şi marii comercianţi, dar ei sînt cu atît mai mult cu cît întreprinderea lor este mai importantă În zonele foarte religioase, ei practică mai mult decît cadrele şi alte profesii „superioare", lucrurile stau invers în zonele foarte nereligioase Înseamnă că un muncitor din zona religioasă are incomparabil mai multe şanse de a fi practicant decît un cadru superior, patron sau agricultor din zona „liberă" conform aceloraşi date, 86% din muncitori mergeau la biserică în mod regulat în momentul anchetei în cantonul Plabennec,

comparativ cu cantonul Treignac: 19% din industriaşi, mari comercianţi, profesii liberale şi 3% din agricultori.

Aceasta vrea să spună ce importanţă are faptul că a fi sau nu practicant şi a împărtăşi convingerile corespondente depinde de diversele medii de apartenenţă la intersecţia cărora individul se găseşte plasat şi în interacţiune cu care el îşi construieşte personalitatea psihosocială. Familia*, loc al primelor învăţări, cu ceea ce ele comportă în ceea ce priveşte dinamica afectivă, pare să joace în această privinţă un rol esenţial (Boulard, Rémy, 1968, Percheron, 1982: referiri în Michelat, 1990). Proporţia de practicanţi cel puţin ocazionali trece în 1986 de la 52%, cînd tatăl şi mama persoanei chestionate sînt sau erau ei înşişi practicanţi, la 27% (tată sau mamă) şi 11% (nici unul din cei doi), cea a nepracticanţilor şi fără religie se stabileşte respectiv la 45%, 70% şi 87% în pofida scăderii practicilor de la o generaţie la alta, probabilitatea de a fi practicant depinde foarte mult de practica religioasă a părinţilor. Cifrele altfel, aceste date arată că 80% din actualii practicanţi de duminică au avut doi părinţi practicanţi, 11% unul singur, 7% nici unul. Se poate deci sa provii dintr-o familie nepracticantă şi, în funcţie de o dinamică existenţială proprie şi de contacte sociale ce deschid catre alte orientări, sa devii tu însuţi practicant fervent, dar acest caz este rar (0,77% din eşantion). Socializarea familială acţionează, de asemenea, asupra credinţelor: chiar dacă nu mai practică, copiii practicanţilor rămîn net mai credincioşi decît copiii nepracticanţilor. Faptul de a fi fost sau nu catehizat cumulează propriile efecte cu cele ale influenţei familiale. În fine, cu cît au fost mai precoce abandonarea prezenţei la slujba religioasă şi încetarea corelativă a răsplătirii învăţării religioase, cu atît este mai puţin probabilă implicarea religioasă adultă: cei care spun că în viaţa lor credinţa deţine un loc foarte important sau destul de important reprezintă 7% din cei care nu au asistat în mod regulat la slujba religioasă, 25% din cei care au încetat să mai asiste înainte de vîrsta de 13 ani, 59% din cei care au întrerupt după 21 de ani, 96% din actualii practicanţi duminicali (Michelat, 1990).

■ DECLIN, RECRUDESCENŢĂ, MUTAŢIE A RELIGIOZITĂŢII? Dacă relaţiile între variabile (şi ipotezele interpretative pe care le sugerează ele) arată o mare stabilitate în timp, realitatea este departe de a fi statică. Toţi indicatorii arată un important regres al catolicismului în Franţa în ultimele trei decenii. Identificarea cu catolicismul rămîne foarte importantă: 86% dintre francezii chestionaţi se declarau catolici în 1966, 81% în 1988. Procentajul celor „fără religie" trece de la 10% la 15%. Rata celor botezaţi este dificil de calculat, dar pare a fi în scădere semnificativă (INSEE, 1990); totuşi, în jur de 90% dintre francezii chestionaţi actualmente se declară botezaţi. Proporţia căsătoriilor catolice (din 100 de căsătorii civile fără soţ divorţat) trece de la 76,7% în 1977 la 70,4% în 1987. Preoţii secularizaţi (*seculiers* = care nu aparţin nici unui ordin sau institut religios - n.tr.) erau 41 642 în 1960, faţă de 28 175 în 1985, deci o scădere de* 30% în 25 de ani: clerul îmbătrîneşte şi numărul deceselor şi plecărilor anuale îl depăşeşte foarte mult pe cel al hirotonisirilor (Potel, în *Données sociales*, INSEE, 1990). Mai ales se înregistreaza o diminuare considerabilă a asistenţei la slujba religioasă, a cărei pertinenţă, ca indicator global al nivelului de integrare la catolicism şi adeziune la organizarea simbolică* corespondentă, a fost arătată. La mijlocul anilor 1960, între 20% şi 25% din francezi se duceau în fiecare duminică la slujba religioasă: ei sînt în jur de 11% în 1986. Rata credincioşilor practicanţi variază invers proporţional cu vîrsta şi diminuarea participării tinerilor este deosebit de spectaculoasă. În 1986, 5% dintre cei de 18-25 de ani se declarau practicanţi duminicali, în timp ce acesta este cazul a 23% dintre cei de 65 de ani şi mai mult, 26% din primii, faţă de 6% din ceilalţi, se declară fără religie. Acelaşi este şi cazul celorlalţi indicatori (Michelat, 1990). Comparaţia între cele două anchete la interval de 10 ani dă de gîndit că nu este un efect al vîrstei* ca atare,

ci un fenomen de generaţie*. O singură excepţie, importantă: credinţa în viaţa de după moarte („ceva" sau „o viaţă nouă") este practic staţionară, indiferent de vîrstă, cu mai mult de 60% de răspunsuri pozitive „Ca şi cum, într-un context de pierdere a influenţei religioase instituţionale, ar subzista nevoia de a gera teama de moarte, nucleul cel mai rezistent al religiozilăţii" (Michelat, 1990).

În pofida acestor regrese considerabile, într-adevăr, Franţa nu a devenit un deşert religios şi rezultatele unei activităţi de impregnare milenară nu au fost şterse dintr-o dată. Tocmai am observat importanţa pe care o păstrează identificarea catolică şi marile ritualuri de trecere care sînt botezul şi căsătoria. Datele cele mai recente aruncă o lumină semnificativă asupra acestor constatări: 32% dintre francezii chestionaţi în 1986 ar apela „cu siguranţă" la un preot dacă viaţa le-ar fi în primejdie, 57% se roagă, chiar dacă în anumite împrejurări, 72% doresc să fie înmormîntaţi religios, 23% declară că cred în Iad, 33% în Judecata de apoi, 41% în prezenţa reală în euharistie, 46% cred în miracole, 61% într-o lume de după moarte; pentru 80%, existenţa lui Dumnezeu nu poate fi exclusă (Michelat, 1990). Ar trebui să evocăm şi celelalte religii prezente în Franţa: efectivele avansate se situează între 500 000 şi 700 000 pentru evrei, între 1 600 000 şi 4 000 000 pentru musulmani, în jur de 800 000 sau 900 000 pentru protestanţi (Bensimon, Etienne, Kepel, Baubérot, Wiltaime, citaţi în INSEE, 1990). Impiecizia unora dintre aceste estimări arată problemele puse de definire şi de surse de care se loveşte cercetarea: în plus, se pune problema conţinutului în exclusivitate religios al identificărilor astfel făcute. Fiecare religie cheamă la construirea unor indicatori adaptaţi la specificitatea sa dogmatică şi rituală şi la punerea la punct a unor dispozitive de anchetă adecvate: cercetările în curs vor permite, fără nici o îndoială, conturarea unui tablou mai complet şi mai fin al apartenenţelor, practicilor şi credinţelor religioase în Franţa actuală, independent de naţionalitatea celor care trăiesc aici. Putem afirma, de asemenea, că a risca o trecere în revistă planetară atît de puţin fondată iese din limitele prezentei lucrări.

Aceeaşi prudenţă trebuie avută în vedere în ceea ce priveşte diagnosticul şi prognosticul. Regresul catolicismului, care afectează de asemenea şi alte confesiuni şi care se observă cel puţin în cîteva ţări dezvoltate, va marca oare un declin inexorabil al elementului religios în faţa „modernităţii"? Nimic nu este mai puţin sigur, nici aşa de simplu. Am putut vorbi despre o creştere a „integrismelor". Fără a tranşa în legătură cu ceea ce vehiculează acest termen, să observăm că adepţii unei confesiuni pot în acelaşi timp să diminueze ca număr şi, trăindu-şi angajamentul într-un mod mai religios decît predecesorii lor, să o manifeste într-o manieră, dacă nu mai făţişă, cel puţin mai militantă: acesta pare a fi cazul credincioşilor actuali, comparaţi cu cei de acum treizeci-patruzeci de ani, şi exemplul Reînnoirii charismatice, ca şi absenţa unei crize de vocaţie în ordinele religioase pot fi interpretate în acelaşi sens. Aparenta recrudescenţă a afirmaţiilor şi înfruntărilor religioase în mai multe religii ale lumii atrag cu siguranţă atenţia: ele trebuie studiate întrebîndu-ne în fiecare caz ce anume în ele relevă o reîntoarcere efectivă la religiozitate sau/şi o căutare a legitimităţii şi o refondare identitară.

Chiar în Franţa, s-a putut observa locul pe care îl păstrează anumite credinţe, mai ales acelea care nu sînt specifice catolicismului, nici măcar unei anumite religii instituite (Dumnezeu, lumea de apoi). Mergînd mai departe trebuie să ne întrebăm în legătură cu răspîndirea ezoterismelor şi sectelor, a credinţei în paraştiinţe, pe scurt în legătură cu ceea ce Jacques Maître propune să se considere ca o „religiozitate fără Dumnezeu". Spre deosebire de credinţele şi practicile catolice, credinţa în astrologie şi paranormal creşte atunci cînd se trece de la categoriile de persoane mai în vîrstă la cele mai tinere, ca şi cum adeziunea la o „nebuloasă de religie deconfesionalizată" (Maître) ar compensa parţial distanţarea de religia instituţională (cf Boy, Michelat, referiri în Michelat, 1990). Trebuie de asemenea acordată atenţie transformărilor în curs în

catolicism sau, mai exact, în creştinism (Hervieu-Léger, Champion, 1986). Pentru a ne limita la un exemplu, noile practici de cult, ca participarea la grupuri de rugăciune, par să rămînă puţin răspîndite din punct de vedere statistic şi cel mai adesea constituie un complement şi nu un substitut al practicii de cult instituţionale (Michelat, 1990); aceasta nu exclude faptul că ele pot fi foarte semnificative şi nimic nu ne permite să afirmăm că, la fel ca diversele ecumenisme care se încearcă, ele sînt sau nu purtătoare ale viitorului. A considera că aspiraţia religioasă se înrădăcinează în contradicţiile sociale şi pierderea de sens care le însoţeşte poate fi socotit ca un fapt parţial, dacă nu reducţionist. „modernitatea*" pare în orice caz să prezinte contradicţii prea profunde şi prea structurale pentru a se putea prognoza o relaţie automată şi liniară între eventuala sa dezvoltare şi un regres al religiozităţii (cf. Hervieu-Léger, Champion, 1986).

▷ Catolicism social ▶ Comportament politic ▷ Credinţă ▷ Cult ▷ Biserică ▷ Organizaţii simbotice ▷ Profetism ▷ Protestantism ▷ Rituri ▷ Sacru ▷ Sectă ▷ Socializare

● DURKHEIM Émile, *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*, Paris, Presses universitaires de France, 1985 (prima ediţie, 1912)

HERVIEU-LEGER Danièle, CHAMPION Françoise, *Vers un nouveau christianisme?*, Paris, Le Cerf, 1986.

INSEE, *Données sociales 1990*, Paris, Institut national de la statistique et des études économiques, 1990

ISAMBERT François-André, TERRENOIRE Jean-Paul, *Atlas de la pratique religieuse des catholiques en France*, Paris, Presses de la Fondation nationale des Sciences politiques et éd. du CNRS, 1980.

LAMBERT Yves, *Dieu change en Bretagne*, Paris, Le Cerf, 1985.

LE BRAS Gabriel, „Problèmes de la sociologie des religions", în *Traité de sociologie* (sub coordonarea lui GURVITCH Georges), vol II, Paris, PUF, 1960.

MARX Karl, ENGELS Friedrich, *Sur la religion*, trad. fr., Paris, Ed. sociales, 1968.

MICHELAT Guy, SIMON Michel, *Classe, religion et comportement politique*, Paris, Presses de la Fondation nationale des Sciences politiques et Éd. sociales, 1977

MICHELAT Guy, „L'identité catholique des Français", *Revue française de sociologie* iulie-septembrie (p. 355-388) şi octombrie-decembrie 1990 (p. 609-633).

WEBER Max, *L'Éthique protestante et l'esprit du capitalisme*, trad. fr., Paris, Plon 1970 (prima ediţie 1920)

Reportabilitate (Reportabilité) ▷ Cifră neagră

Reprezentarea salariaţilor (Représentation des salariés) În cadrul fiecărei întreprinderi, există trei instanţe care asigură reprezentarea salariaţilor. Instituţia delegaţilor personalului este cea mai veche (1917), dar nu s-a generalizat decît începînd cu iunie 1936 (acordurile Matignon). Cîţiva ani mai tîrziu, au fost puse la punct comitetele de întreprindere (ordonanţa din 22 februarie 1945). Recunoaşterea exercitării dreptului sindical chiar în interiorul fiecărei unităţi de producţie şi traducerea sa imediată, respectiv desemnarea delegaţilor sindicali, sînt mult mai recente (legea din 27 decembrie 1968).

Domeniul de aplicare a acestor diferite legislaţii depinde de efectivele folosite (50 pentru alegerea delegaţilor sindicali, 11 pentru alegerea delegaţilor personalului). Misiunile care le sînt proprii se exprimă, în funcţie de caz, prin intermediul dreptului la informare, participarea la activităţile de gestiune sau stabilirea unor platforme revendicative.

Membrii comitetului de întreprindere şi delegaţii personalului au în comun faptul că sînt aleşi, în condiţii practic identice, de ansamblul salariaţilor (şi aceasta pentru un mandat de doi ani, cu posibilitatea de reînnoire a mandatului). Delegaţii sindicali sînt desemnaţi de organizaţia lor pe o durată limitată.

Legea din 28 octombrie 1982 precizează şi lărgeşte atribuţiile respective ale acestor instituţii diferite.

Reprezentări sociale (Représentations sociales) Reprezentările sociale (RS) se prezintă sub o mare diversitate fenomenală: imagini ale realului, credințe*. valori*. sisteme de referință, teoriile socialului . care, în realitatea concretă. cel mai adesea coexistă Nu este nimic uimitor în aceasta dacă înțelegem că RS corespund unei exigențe fundamentale a gîndirii umane, necesitatea de a reprezenta realul, că acesta este în același timp divers și de temut dintr-o multitudine de puncte de vedere, ele însele depinzînd de caracteristicile istorice și sociale ale actorilor

Cu toate acestea, și indiferent de formele pe care ar putea să le ia, RS au în comun faptul că sînt o manieră de a gîndi și de a interpreta realitatea cotidiană Ele sînt o producție mintală socială, distinctă prin modul de elaborare și de funcționare de celelalte forme de ideație colectivă care sînt știința, miturile*, religia* ideologia* Mai precis, se va desemna prin RS cunoașterea la nivelul simțului comun*. social elaborată și împărtășilă, construită pentru și de către practică și care concurează la structurarea realității noastre Cunoaștere a realului la edificarea căruia contribuie RS sînt deci produse si procese ale unei elaborări atît psihologice cît și sociale

Concret, o RS este întotdeauna definită de un conținut. informații imagini, norme* și modele*. opinii credințe* atitudini*, valori* Toate aceste elemente se raportează la un obiect indivizi, fapte de societate, mecanisme politice sau economice Dar o reprezentare este, de asemenea și de manieră inseparabilă, reprezentarea cuiva (un individ, dar poate fi vorba și de un colectiv o familie, un grup, o clasă), el însuși în relație cu alți subiecți Astfel, „orice reprezentare socială este reprezentarea a ceva și a cuiva Ea nu este nici dublul realului, nici dublul irealului, nici partea subiectivă a obiectului, nici partea subiectivă a subiectului Ea este procesul prin care se stabilește relația între ele" (Jodelet, în Moscovici, 1984. p. 361). De aici decurge că RS se prezintă întotdeauna sub două fațete cea a figurii și cea a semnificației, tot atît de puțin disociabile ca și cele două fețe ale unei pagini de hîrtie Făcînd să corespundă fiecărei imagini un sens și fiecărui sens o imagine, ele constituie o formă particulară de gîndire simbolică

Această poziție intermediară, la interfața dintre obiect și subiect, dintre imagine și semnificație, dintre psihologic și social, face ca RS să se expună riscului ca una dintre dimensiunile care le constituie să fie accentuată în dauna altora Ele riscă, în particular, ca fenomene de cunoaștere, să fie reduse la mecanisme pur psihice și, ca producții sociale, să fie diluate în fenomenele culturale sau ideologice Pentru a evita acest dublu pericol, abordarea conceptului cere ca să fie situat mai întîi în raport cu diferite uzanțe. Apoi vom vedea cum psihologia socială a reînnoit abordarea propunînd un model de analiză în același timp a procesului de formare și al produsului care rezultă În cele din urmă vom contura nivelurile și perspectivele cercetărilor care iau astăzi drept obiect reprezentările pe care oamenii le construiesc pentru a trai în societate

■ REPREZENTĂRI COGNITIVE REPREZENTĂRI COLECTIVE Conceptul de reprezentare ocupa astăzi un loc din ce în ce mai important in numeroase discipline (sociologie, psihologie psihologie socială filozofie, istorie, psihanaliză, științe politice) Totuși luarea sa în considerare ca formă de gîndire socială *sui generis* este departe de a fi împărtășită Ea se află în concurența cu alte uzanțe care relevă o pluralitate de abordări și de semnificații

Astfel, într-un sens frecvent întîlnit în filozofie sau dominînd în psihologia genetică reprezentarea este una dintre formele activității simbolice ce vizează să facă prezent un obiect absent Ea se înscrie într-o topografie a gîndirii care o situează ca intermediară între activitatea de percepție (în măsura în care aceasta presupune prezența obiectului) și activitatea conceptuală (în măsura în care aceasta din urmă face abstracție de proprietățile ce pot fi atribuite obiectului). Reprezentarea devine atunci o manieră de a conserva anumite părți ale informației conținute în entități originale, în perspectiva unei uti-

lizări amînate. S-au subliniat adesea limitele acestei concepţii a reprezentării ca indiciu mintal al realului. Pe de o parte, ea implică o distincţie radicală între un interior şi un exterior (a căror reproducere mai mult sau mai puţin pasivă ar fi aceasta) şi nu explică cum se desfăşoară activitatea de selecţie şi de reproducere a informaţiei. Pe de altă parte, ea induce că ordinea logică perceput-reprezentat-conceput are încă o pertinenţă genetică. Ceea ce trebuie de fapt să discutăm.

Într-o cu totul altă perspectivă, Durkheim este cel care a dat noţiunii un statut sociologic. Într-un articol celebru publicat în *Revue de métaphysique et de morale* în 1898, „reprezentările colective" sînt astfel considerate ca un obiect de studiu autonom. Este afirmată, de asemenea, specificitatea gîndirii colective în raport cu gîndirea individuală. La fel cum reprezentările individuale au proprietăţi care le sînt proprii, ireductibile la procesele psiho-chimice ale creierului care le dă naştere, la fel reprezentările colective nu pot să se reducă la însumarea reprezentărilor indivizilor care compun societatea. Dimpotrivă, ele reprezintă unul dintre momentele prin care se afirmă primatul socialului asupra individualului. Mai general, folosirea unui asemenea termen permite atît desemnarea miturilor* cît şi a riturilor* sau gîndurile unei comunităţi* date. Acest univers simbolic (a cărui importanţă este capitală în viaţa socială) nu este altceva decît rezultatul elaborării comune pe care o făureşte societatea cînd caută să interpreteze mediul fizic şi să dea un sens organizării sale sau structurilor ierarhice.

Dar dacă reprezentările colective sînt definite ca o realitate *sui generis*, categoria rămîne foarte generală, înglobînd de manieră nediferenţiată orice formă de gîndire socială. Nu se ştie nici prin ce se deosebesc aceste reprezentări de mentalităţi sau de ideologii, nici ce anume se află la baza singularităţii lor, nici modalităţile construcţiei lor sau transmiterii lor. Ele desemnează un fenomen, dar nu sînt cu adevărat un concept operator.

■ **CĂTRE O NOUĂ CONCEPTUALIZARE A SIMŢULUI COMUN***. Psihologia socială este cea care face ca noţiunea să capete o evoluţie conceptuală importantă atunci cînd S. Moscovici (1961) studiază reprezentările pe care diferite grupuri le au despre psihanaliză. Problema este de a înţelege cum, la o jumătate de secol după inventarea ei, o teorie ştiinţifică a fost difuzată în marele public, ce transformări se produc cu această ocazie, în funcţie de ce practici.

Să notăm mai întîi că nu există o singură reprezentare a psihanalizei, ci mai multe. Ele diferă prin conţinutul lor, nivelul de structurare internă şi mai ales prin orientarea globală în ceea ce priveşte psihanaliza, variabilă în funcţie de apartenenţa socială. Ceea ce este comun în proces se referă la maniera în care sînt transformate conceptele teoretice: elementele de informare disponibile sînt selecţionate, în afara contextului lor, deplasate şi refondate pentru a ajunge la o schemă figurativă care dă în acelaşi timp o coerenţă şi un caracter concret şi figurativ reprezentării. În cazul psihanalizei, cîteva noţiuni simple uşor de figurat sînt extrase din teorie şi reconstruite într-o viziune a psihismului centrată pe o opoziţie simplificată între interior şi exterior, ascuns şi aparent, conştient şi inconştient. Din presiunea care rezultă (este represiunea sau refularea) apare complexul care devine o entitate tangibilă, un organ psiho-fizic asupra căruia se va încerca să se acţioneze. Se va remarca faptul că această schemă elimina, fără a o înlocui, noţiunea de libido, ceea ce duce la o transformare importantă, dacă nu esenţială, a teoriei iniţiale.

Reţinerea selectivă şi schematizarea sînt astfel cele două momente ale acestui proces fundamental care este obiectivarea. Dar această etapă nu se derulează în vid. Procesul de obiectivare ar fi imposibil fără recurgerea la un dispozitiv vizînd să facă familiară noutatea, să o transforme pentru a o integra într-un univers de gîndire preexistent, să îi dea un sens în funcţie de valorile* şi de credinţele* grupului care o receptează. Procesul de ancorare are proprietatea de a furniza un context de inteligibilitate, de a

încorpora ceea ce ne este străin în categorii care ne sînt familiare, de a face ca neobişnuitul să pătrundă în obişnuit. El este cel care, de exemplu, în faţa unei practici terapeutice foarte diferită de formele medicale obişnuite, ne va face să îl asimilăm pe psihanalist unui preot şi situaţia psihanalitică unei confesiuni.

Un prim efect al acestui dublu proces de obiectivare şi de ancorare este de a da aparenţa naturalului acelui lucru care, la origine, era produsul activităţii intelectuale a celor ce au conceput teoria Cuvintele ajung să desemneze manifestări deschise ale realului. complex şi refulare trimit în acest caz la o realitate cvasifizică Ipotezele dinamicii psihice sînt reluate pentru a li se da o consistenţă care le cristalizează. Al doilea efect este de a introduce o ordine care să permită clasamentele. RS devin astfel un instrument de categorisire a persoanelor şi comportamentelor. ele furnizează modele explicative permiţînd clasarea realităţii Iată de ce anumiţi autori nu ezită să apropie noţiunea de conceptul de *habitus** (Doise, în Doise şi Palmonari, 1986).

Astfel definite, RS apar ca o formă de cunoaştere deplină, avînd propriile reguli de formare şi de difuzare Dar spre deosebire de alte forme de cunoaştere, ca ştiinţa sau ideologia*, mecanismul care le este subiacent produce categorii pentru acţiunea imediată. Contribuind la procesul de formare a conduitelor şi de orientare a comunicaţiilor sociale, RS au devenit parte intimă a practicii actorilor

Se vede aici cum noţiunea se îmbogăţeşte în înţelesuri, pierzînd în extensie. RS nu se mai pot confunda cu imaginarul individual sau, la polul opus, cu ideologiile*, miturile*, credinţele* colective, imaginile moştenite de la cultură*, mentalităţile*. La limită, li se atribuie o nouă funcţie aceea de a ne face să înţelegem formarea simţului comun* contemporan Acesta prezintă, într-adevăr, aspecte originale care îl deosebesc de formele cunoaşterii tradiţionale. Dacă, pînă în secolul al XIX-lea, cunoaşterea conceptuală se construieşte cel mai adesea plecînd de la prenoţiuni*, verificînd sau, dimpotrivă, infirmînd o intuiţie sau alta, în cursul secolului XX se creează, în sens invers, o nouă mişcare. Nu demersul ştiinţific este cel care se inspiră din percepţii sau reprezentări colective, ci acestea încep să extragă din ştiinţă elemente de structurare. RS devin în acest caz forma modernă a unui simţ comun obligat să articuleze într-o manieră originală o pluralitate de moduri de cunoaştere cînd caută să interpreteze realul.

■ CONSTITUENTELE REPREZENTĂRII SOCIALE Dacă nu este posibil în toate cazurile ca dintr-un model ştiinţific şi delimitat să derive o RS, ca în cazul psihanalizei, schema explicativă elaborată de S. Moscovici oferă interesul de a fi fost validată de alte cercetări şi poate fi deci generalizată Acelaşi este cazul analizei pe care acest autor a făcut-o conţinutului şi structurării interne

Neomogenitatea RS este certificată imediat ce se face inventarul Sînt amestecuri de informaţii, de imagini, credinţe*, valori*. opinii Acolo unde ştiinţa operează prin autonomizare, prin decuparea unui obiect din realitate în aşa fel încît să îl poată formaliza, reprezentările sociale procedează prin articulări Un obiect social nu aparţine niciodată unui singur domeniu, ci se află în relaţie cu ansamblul aspectelor vieţii sociale Este deci învestit cu sensuri multiple şi determinat la mai multe niveluri

Aspectul lacunar este de asemenea deosebit de sensibil. Pentru a folosi o metaforă a lui J.-B. Grize (în Jodelet, *Les Représentations sociales*, 1989), RS seamănă cu imaginile unui oraş în care anumite cartiere ar fi construite, altele formate din elemente heteroclite, altele în fine abandonate sub formă de *no man's land*, respectiv respinse ca inexistente Aceasta se explică prin munca de reţinere selectivă fondată pe valorile grupului care păstrează anumite elemente şi înlătură altele.

Reperarea şi analizarea conţinutului rămîn, cu toate acestea, insuficiente pentru caracterizarea RS la informaţie egală, ele pot diferi. RS nu sînt numai o chestiune de informaţie şi mai multe informaţii nu le modifică în

mod necesar Ne putem întreba chiar dacă acestea nu sînt, în definitiv, secundare Ar exista mai degrabă în acest domeniu un fel de anorexie informaţională. „S-ar putea să fie în natura RS de a nu implica o căutare de informaţii noi, susceptibile de a fi incongruente cu reprezentarea actuală" (Mugny şi Carugati. 1985. p 43) Trebuie atunci să luăm în considerare celelalte două elemente constituente „cîmpul de reprezentare" (structurarea sa internă) şi „atitudinea" (orientarea globală în raport cu obiectul RS) Pentru S Moscovici acest ultim element este „poate genetic primul" şi „este rezonabil să concludem că ne informăm şi ne reprezentăm ceva numai după ce am luat poziţie şi în funcţie de poziţia luată" (Moscovici. 1976, p 72) Dimensiunea socială a evaluării iniţiale apare deci esenţială şi explică diversitatea constatata

Ce formă ia atunci această cunoaştere social selecţionată? În funcţie de locul pe care îl vom acorda structurării interne organizarea reprezentării va putea fi tratată ca nucleu structurant În prima concepţie reprezentarea este tratată ca „o reţea în care fiecare element nu are semnificaţie decît în ansamblul celorlalte elemente de care este legat" (Verges în Jodelet. 1989, *ibid* p 391) Relaţiile între elemente sînt mai în primul rînd de similitudine dar pot deveni mai complete şi pot face să intervină opoziţii respectiv legaturi de cauzalitate Cu toate acestea rezultatul nu va avea niciodată forma unui model* ştiinţific şi va fi inutil să căutăm un sistem de relaţii cauzale verificabile

O viziune mai structuralistă a reprezentării conduce la distingerea elementelor centrale şi periferice şi la privilegierea cercetării unui nucleu structurant (cf Abric, Flament, în Jodelet, *ibid*, 1989) Se consideră drept central orice element care îi oferă reprezentării semnificaţie şi coerenţă În termeni operatorii, este vorba despre un element a cărui absenţă sau suprimare ar schimba semnificaţia reprezentării sau ar antrena o dezarticulare a structurii sale Nucleului central îi sînt atribuite două funcţii: deoarece constituie legătura dintre elemente, el are un rol unificator şi stabilizator Aceasta este funcţia lui organizatoare Şi, în măsura în care dă un sens celorlalte elemente, are o funcţie generatoare. Prin el celelalte elemente capătă un sens specific.

Viziunea schimbării diferă deci sensibil în funcţie de înţelegerea structurării pe care o privilegiem În perspectiva structuralistă* o reprezentare nu se schimbă decît atunci cînd elementele nucleului central sînt repuse în discuţie sau dispar Acest tip de abordare se aplică relativ bine la obiectele sociale moştenite de la cultură* şi mai apropiate de stereotipuri* decît de reprezentările sociale (noţiunea de grup ideal, de exemplu) În perspectiva reţelelor*, schimbarea este mai uşor de conceput un element selecţionat poate să fie înlocuit de un altul şi reprezentarea sa evolueze progresiv

■ CERCETARILE EMPIRICE Analiza lui S Moscovici a rămas unica de acest gen Ea a dat totuşi naştere ia multiple cercetări mai mult sau mai puţin apropiate de ambiţia originala Metodologia propusă se poate aplica la toate cazurile în care o situaţie nouă, ciudată neobişnuita are nevoie să fie încorporată in gîndirea comună Acesta este cazul difuzării cunoştinţelor ştiinţifice, dar şi al noilor tehnologii, al apariţiei într o societate a unui eveniment neaşteptat (maladie necunoscută noi forme de violenţă) sau al acceptarii unor elemente străine (imigrare, confruntare cu nebunia) În toate cazurile, este vorba despre a înţelege o gîndire socială în mişcare ce produce un conţinut cognitiv puternic şi care antrenează luări de poziţie decisive pentru acţiune

Într-o optică mai îndepărtată, au fost studiate de asemenea obiecte valorizate din punct de vedere social cultura*, igiena şi sănătatea corpul uman, inteligenţa, copilăria concepţiile despre muncă* rolul social al femeii artizanatul, oraşul etc. Nu este vorba aici de a vedea cum anume un element nou poate fi gîndit de către o societate, ci de cum să fie utilizate cel mai bine mecanismele cognitive ale RS pentru a înţelege imagini sau situaţii moştenite de la cultură şi de la societate

Intr-o perspectivă încă şi mai largă, a putut fi aplicată noţiunea la universuri de opinie uneori efemere, dar susceptibile de o analiză în termenii reprezentărilor în măsura în care acestea rămîn în legătură cu acţiunea (mişcări de mobilizare* socială). De altfel, psihologii sociali au dezvoltat o serie de cercetări experimentale fie pentru a analiza rolul RS în fenomenele de interacţiune, fie pentru a înţelege mai bine constituirea nucleului lor central. În fine, întîlnirea dintre teoria RS şi cercetările asupra logicii naturale (cea care se exprimă prin intermediul „limbilor naturale" şi ia în considerare conţinuturile şi nu doar formele gîndirii) apare foarte promiţătoare atît pe plan teoretic, cît şi metodologic (Grize şi alţii, 1987).

Dacă ne aplecam asupra condiţiilor care au permis o asemenea dezvoltare, putem căuta un răspuns în evoluţia paradigmelor* dominante în psihologie, behaviorismul* nu vede interesul noţiunii în schema sa stimul-răspuns. Psihologia cognitivă continuă sa privilegieze invarianţa funcţionării pe seama aspectului său social şi să invoce o concepţie a reprezentării ca filtru interpretativ. Dar incapacitatea acestor paradigme de a explica aberaţiile aparente ale comportamentului social sau ale raţionamentului natural îi va antrena pe unii cercetători, urmîndu-i lui S. Moscovici să considere reprezentarea ca o activitate complexă de restructurare a realităţii. La fel este şi în sociologie, unde va fi nevoie de regresul marilor interpretări sociale şi difuzarea unei abordări constructiviste a realităţii pentru a fi descoperit un interes faţă de RS ca instanţa intermediara între ideologie* şi practică*.

Dar recunoaşterea unei arii de studiu specifice nu implică unitatea punctelor de vedere sau a paradigmelor* puse în practică. D. Jodelet (în Schiele şi Bélisle, 1984) distinge în legătură cu aceasta trei mari perspective în funcţie de modul de abordare şi statutul acordat reprezentărilor sociale. În primul rînd, RS trebuie să fie tratate ca o formă de expresie socială şi culturală, ca produse a căror descifrare permite clarificarea şi scoaterea la lumină a unor fenomene sociale mai profunde. Scopul vizat de cercetare nu este atît reprezentarea în sine, cît ceea ce ea ne împărtăşeşte despre societate. RS pot fi abordate fie ca sisteme semnificative, simple percepţii-interpretări ale socialului sau şi mai bine revelatoare ale relaţiei pe care grupurile le întreţin cu acesta, fie ca chei pentru a accede la universul ideologiei*. Folosirea conceptului va depinde în mod esenţial de concepţia pe care cercetătorii o au despre acest univers, despre locul şi funcţia pe care le atribuie în acest cadru reprezentărilor. Elemente de conţinut între altele sau, mai general, locuri de actualizare a ideologiei, RS găsesc o determinare socială aparent clară, chiar dacă, pe de altă parte ele îşi pierd substanţa proprie, fiind reduse la un ghid de lectură destinat studierii funcţionării societăţii.

Într-o altă perspectivă RS pot fi concepute ca rezultanta unei dinamici psiho-sociale ale cărei mecanisme pot sa îmbrace diverse forme. Accentul poate fi pus pe o dinamică psihică. Reprezentarea devine de exemplu rezultatul contradicţiei care se dezvoltă între o condiţie obiectivă şi un imaginar hrănit de dorinţele de schimbare pe care o situaţie insuportabilă nu scapă ocazia să le provoace. Alţi autori au privilegiat cercetarea elementelor sociale care structurează elaborările individuale: matrice socio-culturale de interpretare sau cadre de netinişte social determinate de categorii, scheme, norme* cu caracter colectiv.

O ultimă abordare atribuie RS o eficacitate proprie. RS nu reprezinta pur şi simplu un mediator ce oferă acces la social, un ansamblu de conţinuturi a căror operativitate ar fi raportată la procese externe, ci o formă de gîndire a cărei elaborare tinde să definească obiectul însuşi prin raport la care se situează subiecţii. Alături de aspectul expresiv, problema proprietăţilor cognitive ale conţinuturilor reprezentative devine în acest caz esenţială. Luarea în considerare a acestei gîndiri constituente ar trebui să ne permită să înţelegem mai bine legătura cu practica, legătură fără de care reprezentările ar rămîne un concept pur descriptiv.

▷ Ideologie ▷ Mituri ▷ Opinie publică ▷ Rituri ▷ Simț comun ▷ Simbol

● BÉLISLE Claire, SCHIELE Bernard (éd.). *Les Savoirs dans les pratiques quotidiennes. Recherches sur les représentations*, Paris, ed. du CNRS, 1984.

DOISE Willem, PALMONARI Augusto, *Textes de base en psychologie. l'étude des representations sociales*, Neuchâtel/Paris, Delachaux et Niestlé, 1986

GRIZE Jean-Blaise, VERGÈS Pierre, SILEM Ahmed. *Salariés face aux nouvelles technologies. Vers une approche sociologique des représentations sociales*, Paris, ed. du CNRS, 1987.

JODELET Denise (ed.). *Les Representations sociales*. Paris PUF, 1989

JODELET Denise, *Folies et représentations sociales*. Paris, PUF 1989.

KAËS René, *Images de la culture chez les ouvriers français*. Paris Cujas 1968

MOSCOVICI Serge (ed.). *La Psychanalyse son image et son public*. Paris, PUF 1961 (a doua ediție 1976)

MOSCOVICI Serge (ed.), *Psychologie sociale*. Paris, PUF, 1984

MUGNY Gabriel, CARUGATI Felice, *L'Intelligence au pluriel. les représentations sociales de l'intelligence et de son développement*. Coussel, Del Val 1985

SCHIELE Bernard, BELISLE Claire (ed.). „Les représentations" în *Communication-Information* nr. special 2-3, Montréal, 1984

Reproducere (Reproduction). Marx distinge reproducerea simplă de reproducerea lărgită. Prima (cf. codul Monopolului la Crozier legea implacabilă a oligarhiei* la Michels) nu modifică cu nimic sistemul, a doua își conservă structura, dar ia în considerare procesele evolutive. La Bourdieu (1970), problematica dominării* menținerea inegalităților*, logicile claselor*

Resurse umane (gestiunea ~) (Ressources humaines; gestion des) ▶ Muncă (sociologia ~)

Retragere (Retrelt). Strategie de dezangajare. Cf. tipologia mertoniană a modurilor de adaptare. ▶ Obiectivarea cunoștințelor

Rețea (Réseau). Rețea individuală: ansamblul legăturilor (sau relațiilor) unui individ dat cu alte persoane; rețea socială: ansamblul legăturilor între indivizii unei populații date. Sprijinindu-se pe teoria grafurilor, V. Lemieux opune rețeaua și aparatul în funcție de gradele de conexiune și de deschidere a frontierelor, ca și de natura relațiilor (finalizate sau polivalente). A se vedea în legătură cu aceasta dosarul asupra „Rețelelor sociale", apărut în *Sociétés contemporaines*, nr. 5, martie 1991

Revoluție (Révolution). Vizează transformarea radicală a unui sistem social prin recurgerea la violență*. Se declanșează, în perspectivă marxistă, cînd clasele oprimate au devenit conștiente de exploatarea* lor și s-au organizat pentru a lua puterea și a face să triumfe astfel noi idealuri. Mai general, diferite variante: industrială *(factory system)*, culturală (Mao Tzedung), națională (Vichy iulie 1940), permanentă (Troțki), sexuală (Marcuse Reich). ▶ Schimbare socială

Reziduuri (Residus). Pareto utilizează acest termen în cadrul acțiunilor nelogice. Fiind în același timp iraționale, sînt elementele constante ale acestor conduite: instincte sau pulsiuni, de exemplu. De exemplu, cifra 13: toată lumea știe că nenorocirea pe care o poartă este de ordinul superstiției, o gospodină avizată va evita totuși ca la masa pe care o organizează să ia parte treisprezece convivi. Alte accepții posibile în metodologie (J.S. Mill) sau în statistică (diferență între rezultatele observației și valoarea teoretică obținută prin ajustare sau regresie - dreapta celor mai mici pătrate în particular. ▷ Derivație ▷ Raționalitate

Ritualism (Ritualisme). Respectare excesivă a regulilor sau riturilor*. La Merton (1949), în conflictul potențial între normele* de comportament și valorile* legitime propuse

de societate membrilor săi, modul de adaptare, caracterizat de accentul pus pe mijloace în detrimentul scopurilor, specific „celor care caută o poartă de ieşire individuală pentru a scăpa de pericolele şi frustrările legate de ambiţie"

Rituri (Rites) Comportamente codificate şi impuse de grupul social repetîndu-se după o schemă fixată de fiecare dată cînd apar circumstanţele cu care sînt corelate Gesturile cuvintele şi obiectele care le compun nu au o justificare utilitară, ci o valoare simbolică orientală spre comunicarea cu puterile supranaturale (cf J Cazeneuve, *Sociologie du rite* Paris PUF, 1971)

Rivalităţi etnice (Rivalités ethniques). Cînd un izolat* se deschide către exterior cumulînd în acelaşi timp handicapuri majore (şomaj* sărăcie), pot apărea dificultăţi insecuritate, revoltă recurgere la mijloace ilegale Problema minorităţilor* se înscrie în aceasta schemă

Să considerăm de exemplu, „mişcarea Beur" Nascuţi în Franţa, francezi prin studii obiceiuri şi din ce în ce mai mult, prin cartea de identitate tinerii imigranţi rămîn ataşaţi mediului lor de origine Această a doua generaţie nu mai este cea a liniştii ci a cuvîntului Cu toate că este atenuat, mitul reîntoarcerii subzistă încă De unde incertitudini şi uneori neînţelegeri (marşuri pentru egalitate manifestaţii legate de Codul naţionalităţii etc) Trebuie subliniate prăbuşirea proceselor de socializare* tradiţionale ca şi devalorizarea imaginii tatălui Limba arabă este din ce în ce mai puţin vorbită prestigiul neamului tinde să dispară în faţa nevoii de exprimare personală Segregarea, incertitudinea în faţa viitorului, inadecvarea între învăţămînt şi viaţa cotidiană accentuează dificultăţile Acestea se manifestă printr-o indiferenţă vizavi de şcoală, de controalele administrative chiţibuşare sau interdicţiile de acces în anumite locuri publice Reacţiile sînt ambivalente se întîlnesc în acelaşi timp agresivitatea şi dependenţa pasivitatea şi revolta, fără ca să existe o reală adeziune la un proiect sau altul

„O situaţie insuportabilă", cum ar putea fi tradus titlul cărţii *La Galère* de F Dubet (Fayard, 1987), plină de ameninţări. ▶ Cultură

Rol (Rôle). Configuraţie de modele* de conduită asociate unei poziţii sau funcţii într-un sistem. Aspect dinamic al statusului*. Cf., pentru o analiză detaliată, opera clasică a lui A -M. Rocheblave-Spenlé, *La Notion de rôle en psychologie sociale*, Paris, PUF, 1962 ▷ Status

Rudenie (Parentèle) Din lat *parentela* - ansamblul rudelor Criteriu de consangvinitale (cf analizele antropologului britanic W H. Rivers, 1864 - 1922)

S

Sacrificiu (Sacrifice) După Hubert şi Mauss, „act religios care, prin consacrarea unei victime, modifică starea persoanei morale care îl îndeplineşte sau a anumitor obiecte de care se interesează ea" Mai multe interpretări posibile proces de regenerare a forţelor divine (J Frazer) mod de comunicare între profan şi sacru (M Griaule) conjurare a violenţei prin intermediul unui simulacru cathartic (R Girard) Cf lucrarea colectivă (sub coordonarea lui M Cartry). *Sous le masque de l animal Essais sur le sacrifice en Afrique noire* Paris PUF 1978 Ritual* de purificare de expiere sau de supunere (ofrande sau acţiuni de iertare de exemplu)

Sacru/profan (Sacré/profane). După formula celebră a lui Durkheim sînt sacre lucrurile pe care interdicţiile le protejează şi le izolează" şi profane „cele la care se aplica aceste interdicţii şi care trebuie să ramînă departe de primele" *(Les Formes elementaires de la vie religieuse* 1912)

R Otto (*Le Sacre* trad fr Paris. Payol 1949 prima ediţie 1917) a propus termenul de numinos" *(numineux)* pentru a califica această categorie specifică exprimînd sfera de dincolo de etic şi raţional şi care se prezintă sub dublul aspect al misterului înfricoşător şi fascinant Din acest principiu fundamental ar decurge mana şi sacrul religia* şi magia*.

Relaţiile sacrului cu profanul sînt fluctuante în funcţie de autor Pentru Durkheim opoziţia este constitutivă fenomenului religios ▶ Religie ▷ Tabu

Salariat (Salariat) Mod de retribuire a efortului colectiv prin salariu Nefiind proprietar al mijloacelor de producţie, salariatul - în schimbul unei remuneraţii după învoială - îşi pune forţa de muncă la dispoziţia patronului

Sancţiune (Sanction). Recompensă acordată pentru conformare la normele* sau - invers - pedepsele impuse celor care le transgresează Exprimă constrîngerea care defineşte regula Mai mult sau mai puţin difuze, sau, dimpotrivă, codificate prin tradiţie* cutumă sau drept*, sancţiunile pot să ia forme foarte variate constrîngere fizică sau violenţă corporală, blam excludere ▷ Normă ▷ Putere

Sărbătoare (Fête). În acelaşi timp ceremonie şi divertisment celebrare şi petrecere comemorare şi transgresiune Ocazie oferită unei comunităţi de a-şi reafirma identitatea* într-un mod simbolic sau alegoric Funcţie dubla oblativă şi de regiare Cf J Duvignaud *Fêtes et civilisations* Genève Weber 1973

Schimb (Échange). De tip restrins sau generalizat (C Levi-Strauss) Noţiuni de reciprocitate de contrapartida sau echivalenţa (lucrările lui P Blau şi G Homans) Teoria generală a darului (F Boas B Malinowski M Mauss) Trecerea de la troc la moneda problematica violenţei mimetice dorinta de a limita pe altul prin însuşirea unui obiect care îi aparţine Cf asupra acestui ultim punct teza lui R Girard, *La Violence et le sacre* Grasset 1972 ▷ Dar ▷ Kula Potlatch

Schimbare socială (Changement social). Ideea ca schimbarea este un fenomen de suprafaţa nu este nouă Se intilneşte încă în *Ecclesiast* (1,9) „Nimic nou sub soare La platonicieni lumea supusă schimbarii nu este decît o imitaţie a lumii ideilor universale şi necesare În fapt, o data instalate structurile nimic nu poate cu adevărat să le modifice singura problemă veritabila este cea a aşa-numitului *primum mobile* întrucît o dată determinată originea, restul nu va fi decit consecinţa acesteia Este unul din marile merite ale lui Ernst Cassirer faptul că a arătat, în *La Philosophie des Lumieres*, că în secolul al XVIII-lea apare pentru prima oară credinţa potrivit căreia „in schimbarea necontenită se relevă unitatea substanţei" Altfel spus, „natu-

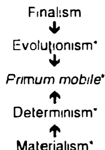
ra acestei substanțe nu este de a rămîne închisă în ea însăși, ci de a lucra în favoarea productivității sale, dezvoltare a unei diversități nesfîrșite ce pornește de la ea" (Cassirer, 1966, p. 233) Chiar dacă schimbarea (sau istoria) este orientată încă de la început ea este esența naturii lucrurilor Aceasta a fost perspectiva folosită de primii sociologi pentru a explica dinamica relațiilor sociale

„Legea celor trei stadii" constituie pentru A Comte, în *Discours sur l'Esprit Positif* (1844), firul conducător al evoluției umanității După ce au cunoscut mai întîi o fază teologică, marcată de superstiție, oamenii intră într-un stadiu abstract, mai rațional înainte de a ști să coreleze realul cu gîndirea în era pozitivă În cele din urmă, omul învață treptat să domine natura

Un finalism asemănător, poate mai puțin naiv, manifestă și Durkheim cînd afirmă că diversificarea diviziunii muncii* permite trecerea de la societățile de solidaritate* mecanică la cele bazate pe solidaritate* organică

La Marx (prefața la *Contribuții la critica economiei politice*) dacă există o succesiune - marcată de un progres - de moduri de producție (asiatic antic, feudal capitalist) elementul explicativ nu este altul decît lupta de clasă Evoluționism* desigur, dar subordonat unui proces istoric

Aceste exemple încearcă să demonstreze faptul că viziunile tradiționale ale schimbării sociale cunosc transformări mai mult sau mai puțin importante ce pot fi reprezentate astfel

Chiar dacă abandonează principiile filozofiei istoriei - o cauză unică acționînd în toate societățile și explicînd evoluția lor -, majoritatea analizelor contemporane păstrează, sub o formă sau alta, paradigma schimbării sociale

Diferitele problematici propuse se pot clasifica în felul următor (vezi pagina următoare)

Dimensiunea temporală trebuie luată și ea în considerare pentru a face operantă noțiunea de schimbare Evoluția desemnează astfel transformările progresive de lungă durată Pe de altă parte, evenimentul poate sau nu să conducă la modificări de profunzime în cadrul unui sistem și independent de caracteristicile acestuia, operațiile de înlănțuire implică reactualizări frecvente Parsons vorbește în acest caz de schimbare de echilibru Într-o primă definiție, schimbarea socială poate fi reperată după patru manifestări, conform tipologiei lui G Rocher

- implică noi organizări* (optica structurală):
- poate fi identificată în timp prin raportare la o situație inițială dar și pe termen scurt sau mediu,
- este durabilă:
- este colectivă

■ FACTORII EXPLICATIVI Durand și Weil disting în *Sociologie contemporaine* Vigot, 1989 p 279, factorul demografic, progresul tehnic* valorile* culturale și ideologia*

- *Factorul demografic*

Faptul că presiunea demografică stă la originea schimbării este o idee care se leagă la Durkheim, dar și în sociologia dezvoltării cînd sînt analizate exodul rural subnutriția sau urbanizarea* Riesman, în *Foule solitaire* (1962), arată în ce fel modificarea raportului între rata natalității și cea a mortalității orientează evoluția mentalităților din momentul în care, de exemplu, creșterea demografică este puternică, indivizii au un caracter „introdeterminat", adică modelat de către cei mai vîrstnici și orientat spre anumite scopuri Ester Boserup, în *Evolution agraire et pression demographique* (1970), afirmă că inovația* tehnică depinde de presiunea populării: o populație trece de la un sistem de parcelă lungă la unul de parcelă scurtă pentru că a devenit mai numeroasă pe un același spațiu

FACTORI	PROCESE	FORME
demografic (Riesman, Boserup)	conflict* (Dahrendorf/Adam, Reynaud, Coser, Freund)	liniară (Rostow)
progres tehnic* (Marx, Mumford, Bell)	răspîndire (Mendras, Lazarsfeld)	ciclică (Sorokin)
sistem de valori* (Weber, Parsons) ideologie* (Boudon)	efect de agregare (Schelling, Olson)	multiliniară (Sahlins)

Dar la fel de bine susţinea şi Malthus faptul că ameliorarea productivităţii agricole explică creşterea demografica În consecinţă, nu trebuie să gîndim schimbarea prin intermediul unui factor privilegiat

- *Progresul tehnic**

Marx consideră tehnologia ca o variabilă determinantă Lewis Mumford leaga dezvoltarea istorică de cea a tehnicii* Avînd în vedere inovaţiile Touraine şi Reynaud susţin ca introducerea unor maşini noi (laminoare) modifica nu numai organizarea muncii (diminuarea rolului conţramaiştrilor mărirea celui al birourilor de studii) ci şi modul de viaţă al salariaţilor Nu trebuie sa credem însă că inlanţuirea cauzala este întotdeauna simplu de identificat Aceasta ultimă afirmaţie poate fi explicata în diverse moduri

În *Le Changement social* (1983 p 86), Mendras şi Forsé observa faptul că introducerea porumbului hibrid în regiunea Béarn a bulversat complet sistemul de producţie şi societatea rurală Noua varietate de porumb necesită cumpărarea de îngrăşăminte, deci procurarea banilor, ieşirea din ciclul de autoconsum şi conduce la dependenţa de o piaţă Este vorba în acest caz de o schimbare exogenă (la originea căreia se află serviciile Ministerului Agriculturii), o cauză aparent neînsemnată provocînd o serie de transformări ireversibile. În concepţia lui Boudon, nu se poate deduce existenţa unor legi* condiţionale (de tipul dacă A este prezent, atunci avem B), în caz contrar, Revoluţia Verde, în agricultura ţărilor în curs de dezvoltare, ar fi trebuit sa se traducă întotdeauna printr-o creştere a productivităţii agricole

„Aceeaşi cauză nu are întotdeauna aceleaşi efecte" este o lecţie a empirismului* pe care Boudon o reţine în *La Place du desordre* (1984), insistind asupra ideii că modalitatea de combinare a factorilor schimbarii nu este unică Introdusă la începutul anilor 40, la iniţiativa guvernului indian, in două oraşele comparabile (Wangala şi Datena), irigarea a avut consecinţe foarte diferite În primul caz, acest factor exogen a permis trecerea de la o economie de subzistenţă la o economie monetară, fiii au devenit mai independenţi faţa de părinţi, dar sistemul castelor s-a accentuat Nici unul din elementele structurii nu s-a modificat în acelaşi fel In al doilea oraşel, ierarhiile* (în particular legăturile de subordonare sau de clientelism* intre ţărani şi paria) s-au modificat Nu exista aşadar legi* structurale Impactul progresului tehnic* nu este neglijabil dar gradul de cauzalitate al acestuia este adesea în funcţie de sistemul la care se aplică Acelaşi lucru se poate spune despre toţi factorii

- *Rolul valorilor* culturale*

Teoreticienii dezvoltării acorda un loc important moravurilor şi cutumelor în ceea ce priveşte fie rezistenţa la schimbare, fie transformările din societăţile tradiţionale. În sociologia cunoaşterii* funcţionează aceeaşi paradigmă* Bachelard măsoară ponderea mentalităţii newtoniene în geneza unei fizici relativiste; în acelaşi fel Kuhn sau Hirschman insistă asupra faptului că un cadru de referinţă, înainte de a fi infirmat de experienţă,

dă ocazia unor multiple justificări. Max Weber este cel care a afirmat explicit importanța valorilor* culturale, în *L'Étique protestante et l'esprit du capitalisme*

Reforma protestantă începută în 1517 permite recunoaşterea împrumutului cu dobîndă şi legitimează îmbogățirea, care devine astfel „o dovadă a alegerii Domnului" Capitalismul* - căruia Max Weber îi construieşte tipul ideal*, plecînd de la faptul că acesta regrupează întreprinderi care urmăresc profitul maxim, organizînd în mod rațional munca şi producția - găseşte aici o posibilitate de dezvoltare Şi în acest caz trebuie nuanțată ideea că schimbarea a fost indusa exogen În *L'Histoire ambigue* (Paris, PUF, 1988, p 110), B Rosier şi P Dockès arată că această relație nu este posibilă decît în contextul cultural stabilit o dată cu gîndirea scolastică În viziunea acesteia „interesul devine licit atunci cînd există, pentru cel care împrumută, un risc *(damnum emergens)* sau lipsă de profit *(lucrum cessans)*" Valorile* sînt un element de schimbare, dar gradul lor de cauzalitate* este cuprins într-un cîmp de posibilități

- *Importanța ideologiilor**

Ideologiile sînt în acelaşi timp „descriptive" şi „prescriptive" Pornind de la o situație, ele dau anumitor grupuri ocazia de a angaja o acțiune de transformare Diferitele curente teoretice au opinii divergente în această privință Pentru Lenin şi Althusser ideologiile sînt arme în lupta de clasă* Pe de alta parte, Geertz insista asupra faptului că acest tip de reprezentare* este un „act simbolic" menit să declanşeze un proces de mobilizare* Pentru Touraine în *Production de la société* (1973, p 173) ideologia opune categoriile sociale ea instaurează între ele un dialog conflictual în care „actorul de clasă identificînd orientările societății cu propriile valori* şi interese combate adversarul, care devine duşmanul valorilor, principiul răului" Trebuie totuşi văzută în ideologii cauza inițială a schimbării? În realitate, astfel de *Weltanschauungen* trebuie repuse în cadrul lor instituțional şi conjunctural (Boudon, 1984, p 114) Astfel, în anii '30, partidul comunist american a reuşit să convingă unele cercuri ale intelectualității să adere la marxism, arătîndu-le că principiile pe care acesta le apăra erau compatibile cu cele ale *New Deal*-ului. La sfîrşitul războiului, schimbare de perspectivă: adoptarea unor poziții mai dogmatice (apropierea de Moscova) conduce la pierderea credibilității şi la diminuarea masivă a efectivelor Alegerile partizane sînt deci în funcție de o situație concretă şi nu de o modificare în profunzime a societății O aceeaşi structură poate conduce, după împrejurări, la acțiuni simbolice diferite

■ PROCESE ÎN DESFĂŞURARE Trei întrebări.

- Sînt conflictele* mijlocul privilegiat de producere a schimbării (Dahrendorf/Coser)?

- Aceasta se difuzează în mod continuu şi liniar?

- Inovația* nu rezulta din fenomene de agregare?

În tradiția marxista conflictele sînt considerate ca un proces continuu de transformare socială La fel cum floarea este în acelaşi timp conservare şi depăşire a plantei - conform bine cunoscutei scheme dialectice (*Aufhebung* la Hegel) -, sistemele sociale dau naştere unor tensiuni care le modifică „Dezvoltarea forțelor productive ale muncii sociale iată misiunea istorică şi justificarea capitalului Astfel fără să fie conştient acesta a creat condițiile unui sistem de producție diferit" (Marx *Capitalul*)

Dahrendorf considera că luptele nu se declanşează numai în legatura cu proprietatea asupra mijloacelor de producție, ci şi în funcție de repartizarea autorității, care, oricare ar fi grupările, îi opune pe cei care o dețin celor care îi sînt supuşi Relația de dominare* este constitutiva socialului Există o pluritate de conflicte* în cadrul aceleiaşi societăți antagonismul în sensul marxist al termenului nu apare decît atunci cînd discordanțele sau opozițiile se cumulează Procesul conflictual se află în miezul schimbării, dar gradul său de radicalitate va depinde de cîmpul sau de aplicare Dacă vizează industria, Biserica sau Statul* (ca în Rusia anului 1917), atunci va conduce la o transformare a structurilor sau la o revoluție, dacă nu atinge însă decît un aspect al vieții sociale (reprezentarea politică, de exemplu), va fi vorba doar de o modificare în interiorul sistemului sau de o mutație

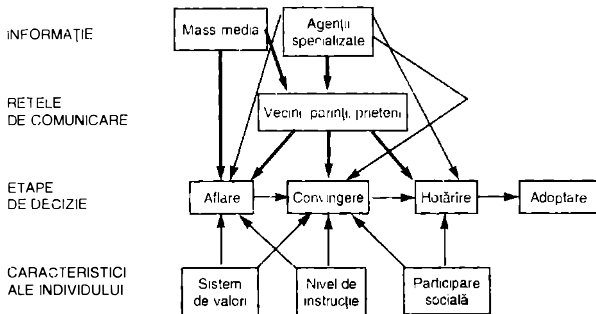
Trebuie evitată, totuşi, asimilarea schimbării structurale cu conflictul*. Acesta din urmă dă naştere unor procese nu numai evolutive, ci şi reproductive, după cum subliniază Boudon şi Bourricaud (*Dictionnaire critique de la sociologie*, 1982, p. 65). În mod paradoxal, contestarea poate întări coeziunea în cadrul unei organizaţii: „Conflictul, cu toate că tulbură, la prima vedere, funcţionarea unor coduri sau a unor mecanisme în mod clar raţionale, poate avea consecinţe importante. Atacînd şi temperînd rezistenţa la inovaţie (...), el împiedică sufocarea sistemului în rutina mortală a obişnuinţei şi permite, în plus, dezvoltarea spiritului de creativitate şi a inventivităţii" (Coser, 1982, p. 95). Aceasta este direcţia în care Adam şi Reynaud (1978) analizează cea mai mare parte a conflictelor de muncă: salariaţii şi antreprenorii caută să profite de pe urma unei soluţii negociate. Confruntarea nu se produce decît atunci cînd orice mediere devine imposibilă.

O inovaţie* - alt element-cheie - se poate propaga într-un sistem social în mod exponenţial, logistic sau limitat: este, în acest caz, un „fenomen de contagiune" sau „de stimulare pornind de la o sursă exterioară" (Boudon şi Bourricaud, 1982, p. 179). Coleman, Katz şi Menzel sînt cei care, studiind răspîndirea unui medicament în mediul medical, au pus în evidenţă paradigma epidemiologică. Un medicament nou se răspîndeşte în mod diferit în funcţie de structura mediului şi de reţelele de comunicare. În spital, unde medicii se cunosc între ei, noutatea este „contagioasă" şi curba este în formă de S. Medicii particulari, mai izolaţi, primesc informaţiile din exterior (publicitate, reviste de specialitate) şi răspîndirea este limitată.

Această paradigmă* este utilizată frecvent în sociologie: moda vestimentară, inovaţiile* agricole şi chiar ideologiile* par să se supună „legilor" difuziunii. În fapt, este necesară reunirea mai multor condiţii: sistemul să fie alcătuit din indivizi relativ omogeni, informaţia iniţială (inovaţia) să fie acceptabilă, decizia să fie colectivă.

Mai de aproape, difuzarea sau lipsa difuzării pot fi privite ca pornind de la actorii care propun sau refuză noutatea. În acest caz, explicaţiile în termeni de contagiune sau imitare* apar insuficiente.

Producerea schimbării se bazează astfel mai ales pe decizii individuale. Mendras şi Forsé (1983, p. 81) schematizează procesul astfel:

(*Sursa*: MENDRAS H., FORSÉ M., *Le Changement social. Tendances et paradigmes*, Paris, A. Colin, 1983, p. 81).

Este aplicat aici un raţionament de tip interacţionist* în care luarea unei decizii individuale se face trecînd prin anumite filtre. Boudon (1984, p. 40) defineşte paradigma acţiunii în felul următor: pentru a interpreta *M* (un fenomen social oarecare) trebuie cunoscute acţiunile individuale care au condus la acesta *(m)*, ele însele fiind o funcţie *m(S)* a structurii situaţiei *S*. Această structură *S* depinde de *M'*, ansamblul de date macrosociologice. Se obţine astfel *M = MmSM'*. Schimbările înregistrate sînt deci rezultatul agregat al acţiunilor individuale. Este vorba, cel mai adesea, de jocuri* cu sumă nenulă. Acest gen de situaţii poate fi ilustrat în multiple moduri. Politica copilului unic în China, cu scopul lăudabil de a limita naşterile, a condus la o revenire a infanticidului în mediul rural. Alt exemplu: cînd municipalitatea New York-ului a decis blocarea chiriilor, în încercarea de a asigura o mai mare echitate socială, cartiere ca Bronx au devenit încă şi mai defavorizate, fiind lasate pradă delincvenţei şi jafurilor. Este vorba, în aceste cazuri, de un proces de transformare - rezultînd dintr-un efect de retroacţiune care modifică sistemul de relaţii - sau de adaptare la o situaţie nouă, care nu corespunde intenţiei iniţiale (efecte perverse* sau nedorite).

■ EXISTĂ O TEORIE A SCHIMBĂRII SOCIALE? De obicei, dezbaterea se poartă în jurul a două concepţii despre schimbarea socială: endogenă sau exogenă. Boudon (1984, p. 31) propune patru tipuri de teorii (a se vedea tabelul de mai jos).

Într-o perspectivă funcţionalistă, Parsons defineşte societatea ca un ansamblu integrat de elemente avînd o funcţie de coeziune ce permite asigurarea unei relative stabilităţi a structurii sociale. Este deci un model care privilegiază echilibrul. O primă dificultate survine cînd ne interesăm de fenomenele disfuncţionale. Aici se află paradoxul, subliniat de Moscovici şi Faucheux (*Psychologie sociale théorétique et expérimentale*, Paris, Mouton, 1971, p. 351): dezechilibrul nu poate proveni din echilibru, altfel ar trebui să ad-

TEORIILE SCHIMBĂRII SOCIALE

	Definiţii	Exemple
Tipul I	Cercetarea tendinţelor (*trends*)	- Parsons: tendinţă spre universalism - Comte: cele trei stadii - Rostow: etapele creşterii
Tipul al II-lea	a. legi condiţionale	- Parsons: industrializare → familie nucleară - Dahrendorf: industrializare → disiparea conflictelor de clasa
	b. legi structurale	- Nurske: cercul vicios al sărăciei - Bhaduri: caracterul reproductiv al relaţiilor de producţie semifeudale
Tipul al III-lea	Forme ale schimbării	- Triada hegeliana - Kuhn: revoluţiile ştiinţifice
Tipul al IV-lea	Cauzele schimbării	- Weber: etica protestantă - McClelland: *the achieving socie*

(Sursa: BOUDON R., *La Place du désordre. Critique des théories du changement social*, Paris, PUF, 1984, p. 31).

mitem că Lenin, înainte de a transforma Rusia în țară socialistă, nu era altul decît țarul Un același element nu poate fi deci în același timp sursă de coeziune și vector de transformare La polul opus, un întreg curent sociologic conferă un rol esențial analizei schimbărilor în interiorul unui mediu dat se întîlnesc aici Crozier (pentru fenomenete birocratice*), Adam și Reynaud (pentru relațiile profesionale*) sau Coser (pentru funcția conflictului*) Insistînd asupra caracterului endogen al procesului, paradigma marxistă permite explicarea situațiilor de dezechilibru care conduc la schimbări de sistem sau la schimbări structurale Astfel, pentru Dahrendorf, conflictele de autoritate, dacă sînt globale modifică structura societății în ansamblu

A doua dificultate, întîmpinată atît de către Parsons, cît și de Rostow, Sorokin sau Sahlins rezidă în formularea unei teorii generale a societății sistemul social este un tot care evoluează în vederea unei mai mari adaptări Există legi* de dezvoltare ele pot fi economice (Rostow), nu sînt neapărat liniare (Sorokin), dar conduc societățile spre o mai mare pozitivitate Dubiile în legătură cu legile condiționale și structurale fac improbabilă existența unor teorii de tipul acesta

Pot fi opuse totuși atît de ușor două feluri de a înțelege schimbarea? Întrebarea este de ordin epistemologic În *Anthropologie structurale deux*, Levi-Strauss releva faptul că „cioplirea și șlefuirea pietrei au coexistat uneori, cînd cea de-a doua tehnică o eclipsează complet pe prima, aceasta nu este urmarea unui progres tehnic rezultat în mod spontan din etapa anterioară, ci o tentativă de a copia în piatră armele și uneltele din metal pe care le aveau civilizațiile - mai «avansate» fără îndoială - contemporane totuși cu imitatorii lor" (1973 p 392) Progresul tehnic* nu explică deci el singur schimbarea structurală, cauzalitatea sa fiind de ordinul posibilului, utilitarului și strategicului Aceasta este și direcția urmată de Boudon atunci cînd afirmă că nu există o singură teorie a schimbării, ci o multitudine de situații de luat în considerare. Procesele pot fi endogene, exogene sau și endogene, și exogene în același timp Factorii demografici, culturali sau ideologici au sau nu un rol dominant, în funcție de context Este dificil să abandonezi concepția endogenă sau pe cea exogenă, ambele fiind marcate de tradiția filozofiei istoriei, deci de cercetarea în direcția evoluției De asemenea, nu este simplă nici adoptarea unei epistemologii* bazate pe regularități statistice Criteriul adevărului și falsului trebuie abandonat în favoarea procedurilor de infirmare și de confirmare în relație constantă cu realitatea Dar, în definitiv, aceasta nu înseamnă oare că „pluralismul rațional", ce caracterizează demersul științific modern, potrivit lui Gaston Bachelard (cf *La Philosophie du non*, 1970 p 140), devine constitutiv modului de cunoaștere sociologică?

▷ Conflicte ▷ Determinism ▷ Efecte perverse ▷ Ideologie ▷ Lege ▶ Obiectivarea cunoștințelor ▶ Paradigme sociologice ▷ Valori.

● ADAM Gerard REYNAUD Jean-Daniel, **Conflits du travail et changement social**, Paris, PUF 1970

BOUDON Raymond, *La Place du desordre Critique des theories du changement social* Paris PUF 1984

CASSIRER Ernst *La Philosophie des Lumières* trad fr Paris, Fayard, 1966 (prima ediție 1932)

COSER Lewis A, *Les Fonctions du conflict social*, trad fr, Paris, PUF 1982 (prima ediție 1956)

CROZIER Michel, FRIEDBERG Erhard *L'Acteur et le systeme Les contraintes de l'action collective* Paris, Le Seuil, 1981

DAHRENDORF Ralf *Classes et conflits de classes dans la societe industrielle*, trad fr, Paris-La Haye, Mouton 1981 (prima ediție 1957)

MENDRAS Henri, FORSE Michel, *Le Changement social Tendances et paradigmes*, Paris A. Colin, 1983

SAHLINS Marshall, *Âge de pierre, âge d'abondance*, trad. fr., Paris, Gallimard, 1976 (prima ed. 1972)

TOURAINE Alain, *Production de la société*. Paris, Le Seuil. 1973

WEBER Max, *L'Éthique protestante et l'esprit du capitalisme*, trad. fr., Paris. Plon. 1967 (prima ediţie, 1920).

Scientificitate (norme de ~) (Scientificité; normes de) ▶ Metodologia cercetării în ştiinţele sociale

Scientism (Scientisme) Tendinţă de a face din cunoaşterea empirică şi experimentală absolutul cunoaşterii Prin extensie credinţa în progresele nelimitate ale ştiinţei

Sectă (Secte) Termen folosit in mod tradiţional intr-o manieră peiorativă pentru a desemna grupurile de indivizi care profesează o doctrina născută la marginea sau ca reacţie la o Biserică* sau o tradiţie religioasă dominantă Elaborarea de către M Weber a tipului ideal Biserică (instituţie de mintuire) şi sectă (grup contractual) rămine la baza analizelor contemporane (cf M Weber *L'Éthique protestante et l'esprit du capitalisme*, 1904-1905 trad fr Paris Plon, 1964)

Incepind cu 1960 au apărut secte de un tip nou cel mai adesea de origine orientala (Moon Krishna etc) şi prezentind caracteristici sensibil diferite de sectele protestante organizare piramidală antiintelectualism refuz al politicii recrutare din clasele mijlocii Semnificaţia lor sociologică nu este deocamdată decit parţial elucidată Cf in legatură cu acest subiect J Séguy „Sectes et sociétés" in *Encyclopaedia Universalis* vol 20 1989 ▶ Biserică > Religie

Secularizare (Sécularisation) Trecere de la sacru la profan Proces de laicizare (mai ales începind cu secolul al XIX-lea) În anii '60, problematica modernităţii declinul practicilor religioase pierderea influenţei Bisericii* (cf anchetele lui G Le Bras şi F Boulard) În zilele noastre numeroase semne de întrebare: a se vedea, îndeosebi, lucrarea lui D Hervieu-Léger şi F Champion, *Vers un nouveau christianisme?*, Paris, Le Cerf, 1986.

Segmentare (Segmentation). Cf. problematica dualismului sau excluderii.

> Discriminare > Piaţă primară şi piaţă secundară ▶ Muncă (sociologia ~)

Segregare (Ségrégation) Etimologic, semnifică a se separa de turmă Problematica apartheidului sau discriminării* sociale Cf lucrarea lui R Williams *Strangers next Door Ethnic Relations in American Communities*, Englewood Cliffs (N J), Prentice Hall 1964 Prin extensie. separare impusă, mai mult sau mai puţin radicală, a unor persoane sau colectivităţi în funcţie de vîrstă. sex, nivel de instrucţie sau condiţie socială

Simbol (Symbole) Legatura de semnificaţie, cel mai adesea convenţională, intre o semnificaţie (obiectul sau ideea de reprezentat) şi un semnificant (forma luata de reprezentare) Cf lucrarea lui G Durand, H Corbin sau P Ricoeur ▶ Viaţa cotidiana (sociologia ~)

Simulare (Simulation) Substitut al experimentării* Recurgere la tehnici de modelare Metoda de tip previzionist, fiecare scenariu admiţînd mai multe variante în funcţie de valorile atribuite unui parametru sau altul Este vorba astfel de a programa anumite procese teoretice şi de a observa ce gen de modificare induc acestea Cf contribuţia lui J -P Grémy in R Boudon *Les Mathematiques en sociologie*, Paris PUF, 1971, cap XI p 241-263 ▶ Obiectivarea cunoştinţelor

Simţ comun (Sens commun) Ansamblu de opinii sau de credinţe* admise în cadrul unei societăţi date şi considerate ca a se impune oricărui spirit rezonabil Permite indivizilor să îşi orienteze conduitele O aceeaşi convingere „pentru că ştiu ca este astfel" atunci „acesta este cu adevărat cazul" De la Thomas Reid (1710-1796) la George Moore (1873-1958), o lunga tradiţie Dacă ne situam în prezent într-o perspectivă bachelardiană (ruptura epistemologică), necesitatea de a combate prenoţiunile*, de a rupe cu eviden-

ţele primare. ▶ Viaţă cotidiană (sociologia ~) ▶ Reprezentări sociale

Sindicalism (Syndicalisme). Legea Le Chapelier (14-17 iunie 1791) a interzis, în timpul Revoluţiei franceze, toate adunările profesionale, a trebuit să se aştepte aproape un secol pentru ca să fie oficial admisă libertatea sindicală, libertate în acelaşi timp individuală şi colectivă. Primele sindicale *(trade unions)* au apărut în Marea Britanie, în strînsă corelaţie cu dezvoltarea manufacturilor. Născut din maşinism, apărut din separarea muncii şi capitalului, sindicalismul relevă o logică diferită de cea a corporaţiilor moştenite din evul mediu. În funcţie de ţară, de tradiţiile culturale şi de raporturile de forţă, mişcarea sindicală a optat pentru mai multe căi: unitatea sau pluralismul, abordarea reformistă sau opţiunea revoluţionară, acţiunea revendicativă sau politica contractuală. Sindicatele intervin în mod direct sau indirect, în numeroase domenii. Să cităm:

- condiţiile de muncă (durata săptămînii de lucru, igiena, securitate etc.)
- salariile, interesare şi participare*
- formaţia
- negocierea colectivă

Ele sînt de altfel chemate să îşi spună părerea într-un anumit număr de instituţii (în Franţa - n.tr.): Consiliul economic şi social, Comisariatul general pentru plan, Comitetul naţional al preţurilor, Comisia consultativă pentru drepturile omului, Agenţia pentru dezvoltarea educaţiei permanente.

Organizaţiile cele mai reprezentative participă, de asemenea, la consiliile de administraţie ale întreprinderilor naţionale mixte şi fac parte, în Funcţia publică, din comitetele paritare ale diferitelor administraţii.

În faţa restructurării aparatului productiv şi a noilor modele de gestiune a mîinii de lucru, se dovedesc necesare anumite adaptări pentru remedierea crizei militantismului* şi atenuarea unei eventuale derive către „sindicraţie" (reapariţia corporatismului, cramponarea de apărarea avantajelor cucerite). ▶ Muncă (sociologia ~)

Sinucidere (Suicide). O analiză clasică: cea a lui Durkheim (1897). Definiţie: „Orice caz de moarte care rezultă direct sau indirect dintr-un act pozitiv sau negativ, îndeplinit de către victima însăşi, care ştia că va trebui să producă acest rezultat". Critica interpretărilor psihologizante în termeni de „predispoziţie" sau de „imitaţie*". Problematica integrării*. Metoda variaţiilor concomitente: analiza corelaţiilor* (variabile sex, vîrstă*, religie*, categorie socio-profesională*, localizare geografică...). Stabilirea unei tipologii: egoism, altruism*, fatalism şi anomie*. O teză: „Curentele suicidogene au ca origine nu individul, ci colectivitatea". Numeroase discuţii (de la M. Halbwachs la J. Baechler). Cf. lucrarea lui C. Baudelot şi R. Establet: *Durkheim et le suicide*, Paris, PUF, 1984.

Sistem (Système). Din gr. *systema* - adunare, reuniune. Evocă o „ordine în care diferitele părţi se susţin reciproc" (Condillac). Ansamblu de elemente materiale sau nu care depind reciproc unele de altele în aşa fel încît să formeze un tot organizat. Trei caracteristici esenţiale (L. von Bertalanffy, G. Bateson): capacitate de adaptare, homeostazie, bucle de retroacţiune. Numeroase aplicaţii: ştiinţe politice (K. Deutsch, D. Easton), comunicare (A. Wilden), relaţii economice internaţionale (F. Braudel, I. Wallerstein). A se face distincţia între sisteme închise şi sisteme deschise. ▶ Obiectivarea cunoştinţelor

Sociabilitate (Sociabilité). Diverse perspective: caracter „sociabil" al indivizilor, aptitudine psihologică de a intra în contact cu celălalt, model de relaţii publice (opuse celor private) caracteristice unui grup sau chiar unei societăţi, comportamente exprimînd formele concrete luate de legătura socială: raporturi cu înrudirea*, vecinătatea, angajamentul asociativ, ieşiri şi recepţii. În această ultimă accepţie, pot fi distinse, o dată cu M. Forse, o formă „internă", întoarsă către familie, şi o formă „externă", orientată către prieteni, relaţii în sens larg (cf. M. Forse, „La sociabilité", *Économie et Statistique*, nr. 132, aprilie 1981). A se citi, de asemenea, arti-

colele „Pratiques alimentaires et sociabilité", în *Revue française de sociologie*, nr. 4, 1980. ▶ Cultură ▷ Grup (dinamică de ~) ▶ Viață cotidiană (sociologia ~) ▷ Sociometrie

Socialism (Socialisme). Termen apărut la începutul secolului al XIX-lea. Se referă la „cei care, în această lume, nu văd mântuirea decît în reconstrucția completă a ordinii sociale". Mai precis, ideologie în slujba mișcării muncitorești. Denunțare a nedreptăților și inegalităților* Critică a principiului „*laisser faire, laisser passer*" Numeroase variante: utopic, anarhist, științific, de stat, bazat pe autogestiune. Desemnează, în tradiția marxist-leninistă, faza tranzitorie între capitalism* și comunism*. Cf. J. Droz, *Histoire générale du socialisme* (4 vol.), Paris, PUF, 1974-1978

Socializare (Socialisation). Concept ce ocupă un loc ambiguu în sociologie, central pentru unii, secundar pentru alții. În psihologia socială desemnează procesul prin care indivizii învață modurile de a acționa și de a gîndi despre mediul lor, le interiorizează, integrîndu-le personalității lor și devin membri ai unor grupuri în care capătă un status specific. Socializarea este deci în același timp învățare*, condiționare și inculcare, dar și adaptare culturală, interiorizare* și încorporare. Termenul își gasește locul în curentele teoretice foarte diverse ca antropologia culturală, psihanaliza, psihologia genetică sau interacționistă.

La Durkheim, importanța conștiinței colective* (transmiterea, de la o generație la alta, a normelor* și tradițiilor*, rolul educației morale, construirea unei identități* plecînd de la dualitatea originală între egoism și altruism).

Trebuie să distingem bine, după Weber, socializarea asociativă, prin acord voluntar, și socializarea instituțională, prin impunerea de reguli și dominația* puterii* legitime.

Corespunde, la Parsons, unei adaptări de tip funcțional. O altă perspectivă: cea a *habitus*-ului* (transformarea diferențelor sociale în diferențe individuale, prin inculcarea și încorporarea practicilor și reprezentărilor* grupurilor ce împărtășesc aceleași condiții de existență).

Noile abordări se străduiesc să depășească anumite clivaje și consideră socializarea ca o tranzacție între sistemele definite prin reguli și valori* și indivizii ce își dezvoltă propriile strategii* (cf. C. Dubar, *La Socialisation: construction des identités sociales et professionnelles*, Paris, A. Colin, 1991) ▶ Comportament politic ▶ Paradigme sociologice

Socio-stiluri (Socio-styles). Abordările în termen de stratificare* (nomenclator PCS* mai ales) au în comun faptul că sînt construite esențialmente plecînd de la criterii socio-economice. Ele ignoră alte surse de diferențiere, cum ar fi valorile* sau reprezentările* Pentru cercetătorii de la CCA (Centre de Communication Avancée), francezii pot să fie repartizați în cinci mari „mentalități*", se disting astfel cele centrate pe ego, decalate, activiste, materialiste și rigoriste. Fiecare rubrică se descompune ea însăși în socio-stiluri. De exemplu familia „decalaților" (cei care refuză criza industrială și dau prioritate aventurilor individuale) cuprinde „profitorii" (care doresc „să se bucure la maximum de confortul modern fără a se lăsa înrolați"), „diletanții" (care ar dori „să se realizeze în afara drumurilor bătătorite și a instituțiilor"), „anarhiștii" (care înțeleg „să rămînă fără a se supune fără a face concesii"). Cf. B. Cathelat, *Styles de vie* (vol. I, *Cartes et portraits*; vol. II, *Courants et scenarios*), Paris, ed. d'Organisation, 1985

Adoptarea acestui tip de demers nu poate fi facută fără probleme. „Dacă lăsăm deoparte gelozia și dificultatea de evaluare a lucrarilor aflate la adăpostul unui secret de fabricație care este de ordin comercial, rezervele universitarilor au doua fundamente: primul îl reprezintă relativa ambiguitate a numeroaselor rezultate pe care analiza le face sa spună ceva, al doilea este constatarea unei cvasiabsențe de referire la împărțirea societății în clase* sau chiar în straturi" (J. Lautman, în *Encyclopaedia Universalis*, simpozion 1985, p. 640). A se citi de aseme-

nea articolul lui N. Herpin (în *Revue française de sociologie*, 27 (2), aprilie-iunie 1986, p. 265-272) ▶ Viaţă cotidiană (sociologia ~)

Sociobiologie (Sociobiologie). Teorie propusă în 1975 de către E. Wilson (*L'Humaine Nature, essai de sociobiologie*, trad. fr. Paris, Stock, 1979). Se prezintă ca „studiul ştiinţific al bazei biologice a tuturor formelor de comportament social al organismelor, inclusiv omul". Dacă ideea nu este recentă, teza ia un aspect particular, ea apărînd ideea că fiinţele vii se comportă în aşa fel încît să îşi optimizeze cîştigurile, cel mai preţios dintre ele fiind genele lor.

Datele geneticii moderne şi incapacitatea de a explica existenţa şi diversitatea culturilor constituie principalele critici adresate acestei teorii.

Sociologism (Sociologisme). Termen cu tonalitate peiorativă aplicată adepţilor lui Durkheim şi, mai general, tuturor celor care se înscriu într-o perspectivă holistă*. Denuntarea „realismului totalitar" (expresia îi aparţine lui J. Piaget). Cf. F. Bourricaud, „Contre le sociologisme: une critique et des propositions", *Revue française de sociologie*, 16 (suplim.), 1975, p. 583-603 ▶ Paradigme sociologice.

Sociometrie (Sociométrie). Pentru J. Moreno, sociometria are ambiţia de a studia matematic caracterele psihologice ale unei populaţii şi de a desprinde modele de interrelaţii spontane * între indivizi (sisteme de preferinţe, de atracţii şi de repulsii reciproce). În sens larg, sociometria acoperă un ansamblu de tehnici (test sociometric, psihodramă, sociodrama, joc de rol).

Testul sociometric, în mod deosebit, se prezintă ca o tehnică de factură cantitativă ce permite descrierea jocului de forţe care apropie sau îndepărtează membrii unui grup restrîns. Aflînd de la fiecare subiect cu cine i-ar face plăcere sau nu să se asocieze într-o situaţie comună sau alta, se pot aprecia grafic într-o sociogramă relaţiile de simpatie, de antipatie sau de indiferenţă, se poate pune un diagnostic de sociabilitate*, în acelaşi timp personală şi colectivă, şi se poate măsura astfel gradul de integrare* socială. Să notăm că dacă această procedură are o slabă forţă teoretică, practicarea sa rămîne foarte răspîndită, dată fiind simplitatea punerii sale în practică şi cantitatea importantă de informaţii culese.

Solidarism (Solidarisme). Doctrină dezvoltată la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi care face din solidaritatea* dintre cetăţeni fundamentul moralei sau al vieţii în societate. Numeroase scrieri: E. Durkheim (1893), L. Bourgeois (1897), C. Bouglé (1907), L. Duguit (1922).

Solidaritare (Solidarité). Trebuie să facem deosebirea, o dată cu Durkheim, între solidaritatea mecanică (sau prin similitudine, exemplul clanului* sau al tribului*) şi solidaritatea organică (principiul diferenţierii în societăţile occidentale). În primul caz, dreptul* este represiv, în al doilea restitutiv. În zilele noastre politici de reglare* sau de redistribuire (problematica Statului-providenţă*). Cf. volumul IV din *Traité de science politique* (sub coordonarea lui M. Grawitz şi J. Leca), Paris, PUF, 1985.

Sondaj (Sondage). Tehnică de investigare ce constă în analizarea unui eşantion* (zis „reprezentativ"), pentru a afla tendinţele caracteristice ale populaţiei din care este extras. Aplicată la origine fenomenelor de opinie, această procedură este folosită în prezent în mod curent şi se aplică în domenii foarte variate. Numeroase semne de întrebare (cf., de exemplu, M. Brûle, *L'Empire des sondages. Transparence ou manipulation*, Paris, R. Laffont, 1988) ▶ Anchete.

Stat (État). Actor şi instituţie în acelaşi timp (cf. analizele şcolii *Public Choice* ului J. Buchanan, G. Tullock). Concepţia clasică: studierea faptelor de dominare*, de autoritate* şi de putere* (cf. interogaţiile relative la „exercitarea monopolului violenţei fizice legale"). Interes, în zilele noastre, pentru po-

liticile publice. recurs la sociologia deciziei*, a organizațiilor* și a acțiunii colective* ▶ Comportament politic

Stat providență (État-providence). Apărut în anii '30, termenul de stat providențial evocă în același timp obiective de echitate și strategii de intervenție (*Welfare*). Această prezența sporită se manifestă prin creșterea taxelor obligatorii, dezvoltarea infrastructurii și extinderea cheltuielilor sociale. Teoriile birocrației* explică într-o mare măsură această evoluție: funcționarea serviciilor publice implică mai multe directive și un număr din ce în ce mai mare de experți. O dată cu criza politicile keynesiene par să fi pierdut din eficacitate. Mărirea presiunii fiscale antrenează efecte de substituție. Distracția este preferată muncii, consumul economisirii.

Curba lui Laffer se bazează pe această argumentare și reia celebrul mesaj al lui David Hume: „Nu pretind că sînt apologetul tuturor taxelor: afirm, dimpotrivă, că acestea distrug industria și aduc poporul la disperare atunci cînd sînt exorbitante (...). Legislatorul preocupat de bunăstarea colectivă nu trebuie să piardă niciodată din vedere punctul în care creșterea impozitelor încetează de a fi avantajoasă pentru națiune, devenind dăunătoare (...). Excesul va fi singura cauză a nenorocirii." (D. Hume, „Essai sur les impôts", în *Mélanges d'Économie Politique*. I, Paris, Guillaumin, 1847, vol. 14, p. 64).

Simplul fapt de a cunoaște existența unui sistem de protecție influențează conduitele și comportamentele. Agenții nu mai sunt la fel de legați de minimizarea costurilor. Cei care beneficiază de aceste prestații se organizează în consecință și devin din ce în ce mai dependenți. Apar capcane ale sărăciei. Numeroase gospodării modeste sînt menținute în mod artificial în starea inițială, depășirea acesteia fiind practic descurajată. Asistența și clientelismul merg mînă în mînă conducînd la o „etică a închiderii". Incitarea la efort productiv sau la ameliorarea propriului statut nu mai are, astfel, nici un impact. Se regăsește, aici, problema șomajului de lungă durată*. Dimpotrivă, tradiția liberală consideră că reducerea impozitelor și cotizațiilor este o condiție prealabilă a creării de noi locuri de muncă. Privatizarea regimului asigurărilor și a celui al pensiilor este, de asemenea, privilegiată, înscriindu-se în această perspectivă (cf., în această privință, lucrările lui P. Rosanvallon și F. Ewald).

Status (Statut). La un prim nivel, ansamblul atributelor care permit actorului să joace un rol* social. Poziție ocupată în diviziunea muncii* în cadrul unui sistem dat. Cf. pentru mai multă precizie, abordările dezvoltate de R. Linton sau R.K. Merton. ▷ Grup de referință/apartenență ▷ Rol

Stări (societăți de ~) (Ordres; sociétés d'). Diferențiere după gradul de prestigiu* (onoare sau demnitate). Drepturi și îndatoriri specifice. În Europa, în societățile din timpul Vechiului Regim se distingeau astfel nobilimea, clerul și starea a treia. Cf. lucrarea lui G. Duby, *Les Trois Ordres ou l'imaginaire du féodalisme*, Paris, Gallimard, 1978. ▶ Mobilitate socială

Stereotip (Stéréotype). Apărută din cercetările nord-americane asupra tendinței de a atribui un anumit număr de trăsături ce formează clișeele unor grupuri naționale, noțiunea de stereotip (W. Lippmann, 1922) desemnează astăzi rezultatul unui proces de selectare și de schematizare, generalizînd la un ansamblu de indivizi aceleași opinii simplificate la extrem, uneori pînă la caricatură (a se vedea stereotipul despre evreu cercetat de Adorno). Rigiditatea stereotipului - caracterul său „pietrificat" - îl deosebește de prejudecata*, cu care împarte, de altfel, un rol de justificare în luările de poziție a căror bază este cel mai adesea afectivă. Cf. J. Maisonneuve, *Introduction a la psychosociologie*, Paris, PUF, 1973. ▷ Atitudine ▷ Autoritar (personalitate ~) ▷ Opinie ▷ Prejudecată

Stigmatizare (Stigmatisation). Termen utilizat de curentul interacționist*. Marcare a unui individ de către instituții sau grupuri, plecînd de la practici interpretate ca simp-

tome de maladie sau devianţă*. Stigmatizarea intervine la capătul unui proces de ostracizare, de abandon, de respingere (de unde impunerea unui statut de marginalitate*). Interiorizarea* represiunii şi sentimentul de frustrare* sînt însoţite de o retragere în afara lumii sociale. Două lucrări importante ale lui E. Goffman, *Asiles. Études sur la condition sociale des malades mentaux*, trad. fr., Paris, Minuit, 1968 (prima ediţie 1961), şi *Stigmates. Les usages sociaux des handicaps*, trad. fr., Paris, Minuit, 1975 (prima ediţie 1964).

Stiluri de viaţă (Styles de vie) > Sociostiluri

Strategie (Stratégie) Analiza strategică s-a dezvoltat în Franţa în principal prin intermediul lucrărilor lui Michel Crozier. Importanţa relaţiilor de putere* a principiului de raţionalitate* limitată. ▶ Mişcări sociale ▶ Organizaţii (sociologia ~)

Stratificare (Stratification) Desemnează maniera în care o societate diferenţiază şi ierarhizează funcţiile. Forme foarte diferite (caste*, stări*, clase*). Teoreticienii stratificării, contrar analizei marxiste, insistă asupra faptului ca diferenţele între grupuri sînt de grad, nu de natură (Warner). ▶ Mobilitate socială

Structură (Structure) Unitate ce posedă legea sa imanentă de acţiune şi de dezvoltare, avînd o cauzalitate proprie şi realizînd o individualitate funcţională. Mai general, ansamblu de elemente interdependente formînd un sistem*. Trei caracteristici importante: totalitate, transformare, autoreglare. Cînd forma* se defineşte prin opoziţie cu materia care îi este străina, structura nu are un conţinut distinct: ea este conţinutul însuşi, însuşit într-o organizare logică concepută ca o proprietate a realului (cf. în legătură cu acest punct, lucrările lui J. Piaget şi C. Lévi-Strauss). Adesea sinonimă cu configuraţia (*Gestalt, pattern**). A se vedea lucrarea lui R. Boudon, *A quoi sert la notion de structure? Essai sur la signification de la notion de structure dans les sciences humaines*, Paris, Galtimard, 1968

Structură socială (Structure sociale) Trimite la un principiu de coerenţă şi interdependenţă. Cf. lucrarea lui G.P. Murdock, *Social Structure* (prima ediţie 1949, trad. fr., Paris, Payot, 1972) > Stratificare

Structuralism (Structuralisme). ▶ Obiectivarea cunoştinţelor

Structurare (teoria ~) (Structuration; théorie de la) Îşi propune să studieze „condiţiile care guvernează continuitatea sau transmiterea structurilor şi, în consecinţă, reproducerea sistemelor sociale". Dorinţa de a depăşi tradiţionalele opoziţii fapt/teorie*, explicare*/înţelegere*, determinism*/liber-arbitru. Lucrarea de referinţă este cea a lui Anthony Giddens, *La Constitution de la societe. Elements de la theorie de la structuration*, trad. fr., Paris, PUF, 1987 (prima ediţie 1984). Trei niveluri de reflecţie sînt aici privilegiate: semnificaţia, dominarea* şi legitimarea (a se vedea tabelul de la pagina următoare). ▶ Paradigme sociologice

Structuro-funcţionalism (Structuro-fonctionnalisme) Referire la lucrările lui T. Parsons (1902-1980). Cf. în mod deosebit *The Social System* (Glencoe, The Free Press, 1951). Începînd cu anii '60, perspectiva se modifică: se vorbeşte despre „funcţionalism* sistemic". Cf., în legătură cu aceasta, contribuţiile lui G. Rocher şi F. Bourricaud. ▶ Obiectivarea cunoştinţelor

Studiu de caz (Étude de cas). Recurs la monografii*, istoria vieţii* sau documente personale. Informaţiile culese servesc astfel drept suport unor analize globale. ▶ Obiectivarea cunoştinţelor

Subcultură (Sous-culture) ▶ Cultură

Substanţialism (Substantialisme) ▶ Paradigme sociologice

STRUCTURALUL (STRUCTURI)	DOMENIUL TEORETIC	ORDINE INSTITUŢIONALĂ
Semnificaţie	Teoria codificării	Ordini simbolice/moduri de discurs
Dominaţie*	Teoria resurselor de autoritate Teoria resurselor de alocare	Instituţii politice Instituţii economice
Legitimare*	Teoria reglementării normative	Instituţii legale

(*Sursa*. GIDDENS A. *La Constitution de la société. Eléments de la théorie de la structuration*. Paris, PUF, 1987, p. 80.)

Şomaj (Chômage). Inactivitate forţată, totală sau parţială, a unui individ sau a unei părţi a forţei de lucru dintr-o ţară. Două sigle importante (în Franţa - n.n.) PSERE *(population sans emploi à la recherche d'un emploi* - populaţie fără loc de muncă, în căutarea unui loc de muncă) şi DEFM *(demandeurs d'emploi en fin de mois* - solicitatori de loc de munca la sfîrşitul lunii). Prima siglă se referă la definiţia reţinută de BIT *(Bureau International du Travail)*, cea de-a doua la statisticile ANPE *(Agence Nationale pour l'Emploi)*. Şomajul poate fi fricţional sau sezonier conjunctural sau structural clasic sau keynesian legat de mutaţiile tehnologice de insuficienţa cererii sau de o încetinire temporară a creşterii economice. Această îndepărtare de piaţa forţei de muncă este adesea sinonimă cu decăderea sau stigmatizarea* (cf. lucrările lui R. Ledrut şi D. Schnapper). ▶ Muncă (sociologia ~)

Şomaj de lungă durată (Chômage de longue durée). Indiferent de sursele utilizate, şomajul de lungă durată (mai mult de un an) este în progresie constantă. Fie că este vorba de efective, de partea relativă sau de vechimea medie, indicatorii reţinuţi confirmă această tendinţă. Amploarea fenomenului conduce, în consecinţă la „banalizarea" lui. În realitate, fenomenul cuprinde situaţii foarte eterogene. Astfel, pot fi puse în evidenţă:

- un <u>şomaj de excludere</u>, reprezentativ pentru lucrătorii mai vîrstnici,
- un <u>şomaj de inserţie</u>, propriu celor sub 25 de ani
- un <u>şomaj de reconversiune</u>, legat de restructurările industriale.

Aceste trei componente nu evoluează în acelaşi ritm. Din 1985 şomajul de excludere este în scădere. Dimpotriva, şomajul de reconversiune - caracterizat de creşterea numărului concedierilor din motive economice -, precum şi şomajul de inserţie - corelat cu creşterea procentului activităţii feminine la vîrste intermediare - se menţin la un nivel ridicat.

Dacă asemenea fenomene se observa în toate ţările membre ale OCDE (*Organisation de cooperation et de developpement economiques* - Organizaţia de cooperare şi de dezvoltare economică - n.tr.), totuşi de la o ţară la alta se manifestă importante disparităţi. Numărul şomerilor de lungă durata este foarte mare în Spania, Olanda şi Belgia. Alte regiuni sînt, dimpotrivă, relativ ocolite de acest fenomen (America de Nord, Scandinavia). Aceste diferenţe depind de diverşi factori. Este vorba de la caz la caz, de repartizarea populaţiei active, de structurile industriale sau de nivelul de calificare. Trebuie menţionate, de asemenea, şi variabilele instituţionale (influenţa legislaţiei, organizarea protecţiei sociale şi dinamica relaţiilor contractuale).

Acţiunile de combatere combină garantarea resurselor cu politici de calificare şi măsuri de inserţie. Ele devin din ce în ce mai „autonome" (specifice în funcţie de populaţia avută în vedere).

T

Tabu (Tabou). Cuvînt de origine polineziană, care semnifică, pe de o parte ceea ce este în acelaşi timp prohibit şi sacru*, pe de altă parte, fiinţa lovită de interdicţie Se aplică persoanelor, actelor, lucrurilor, locurilor, momentelor Prin extensie, interdicţie de ordin religios magic sau superstiţios, fără motivaţie raţională şi a cărei transgresare antrenează o sancţiune de origine supranaturală Legat de categoria impurului Joacă un rol de reglare ce permite îndepărtarea a ceea ce ameninţă condiţia umană

Taxinomie sau taxonomie (Taxinomie ou taxonomie) Ştiinţă a clasificării Punere la punct, exhaustivă („fără omisiune, nici dublă folosinţă")

Taylorism (proces al ~) (Taylorisme; proces du). Teoretizat de către Adam Smith (*La Richesse des nations*, 1776) „principiul specializării" (parcelarea sarcinilor) se manifestă prin *economies d'echelle* (economii bazate pe reducerea costurilor de producţie ale unei întreprinderi consecutivă unei creşteri a dimensiunilor sale - n tr) şi prin creşterea productivităţii Surplusul astfel creat se traduce printr-o scădere a preţurilor relative şi o creştere a puterii de cumpărare Normele de consum se transformă şi asistăm la o difuziune masivă de bunuri Această „democratizare a produselor" nu rămîne fără consecinţe Pentru tradiţia marxistă, relele provocate de organizarea ştiinţifică a muncii* (preconizată de F W Taylor) şi apariţia modului de retribuire prin salariu* (obţinut din plusvaloare*) nu pot fi trecute sub tăcere Prizonier al ritmurilor de lucru, deposedat de îndemînarea sa, muncitorul este „alienat". obiectul pe care îl fabrică nu îi aparţine. O dată cu G Friedmann (*Le Travail en miettes*, Paris, Gallimard, 1956), se fac consideraţii mai concrete Sînt denunţate cu vigoare zgomotul, oboseala, „exploatarea*". Revendicările nu sînt numai salariale, ele conţin şi alte aspiraţii, participare*, dezvoltare personală..

Oricare ar fi curentul de gîndire la care ne referim (cercetare operaţională, relaţii umane*...), recomandările merg în sensul autonomiei, polivalenţei şi descentralizării informaţiei ▶ Muncă (sociologia ~)

Tehnică (Technique) ■ Francezii nu s-au reconciliat încă deplin cu tehnica Desigur, ei admit importanţa invenţiilor cred în ştiinţă, dar nu au încredere în aplicaţiile industriale ale progresului ştiinţific Pentru ei, inovaţiile* nu sînt bune decît atunci cînd se referă la activităţi dezinteresate

■ Această atitudine rezervată, respectiv neîncrezătoare, este împărtăşită şi de numeroşi gînditori Alţi autori raţionează în mod diferit. Astfel, pentru Jean Fourastié, efectele maşinismului sînt manifeste Într-o carte celebră (*Les Trente Glorieuses*, Paris, Fayard 1979), el analizează şi compară acelaşi sat, Douelle-en-Quercy într-un interval de 30 de ani În 1949, în această comunitate rurală speranţa de viaţă nu depăşea 60 de ani şi numai un număr limitat de indivizi erau şcolarizaţi Majoritatea oamenilor trăiau din munca în agricultura nivelul de trai era scăzut iar alimentaţia reprezenta 70% din bugetul gospodăriilor Trebuie sa adăugam ca străinii şi noutăţile inspirau o neîncredere prealabila oricărui contact şi că activităţile de petrecere a timpului liber erau cvasiinexistente?

În 1975 satul s-a transformat în asemenea măsură că este de nerecunoscut Puterea de cumparare este mult mai mare, sătenii posedă „confortul modern" Pleacă în vacanţa, majoritatea muncesc în sectorul terţiar, au un nivel de educaţie mult superior celui de altădată şi trăiesc mai mult În lumina acestor comparaţii, cum să te mai arăţi ostil difuzării inovaţiilor*? După Fourastié, contestarea binefacerilor progresului* vine dintr-o lipsă de recul istoric Pe termen lung, influenţa pozitivă nu este discutabilă Tehnica permite trecerea de la un „stadiu vegetativ" la un „stadiu speculativ". Intelectualii care neagă

efectele favorabile ale mecanizării ar face bine să ia în considerare ameliorarea generală a sorții populațiilor. Astăzi, aproape toată lumea poate trăi cum trăiau cîțiva privilegiați ieri și aceasta contează. Însă această apologie a modernității* nu trebuie să ne facă să pierdem din vedere anumile disfuncționalități. Civilizația actuală comportă mari riscuri și, reluînd o expresie a lui Fourastié însuși, „dacă bilanțul economistului este foarte favorabil, cele ale moralistului și sociologului nu sînt la fel" (*Machinisme et bien-être*, Paris, Minuit, 1951 p 242)

■ O altă perspectivă: teza neutralității. Activitatea tehnică în această optică, aparține sferei mijloacelor. Ea nu ne poate spune nimic despre măreția scopurilor urmărite și, mai ales, rămîne independentă față de scopurile vizate. Știința poate servi orice cauza. Pentru a da un exemplu cunoscut, tehnologia nucleara, care produce megawați din abundență, poate la fel de bine sa ducă la ameliorarea sorții speciei umane, dar și la distrugerea planetei. Ea poate fi pusă în slujba unor obiective pacifiste ca și la producerea energiei casnice dar și să fie subordonată unor scopuri războinice. Aceasta abordare a fost apărata de diferiți autori

Karl Marx în *Capitalul* (Cartea I 1867) pune în evidența consecințele negative ale mașinismului asupra condiției muncitorului. Marea industrie și automatizarea au ca rezultat o alienare din ce în ce mai mare a muncitorilor ritmurile de lucru se măresc, salariile stagnează, ziua de lucru se lungește. Evident nu mașinismul ca atare este cauza tuturor acestor rele ci sistemul capitalist, sinonim cu „exploatarea" omului de către om". O dată cu modul de producție socialist mașina redevine „buna" și contribuie la eliberarea indivizilor

La fel G. Friedmann *(La Puissance et la sagesse*, Paris, Gallimard, 1970) ne invită să reflectăm asupra „marelui dezechilibru". Acesta se definește ca fiind distanța din ce în ce mai mare dintre puterea pe care progresul tehnic o conferă omului și slăbiciunea forțelor morale care îi sînt proprii. Această distanță produce multiplicarea efectelor perverse*. „Protezele" de care dispune ființa umană ar trebui să îi permită să se elibereze de influența necesității. Ele sînt în realitate sursa unei alienări* noi și mult mai periculoase decît aceea care caracterizează starea naturii. Omul actual este pasionat de tehnică, dar această pasiune îl conduce la lipsa de măsură. Este oare posibil să te sustragi acesteia? Poate omul să învețe să își domine creațiile? După Friedmann, depășirea de sine nu se realizează decît într-un singur fel prin educație*. Trebuie deci promovată o „cultură veritabilă", ceea ce presupune o „profunda transformare a sistemelor de învățămînt"

Diagnosticul privind prăpastia din ce în ce mai mare dintre tehnică și sistemul social este confirmat de G. Gurvitch. În *La Vocation actuelle de la sociologie* (Paris, PUF, 1969) Gurvitch observă că „tehnicile au depășit structurile sociale" și că este pentru prima data că o asemenea situație se produce în istoria umanității. Dezlănțuirii tehnicilor i se alătură pericolul tehnocratic. Tehnocrații a căror autoritate se bazează pe cunoaștere posedă singuri puterea de decizie și risca sa sacrifice omul mașinii, interesele vitale unor chestiuni de aparat. Pentru Gurvitch soluția rezida în aprofundarea democrației economice adică în asocierea salariaților la luarea deciziilor

La anumiți filozofi îndoiala nu se refera numai la scopurile pe care le urmărește umanitatea, ci la tehnica însași. Este cunoscută expresia celebra a lui G. Bernanos conform căreia mașinile reprezintă „o conjurație permanentă împotriva oricărei forme de viața interioară". Această perspectiva a fost sistematizata de Heidegger în diferite scrieri (cf. mai ales, „La Question de la technique", în *Essais et conferences* trad fr. Paris, Gallimard, 1958) Pentru Heidegger, metafizica modernă se caracterizează printr-o ignorare a ființei care participă la tehnica. Este criticată concepția conform căreia mașinile nu ar fi decît simple mijloace de producere a scopurilor cele mai diverse. Tehnica nu mai este un element neutru, ea este înainte de toate un mod de dezvăluire a lumii și acest mod de

dezvăluire se singularizează prin control. Tehnicile moderne supun natura, ele o controlează. Inspectarea reprezintă pericolul suprem, căci este uitarea de sine. Pot oare să fie avute în vedere şi alte relaţii între om şi această lume? Dacă lăsăm deoparte aspectul metafizic al chestiunii, emergenţa actuală a unor tehnologii mai „blînde", mai „conviviale", luarea în considerare a poluării şi preocuparea pentru respectarea mediului lasă să se întrevadă un viitor mai favorabil

■ Avînd în vedere aceste observaţii diferite, se pare că tehnica nu întruneşte unanimitatea. Mai mult, ea îngrijorează majoritatea gînditorilor De unde importanţa analizelor relative la impactul noilor tehnologii asupra locului de muncă, formare* şi calificari* ⇝ Progres tehnic ▶ Munca (sociologia ~)

Tehnocraţie (Technocratie) Sistem de putere în cadrul căruia deciziile sînt luate de o minoritate de cadre de conducere sau de înalţi funcţionari a caror legitimitate se bazeaza pe diploma competenţa sau specializare

Tehnostructură (Technostructure) Termen folosit de economistul american J K Galbraith în diferite lucrari *(Le Nouvel Etat industriel* mai ales) Desemnează, în cadrul întreprinderii, ansamblul inginerilor şi tehnicienilor care, prin informaţiile pe care le culeg şi pe care le transmit, orientează alegerile celor care iau deciziile

Teleologie (Téléologie). Cuvînt de origine aristotelică *Telos*-ul este cauza finală a unei acţiuni ceea ce este vizat de un individ şi care declanşeaza un comportament Se opune mecanicismului, doctrină conform căreia explicarea faptelor ar rezida în jocul cauzelor eficiente ⇝ Finalitate ⇝ Istoricism

Teleonomie (Téléonomie). Studiul legilor finalităţii

Teocraţie (Théocratie). Regim politic în care puterea (*kratos*) aparţine lui Dumnezeu (*Theos*) şi este exercitată de ierarhia religioasă Pentru A. Comte (*Catéchisme positiviste*, 1852), „teocraţia se sprijină pe două instituţii conexe: ereditatea profesiilor oarecare şi preponderenţa universală a castei sacerdotale"

Teorie (Théorie). Prin opoziţie cu cunoaşterea vulgară „Ceea ce este obiectul unei concepţii metodice, organizată în mod sistematic şi depinzînd ca urmare, în forma de anumite decizii sau convenţii ştiinţifice care nu aparţin simţului comun" (P Duhem) Mai general, construcţie intelectuală prin care un anumit număr de legi sînt alăturate unui principiu din care pot fi deduse în mod riguros Pentru L de Broglie *(Sur les sentiers de la science.* Paris A Michel, 1960 p 191) teoria are ca misiune de „a face o clasificare şi o sinteza a rezultatelor obţinute, de a prezenta un tablou raţional care sa permita nu numai interpretarea a ceea ce este cunoscut ci şi, în masura posibilului, prevederea a ceea ce este înca necunoscut"

În sociologie numeroase accepţii idei directoare, codificare, paradigmă* Cf R K Merton *Elements de theorie et de methode sociologique*, trad fr Paris, Plon 1965, p 27-44 ▶ Paradigme sociologice

Terţiarizare (Tertiarisation) Creşterea numarului locurilor de munca terţiare este un fenomen care poate fi observat atît pe termen lung cît şi pe o perioadă mai recenta Limitîndu-ne investigaţiile la *Cei treizeci de ani glorioşi*, constatăm ca proporţia serviciilor creşte de la 38% din totalul persoanelor active în 1954 la 51% în 1975

Fenomenul se repetă în principalele ţari ale OCDE, cu cîteva variante locale Putem opune astfel naţiunile „cele mai industrializate", cum ar fi Germania sau Japonia, în care activităţile din sectorul serviciilor ocupă 54,2%, respectiv 57,9% din mîna de lucru, naţiunilor „cele mai terţiarizate", cum ar fi Statele Unite ale Americii (69,9% din persoanele active) sau Marea Britanie (67,4%)

Creşterea acestui sector este în general asociată declinului ţărănimii* şi redesfăşurării aparatului productiv

Teste (Tests) Tehnici statistice care permit luarea unei decizii şi respingerea sau nu a unei ipoteze referitoare la valorile unei variabile într-una sau mai multe populaţii

Testarea ipotezelor vizează compararea caracteristicilor m_1 şi m_2 pentru două populaţii utilizînd estimările x_1 şi x_2 obţinute plecînd de la culegerea datelor referitoare la două eşantioane luate la întîmplare A realiza acest test înseamnă a alege între două posibilităţi

- caracteristicile m_1 şi m_2 nu sînt diferite distanţa dintre cele două estimări x_1 şi x_2 provine din hazardul eşantionării (ipoteză nulă).

- caracteristicile m_1 şi m_2 sînt efectiv diferite

Luarea deciziei este însoţită de două tipuri de riscuri

- respingerea ipotezei nule cînd aceasta ar trebui acceptată (eroare de prima speţă)

- acceptarea aceleiaşi ipoteze atunci cînd ea ar fi trebuit să fie acceptată (eroare de a doua speţă)

Astfel. de exemplu. plecînd de la ancheta prin sondaj, se pot compara salariile anuale medii ale două categorii socio-profesionale sau frecvenţa şomajului* la bărbaţi şi la femei

Cît despre testul chi-pătrat. acesta permite validarea sau nu a unei ipoteze teoretice referitoare la distribuţia statistică a unei variabile pe baza datelor culese de la un eşantion sau altul luat la întîmplare Pot fi testate prin acest procedeu trei feluri de ipoteze (reprezentativitate omogenitate sau dependenţă)

► Metode cantitative

Thomas (teorema lui ~) (Thomas; théoreme de). Predicţie creatoare* Să reamintim aici ca William Thomas a fost unul dintre celebrii reprezentanţi ai Şcolii de la Chicago*. cf , în particular ancheta realizată împreună cu Znaniecki asupra emigranţilor polonezi în Statele Unite ale Americii (1918-1920).

Timp liber (Loisir). Potrivit lui Joffre Dumazedier. „ansamblul ocupaţiilor cărora individul li se consacră de bună voie. o dată eliberat de obligaţiile sale profesionale, familiale şi sociale". Cf şi analizele lui T Veblen (1899) asupra aşa-numitei *leisure class* (consum de tip ostentativ) Sinonim adesea cu creativitatea sau exprimarea personală (spre deosebire de munca salariată. considerată ca „sursă de alienare*" în tradiţia marxistă) În zilele noastre. problematica „timpului liber"

Tinereţe (Jeunesse). Copilăria şi adolescenţa nu sînt acceptate ca vîrste semnificative decît începînd cu secolul al XVIII-lea (cf P Ariès. *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* Paris. Plon 1960) Diferite abordări posibile (în special lucrări ale istoricilor şi demografilor)

În zilele noastre. prelungirea şcolarităţii şi disfuncţionalităţile sistemului angajărilor îi determină pe sociologi să îşi pună întrebări asupra procesului de inserţie (problematica tranziţiei profesionale) La cei mai defavorizaţi itinerarele înregistrate - şomaj* recurent sau mai rar. exercitarea unei activităţi cu program complet - rămîn strîns legate de mediul familial de rezultatele şcolare şi de natura stagiilor propuse Mediul de origine (PCS*-ul părinţilor. numărul de fraţi şi surori. climatul relaţional) reprezintă o primă axă de diferenţiere atitudinile vor evolua între revoltă dezangajare pasivitate sau participare Chiar dacă este uneori subestimată. influenţa maternă trebuie. de asemenea subliniată întrucît suscita reacţii mai mult sau mai puţin favorabile faţa de munca salariată sau de practicile domestice Şcoala îşi are şi ea propriul „filtru" Repetarea precoce a clasei va duce la conştientizarea unei „marginalizări crescînde" Procedurile de orientare vor fi considerate ca arbitrare sau neconforme cu anumite aşteptări Relaţiile cu corpul social riscă astfel să se deterioreze Intrarea în aceste „filiere de reglare" conduce cel mai adesea. la comportamente de refuz

Dacă este adevărat faptul că frecventarea liceelor profesionale *(lycées d'enseignement professionnel - LEP)* a lăsat

amintiri neplăcute, posibilitățile de riposta nu se rezumă neapărat la conduite conflictuale (fugă) sau deviante* (drog). Există şi alte opțiuni, mai puțin „devalorizante", ele presupun, totuşi, simț critic şi capacitate de adaptare Formările la care a recurs această „altă parte a tinerilor" răspund unor numeroase motivări: obținerea unor indemnizații, dobîndirea unei diplome, creşterea nivelului de competență, descoperirea unei meserii... Arbitrajele reținute corespund fie unui angrenaj, fie unei strategii*.

Suprapunerea tuturor acestor parametri permite o mai bună înțelegere a logicilor de socializare* sugerate mai sus Reprezentările* referitoare la slujbă şi la calificări nu sînt univoce şi lasă loc unor configurații multiple Am putea distinge astfel, pe urmele lui C Dubar (în *L'Autre Jeunesse*, Lille, PUL, 1987) atitudini de resemnare decalaj sau normalizare Cf., de asemenea, contribuțiile lui F Dubet sau O Galland (vezi, în legătură cu acest subiect, numărul din octombrie-decembrie 1990 al *Revue française de sociologie*) ▷ Inserția profesională a tinerilor

Tip ideal (Type-idéal) Trimite la metodologia weberiană Schema operatorie care permite înțelegerea şi darea unui sens realității Model* abstract construit plecînd de la trăsături caracteristice şi singulare Nu este vorba nici de a descrie nici de a constitui un profil mediu, ci de a gasi o structură logică, ordonînd şi înlănțuind fenomene izolate şi difuze pentru a forma un tablou de gîndire omogen

Pentru Max Weber, tipurile-ideale (cele care corespund, de exemplu, protestantismului* sau legitimității), sînt pur euristice Este necesar deci să nu fie interpretate în manieră realistă De comparat cu noțiunea de formă*, utilizată de Simmel ▶ Obiectivarea cunoştințelor

Tipologie (Typologie) ■ Construirea de categorizări este percepută, de majoritatea autorilor, ca un efort de abstractizare ce autorizează puneri la punct sau comparații Clasificînd animalele şi plantele în genuri, tipuri şi specii, ştiințele naturale selecționează criterii, determină ceea ce este esențial şi îşi oferă unelte care permit interpretarea faptelor observate

■ În sociologie, această abordare pune probleme complexe. Deosebirea între ştiințele naturale şi ştiințele sociale nu ține în primul rînd de gradul de exactitate şi de precizie al conceptelor, ci mai ales de modurile de percepere a realității: analiza exterioară a datelor trebuie într-adevăr să fie îmbogățită de înțelegerea lor interioară. Alegerea criteriilor semnificative, pentru a ajunge la o reprezentare formală coerentă, explicînd legăturile dintre trăsăturile caracteristice, se dovedeşte dificilă în disciplinele hermeneutice* în care realitățile prezintă un grad mai ridicat de singularitate

În istoria sociologiei, pot fi găsite numeroase construcții tipologice, adesea stabilite plecînd de la un criteriu unic legea celor trei stări la Comte, opoziția între comunitate* (*Gemeinschaft*) şi societate (*Gesellschaft*) la Tönnies succesiunea sistemelor de munca la Touraine

În perioada recentă, acest demers se dezvolta şi devine mai complex, în fața importanței volumului datelor de tratat În acest caz trebuie (de manieră exhaustiva) sa se distinga, in cadrul unui ansamblu de unități, grupuri omogene reciproc exclusive (adoptarea principiului fară omisiune nici dubla folosință")

De obicei sînt folosite trei proceduri

- Construirea de <u>tipuri ideale</u> modele abstracte ale realității studiate şi a căror coerență internă se apreciază prin raportarea la scheme operatorii

- Selectarea *a priori* a unor <u>criterii</u> care servesc la descrierea componentelor Se consideră în acest caz că, dintre toate combinațiile posibile, numai unele sînt realizate sau conduc la configurații stabile interpretabile sociologic. Cînd Parsons opune două tipuri de societăți pe baza unor valori specifice (universalism/particularism, realizare/calitate, neutralitate/afectivitate, specificitate/generalitate), el emite ipoteza că primul tip include un

ansamblu de caractere pe care al doilea nu le conține și reciproc

- Regruparea. prin construirea de asemănări și deosebiri, a unor unități în jurul unui mic număr dintre ele. considerate ca esențiale Se procedează atunci prin agregare. Această metodă este foarte mult utilizată în sociologie, atît pentru datele calitative cît și pentru cele cantitative

■ Demersul tipologic apare ca o etapă importantă în construcția teoretică Sprijinindu-se pe o problematică și pe ipoteze de cercetare, tipologia poate avea un rol euristic și permite astfel ameliorarea unui model explicativ

▶ Obiectivarea cunoștințelor

Tiranie (Tyrannie). Desemnează, în general. orice regim politic în cadrul căruia puterea cucerită prin uzurpare și sprijinită pe forță. se exercită în mod violent și opresiv Adesea sinonimă cu despotismul* dictatura sau autocrația* Cf L Strauss. *De la tyrannie*. trad fr . Paris. Gallimard 1983 (prima ediție 1954)

Totalitarism (Totalitarisme). Cf analizele lui H Arendt. R Aron și L Kolakowski Mai multe elemente componente ideologie* oficiala. partid unic control polițienesc. concentrarea mijloacelor de informare și de propagandă absența libertății violență* și represiune Pentru P Fidelius (in *Commentaire* nr 27, toamna 1984 p 471-476) "gîndirea totalitară" cristalizează o tendință nemijlocită a spiritului uman și anume "capitularea în fața ambivalenței lumii"

Totem (Totem). Animal sau plantă considerală ca strămoșul mitic al unui clan* De la Durkheim la Freud tentativele de explicare sînt numeroase: expresia cutumei sau a conștiinței colective*. forma cea mai primitivă a religiei Lévi-Strauss a criticat semnificația totemismului văzînd în acesta în primul rînd o reprezentare simbolică a clasificărilor sociale (cf *Le Totemisme aujourd'hui*, Paris, PUF, 1962) ▷ Clan

Tradiție (Tradition). Din lat. *traditio* - a transmite Evocă ceea ce. în cadrul unei societăți, se transmite în manieră vie prin cuvînt, scriere sau modul de a acționa Pentru Maurice Blondel (comunicare prezentată la Societatea franceză de filozofie. ședința din 3 aprilie 1919). . tradiția - conform imaginii pe care o evocă sensul activ al etimologiei - vehiculează mai mult decît idei susceptibile de formă logică ea încorporează o viață care cuprinde atît sentimente. gînduri, credințe aspirații și comportamente Departe de a considera cu vanitate cunoștințele dobîndite în secolele trecute ca pe un depozit intangibil. ea dă loc la o întreagă serie de reinterpretări posibile, care. în schimb. o mențin. o consolidează o actualizează sau o reînnoiesc În consecință. ..ea oferă printr-un fel de contact fecund ceea ce generațiile următoare au de întrepătruns și ceea ce au de legat ca o condiție permanentă de însuflețire. de participare la o realitate în care efortul individual și succesiv poate să extragă indefinit fara a o epuiza" Astfel. de exemplu activitatea teologică are drept misiune fundamentală de a face accesibila în fiecare epoca o înțelegere tot mai penetrantă a Scripturii și Cuvîntului A se vedea lucrările lui Shils și mai ales Max Weber legitimitatea de tip tradițional caracterizîndu-se prin atașamentul la cutume sau la autoritate*

Tradiționalism (Traditionalisme) Atitudine ce valorizează trecutul La origine doctrina a adversarilor Revoluției franceze (Lamennais. Bonald Maistre) care opunea experiența rațiunii ordinea progresului tradiția Luminilor În zilele noastre, adesea sinonim cu conservatorismul*, respectiv integrismul

Tranzacție (Transaction) Termen folosit în mod curent de către etnometodologi* Trimite la interacțiunile* dintre grupuri sau indivizi. Importanța negocierii sau compromisului Cf A Strauss *Negotiations. Varieties, Contexts, Process and Social Order*, San Francisco. Holden Days 1978

Trebuinţă (Besoin). La nivelul cel mai elementar, sentiment de lipsă sau de privaţiune. O distincţie clasică (ce trebuie examinată în mod critic): trebuinţe primare (care permit unui individ sau unei gospodării să subziste) şi trebuinţe secundare (a căror satisfacere apare ca superfluă). Problematica condiţionării* sociale (cf. analizele lui T. Veblen, J.K. Galbraith sau J. Baudrillard).

Triangulare (Triangulation). Principiu al „extinderii metodelor", vizînd să perceapă mai bine bogăţia şi complexitatea comportamentului uman. Punere la lucru, după colectarea datelor, a mai multor tehnici de investigare (chestionar*, studiu de caz*, observaţie* participativă...).

Trib (Tribu). În societăţile primitive, unitatea socială cea mai vastă, compusă din grupuri multifamiliale care formează segmentele primare ale acesteia. Termen părăsit astăzi de antropologi în favoarea celui de etnie*, dar care revine sub formă metaforica în vocabularul curent (de exemplu, „tribul planetar" la McLuhan).

Ţărănime/ruralitate (Paysannerie/ruralité). Să examinăm, mai întîi, transformarile din agricultura. Pînă în 1945, Franţa nu se angajase în totalitate în procesul de industrializare. Această realitate a fost observată şi apreciată în mod diferit de către istorici: unii dintre ei vad în asta confirmarea tezei „intîrzierii hexagonale", alţii, mai numeroşi astăzi, pun accentul pe constituirea unui „mod de dezvoltare original". Oricum, începînd cu anii '50, mutaţiile din economia franceză se accelerează. Acea parte a populaţiei active din agricultură descreşte în mod regulat: 27% în 1954, 15% în 1968, 6% în 1990. Această diminuare arată dispariţia ţărănimii tradiţionale, centrată pe autoconsum, economisire şi cultul virtuţilor ancestrale. În locul său, apare o agricultură de tip capitalist, sub presiunea intensificării schimburilor şi a Europei verzi.

O dată cu realizarea spaţiului comunitar, acum trebuie să fii competitiv. Agricultura modernă se sprijină pe o utilizare din ce în ce mai importantă a unor consumuri intermediare şi pe comercializarea produselor. În acest context, muncitorii agricoli sînt la concurenţă cu maşinile, iar mica ţărănime constată că încet, încet i se diminuează efectivele. Tinerii agricultori sînt mai bine educaţi decît predecesorii lor, ei îşi prelungesc perioada de studii şi nu ezită să investească şi să solicite ajutorul băncilor. Constrîngerea este, într-adevăr, foarte puternică: a te dezvolta sau a pieri. Astăzi, cultivatorii sînt veritabili proprietari de întreprinderi şi de altfel revendică acest titlu. În plus, lucrarea pămîntului este din ce în ce mai puţin despărţită de activităţile industriale sau de sectorul terţiar. Înainte de a se lansa în producerea a ceva trebuie să studiezi dinamica pieţelor şi răspîndirea microinformaticii facilitează operaţiile de gestiune. Sectorul primar nu mai este izolat: el este legat de ansamblul societăţii printr-o adevărată ţesătură de relaţii. Muncile agricole se aseamănă astfel din ce în ce mai mult cu alte activităţi.

Totuşi, aceasta tendinţă nu este generala. O dată cu criza, declinul nu mai este chiar atît de accentuat. Dificultăţile întîlnite suscită poziţii de repliere către o agricultură tradiţională în care partea autosubzistenţei este ridicata. Cîştigurile sînt modeste, dar riscurile de a pierde sînt de asemenea reduse la minimum. Micii cultivatori îşi completează veniturile prin munci sezoniere sau prin activitatea salariată a soţiei. Asemenea strategii se potrivesc cu anumite aspiraţii, cum ar fi „reîntoarcerea la pămînt" sau „nevoia înradăcinării". Se observa o recrudescenţă a interesului pentru pămînt: departe de relele oraşului, noii locuitori ai satelor caută să pună la punct un spaţiu de convieţuire şi să dezvolte curente de schimb susceptibile a-i favoriza pe cei care rămîn ataşaţi de pămînt. Cf. lucrările lui B. Kayser, H. Mendras, M. Jollivet şi alţii.

U

Uniune liberă (Union libre) Coabitare în afara căsătoriei ▶ Familie (sociologia ~)

Urbanizare (Urbanisation) Fenomen dintre cele mai caracteristice societăţii de masă* Traduce proliferarea structurilor urbane, ştergerea limitelor oraşului tradiţional în profitul vastelor aglomerări urbane, concentrarea mărită a populaţiilor şi activităţilor într-un spaţiu limitat De exemplu, mai mult de 90% din populaţia Regatului Unit al Marii Britanii locuieşte actualmente într-un oraş şi, în 1980, 22% din populaţia Statelor Unite ale Americii trăia pe mai puţin de 2% din teritoriul acestei ţări în giganticul ansamblu al megalopolisurilor situate pe coasta Atlanticului. Cercetările privind fenomenul urban, deosebit de numeroase au căutat să măsoare relaţiile între diferitele componente ale vieţii sociale, comportamentele individuale şi urbanizare Cf. contribuţiile lui Simmel, ale Şcolii de la Chicago* ale lui M Castells, H Lefebvre sau R Ledrut

Utilitarism (Utilitarisme) Doctrină care plasează valoarea supremă în utilitate Trei autori importanţi J Bentham (1748-1832), J.S Mill (1806-1873) şi H Sidgwicz (1838-1900) Exaltarea meritului personal, a gustului pentru risc şi a spiritului de competiţie Model al lui *Homo oeconomicus* (calcul al durerilor şi plăcerilor) Tema asocierii sau armonizării intereselor

Utopie (Utopie) Juxtapunere a cuvintelor greceşti *topos* - loc şi *ou* - auxiliar pentru negaţie Nume dat de Thomas More (1478-1535) ţării imaginare descrise în lucrarea sa *De optimo reipublicae statu, deque nova insula Utopia* (1516) Temă recurentă în toată literatura occidentală: Cetatea lui Platon în *Republica*, abaţia lui Thélème la Rabelais, *Călătoria în Icaria* a lui Cabet. Diferite forme (milenarism) sau realizări (falanstere). În limbajul curent, adesea sinonimă cu himera sau iluzia. Valoare totuşi creatoare (Sorel), euristică (Lalande) sau estetică şi premonitorie (Comte). La Mannheim (1929) se opune ideologiei*

V

Valori (Valeurs) Preferinţe sau principii ce definesc principalele orientări ale acţiunii Orientează şi legitimează regulile sociale Originea lor, locul şi transformările lor au suscitat numeroase discuţii, în particular la Marx, Durkheim şi Weber

Variabile (Variables) Punerea la punct a unui chestionar* duce în cele din urmă la stabilirea unei liste de factori avînd modalităţi diferite conform anchetelor

- O variabilă poate fi cantitativă dacă este susceptibilă de a asocia un număr fiecărui individ vîrstă, salariu cheltuieli de consum etc

- Ea este ordinală dacă permite poziţionarea persoanei anchetate pe o scară dată Variabilele de opinie, de exemplu, dau adesea loc la un clasament care situează indivizii conform gradului lor de adeziune de la foarte favorabil la foarte defavorabil, de exemplu

- Ea este calitativa dacă atribuie o titulatura fiecărui element

O variabilă este astfel definită de ansamblul modalităţilor sale care pot sau nu să fie regrupate în clase

În demersul anchetei*, construirea de variabile este o etapă importantă (fiecărui concept îi este asociata o baterie de indicatori* măsurabili) Se poate uneori proceda într-o manieră mai sintetică elaborînd un indice*

Trebuie bine făcută aici distincţia între variabilele independente (sau explicative) şi variabilele dependente (sau explicate) În cercetările asupra mobilităţii*, mediul de origine sau nivelul şcolar (variabile independente) vizeaza astfel să explice poziţia socială a individului (variabilă dependentă)
▶ Metode cantitative

Viaţă cotidiană (sociologia ~) (Quotidiennetés; sociologie des). Normele* şi reprezentările* care ne ghidează acţiunile nu sînt imuabile. Intervin anumite ajustări, au loc modificări sau devieri Mentalităţile care predomină reflectă atmosfera unei epoci şi ne oferă informaţii asupra modului de a gîndi sau de a se distra al oamenilor În acest context, examenul conduitelor celor mai obişnuite ocupă un loc special (A Coulon, 1987).

■ STRUCTURILE ANTROPOLOGICE ALE IMAGINARULUI Dacă strategiile şi comportamentele actorilor pot fi de obicei reperate prin intermediul îmbinării fericite a unor numeroşi parametri vîrstă*, sex, apartenenţă politică, credinţe religioase, status socio-profesional, cod cultural . . ,valorile de intimitate" care compun universul nostru cotidian (ritualuri munci menajere, igienă corporală) nu se lasă „prinse" cu aceeaşi uşurinţă şi pun, dimpotrivă, probleme de metodă redutabile

În ciuda cîtorva paşi înainte promiţatori (datoraţi, în special, unor autori precum P Ariès sau R Mandrou), investigaţiile realizate în acest domeniu rămîn, în fond, foarte limitate Sărăcia mărturiilor, fragmentarea şi incertitudinea surselor documentare explică în mare parte o asemenea situaţie În masura în care atinge imaginarul această istorie a sensibilităţilor bulversează in profunzime repere cutumiare şi certitudini tradiţionale Nu există o evoluţie asigurată, nici explicaţii globale în prezent nu putem decît sa tatonam şi să ne bazăm pe intuiţie Nu putem prinde într-adevăr, decît elemente exterioare, indirecte dificil de interpretat, ne confruntam in acest fel cu o istorie în acelaşi timp exploratoare, „impresionistă" şi plină de surprize

Istorie „poroasă" deci, în mod necesar lacunară şi care prin subiectivitatea sa va părea anumitor persoane superficială sau arbitrară Demers esenţial cu toate acestea şi care trebuie încurajat pentru că, dincolo de propriile lipsuri, în fine s-a garantat luarea în calcul a unor fapte şi gesturi pînă acum neglijate în mod voluntar, fiind considerate minore, anodine sau secundare (E Goffmann, 1973). Cum ar putea fi abordate procesele de vrăjito-

rie fără a chestiona acest „cerc al fricii şi angoasei" care înconjoară ansamblul protagoniştilor: vrăjitoare, inchizitori, judecători .? La fel, demografia istorică trebuie să se limiteze la considerații pur cantitative, fără a evoca niciodată „nivelul speranței existențiale" al indivizilor în stare să procreeze?

Insistența în legătură cu diferitele aspecte ale „imaginarului cotidian" nu privilegiază totuşi în nici un fel categoriile absurdului. confuzului sau iraționalului Este vorba, în realitate de a acorda pur şi simplu un statut unor registre care înainte nu îl aveau Se vizează în fond, experiența umană aşa cum se exprimă înainte de conceptualizarea sa de către gîndirea logica Temă ilustrată în prealabil în diverse moduri de Gaston Bachelard, Henry Corbin sau Mircea Eliade (G. Durand 1969)

■ CÎTEVA EXEMPLE. În cartea sa *Histoire du quotidien au XIXe siecle en Nivernais* (Moulon 1977) G Thuillier a consacrat mult spațiu unor diverse aspecte ale „cîmpului infraistoric" scrierea zgomotele materialele, culorile şi pot fi distinse trei mari rubrici

- percepția (privirea formele),
- stările (visul lacrimile, rugăciunea, molitva somnul).
- zonele obscure* (idioția, comportamentele clandestine sinuciderea)

Cea mai mare parte a acestor narațiuni se sprijină pe date factuale foarte precise Numeroase suporturi* (arhive notariale, memorii medicale, jurnale intime, manuale de folclor, istorii ale vieții*) se află repertoriate în această calitate Fiabilitatea anchetelor şi instrumentelor utilizate (recensăminte, nomenclatoare*, scheme de clasificare) trebuie examinată cu bună credință Arheologia idioției, de exemplu s-a lovit multa vreme de numeroase dificultăți importanța cifrei negre* (mutismul familiilor în cauză). conflicte de doctrină între medici şi pedagogi (să ne gîndim la celebra controversă ce i-a opus pe Binet şi Bourneville), confuzii conceptuate (pînă în 1830-1840, se disting încă destul de greu, din punct de vedere pur medical, imbecilitatea de epilepsie, cretinismul de simpla retardare mintală) Aceeaşi constatare şi în ceea ce priveşte sinuciderea*, act misterios şi derutant, ale cărui motive cele mai intime sînt dificil de conturat şi aceasta cu atît mai mult cu cît tabuurile care o înconjoară. reacțiile anturajului, ale clerului sau ale administrației rămîn foarte vii chiar dacă, în contrapartidă, începe să se manifeste o anumită tendință spre banalizare

Cît despre cuvîntul clandestin, el este foarte frecvent folosit către 1830-1850 de autoritățile polițieneşti pentru a stigmatiza ceea ce nu este declarat şi nu face obiectul nici unui mijloc de supraveghere sau de control Vor fi denunțate, de-a valma, existența cabaretelor neînregistrate de serviciile fiscale vînzarea ilicită de produse farmaceutice de către congregațiile religioase frecventarea caselor de toleranța care nu răspundeau normelor publice de igienă şi salubritate sau folosirea frauduloasa a anumitor instrumente de comunicare (în 1846, telegraful lui Montenoison nu era oare, în principal rezervat speculațiilor bursiere între Paris şi Lyon?) Interdicțiile de ordin politic loveau fară distincție in acea epoca ligile si societațile secrete cum au fost faimoasele Mariannes, ale caror protocoale de primire - schimb de parole şi semnale - erau un model al genului

Proteiate de o linişte complice ocolirea şi violarea regulamentelor oficiale luau forme foarte diverse trafic de scutiri delicte de camătă, înțelegeri cu adjudecare Cei care urmau sa fie recrutați în armată nu ezitau sa folosească anumite prafuri care produceau oftalmii oferite de negustorii ambulanți şi sa practice ceea ce responsabilii medicali din Consiliul de revizuire numeau „lovitura suflătorului" în 1879, sora unui tînăr recrut avea obiceiul să sufle, „cu ajutorul unui suflător sau pai, aer între pielea şi testiculele recruților care se lăsaseră pe mîna ei în scopul de a se sustrage de la serviciul militar" (G Thuillier, 1985, nota 32, p 102). Deoarece trimit în centrul conduitelor private, secretele de familie (uneori parțial divulgate cu ocazia unor scandaluri) şi practicile privind corpul sau sexualitatea (flagelări, infanticide moravuri de colegiu) ar merita să suscite mai multe

monografii' Un asemenea proiect - destinat să articuleze specificităţi regionale, tradiţii populare şi moduri de viaţă - presupune multă prudenţă, metodă şi un simţ ascuţit al relativului şi incertului

Astfel de calităţi sînt la fel de necesare cînd analizăm somnul sau visul. Somnul a reflectat, timp de secole, ierarhia averilor tăietorii de lemne dormeau în colibe de ramuri, văcarii sub cerul liber, servitorii în grajd Acesta din urmă constituia nu numai un veritabil „focar de tuberculoză", ci şi un „loc al promiscuităţii" şi al „unor practici infame" Cutumele seculare trebuiau să fie respectate, atît în ceea ce priveşte alcătuirea lenjeriei de pat şi ritmul schimbării cearşafurilor cît şi în ceea ce priveşte condiţiile de aerisire şi constrîngerile sezoniere În această privinţă, disciplina în vigoare în mănăstiri şi pensioanele religioase nu suporta deloc excepţii supravegherea dormitoarelor practici de mortificare regula liniştii. Abia o dată cu anii 1920-1930 această „poliţie a somnului" a început sa devină mai supla Incălzirea şi iluminatul sînt introduse în mod timid in camera de culcare Işi fac apariţia somierele „elastice", apoi paturile pliante şi canapelele şi se anunţa noutăţi tehnice din ce în ce mai sofisticate (saltele cu spuma poliuretanica cu spirale cu resorturi biconice) Greutatea cuverturilor se micşoreaza lenjeria de noapte se transforma şi igiena culcatului înregistreaza progrese substanţiale Toate aceste modificări trebuie puse în legatură cu evoluţia nivelului şi modului de viaţa scaderea relativă a preţurilor gust crescut pentru un anumit confort influenţa modelor („a dormi bine" a devenit o preocupare de prim ordin abil întreţinută de publicitate) Această „moarte efemeră" - cum a numit-o Giraudoux - este deci un lucru serios stau mărturie protestele contra zgomotului, creşterea consumului de calmante şi somnifere

Visul şi el, a fost întotdeauna perceput de ţăran sau de analfabet fie ca un semn de slăbiciune, fie ca o practică mai mult sau mai puţin malefică Biserica însăşi exprima o neîncredere instinctivă faţă de tot ceea ce era susceptibil să atingă „lumea iluziilor" şi să favorizeze „vagabondajul gîndului": carmelitele se vedeau ca urmare obligate să nu îşi evoce niciodată visele nocturne. În ceea ce priveşte corpul medical, acesta punea accent pe ravagiile provocate de abuzul de asemenea „divagaţii" în cazul unor anumite „spirite malefice" (în general, tinere fete palide şi fără vlagă ameninţate de „cloroză", de „neurastenie" sau de „anemie idiopatică") Tradiţia populară se deosebeşte însă de aceste diverse condamnări, atribuind viselor numeroase binefaceri în regiunea Fours, în fiecare zi de vineri 13 se putea - cu ajutorul unei oglinzi plasate sub pernă - discerne, într-o dulce torpoare figura viitorului soţ Rolul jucat de învăţarea acestor monologuri interioare în dezvoltarea personalităţii nu va fi totuşi pe deplin recunoscut decît mult mai tîrziu, de către Jules Renard sau Romain Rolland Acest imaginar al visului, împins la extrem de marii gînditori utopişti este în zilele noastre cufundat într-un val de imagini şi informaţii în care predomină simbolismul şi sugestivitatea Deşi deformată şi mutilată de amintire istoria acestor reprezentări onirice merită să fie urmărită deoarece ea poate să „integreze ceea ce se află la limita şi care face ca viaţa să merite a fi trăită" (G Thuillier, 1985, p 81)

Trăirea religioasă, experienţa credinţei accentuează aceasta bogăţie Să ne concentrăm, de exemplu pe ceremonia aşa-numitelor *relevailles* (molitvă la ortodocşi - n tr) Aceasta se leagă de cele mai vechi tradiţii (mai ales sărbătoarea Purificării Fecioarei Maria) şi era aplicată în mai multe variante Conform legii iudaice femeia era considerată impură timp de patruzeci de zile şi trebuia sa respecte cu stricteţe un anumit număr de obligaţii de tipul să nu îşi moaie mîinile în apa să mănînce separat. . După acest interval de timp, Biserica o primea şi, prin rugi rituale, o elibera definitiv de orice „murdărie" Cu toate că a fost încurajat de episcopat, acest „obicei pios" a dispărut destul de rapid pe la 1930. Trebuie să punem aici în evidenţă dispariţia noţiunii de impuritate ataşată corpului feminin? „Medicalizarea" naşterii nu a antrenat oare un fel de banalizare? Au intervenit

cumva modificări doctrinare? Tot atîtea ipoteze de aprofundat pentru a înțelege mai bine această cădere în desuetudine

Considerată din acest punct de vedere, rugăciunea rămîne o sursă inepuizabilă de lumini și iertări Strămoșii noștri îi atribuiau virtuți pe cît de diverse, pe atît de infailibile practicată zi de zi, ea trebuia să atragă binecuvîntarea divină, să alunge întunericul, să combată farmecele . Fervoarea populară rămînea puternic înrădăcinată în tradiție recitările rugăciunii, participarea la pelerinaje Dincolo de simpla superstiție, pietatea feminină afișa - în urma misiunilor și confreriilor - o uimitoare vitalitate dezvoltarea apostolatului sau reînnoirea cultului Fecioarei Maria, de exemplu Sensibilitatea religioasă era educată în sînul „focarelor de spiritualitate' unele dintre acestea neezitînd să codifice într-o manieră foarte precisă posturile și gesturile care trebuiau adoptate Din acest punct de vedere, influența călugărițelor de la Charité de Nevers nu se limita la pension și la școlile normale de învățătoare, ci asupra întregii societăți din Nevers. Raportîndu-ne la acest model clasic, rupturile cele mai decisive datează de aproximativ treizeci de ani: dispariția anumitor devoțiuni cutumiare (indulgențe, Sufletele purgatoriului) punerea la punct a unor reforme liturgice (renunțarea la slujbele în limba latina) multiplicarea cercurilor biblice și a privegherilor în grup

Un alt domeniu de investigație în care se impune prudența retorica lacrimilor Se știe că ritualurile care însoțeau moartea în mediul rural le foloseau altădată din plin Acest „limbaj instinctiv", disimulat de convenienţe, era cu toate acestea inegal distribuit cu cît te aflai mai sus în ierarhie, cu atît mai mult funcționau interdicțiile Puteau fi reperate însă variații notabile în funcție de vîrstă sau sex Semn de slăbiciune și de delăsare vinovată în anumite ocazii, acest „comportament lacrimal" mărturisește uneori o bogăție emoțională demnă de elogiat De cîțiva ani, poate fi observata o „epuizare" netă Probabil că trebuie văzută în aceasta o accentuare a presiunii mediului înconjurător, apariția pe piață a antidepresivelor și a euforizantelor sau poate o mai mare sensibilitate la constrîngerile estetice (tinerele fete știu foarte bine că plînsul urîțește!). Nu putem totuși uita că crizele de plîns evident nu au dispărut în intimitate și că persoanele singure - vîrsta a treia, mai ales - își suportă din ce în ce mai greu condiția

În același timp acțiune și schimb, anchetă și întîlnire, privirea - ultima temă menționată - angajează relațiile cu ceilalți și dobîndește sens mai ales la nivel profesional pădurarul știe să aprecieze „dintr-o singură privire" cubajul unui arbore, muncitorul turnător evaluează metalul topit după culoarea acestuia „roșu cireașă" Controlarea cîmpului vizual mult încurajată de Biserică, ia forme dintre cele mai diverse. Cu scopul de a preveni concupiscența și păcatul, era recomandat să nu privești cu prea mare insistență fața aproapelui îndeosebi tinerele trebuiau „să plece ochii în fața păsărilor prea colorate, a norilor prea modelați, a bărbaților prea bărbați" (G Thuillier, 1985, p 5) Purtarea voaletei le conferea stimă și respectabilitate Prevalau și alte credințe teama de deochi, neîncrederea in oglinzi O dată cu alfabetizarea și răspîndirea unor noi surse de lumină, a fost instaurat un nou „regim al vederii". Terapeutica oculara a progresat, consultațiile oftalmologice s-au multiplicat iar fardarea ochilor s-a generalizat Bilanțul acestor transformări dă prilejul unor discuții dacă privirea s-a eliberat efectiv de aceste tabuuri ea a devenit dependenta de marile mijloace de comunicare audiovizuală În plus, percepeiea formelor a sărăcit iar peisajul cotidian nu mai este scrutat cu aceeași acuitate

Reprezentările* ce presupun operațiile de numărare au evoluat și ele profund De-a lungul mileniilor, masurile au rămas solidare cu practicile sociale care le foloseau Ele corespundeau unor cantități foarte diverse în funcție de loc, epocă și obiectul măsurat Piciorul servea la exprimarea depărtării intre rîndurile de cartofi pasul evalua distanțele, iar cotul era rezervat măsurării lungimii țesăturii. Etaloanele antropometrice, a căror existență poate fi întîlnită încă din preistorie, s-au perfecționat încet, încet de-a lungul timpului și au oferit numeroase servicii colecti-

vităţii· o dată organizate într-un sistem coerent, ele au contribuit nu numai la „satisfacerea eficientă a nevoilor cotidiene", dar şi la „crearea unor opere de artă nemuritoare, cum ar bisericile romane, gotice sau baroce" (W. Kula, 1984, p. 37)

Un asemenea sistem era deosebit de comod. Toată lumea îl putea înţelege: el aducea la un numitor comun natura şi cultura, mediul şi produsele muncii umane. Deosebirile individuale, care, ici-colo, se manifestau cu ocazia unei estimări sau a alteia, nu aveau prea mare importanţă deoarece, pe de o parte, era nevoie rareori de o precizie foarte pronunţată şi, de altfel, întotdeauna putea fi rezolvat un eventual conflict prin concesii reciproce. O lungă observare permitea chiar stabilirea unor corespondenţe sau corelaţii între anumite părţi ale corpului uman astfel, la un bărbat cu o constituţie normală, cotul corespundea „dublei circumferinţe verticale a capului - de la bărbie la occipital" (*ibid.*, nota 6, p. 35)

De altfel diverse metode mnemotehnice erau în vigoare într-o lume în care analfabetismul era preponderent. În cîmpia poloneză erau cunoscute două: creta, cu ajutorul căreia hangiul marca pe o tablă neagră fiecare pahar de rachiu consumat de clienţii săi, şi crestăturile făcute de supraveghetori în loc de „chitanţă" pentru o zi de muncă. Utilizarea cretei sau a crestăturilor declanşa în mod frecvent certuri şi încăierări (*ibid.*, p. 92)

În plus, numeroase superstiţii erau asociate procedurilor de cuantificare cele mai des folosite. În Boemia, spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, se credea cu fermitate că un copil mai mic de şase ani înceta să mai crească dacă i se luau măsuri pentru a i se face o cămaşă sau orice alt veşmînt. În aceeaşi epocă ţăranii bulgari, temîndu-se că va creşte mortalitatea nou-născuţilor, refuzau să întocmească acte de naştere. „Este un mare păcat, spuneau ei, să controlezi hotărîrile bunului Dumnezeu. Au dorit să se ştie cîţi copii ne dă El şi iată că ni-i ia înapoi" (*ibid.*, nota 1, p. 21). Măsurarea corpului uman sau a uneia din părţile sale avea de altfel un caracter simbolic net afirmat· un fir sau o panglică a cărei lungime corespundea circumferinţei capului unui bolnav putea fi depusă ca *ex-voto* pentru vindecarea acestuia; dar putea, de asemenea, atunci cînd intenţia de a face rău era deliberată, să se înrudească cu magia neagră şi să antreneze un sfîrşit fatal. Cînd era vorba de un mort, acelaşi obiect suspendat la altar apăra de eventuale deochiuri.

După ce am făcut aceste precizări, s-ar putea crede, la prima vedere, că în întreaga societate sau în toate satele din epoca preindustrială imaginea predominantă era cea a unui „haos metrologic". Nu acesta era însă cazul. Într-adevăr, măsurile numite „primitive" răspundeau unei anumite logici. „inexactitatea" lor trebuind să fie relativizată din mai multe motive. În realitate, metrologia veche - care nu tolera nici improvizaţia, nici arbitrarul - era fondată pe o morală codificată şi pe reguli foarte stricte, chiar daca adesea implicite. Orice abatere repetata de la normele· stabilite se lovea de vii rezistenţe.

Totuşi, abia o dată cu Revoluţia franceză sistemul metric a putut în fine să cunoasca o primă dezvoltare. „O asemenea reforma, operă abstractă şi raţională a cîtorva savanţi, nu a putut deveni o realitate socială decît o dată cu desfiinţarea privilegiilor feudale şi proclamarea egalităţii tuturor cetăţenilor în faţa legii", astfel unificarea măsurilor şi greutăţilor era imposibilă „fără noaptea de 4 august şi fără Declaraţia drepturilor omului" (*ibid.*, p. 210). Această unificare a facut ea însăşi obiectul unui cult particular şi, ca orice cult, a avut un martir. „La 20 septembrie 1804, Pierre Mechain a murit de malarie la sfîrşitul lucrărilor de măsurare a meridianului dintre Dunkerque şi Barcelona, victimă sacrificată pe altarul ştiinţei" (*ibid.*, p. 19). Să reţinem că toate aceste tentative de armonizare încorporează un „element esenţial al luptei pentru putere", aceasta din urmă conferind procedurilor folosite o forţă legală şi sancţionînd aspru infracţiunile (amenzi, surghiunire, ţintuire la stîlpul infamiei, pedepse corporale).

Dincolo de toate aceste întîmplări, a fost în fine proclamată capacitatea de a trăi viaţa aşa cum este, în realitatea aspectelor şi a

repetării sale. Interacțiunile între istoriografie și memoria colectivă necesită, în prezent, o analiză mai detaliată, centrată pe evoluția mentalităților.

■ NOI CLASIFICĂRI „Francezul mediu" nu este decît o creație a statisticienilor Lui îi sînt asociale numeroase stereotipuri*: caracter blamabil, descurcăreț, individualist. Nivelul studiilor, venitul, preferințele politice constituie elemente de reflecție mult mai interesante În funcție de problematica reținută (alegerea soțului, determinantele votului, inegalități de patrimoniu), se precizează clivajele sau regrupările Abordările în termeni de „straturi*", de „nomenclatoare*" sau de PCS nu se află totuși la adăpost de anumite critici Pentru că, deși lupta de clasă* nu a dispărut, fără îndoială, ea ia astăzi alte forme, există oameni care au o slujbă sigură și oameni care nu au, cei care sînt expuși hazardului conjuncturii și cei care beficiază de o protecție din ce în ce mai mare (B Cathelat, G Mermet 1985)

Dincolo de etichetele obișnuite prevalează o foarte mare diversitate (J. Stoetzel, 1983) Presiunea mediului, dar și structura personalității și circumstanțele momentului fasonează atitudinile* și stilurile de viață* Să luăm de exemplu Franța contemporana De la sfîrșitul anilor '50, intrarea în societatea de consum se traduce printr-o prosperitate materială, o generalizare a creditului și cumpărarea de bunuri de consum. În timp ce cursa pentru standing mobilizeaza energiile progresul și inovarea fascinează. Referințele americane abundă, cinematograful hollywoodian declanșează pasiuni, rock and roll-ul modifică gusturile muzicale, blue jeans-ul ataca îmbrăcămintea tradițională . Managerii (J Burnham) și tehnostructura (J.K Galbraith) se substituie încet, încet patronatului de drept divin Firmele multinaționale încorporează puterea și modernitatea Primele calculatoare lasă să se întrevadă noi perspective

Această creștere spectaculară a bogățiilor ajunge, într-o manieră destul de neașteptată, la o serie de repuneri în cauză. Denunțarea birocrației*, a autorității* ierarhice și a inegalităților* va culmina în mai 1968. Atunci vor apărea noi mize feminism*, ecologie, mișcări de apărare a consumatorilor, redescoperirea originilor... Instituțiile sînt sever criticate, democratizarea învățămîntului nu este decît amăgire, medicina occidentală nu îngrijește decît în mod superficial, justiția nu servește decît interesele claselor dominante Rigiditățile ambiante împiedică circulația elitelor* Prin intermediul „dezvoltării subdezvoltării" și deteriorarea termenilor schimbului, curentul *tiers-mondiste* începe să cunoască o mai mare audiență Prin scrierile lor, Marcuse și Illich seduc o întreagă generație Individul nu mai este decît un simplu „suport al structurii", programat de originea sau poziția sa sociala Această viziune ajunge foarte des sa confere „instanțelor de orientare" o sechestrare exclusivă a destinelor membrilor lor Totul este din ce în ce mai rău în cea mai rea lume posibilă Rentabilitatea financiară impregnează spiritele alienarea* se opune convivialitații

Pentru ca respinge la întîmplare constrîngerile productivității anonimatul marilor ansambluri și standardizarea trebuințelor mentalitatea numită de „decalaj" interiorizeaza un „front al refuzului" in care se vor învesti toți cei pe care societatea industriala și criza economică îi sperie sau îi traumatizează Aspirațiile profesionale evoluează și ele A avea o slujba permanenta pentru care primești un salariu, nu mai corespunde voinței unanime Pentru mulți munca nu mai este decît o activitate dintre multe altele, lipsită de orice dimensiune etica a se devota muncii poate părea desuet Sînt valorizate alte idealuri.

Aspirațiile cu caracter personal preiau ștafeta De la jogging la gimnastica aerobică cultura fizică se transformă în cultul eului Celebrarea propriului corp conjugă estetica, stăpînirea de sine și sentimentul de bunăstare Această prevalare a lui „eu" în fața lui „noi" modifică arbitrajele între responsabilitatea individuală și prioritățile colective Fiecare cetățean este din ce în ce mai conștient de faptul că este unic și urmează, în felul său, o exigență de autenticitate Ega-

litatea nu lipseşte din preocupări, cu condiţia totuşi ca ea să nu conducă la uniformitate. Cît despre fraternitate, ea adună cele mai multe sufragii, chiar dacă, în multe cazuri, ea se exprimă prin intermediul corporatismului sau sindicraţiei

Criza militantismului*, reproşurile de ineficacitate adresate statului-providenţă*, scepticismul faţă de marile proiecte ale societăţii au provocat o anumită dezamăgire (A. Laurent, 1985). A sosit acum ora pragmatismului*. Dacă recentele cercetări (Dumont sau Kolm) retrasează cu minuţiozitate geneza acestei respectări a „independenţei private", totuşi trebuie să observăm că ne aflăm în prezenţa nu numai a unei ideologii* abstracte, concepută de cîteva spirite profetice, ci a unei practici cotidiene, descoperită în mod spontan şi aleasă datorită eficacităţii (practică ce nu a fost teoretizată decît mult mai tîrziu după ce a fost observată)

Cu excepţia familiei, marea parte a „cercurilor de identificare" nu mai au strălucirea de altădată (declinul influenţei Bisericii, suspiciune în ceea ce priveşte partidele politice) Asistăm, de asemenea, în cadrul aceleiaşi mişcări la reabilitarea profitului şi a iniţiativei private Se dezvoltă credinţe de substituţie Aproximativ 600 000 de francezi fac parte din secte* 200 000 de adepţi 400 000 de simpatizanţi Actualmente există aproximativ 50 000 de prezicători, asceţi musulmani, astrologi chiromanţi Cifra lor de afaceri depăşeşte 5 miliarde de franci Să semnalăm, de altfel că vechile forme de sociabilitate* sătească trezesc încă nostalgia şi sînt uneori idealizate În timp ce unii evocă ipoteza „anomiei* societale" (cuplului unit şi meseriei stabile le-au succedat mărirea numărului divorţurilor şi nesiguranţa), alţii atrag atenţia asupra reîntoarcerii în forţă a elementului local asupra vitalităţii fenomenului asociativ, a virtuţilor diferenţierii (Louis Dirn, 1990)

Toate aceste transformări traduc importanţa contextului socio-cultural Reglementările observate privesc în acelaşi timp procesul de socializare* şi dinamica relaţiilor sociale:

- La polul opus interpretărilor teleologice cele mai curente (redempţiunea finală a contradicţiilor, concilierea supremă a simţurilor şi existenţei), reaprecierea nu numai a așteptărilor, ci şi a atenției (căutarea soluţiilor sau a ajustărilor punctuale şi provizorii, de tip pragmatic) redă momentului prezent întreaga sa autenticitate. Conversaţiile de la cafenea, nenumăratele ritualuri care punctează cea mai mare parte a comportamentelor noastre pot fi percepute, în acest sens, ca un ansamblu de elemente care, fiind încărcate de semnificaţii, nu sînt totuşi determinate de un finalism prestabilit (M Maffesoli, 1987)

- Această „etică a momentului" este cea care face să progreseze reflecţia în diferite domenii sociologia vieţii cotidiene, evoluţia mentalităţilor*, stilurile de viaţă*. Se deschid astfel perspectivele unui „program de cercetare" care, prin multe aspecte, pare promiţător atît prin inspiraţia, cît şi prin metodologia sa

▶ Identităţi ▷ Mentalităţi ▷ Mituri ▶ Reprezentări sociale ▷ Stiluri de viaţă ▷ Valori

■ CATHELAT Bernard, MERMET Gérard, *Vous et les Français*, Paris, Flammarion, 1985

COULON Alain, *L'Ethnométhodologie*, Paris, PUF, 1987.

DIRN Louis, *La Société française en tendances*, Paris, PUF, 1990

DURAND Gilbert, *Les Structures anthropologiques de l'imaginaire Introduction a l'archétypologie générale*, Paris, Bordas, 1969.

GOFFMAN Erving *La Mise en scene de la vie quotidienne*, 2 vol, trad fr, Paris, Minuit, 1973 (prima ediţie 1956 şi 1971)

KULA Witold, *Les Mesures et les hommes*, trad fr, Paris, éd de la Maison des Sciences de l'Homme, 1984 (prima ediţie 1970).

LAURENT Alain, *De l'individualisme Enquête sur le retour de l'individu*, Paris, PUF, 1985

MAFFESOLI Michel, *La Connaissance ordinaire. Précis de sociologie compréhensive*. Paris, Klincksieck, 1987

STOETZEL Jean, *Les Valeurs du temps présent: une enquête européenne*, Paris, PUF, 1983

THUILLIER Guy, *L'Imaginaire quotidien au XIXe siècle*, Paris, Economica, 1985.

Victimizare (anchete de –) (Victimisation; enquêtes de) ▷ Cifră neagră

Violenţă (Violence) Recurgere la forţa fizică avînd drept scop prejudicierea integrităţii bunurilor sau persoanelor. Diferite forme simbolică (P Bourdieu), anomică (A. Hirschman), strategică şi nu în mod necesar iraţională (L Coser). Problema „ajungerii la extreme" (Hobbes, Machiavelli) Cf lucrarea lui C Tilly, *La France conteste. de 1600 à nos jours*, trad fr., Paris, Fayard, 1986 (prima ediţie 1986).

Vîrstă (Âge) Număr de ani scurşi de la naştere Variabilă sociologică importantă Împărţire uzuală: copilărie, adolescenţă, maturitate, bătrîneţe*. De la un stadiu la altul prezenţa riturilor* de trecere (lucrările lui Van Gennep) Reprezentări variabile în funcţie de diferitele culturi. În zilele noastre sînt fixate praguri legale sau administrative foarte precise şcolaritate obligatorie, serviciu militar, majoritate civilă, admitere la anumite concursuri Fiecărei „grupe" sau „clase" îi corespund instituţii* specifice: creşe, şcoli, cluburi de tineret, aziluri de bătrîni Atitudini diferite atît la nivelul valorilor*, cît şi la cel al comportamentelor politice* (spre deosebire de cei mai vîrstnici, tinerii au opinii mai „radicale") A nu se confunda efectul de vîrstă (îmbătrînirea biologică) cu efectul de generaţie* (influenţa contextului spaţio-temporal A se recurge, în această perspectivă, la studii longitudinale

Vot (Vote) ▶ Comportament politic

Z

Zadruga (Zadruga). Tip de „familie în indiviziune", întîlnită în general în ţările slave. Adună, în jurul unui patrimoniu comun, proprietate inalienabilă a bărbaţilor, un ansamblu de cupluri care împart locuinţa şi masa şi care formează o societate completă ce poate deveni autarhică Este condusă de un şef unic ales, care are drept sarcini gestionarea bunurilor, organizarea muncii şi riturile* pentru cinstirea sfîntului protector Căsătoria este exogamă* şi locul femeilor secundar (cf. E Sicard, *La Zadruga sud-slave*, Paris, Ophrys, 1943) ▷ Familie (sociologia –)

Zoosociologie (Zoosociologie) Termen puţin folosit Acoperă cercetările asupra comportamentelor sociale ale animalelor (fenomene de grup şi de „cuplu", de ierarhie şi de dominaţie, ritualuri amoroase şi sexuale etc) Cf lucrările lui R Chauvin şi K Lorenz

Zvon (Rumeur). Noutate sau istorisire de origine anonimă, susţinută de un sentiment de evidenţă care o impune şi face inutilă orice verificare. Difuzarea sa, cel mai adesea orală, se sprijină pe jocul relaţiilor interpersonale Cercetările făcute încă din anii '40 de către psihosociologii americani (G Allport şi L Postman, 1948) au permis să se ajungă la o cunoaştere precisă a fenomenului. conţinuturile cele mai frecvente, legile de alterare a mesajului (nivelare prin pierdere din conţinut, care devine astfel mai concis, accentuarea prin îngroşarea detaliilor reţinute, asimilarea prin reorganizarea în jurul elementelor centrale sau al stereotipurilor*), alura difuzării (S Dodd). Impactul social al zvonurilor este foarte variabil. Ca manifestare a dorinţei şi exorcizare a angoasei, studiul lor trebuie alăturat celui al inconştientului colectiv* (cf. E. Morin, *La Rumeur d'Orléans*, Paris, Le Seuil, 1969). ▷ Inconştient colectiv ▷ Opinie publică ▶ Reprezentări sociale ▷ Stereotip

Anexe*

Anexa I: Marii clasici (precursori şi fondatori): puncte de reper

Anexa a II-a: Elemente de bibliografie

Anexa a III-a: Reviste de specialitate

Anexa a IV-a: Cercetarea documentară

Anexa a V-a: Universităţi

* **Aceste anexe au fost realizate de Gilles Ferréol**

Anexa I:

Marii clasici (precursori şi fondatori): puncte de reper

AUTORI	PRINCIPALELE LUCRĂRI	TEME ABORDATE	PENTRU A ŞTI MAI MULT
MONTESQUIEU (Charles de Secondat, baron de La Brède şi de) (1689-1755)	- *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* (1734). - *De l'Esprit des lois* (1748)	Filozofie politică Tipologia regimurilor Teoria decadenţei. Abordare comparativă. Critica despotismului şi monarhiei absolute O definiţie celebră: "Legile, în semnificaţia cea mai răspîndită, sînt raporturi necesare care derivă din natura lucrurilor"	- R Shackleton, *Montesquieu, biographie critique*, trad fr., Grenoble, PUF. 1977 (prima ediţie 1961). - P Vernière, *Montesquieu et l'Esprit des lois ou la Raison impure* Paris. Sedes, 1977
COMTE (Auguste) (1798-1857)	- *Cours de philosophie positive* (1830-1842) - *Discours sur l'esprit positif* (1844) - *Système de politique positive ou Traité de sociologie instituant la Religion de l'Humanité* (1851-1854).	Ordine socială Legea celor trei stări Pozitivism. Perspectivă constructivistă	- P Arnaud, *Sociologie de Comte*, Paris, PUF, 1969 - A Kremer-Marietti. *A Comte et la théorie sociale du positivisme* Paris, Seghers,1970
MARX (Karl) (1818-1883)	- *Misère de la philosophie* (1847). - *Manifeste du Parti communiste* (1848) - *Le Dix-huit Brumaire de Louis Bonaparte* (1852). - *Le Capital. Critique de l'èconomie politique* (1867).	Materialism dialectic Teoria valorii-muncă, a plusvaloriii şi a alienării. Lupta de clasă, moduri de producţie. Istoricism.	- L Althusser, *Pour Marx*. Paris, Maspéro, 1965 - G Labica şi G Bensussan (sub coordonarea), *Dictionnaire critique du marxisme*, Paris, PUF, 1982.

TOCQUEVILLE (Charles Alexis Clérel de) (1805-1859)	- *De la démocratie en Amérique* (1835). - *L'Ancien Régime et la Révolution* (1856)	Teoria democrației pluraliste. Reflecții asupra "egalității condițiilor" Metodă comparativă.	- P Bimbaum, *Sociologre de Tocqueville*, Paris, PUF, 1970 - J -C. Lamberti, *La Notion d'individualisme chez Tocqueville*, Paris, PUF, 1970 - P Manent, *Tocqueville et la notion de démocratie*, Paris, Jultiard, 1982
DURKHEIM (Émile) (1858-1917)	- *De la division du travail social* (1893). - *Les Règles de la méthode sociologique* (1895) - *Le Suicide, étude sociologique* (1897) - *Les Formes elémentaires de la vie religieuse* (1912)	Teoria faptului social Perspectivă holistă Determinism. "Fiecare dintre noi crede că nu ascultă decît de sine însuşi, în timp ce el este jucăria forțelor colective" Principiul diferențierii (de la solidaritatea mecanica la solidaritatea organică) Problematica integrării (şi a anomiei)	- P Besnard, *L'Anomie Ses usages et ses fonctions dans la discipline sociologique. aujourd'hui*, Paris, PUF. 1987 - B Lacroix *Durkheim et le politique*, Paris/Montréal. Presses de la FNSP/ Presses de l'Université de Montréal 1981 - J A Prades, *Durkheim* Paris. PUF, 1990
PARETO (Vilfredo) (1848-1923)	- *Les Systèmes socialistes* (1903) - *Manuel d'économie politique* (1906) - *Traité de sociologie générale* (1916). - La Transformation de la démocratie (1921).	Tema circulației elitelor Clasificarea diferitelor tipuri de acțiune. Evidențierea reziduurilor şi a derivaților. Teoria ideologiilor	- J Freund *Pareto. La Theorie de l'equilibre*, Paris. Seghers, 1974 - G Perrin *Sociologie de Pareto*, Paris, PUF 1966. - B Valade, *Pareto La Naissance d'une autre sociologie*, Paris, PUF, 1990
WEBER (Max) (1864-1920)	- *L'Ėthique protestante et l'esprit du capitalisme* (1920). - *Le Savant et le politique* (1921).	Abordare comprehensivă. Tip ideal. Individualism metodologic Studierea procesului de raționalizare.	- J Freund, *Sociologie de Max Weber*, Paris, PUF, 1966 - M Hirschhorn, *Max Weber et la sociologie française*, Paris,

	- *Economie et société* (1922). - *Essais sur la théorie de la science* (1922).	Analiza birocrației, a sectelor protestante, a profetismului, a modernizării...	L'Harmattan, 1988. - P. Raynaud, *Max Weber et les dilemmes de la raison moderne*, Paris, PUF, 1987.
SIMMEL (Georg) (1858-1918)	- *Les Problèmes de la philosophie de l'histoire. Une étude d'épistémologie* (1892). - *Philosophie de l'argent* (1900). - *Sociologie* (1908).	Sociologie "formală". O idee centrală cea a relativismului. Conceptul interacțiunii. Critica interpretărilor "realiste". Cîmpuri de interes foarte diverse: moda, arta, secretul, fidelitatea. Filozofie a vieții, metafora podului și ușii.	- R. Aron, *La Sociologie allemande contemporaine*, Paris, PUF, 1935. - J. Freund, Introducere la lucrarea lui G. Simmel: *Sociologie et épistémologie*, Paris, PUF, 1981 - F. Léger, *La Pensée de Georg Simmel Contribution à l'histoire des idées en Allemagne au début du XXe siecle*, Paris, Kimé, 1989

Anexa a II-a:

Elemente de bibliografie

Cititorul va găsi, la sfîrşitul fiecărui articol, referinţe mult mai precise privind domeniile specifice (educaţie, identităţi, mobilitate, muncă, religie...). Aici nu sînt indicate decît lucrări generale introductive.

ALBOUY Serge, *Éléments de sociologie et de psychologie sociale*, Toulouse, Privat, 1976

ANSART Pierre, *Les Sociologies contemporaines*, Paris, Le Seuil 1990

ARON Raymond, *Les Étapes de la pensée sociologique. Montesquieu, Comte, Marx, Tocqueville, Durkheim, Pareto, Weber*, Paris, Gallimard, 1967

BERTHELOT Jean-Michel, *La Construction de la sociologie*, Paris, PUF, 1991

BIRNBAUM Pierre, CHAZEL François, *Théorie sociologique* (culegere de texte). Paris. PUF, 1975

BOURDIEU Pierre şi alţii, *Le Métier de sociologue*, Paris, Mouton/Bordas, 1968

CAZENEUVE Jean, *Dix grandes notions de la sociologie*, Paris Le Seuil, 1976

CHAMPAGNE Patrick şi alţii, *Initiation à la pratique sociologique*, Paris, Dunod, 1989

CUIN Charles-Henry, GRESLE François, *Histoire de la sociologie*, Paris, La Découverte, 2 vol., 1992

DURAND Jean-Pierre, WEIL Robert (sub coordonarea), *Sociologie contemporaine*, Paris Vigot, 1989

FERRÉOL Gilles, *Vocabulaire de la sociologie*, Paris, PUF, 1995

FERRÉOL Gilles, NORECK Jean-Pierre, *Introduction a la sociologie*, Paris, A. Colin, 1989

FERRÉOL Gilles (sub coordonarea), *Histoire de la pensée sociologique Les grands classiques*, Paris, A. Colin, 1994

GRAWITZ Madeleine, *Méthodes des sciences sociales*, Paris, Dalloz, 1972

GURWITCH Georges (sub coordonarea), *Traité de sociologie*, Paris, PUF, 2 vol., 1958-1960

JAVEAU Claude, *Leçons de sociologie*, Paris, Klincksieck, 1986

JONAS Friedrich, *Histoire de la sociologie Des Lumières à la théorie du social*, trad fr, Paris, Larousse, 1991 (prima ediţie 1965).

MENDRAS Henri, *Éléments de sociologie*, Paris, A. Colin, 1975.

MERTON, Robert K, *Éléments de théorie et de méthode sociologique*, trad. fr., Paris, Plon, 1965 (prima ediţie 1949)

NISBET Robert, *La Tradition sociologique*, trad. fr., Paris, PUF, 1984 (prima ediţie 1966).

QUIVY Raymond, VAN CAMPENHOUDT Luc, *Manuel de recherche en sciences sociales*, Paris, Dunod, 1988

Anexa a III-a:

Reviste de specialitate

Vor fi consultate mai ales:

- Actes de la recherche en sciences sociales
- Archives européennes de sociologie
- Bulletin de méthodologie sociologique
- Cahiers internationaux de sociologie
- L'Année sociologique
- Revue de l'Institut de sociologie
- Revue europeenne de sciences sociales (Cahiers Vilfredo Pareto)
- Revue française de sociologie
- Sociétés
- Sociologie du travail

Se vor consulta de asemenea:

- Buletin du MAUSS (Mouvement anti-utilitariste en sciences sociales)
- Commentaire
- Économie et statistique
- L'Homme et la société
- Pouvoirs
- Sciences humaines
- Societés contemporaines. .

Un exemplu *La Revue française de sociologie* (sursa M. Cottalorda, "La Revue française de sociologie", în *La Lettre de l'APS*, serie nouă, nr. 3, iunie 1992, p. 22-23.

La Revue française de sociologie este o revistă editată de Centrul național de cercetare științifică (CNRS), înființată în 1960 de Jean Stoetzel, căruia i-a succedat J.-D Reynaud

Este vorba despre o revistă de sociologie generală Acoperind toate domeniile disciplinei, ea publică texte de natură variată: articole cu dominantă teoretică sau empirică, note de cercetare, note critice, prezentări ale unor lucrări...

Departe de a fi o revistă de școală, ea se străduiește să includă autori din provincie sau din Paris și să fie astfel reprezentativă pentru cercetarea sociologică franceză, independent de "spiritul de gașcă". Există deci un refuz de a se încadra într-un singur curent sociologic, o dorință de deschidere, martore fiind "Sumarele" ce atestă atît diversitatea autorilor care au publicat aici, cît și varietatea subiectelor cercetărilor prezentate în revistă.

Redacția definește politica generală a *Revistei* și se reunește o dată sau de două ori pe an. În ceea ce îl privește, comitetul constituie executivul *Revistei*: este însărcinat cu

redactarea (fiecare participă pe rînd), este reînnoit în mod frecvent şi se reuneşte aproximativ o dată pe lună.

În ceea ce priveşte originea instituţională, o parte din membrii redacţiei aparţin Universităţii, alţii CNRS Conservatorului naţional de arte şi meserii sau INSEE În toate cazurile, este vorba despre cercetători ştiinţifici care au o cultură sociologică foarte vastă

În fine, să precizăm că vîrsta medie a celor 17 membri este de 42 de ani şi că majoritatea sînt bărbaţi, cu toate recentele participări feminine

La o privire pe termen lung, se constată că *Revista* a rămas fidelă primelor sale ambiţii, rezumate la patru obiective principale:

- să promoveze lucrările care contribuie la cunoaşterea lumii sociale sau dezvoltării instrumentelor, conceptuale şi tehnice, ale acestei cunoaşteri,
- să fie vitrina producţiei sociologice franceze şi francofone, făcînd cunoscute rezultatele cele mai recente şi cel mai bine susţinute ale acesteia,
- să furnizeze informaţii utile şi controlate profesioniştilor, studenţilor, ca şi publicului interesat de contribuţiile sociologiei,
- să fie receptivă la orientările teoretice şi metodologice cele mai diverse, dacă acestea sînt animate de grija pentru rigoare în argumentaţie

La Revue française de sociologie îşi stabileşte sumarele alegînd dintre textele care îi sînt trimise (din care 10% provin din străinătate) ea nu solicită (sau foarte rar) articole Toate textele primite pentru publicare sînt citite de membrii comitetului de redacţie (în număr de cinci) şi de alţi doi membri ai redacţiei solicitaţi în funcţie de specificul articolelor Fiecare text face apoi obiectul unei discuţii care are ca final luarea unei decizii colective comitetul optînd pentru una dintre următoarele trei decizii acceptarea articolului (uneori cu solicitarea de modificări redacţionale minore) respingerea articolului sau solicitarea unei a doua versiuni

În total selectarea articolelor duce la refuzarea a aproximativ 65% din textele propuse

Motivele respingerii sau ale solicitării unei a doua versiuni sînt multiple articolul poate fi nepotrivit oriental şi nu este un articol de cercetare sociologică, poate fi considerat puţin original în raport cu literatura existentă sau poate fi perceput ca prematur dacă cercetarea este încă slab susţinută O a doua versiune este solicitată atunci cînd un articol este prea lung, ca şi atunci cînd prezintă probleme de lizibilitate sau pare inegal sau neterminat

Textele publicate au forma unor articole ştiinţifice ceea ce presupune în acelaşi timp rigoarea demonstraţiei fermitatea stilului şi absenţa unor contradicţii manifeste În legătură cu aceasta, *Revista* dovedeşte o indiscutabilă atitudine pedagogică vizavi de tinerii autori, iată de care are o funcţie de formare

Bineînţeles evenimentele politice, economice sau sociale sînt întotdeauna susceptibile să influenţeze alegerea articolelor ce urmează a fi publicate La fel, colocviile şi seminariile reprezintă surse potenţiale de articole

În schimb, şi acest lucru pare logic pentru o revistă care încearcă să devină "generalistă", fiecare număr nu este în mod necesar construit după un model tematic Desigur, începînd cu anul 1960, au apărut 18 numere tematice, 15 numere "centrate" pe o temă şi 28 care prezintă şi suscită dezbateri ştiinţifice.

Revista publică de asemenea note critice şi prezentări bibliografice Nota critică se deosebeşte de prezentare prin faptul că ea conţine un ansamblu de lucrări referitoare la un acelaşi domeniu de cercetare sau comparabile prin problematica abordată. Prezentarea bibliografică, mai scurtă, este centrată pe o singură lucrare. Şi într-un caz şi în celălalt, trebuie să fie evitate textele de complezenţă şi să fie privilegiate notele bibliografice cu adevărat

informative şi care angajează în mod serios discuţia ştiinţifică. În această privinţă, sale potrivit să semnalăm că organizarea formală a *Revistei* face să fie plasate în primele pagini articolele teoretice, iar studiile propriu-zise pe poziţia a doua.

La Revue française de sociologie are un tiraj de 2 750 de exemplare, la care se pot adăuga 500 cînd este vorba de numere tematice. Ea are 1 800 de abonaţi, din care 50% din străinătate. Vînzarea la bucată este foarte mică.

Au existat întotdeauna probleme legate de difuzarea sa. Vînzarea la chioşc s-a soldat cu un eşec - pierdere de timp şi rentabilitate minimă - din cauza faptului că revista se adresează unui anumit public ţintă. Actualmente, există o reţea de distribuţie universitară mai eficientă, dar deplîngem absenţa persistentă a publicităţii care ar permite în mod incontestabil lărgirea ariei de difuzare a *Revistei*.

Aceasta din urmă rămîne neclară şi este dificil de ştiut cu precizie care este publicul interesat de *Revistă*. Probabil că instituţiile importante, precum Ministerul Educaţiei naţionale, sînt interesate îndeaproape, mai ales că *Revista* constituie un instrument de lucru preţios în slujba studenţilor şi cercetătorilor din domeniul sociologiei. În afară de aceşti destinatari, anumite persoane sînt atrase de temele tratate apropiate de realitate

În concluzie, să spunem că *La Revue française de sociologie* oferă specialiştilor o imagine foarte favorabilă, dar că, victimă a unor prejudecăţi, ea este adesea percepută ca fiind prea severă, ceea ce are drept consecinţă descurajarea anumitor autori care consideră, adesea în mod greşit, că textele lor nu sînt suficient de solide din punct de vedere ştiinţific pentru a fi publicate.

Anexa a IV-a:

Cercetarea documentară

Să semnalăm mai întîi existenţa anuarelor şi repertoarelor realizate adesea din iniţiativa (sau graţie concursului) asociaţiilor profesionale, a societăţilor ştiinţifice, a laboratoarelor sau institutelor de cercetare:

Anuare şi repertoare	Centre şi institute	Societăţi ştiinţifice şi asociaţii profesionale
- Anuarul CNRS al ştiinţelor omului şi societăţii - Anuarele sociologilor (APS/SFS/AISLF)	- Mari organisme: CNRS, INRA, INSERM - Laboratoare universitare (Aix-Marseille, Bordeaux, Grenoble, Lille, Lyon, Nantes, Rennes, Toulouse.)	- Societatea franceză de sociologie (SFS) - Asociaţia internaţională a sociologilor de limbă franceză (AISLF)
- Repertoarul centrelor de cercetare în ştiinţele sociale şi umane (CNRS)	- Alte instituţii de învăţămînt superior: şcoli de comerţ sau de ingineri (ENAM, EHESS, ENS, FNSP...)	- Asociaţia profesională a sociologilor (APS)
- Repertoarul naţional al laboratoarelor Cercetarea universitară. ştiinţe umane şi sociale (Ministerul Cercetării.)	- Casa ştiinţelor despre om (Paris, Bordeaux, Rhône-Alpes, Strasbourg .)	- Asociaţia profesională a sociologilor din învăţămîntul superior (ASES)

Să menţionăm şi publicaţiile INSEE şi cele ale serviciilor statistice ale principalelor ministere: al Muncii, al Afacerilor sociale, al Educaţiei naţionale...

	INSEE	Ministere: al Muncii (DARES)*	al Afacerilor sociale (SESI)**	al Educaţiei naţionale (DEP)***
Periodice	- *Economie et statistiques* (lunar) - *INSEE Premiere* (şaizeci de numere pe an)	- *Travail et emploi* (trim.) - *Dossiers statistiques du travail et de l'emploi* (aproximativ zece numere pe an)	- *Informations rapides* (de două ori pe lună) - *Solidarité santé Etudes statistiques* (trim.)	- *Éducation et formations* (trim.) - *Note d'information* (săptămînal)
Lucrări	- *Séries INSEE Résultats, contours et caractères* - *Tableaux de l'écono-mie française* (anual) - *Données sociales*	- *Rapports d'étude et de recherche (Documents travail et emploi)*	- *Annuaire des statistiques sanitaires et sociales* (anual)	- *Géographie de l'école* (anual) - *L'Etat de l'école* (anual) - *Repères et références statistiques sur les enseignements et la formation* (anual)

* Direcţia de stimulare a cercetării, de studii şi statistică (fost SES Serviciul de studii şi statistică)

** Serviciul de statistică, studii şi sisteme de informare

*** Direcţia de evaluare şi prospectare.

Pot fi consultate, în plus, publicaţiile CNDP (Centre national de documentation pédagogique, 29, rue d'Ulm, 75230 Paris Cedex 5), ale CREDOC (Centre de recherche pour l'étude et l'observation des conditions de vie, 142, rue du Chevaleret, 75013 Paris), INED (Institut national d'études démographiques, 27, rue du Commandeur, 75675 Paris Cedex 14), INSERM (Institut national de la santé et de la recherche médicale, 101, rue de Tolbiac, 75654 Paris Cedex 13), OSCE (Office statistique des Communautés européennes, 61, rue des Belles-Feuilles, 75782 Paris Cedex 16)...

La dispoziţia dumneavoastră se află şi alte instrumente de lucru: tabele, buletine analitice, bibliografii (formaţi 3615, cod ELECTRE).

Tipul publicației	Instrumente de cercetare: cîteva exemple
Lucrări	- Biblio. curente: *Les Livres de l'année - Biblio. Bibliographie générale des ouvrages de langue française* (Cercle de la Librairie) - Biblio. selective. *Bibliographie sélective des publications officielles françaises* (bilunară, documentație franceză). - Biblio. de semnalare și critice: *Les Livres* (lunară, Institut pédagogique national), *Revue bibliographique des ouvrages d'Économie politique, de Science financière, de Sociologie, d'Histoire et de Philosophie* (trimestrială, LGDJ: Librairie générale de droit et de jurisprudence)
Articole	*Bulletin analytique de documentation politique, économique et sociale contemporaine* (lunară, FNSP Fondation nationale des sciences politiques), *Tables pluriannuelles* (reviste și periodice, cf. Anexa III)

În plus: cataloagele editorilor, expediate la cerere (A. Colin, Dalloz, Dunod, Fayard, Gallimard Hachette, La Découverte, L'Harmattan, Minuit, Nathan, PUF, Le Seuil...)

Anexa a V-a:

Universităţi

Tabelul de mai jos inventariază, după localizarea geografică, nivelurile de formare propuse, de la DEUG la DEA, menţionînd, dacă este cazul, acordarea diplomei de magistere şi specializarea în ciclul al treilea. Toate aceste informaţii pot fi completate şi actualizate formînd pe minitel 3614, cod ENSUP. Au fost reţinute aici diplome de dominantă sociologică.

Universitatea	Adresa instituţiei de învăţămînt	Primul şi al doilea ciclu (D = DEUG L = Licence, M=Maîtrise)*	Magistère**	DEA*** al III-lea ciclu (cu numele responsabilului)
Aix-Marseille I	UFR Sciences sociales et historiques, 29, avenue R.-Schuman, 13621 Aix-en Provence (42.59.99.30)	D.L.M		Dezvoltare şi schimbări în modelele culturale şi formele de socializare (V T Trinh) Antropologie (J. Benoist)
Aix-Marseille II	UFR des Sciences économiques/LEST, 35, avenue J.-Ferry, 13621 Aix-en-Provence (42.37.85.00)			Economia şi sociologia muncii (J.-J. Silvestre)
Amiens	UFR Philosophie, sciences humaines et sociales, rue Salomon Mahlangu, 80025 Amiens (22.82.72.72)	D.L.M.		Teoriile despre om şi societate Epistemologie şi filozofie (S. Ostrowetski)
Besançon	UFR Lettres et sciences humaines, 30, rue Mégevand, 25030 Besançon (81.66.54.13)	D.L.M.		Metodologii şi tehnici noi în ştiinţele omului şi ale societăţii (M.-M. Mactoux)
Bordeaux II	UFR de Sciences sociales et psychologiques, domaine universitaire, esplanade des Antilles, 33405 Talence (57.17.10.10)	D.L.M.		Sociologie (F. Dubet)

Brest (Bretagne occidentale)	UFR Lettres, avenue G.-Clemenceau, 29200 Brest (98.01.68.28)	D.		Etnologie și sociologie (J. Kerhervé)
Caen	UFR Sciences de l'Homme, esplanade de la Paix, 14032 Caen (31 94 81 40)	D.L.M.		Inovație și imaginar (L. Moreau de Bellaing) (în colaborare cu Universitatea din Rouen, F. Aballea)
Dijon	UFR des Sciences humaines, 2, boulevard Gabriel, 21000 Dijon (80.39.58 12)	D		
Grenoble II	UFR des Sciences de l'Homme et de la Société, domaine universitaire, 1251, avenue Centrale, B.P. 47X, 38040 Grenoble (76 82.54 00)	D.L.M	Mag. Gestiunea întreprinderilor	Sociologia imaginarului (C. Tratant)
Lille I	Faculté des Sciences économiques et sociales. Bât. SH2, 59655 Villeneuve d'Ascq (20.43.45 96)	D.L.M.	Mag. Dezvoltarea resurselor umane	Schimbare socială și dezvoltare (M. Forsé)
Lyon II	UFR de Sciences psychologiques et éducatives, ensemble universitaire de Bron Pavilly, 69500 Bron (78 77 23.23)	D.L.M.		Sociologie și științe sociale (P. Fritsch) Demografie și științe sociale (în colaborare cu l'EHESS Paris. H. Le Bras)
Montpellier III	UFR de Sciences humaines, route de Mende, BP 5043, 34032 Montpellier (67.14 20 92)	D.L.M		Sociologie generală ((S. Goth) (în colaborare cu Universitatea Toulouse II, J.-M. Berthelot) Antropologia dinamicilor sociale și culturale (D. Vazeilles)
Nancy II	UFR Connaisance de l'Homme, 3, place Godefroy-de-Bouillon, 54000 Nancy (83.96.08.49)	D.L.M.		Formare, muncă, dezvoltare (J.-P. Terrail)

Nantes	Département de Sociologie, Ensemble "L", chemin de la Censive du Tertre, BP 1025, 44036 Nantes (40 74 74 01)	D.L.M.		Ştiinţe sociale (J.-M Faure)
Nice	UFR Lettres et sciences humaines, 98 boulevard E.-Herriot, BP 209, 06204 Nice (93.37 53 53)	D.L.M		Antropologie generală şi aplicată (M. Oriol)
Paris I	- UFR de Sociologie politique, 14, rue Cujas, 75005 Paris (40 46 28 09) - Institut des Sciences sociales du travail 16, boulevard Carnot, 92340 Bourg-la-Reine (46 63 20 05) - Institut de Démographie, 22, rue Vauquelin, 75005 Paris (43 37 48 11) - IEDES 58 boulevard Arago, 75013 Paris (43 36 23 55)			Sociologie politică (P Birnbaum) Politici sociale şi societate (A.-M Guillermard şi M Offerlé) Demografie (A Norvez) Politici şi practici comparate ale dezvoltării (M. Haubert)
Paris II	Université de droit, d economie et de sciences sociales, 12, place du Panthéon 75231 Paris (44 41 55 90)			Sociologia dreptului (J Hilaire)
Paris III	IHEAL, 28, rue Saint-Guillaume, 75007 Paris (42 22 35 93)			Studii ale societăţilor latino-americane (A Collin-Delavand)
Paris IV	UFR de Sciences humaines appliquées ISHA, 98, boulevard Raspail. 75006 Paris (45 48 08 04)	MST (maîtrise des sciences et techniques) Sciences sociales appliquées		Ştiinţele sociale şi ştiinţele cunoaşterii (R. Boudon) Matematică, informatică şi aplicaţii la ştiinţele omului (M. Barbut) (în colaborare cu l'EHESS Paris)

	CELSA, Institut des Hautes études de l'information et de la comunication, 1, rue V -Cousin, 75005 Paris (40 46.25.05)	D.L.M.	Mag. Comunicare	Comunicare (C.-P Guillebeau)
Paris V	UFR Sciences sociales, 104-105, quai Clichy, 92110 Clichy (42 70.70 40)	D.		
	UFR Sciences sociales, 12, rue Cujas, 75230 Paris Cedex 05 (40.46 29 77)	LM	Mag Ştiinţe sociale aplicate la relaţiile interculturale	Ştiinţe sociale culturi şi comportamente sociale (P. Parlebas) Turism internaţional (în colaborare cu CNAM, B Morucci)
	UFR de Médecine Paris-Ouest, 104, boulevaid R Poincare 92380 Gai ches (44 96 32 12)			Îmbătrînire, sănătate, societate (J -C Henrard)
	UFR de Médecine Necker, 156 rue de Vaugirard, 75015 Paris (40 61 56 52)			Etică medicala şi biologică (Y Pelicier)
Paris VII	UFR de Sciences sociales tour 24-34, 2, place Jussieu, 75251 Paris Cedex 05 (44.27 51 78)	D L M		Sexe şi societăţi (S Dayan-Herzbrun) Sociologie schimbare, crize, mutaţii (E Enriquez)
Paris VIII	UFR Histoire, litterature sociéte, 2, rue de la Liberté, 93526 Saint-Denis Cedex 2 (49 40 65 08)	D L M		Moduri de viaţă şi politici sociale (J -C Combessie) Instituţii, muncă şi educaţie în lumea contemporană (J -P Briand şi J -C Combessie) (în colaborare cu l'EHESS Paris, l'ENS Fontenay/Saint-Cloud), Istorii, societăţi, civilizaţii (C Mossé) Studii feminine (H. Cixous)

	UFR Territoires, économies, sociétés (49 40.64.61)	D.L.M.		Antropologie şi sociologie politică (P.-P Rey)
	UFR Pouvoir, administration, échanges (49 40.66.28)	D.L M.		Drept, economie şi sociologia deciziei medicale (A. Demichel)
Paris IX	UFR Sciences des organisations, place de-Lattre-de-Tassigny, 75116 Paris (44.05.42.35)		Mag. Ştiinţele gestiunii	Sociologie, inovaţie, organizaţie (D Blondel) Identitate şi organizare (politică, societate, cultură) (D Colas) Politica generală a organizaţiilor (A. Cotta)
Paris X	UFR Sciences sociales et administration, 200, avenue de la République, 92001 Nanterre (40.97.75 87)	D.L M.	Mag. Drept social	Societăţi rurale europene: istorie, geografie, sociologie (R Hubscher) Sociologie şi demografie socială (M Cosio) Ştiinţe sociale contemporane. sociologie, antropologie, istorie (F Gresle) (în colaborare cu l'ENS Cachan) Cinema, televiziune şi audiovizual (C. de France) (în colaborare cu Paris I, H. Mercillon) Oraş şi societate (G. Burgel) Etnologie şi sociologie comparată (E de Dampierre)
Rennes II	UFR Psychologie, sociologie et sciences de l'education, 6, avenue Gaston-Berger, 35043 Rennes (99.33.52.52)	D.L M		
Rouen	UFR de Psychologie et Sociologie, 76821 Mont-Saint-Aignan (35.16.60.00)	D.L.M.		Inovaţie..., *op. cit.* (vezi Universitatea din Caen)

Saint-Quentin-en-Yvelines Versailles	UFR de Saint-Quentin-en-Yvelines, 3, rue de la Division-Leclerc, 78280 Guyancourt (30.97.23.16)	D.		
Strasbourg II	UFR Sciences sociales, 22, rue Descartes, 67084 Strasbourg (88.41.74.10)	D.L.M.		Schimbări sociale, mutaţii, crize şi conflicte: sociologie, etnologie, demografie (C. de Montlibert)
Toulouse II	UFR Institut de Sciences sociales R.-Ledrut, 5, allée Antonio-Machado, 31058 Toulouse (61.50.42.50)	D.L.M.		Sociologie..., *op. cit.* (vezi Universitatea Montpellier III)
Tours	UFR des Sciences humaines, 3, rue des Tanneurs, 37041 Tours (47.36.65.45)	D.L.M.	Mag. Organizare	Dinamici interculturale (M. Adam şi G. Belloncle)
CNAM (Conservatoire national des Arts et Métiers)	292, rue Saint-Martin, 75003 Paris (40.27.20.00)			Gestiunea personalului, dezvoltarea resurselor umane şi relaţii sociale (F. Piotet) Ştiinţă, tehnologie, societate (J.J. Salomon) Turism internaţional (vezi Universitatea Paris V)
EHESS Paris (École des hautes études en sciences sociales)	54, boulevard Raspail, 75270 Paris Cedex 06 (49.54.25.56)			Ştiinţe sociale (M. Augé) (în colaborare cu l'ENS Ulm) Ştiinţe sociale (J.-C. Chamboredon) Demografie şi ştiinţe sociale, *op. cit.* (vezi Universilatea Lyon II) Instituţii, muncă..., *op. cit.* (vezi Universitatea Paris III) Teritorii urbane: reprezentări, practici, amenajări (M. Roncayolo)

	105, boulevard Raspail, 75006 Paris (45.48.27 68)			Antropologie socială şi etnologie (É. Terray) Sociologie (C. Herzlich)
IEP Paris (Institut d'études politiques)	27, rue Saint-Guillaume, 75041 Paris Cedex 07 (45 49 50.91)			Sociologie (M. Crozier)

***DEUG** *(Diplome d'etudes universitaires générales)* - Diplomă de studii universitare generale Se acordă după primii doi ani. Este primul ciclu. Se încheie cu un examen eliminatoriu

L *(Licence)* - Licenţă. Se acordă după trei ani de studii. Cu această diplomă se pot ocupa posturi de execuţie. în învăţămîntul elementar etc Este echivalentul colegiului de trei ani de la noi.

M *(Maîtrise)* - Diplomă de studii universitare. Se acordă după patru ani. Este echivalentul licenţei de la noi Semnifică ciclul al doilea.

Magistere - Diplomă de nivel superior acordată de universităţi după minimum trei ani de formare.

*****DEA** *(Diplome d'études approfondies)* - Diplomă de studii aprofundate sau masterat Reprezintă ciclul al treilea Permite continuarea specializării prin doctorat

INDICE DE TERMENI

Inițialele dintre paranteze sunt cele ale autorilor care semnează termenii din dicționar Termenii scriși cu litere italice indică temele tratate aprofundat.

A

B

D

E

F

G

H

I - Î

J

K

L

M

N

O

R

S - Ş

T-Ţ

U

V

Z

Bun de tipar . februarie 1998. Apărut · 1998

SC „Știință și Tehnică" SA, București, Piața Presei Libere nr 1.
sector 1 • Tel & Fax (01) 2228494, (01) 6175833
Editura Polirom, B-dul Copou nr. 3 • P.O Box 266, 6600, Iași •
Tel. & Fax (032) 214100; (032) 214111 ; (032) 217440 (difuzare),
București, B-dul I.C Brătianu nr. 6, et. 7 • Tel.: (01) 6138978

Tiparul executat la Polirom S.A., Iași, 6600
Calea Chișinăului nr. 32,
Tel.: (032) 230323 ; Fax: (032) 230485

Gilles Ferréol
Philippe Cauche, Jean-Marie Duprez
Nicole Gadrey, Michel Simon

DICȚIONAR DE SOCIOLOGIE

- Peste 500 de termeni specifici orientărilor sociologice moderne.
- Sunt definiţi termeni de bază ai sociologiei, semnalându-se conexiunea lor.
- Douăzeci de studii explică domeniile sociologiei contemporane (schimbare socială, comportament politic, devianţă şi criminalitate, educaţie, familie, acţiune colectivă, identităţi ş.a.).
- Sunt prezentate paradigmele sociologice fundamentale.
- Rezultatele unor cercetări sociologice concrete de referinţe ilustrează ramurile sociologiei.
- Se precizează echivalenţa terminologică româno-franceză.
- O bibliografie de primă mână completează explicaţia termenilor.
- Se regăsesc punctele de reper ale sociologiei: marii clasici (precursorii, fondatorii şi operele lor principale, datate conform ediţiei princeps) şi lucrările de exegeză.
- Sunt menţionate revistele de specialitate şi universităţile din Franţa în care se formează sociologi, indicându-se localizarea geografică şi nivelul studiilor.

Un dicţionar cu valoare de manual universitar; un instrument de lucru pentru sociologi şi pentru specialişti din ştiinţele socioumane; un ghid metodologic – cu un cuvânt, o lucrare necesară. (Septimiu Chelcea, Adrian Neculau)

38 Collegium

Editura POLIROM
ISBN 973-683-054-3

ŞTIINŢĂ & TEHNICĂ
ISBN 973-9236-30-8
